

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ М.І. ДОЛІШНЬОГО»

На правах рукопису

МАКСИМЧУК МАКСИМ ВІТАЛІЙОВИЧ

УДК 332.1:330.837(477)

**ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ СТРУКТУРНО-ПРОСТОРОВИХ ЗМІН
ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.00.05 – розвиток продуктивних сил
і регіональна економіка

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Науковий консультант:
доктор економічних наук, професор
ВОВКАНИЧ СТЕПАН ЙОСИПОВИЧ

Львів 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні основи дослідження інституціоналізації структурно-просторових змін економіки регіонів України	15
1.1. Сутність і теоретичні основи класичного інституціоналізму та неоінституціоналізму	15
1.2. Сучасний інституціоналізм в Україні.....	31
1.3. Інституціоналізовані регіони в контексті інтелектуально-інноваційного розвитку України	46
1.4. Методологічні засади дослідження макро- та мікропросторої інституціоналізації економіки України	64
1.5. Інституціоналізація модернізаційно-структурних змін промисловості регіону	77
Висновки до розділу 1	97
РОЗДІЛ 2. Концептуальні засади формування і розвитку регіонального інституціоналізму	101
2.1. Інституційна складова регіональної економіки	101
2.2. Процеси регіонотворення як основа інституціоналізації структурно-просторових змін.....	123
2.3. Формування і концептуалізація регіонального інституціоналізму.....	146
2.4. Інституційні засади регіональної політики та структурно-інституційний розвиток підприємницького сектору в регіонах України в умовах євроінтеграції	157
2.5. Адміністративно-структурні складові інституціоналізації регіональної політики	171
Висновки до розділу 2.....	189
РОЗДІЛ 3. Аналіз структурно-просторових та інституційних змін економіки регіонів України	193
3.1. Макро- та мікропросторова інституціоналізація економіки України	193
3.2. Структурно-інституційний розвиток підприємницького сектора та	

структурно-інституційні процеси в регіонах України	204
3.3. Структурні аспекти модернізації промисловості регіону	230
Висновки до розділу 3.....	254
РОЗДІЛ 4. Формування моделей інституціалізації структурно-просторових змін економіки регіонів України	259
4.1. Характеристика моделі неінституціалізованих економічних районів України.....	259
4.2. Інституціалізація нової моделі районування економічного простору України	274
4.3. Моделі структурних змін в економіці регіону та інституційної взаємодії органів влади в умовах модернізації промисловості регіону	298
Висновки до розділу 4.....	324
РОЗДІЛ 5. Напрями трансформації регіональної політики в умовах структурно-просторових змін в економіці регіонів України	324
5.1. Реконцептуалізація регіональної політики України на адміністративно-інституційних засадах	324
5.2. Інституціалізація складових регіональної структурної політики в контексті коригування регіональної політики	343
5.3. Зміна моделей вибору стратегічних цілей регіональної структурної політики в умовах децентралізації та формування антикризових заходів регіональної політики	358
Висновки до розділу 5.....	380
ВИСНОВКИ	384
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	389
ДОДАТКИ.....	413

ВСТУП

Актуальність теми. Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні в останні десятиліття, здійснення соціально-економічних та конституційно-правових реформ, спрямованих на створення сприятливих умов для ефективної реалізації людського потенціалу, вивільнення конструктивної людської діяльності з-під пресу багатьох формальних та неформальних інститутів, мають, серед іншого, забезпечувати стабільний розвиток регіонів держави, раціоналізацію та ефективніше функціонування регіональних економічних систем. Ці процеси слід супроводжувати, удосконаленням інституційної структури економіки регіонів на основі формування та закріплення в економічних відносинах нових правил, норм та уявлень про економічну діяльність.

Центральні уряди та органи регіонального управління і місцевого самоврядування більшості країн світу приділяють значну увагу проблемі зменшення диспропорцій у розвитку економіки регіонів. В залежності від рівня соціально-економічного розвитку регіонів, історико-політичних традицій, що склалися в державі, у ній формуються спеціальні інституційні структури, до компетенції яких відноситься управління регіональним розвитком, в тому числі вирішення проблем розподілу матеріально-фінансових ресурсів між регіонами.

Регіональний розвиток України з огляду на значні політико-правові зміни, що відбулися в державі протягом 2014-2016 рр., стає сферою особливого стратегічного значення і потребує посиленої уваги й підтримки з боку державних органів управління як на національному, так і на регіональному рівнях. В умовах практичної реалізації курсу на європейську інтеграцію, який вимагає системного реформування Української Держави, виникає гостра потреба у формуванні в країні моделі інституційного забезпечення розвитку економіки регіонів, яке б відповідало європейським стандартам і слугувало чинником інтеграції регіонів України в європейський економічний простір.

Розвиток економіки, як і будь-якого суспільного феномену, у просторі і

часі відбувається через формування складних динамічних структур, включаючи регіональні. Регулювання їх розвитку передбачає функціональні обмеження, що накладаються на економічну діяльність людей, впливають на неї через відповідні інститути, які формалізуються в системі інституцій, організацій. Процеси регіонального економічного розвитку проявляються у структурно-просторових змінах регіональних економічних систем. З огляду на це важливою науково-прикладною проблемою є інституціоналізація структурно-просторових змін економіки регіонів.

Проблемам інституційних перетворень в соціально-економічному розвитку України та її регіонів присвячено значну кількість наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, вітчизняними вченими досліджувались зміни в інститутах управління регіональним розвитком (Бутко М.П., Буднікевич І.М., Варналій З.І., Вахович І.М., Данилишин Б.М., Долішній М.І. Євдокименко В.К., Жаліло Я.А., Кравців В.С., Мікула Н.А., Павліха Н.В., Писаренко С.М., Садова У.Я., Семів Л.К., Стадницький Ю.І., Сторонянська І.З., Шульц С.Л.), перетворення в економіці України та її регіонів на основі запровадження трансформаційних моделей розвитку, в т.ч. інноваційного характеру (Благун І.С., Буркинський Б.В., Вовканич С.Й., Геєць В.М., Герасимчук З.В., Давимука С.А., Дементьєв В.В., Кизим М.О., Тарасевич В.М., Пирожков С.І.), економічні трансформації в інституційних секторах економіки держави на основі реалізації політики інвестиційного розвитку (Амоша О.І., Борщевський В.В., Ішук С.О., Мельник М.І., Мікловда В.П., Панчишин С.М., Пітюлич М.І.).

Проте, незважаючи на значну кількість наукових публікацій, проблеми інституціоналізації структурно-просторових змін економіки регіонів України потребують подальших досліджень, оскільки необхідним є постійне теоретико-методологічне переосмислення трансформаційних процесів, які відбуваються в Україні. Крім того, досвід реалізації регіональної політики за останні декілька років показав, що значна частина проблем регіонального розвитку лежить у площині його інституційного забезпечення, формування нових інституцій, та,

відповідно, інструментів управління регіональним розвитком. Актуальність розв'язання цієї проблеми зумовила мету, завдання та зміст дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалось в рамках науково-дослідних тем ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», а саме: «Теоретичні основи регіональної політики» (номер державної реєстрації 0197U002572) – обґрунтовані принципи удосконалення інституційного забезпечення регіональної політики; «Механізм реалізації регіональної політики в умовах формування національної економіки» (номер державної реєстрації 0100U002572) – висвітлено інституційні проблеми формування механізмів реалізації регіональної політики; «Моделі регіональної соціально-економічної політики: концептуальні підходи до формування та методи реалізації» (номер державної реєстрації 0102U000424) – виділено інституційні бар'єри реалізації моделей регіональної соціально-економічної політики; «Інтелектуально-інноваційний розвиток регіону в умовах реалізації євроінтеграційної стратегії України» (номер державної реєстрації 0106U013079) – окреслені інституційні основи інноваційно-інтелектуального розвитку регіону; «Розробка нової моделі районування економічного простору України» (номер державної реєстрації 0109U000453) – розроблена модель інституціалізації нового районування економічного простору України; «Модернізація промислового потенціалу Карпатського регіону» (номер державної реєстрації 0111U000711) – обґрунтовані концептуальні підходи до інституційної модернізації промислового потенціалу регіону, здійснено аналіз інституційних факторів модернізації; «Формування та реалізація регіональної структурної політики в умовах модернізації національної економіки» (номер державної реєстрації 0113U000108) – розроблені інституційні засади регіональної структурної політики України; «Механізми реалізації регіональної політики в умовах децентралізації влади в Україні» (номер державної реєстрації 0116U004035) – виявлені інституційно-адміністративні чинники децентралізації

влади.

Автор брав участь у виконанні госпдоговірної теми: «Розробка програми розвитку малих міст Львівської області» (номер державної реєстрації 0109U007079) – обґрунтовано пріоритети діяльності регіональних органів влади щодо підтримки розвитку малих міст області.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методологічних засад інституціалізації структурно-просторових змін економіки регіонів держави і розроблення практичних рекомендацій щодо формування регіональної структурної політики.

Відповідно до мети визначено сукупність завдань, вирішення яких спрямоване на її досягнення, зокрема:

- сформулювати наукові підходи до дослідження структурно-просторових змін в регіонах України;
- обґрунтувати концептуальні засади регіонального інституціоналізму як базису формування та реалізації регіональної політики України;
- розвинути методологічні засади інституціалізації структурно-просторових змін економіки регіонів;
- обґрунтувати роль процесів регіонотворення в системі управління регіональним розвитком;
- виявити проблеми макро- та мікропросторої інституціалізації економіки України;
- проаналізувати тенденції структурно-інституційних процесів у підприємницькому секторі економіки регіонів;
- дослідити особливості модернізації промисловості регіонів та визначити напрями її структурної корекції;
- провести аналіз існуючих схем районування та запропонувати мережу неінституціалізованих економічних районів України;
- окреслити проблеми та розробити пропозиції щодо інституціалізації мережі економічних районів України;
- провести моделювання структурних змін в економіці регіонів з метою

оцінки інтенсивності цих процесів;

– визначити напрями реконцептуалізації регіональної політики України на інституційних засадах;

– обґрунтувати пропозиції щодо інституціалізації регіональної структурної політики в умовах модернізації економіки регіонів.

Об'єктом дослідження є процеси структурно-просторових змін економіки регіонів України.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні основи, методичні положення та практичні рекомендації з інституціалізації структурно-просторових змін економіки регіонів.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дослідження становлять фундаментальні положення економічної теорії, теорії інституціоналізму, регіональної та глобальної економіки, а також сучасні теоретичні розробки з проблем формування і реалізації регіональної політики. У роботі використано загальнонаукові методи досліджень: теоретичного узагальнення, порівняння, аналізу й систематизації – при дослідженні сутності та змісту інституціалізації структурно-просторових змін економіки регіонів (підрозділи 1.1-1.5), теоретичних засад формування регіонального інституціоналізму (підрозділи 2.1.-2.5), обґрунтуванні основних напрямів та складових інституціалізації структурно-просторових змін економіки регіонів (підрозділи 5.1-5.3); класифікації – при вивченні структурного складу господарської діяльності, визначенні її узагальнених видів та типів (підрозділ 2.2); структурного, статистичного та інституційного економічного аналізу – для виявлення особливостей розвитку просторової та компонентної структури економіки регіонів України (підрозділи 3.1-3.3); економіко-математичного моделювання – для оцінки інтенсивності структурних зрушень та виявлення їх тенденцій (підрозділ 4.3); картографічний метод та методи геоінформаційного моделювання (для структурного аналізу схем районування України та виділення нових компонентів регіоналізації (підрозділ 4.1).

Інформаційною базою дослідження слугували законодавчі акти

Верховної Ради України, Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, стратегічні програми та нормативно-правові документи, матеріали Державної служби статистики України, публікації статистичних органів та міжнародних організацій; наукові праці провідних вітчизняних та зарубіжних учених, матеріали конференцій і семінарів, аналітичні звіти з проблем формування інституційного забезпечення регіонального розвитку, державної регіональної та регіональної структурної політики; Інтернет-ресурси тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних основ інституціалізації структурно-просторових змін економіки регіонів України, формування концептуальних засад регіональної структурної політики.

Найбільш суттєві теоретичні і практичні результати, які характеризують наукову новизну дослідження і особистий внесок автора, полягають у наступному:

вперше:

– обґрунтовано концептуальні засади регіонального інституціоналізму як однієї з фундаментальних складових сучасної теорії регіональної економіки, що включають концепти становлення інститутів управління регіональним розвитком, пріоритети модернізації інституційної структури системи регулювання соціально-економічного розвитку регіонів, принципи формування сучасної державної регіональної політики;

– запропоновано методологічний підхід до визначення сутності процесів інституціалізації структурно-просторових змін економіки регіонів, що визначаються як організаційне оформлення відносин суб'єктів господарювання та управління регіонів, з врахуванням особливостей їх колективної та індивідуальної поведінки, певних інститутів (правил, норм та уявлень), організації та ведення економічної діяльності за умов зростання частоти їх використання у практиці господарювання, що супроводжується удосконаленням існуючих та формуванням нових інституцій;

– визначено імперативи сучасного регіонотворення як основи інституціоналізації структурно-просторових змін економіки регіонів, а саме: впровадження європейського інституційного базису регіонального розвитку в практику державного управління в Україні; врахування засадничих пріоритетів макрорегіональної інституціоналізації економіки і підвищення на цій основі конкурентних переваг українських регіонів у європейському економічному просторі; інституційному підкріпленні децентралізації державної влади в Україні;

удосконалено:

– методологічний підхід до дослідження структурно-просторових змін в економіці регіонів, який, на відміну від існуючих, передбачає поєднання діяльнісного та інституційного підходів до аналізу процесів та явищ структурної трансформації економіки. Імплементация підходу дозволила виявити інтенсивність та якість просторово-структурних змін, оцінити результативність трансформації інституційного середовища, визначити пріоритетні напрями структурної корекції економіки регіонів;

– наукові положення щодо формування адміністративного ринку регіональної політики шляхом виділення його структурних складових, функцій та типів, що дозволило поглибити розуміння процесів реформування організації влади в державі, виявити можливості мінімізації трансакційних витрат вироблення та реалізації заходів регіональної політики, підвищити ефективність адміністративного супроводу регіонального розвитку;

– методичний підхід до оцінки структурних зрушень в економіці регіонів який, на відміну від існуючих, спрямований на виявлення їх відповідності внутрішнім та зовнішнім структурним стандартам на коротко-, середньо-, та довгострокову перспективу в розрізі основних видів економічної діяльності. Запропонований підхід дозволив оцінити якість структурно-просторових змін та обґрунтувати напрями регіональної структурної політики;

набули подальшого розвитку:

– інституційні основи регіональної структурної політики в частині

оптимізації розподілу повноважень та сфер управлінського впливу щодо її реалізації; підтримки угодоспроможності політико-управлінських і бізнес-еліт та територіальних громад; забезпечення стабільності та послідовності управлінських рішень; запровадження проектного управління та фінансування заходів з реалізації регіональної структурної політики;

– методичний підхід до макрорайонування економічного простору, який базується на топологічному аналізі існуючих схем районування, оцінці глибини економічної інтегрованості регіонів та геоінформаційному моделюванні. На основі запропонованого підходу розроблено схему макроекономічних регіонів України, обґрунтовано доцільність використання цієї схеми в практиці господарювання та сформовано систему заходів з її інституціалізації;

– напрями трансформації інститутів управління регіональним розвитком, зокрема щодо перерозподілу функцій між державним, регіональним та місцевим рівнями влади; формування базової схеми погодження інтересів учасників системи регіонального розвитку; обґрунтування типів взаємодії територіальних громад в Україні. Зазначені напрями сприятимуть підвищенню ефективності реалізації адміністративно-територіальної реформи.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці науково-прикладних рекомендацій з трансформації державної регіональної та регіональної структурної політики в умовах розгортання нового етапу євроінтеграції України.

Рекомендації та пропозиції, обґрунтовані у ході дослідження, використані у практиці державного та регіонального управління: Міністерством економічного розвитку і торгівлі України у роботі структурних підрозділів (довідка Мінекономрозвитку України № 3994-05/54934-16 від 17.09.16 р.); Міністерством фінансів України при підготовці аналітичних матеріалів та стратегічних документів (довідка Міністерства фінансів України №31-05000-08-16/2653 від 31.10.16 р.); Національним інститутом стратегічних досліджень при підготовці розділу «Регіональна політика та розвиток місцевого самоврядування» щорічного послання Президента України до Верховної Ради

України (лист Національного інституту стратегічних досліджень №293/88 від 06.02.07 р.); Чернівецькою обласною державною адміністрацією при розробці програми економічного і соціального розвитку області (лист департаменту економічного розвитку Чернівецької облдержадміністрації №06/21 від 02.10.2014 р.); Львівською обласною державною адміністрацією при розробці проекту програми соціально-економічного та культурного розвитку (довідка головного управління економіки та промислової політики Львівської облдержадміністрації №1/22/191 від 16.11.2011 р.); при розробці антикризових заходів області (довідка головного управління економіки Львівської облдержадміністрації №1-31-2308 від 21.06.2010 р.); при підготовці проекту програми підтримки розвитку малих міст області (довідка головного управління економіки Львівської облдержадміністрації №2-31-20 від 10.01.09 р.); для проведення соціально-економічного планування регіонального розвитку (довідка Львівської облдержадміністрації №60-60-1-3440 від 21.10.06 р.).

Особистий внесок здобувача. Всі наукові результати, викладені в дисертації, одержані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистої роботи здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї, результати, положення та рекомендації дисертаційного дослідження пройшли апробацію на 17-ти міжнародних, всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, серед яких: «V Міжнародний конгрес українських економістів» (м. Львів, 2000 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-економічний розвиток західного прикордоння України в контексті сусідства з ЄС» (м. Київ, 2004 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Підготовка українських організацій щодо використання фінансової підтримки регіонального розвитку з структурних фондів ЄС» (м. Ужгород, 2006 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Стратегічний розвиток регіону: економічне зростання та інтеграція» (м. Чернівці, 2006 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Макроекономічне регулювання інвестиційних процесів та впровадження

стратегії інноваційного розвитку в Україні» (м. Київ, 2008 р.); Міжнародна наукова конференція «Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону» (м. Суми, 6-7 травня 2010 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Перспективы инновационного развития Республики Беларусь» (м. Брест, 2011 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційні виміри розвитку економіки в умовах глобалізації» (м. Чернівці, 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Зелена економіка. Зелені інвестиції. Зелений туризм» (м. Одеса, 2014 р.); Всеукраїнська наукова конференція «Український шлях в НАТО і Європейський Союз» (м. Львів, 2006 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Регіон-2007: стратегія оптимального розвитку» (м. Харків, 2007 р.); Всеукраїнська наукова конференція «Теорія і практика стратегічного управління розвитку регіональних суспільних систем» (м. Івано-Франківськ, 2007 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Теорія та практика ринкових перетворень; економічний та соціальний контекст» (м. Вінниця, 2008 р.); Всеукраїнська наукова конференція «Наукова спадщина професора Злупка С. М. у світлі формування сучасної парадигми економічної науки в Україні» (м. Львів, 2011 р.); Всеукраїнська наукова конференція «Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства» (м. Умань, 2014 р.); Міжрегіональна науково-практична конференція «Нова модель регіонального економічного зростання: науково-теоретичні проблеми і механізми реалізації» (м. Вінниця, 2015 р.).

Публікації. Основні наукові положення, висновки і рекомендації опубліковано в одноосібній монографії обсягом 26,21 д.а., восьми колективних монографіях (одна зарубіжна), в яких особисто автору належить 8,12 д.а., а також у 40 статтях у наукових фахових виданнях (загальним обсягом 14,06 д.а.) з яких чотири – у виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз, шість – у періодичних виданнях інших держав, шість публікації в інших виданнях (7,67 д.а.) та 24 – у збірниках матеріалів конференції (3,73 д.а.)

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти

розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 433 сторінки, з яких 388 сторінок основного тексту. Робота містить 19 аналітичних таблиць, 83 рисунки та 6 додатків. Список використаних джерел включає 373 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ СТРУКТУРНО-ПРОСТОРОВИХ ЗМІН ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

1.1. Сутність і теоретичні основи класичного інституціоналізму та неоінституціоналізму

Наукове бачення процесів розвитку економіки регіонів держави, її інституціалізації та модернізації, формування цілей та вибір засобів проведення структурної політики в регіонах залежить від теоретико-концептуальної бази на якій вибудовується таке бачення і надаються практичні рекомендації. З огляду на це необхідно дослідити місце і роль інституційної парадигми в системі економічних досліджень під кутом зору можливості її використання як ідейної платформи для аналізу в регіональній економіці.

Інституційний напрям економічних досліджень виник у США наприкінці XIX – на початку XX ст. Історія економічної думки виділяє два напрями, два періоди цього економічного вчення: класичний (початок минулого століття) та неокласичний (середина 50-х рр. минулого століття і до сьогодні). Існують також підходи, які виділяють в історії інституціоналізму три періоди, або хвилі, у його розвитку. Перша – «старий» інституціоналізм (1898-1940 рр.), його представники Т.Веблен, У.Мітчел, Дж.Коммонс, У.Гамільтон; друга – «нова інституційна економіка» (60-70-ті рр. XX ст.) – Р.Коуз, М.Олсон, Р.Познер, О. Уільямсон, Г. Демсец, Р. Нельсон, С.Уїтнер та ін.; третя «найновіший інституційний підхід» до дослідження суспільства та господарства (90-ті рр. XX ст.) – Д.Норт, Дж.М. Ходжсон [14]. У даному дослідженні ми будемо притримуватися такого історичного поділу розвитку інституціоналізму, який виділяє в його розвитку два періоди: класичний та новий (нео). Теоретико-методологічні положення кожного із названих напрямів розглядатимуться в окремому підрозділі. За роки незалежності в Україні, особливо після

неоднозначних результатів реформування економіки, яке спиралося на монетарно-ліберальні моделі, остаточно сформувався власний напрям інституційних досліджень.

Витоки класичного, або старого інституціоналізму тісно пов'язані з історичним напрямом в економічній теорії, який уособлювали Ф.Ліст, Г.Шмолер, Л.Бретано, К.Бюхер. Класичний американський інституціоналізм від своїх початків відстоював ідеї соціального контролю та втручання суспільства в особі держави в економічну діяльність. Це було ідейним наслідком історичної школи, представники якої були переконані в тому, що суспільство добробуту може бути створено тільки за умови жорсткого державного регулювання економіки на засадах національних інтересів. Поняття «інституціоналізм» вперше використав У.Гамільтон, який визначив категорію інститут як вербальний символ для позначення способу мислення, або діяльності, закріпленого у звичках груп людей, або звичаях народу.

Фактичним засновником інституціоналізму є Торстейн Веблен, який сформулював т.зв. соціально-психологічний його напрям. Він заперечував концепцію раціональності та принцип максимізації як основний у поясненні діяльності економічних агентів. Основою соціально-економічної поведінки вчений вважає людські інстинкти, які відрізняються від інстинктів тварин, а також звички. Веблен виділяє інстинкти праці, майстерності, допитливості, батьківства, себелюбства та наслідування. Останній відіграє важливу роль у виникненні інститутів та їх закріпленні, а також у т.зв. «демонстративному споживанні». Основні його дослідження пов'язані з теорією суспільної еволюції. У своїй основній науковій праці «Теорія бездіяльного (дозвільного) класу: економічне дослідження еволюції інститутів»¹ Т.Веблен дає визначення т.зв. бездіяльного класу, який займається почесною роботою: управлінням, військовою справою, сферою релігії, спортом та розвагами [36, с. 59].

¹ У 1899 р. книга вийшла під назвою «The Theory of the Leisure Class: An Economic Study in the Evolution of Institutions». Подальші й перекладені видання виходять під назвою «The Theory of the Leisure Class» - «Теорія бездіяльного (дозвільного) класу». Див. : [36]. Не досить вдалим вважаємо переклад українською мовою поняття «бездіяльний клас». Оскільки англійське слово leisure перекладається як «дозвілля», то для повноти змісту можна вживати словосполучення «дозвільний клас».

Крім соціально-психологічного напрямку в межах старого (або т.зв. раннього) інституціоналізму сформувалися соціально-правовий (Джон Р.Коммонс) та емпірично-статистичний напрям (Уеслі М.Мітчел) (рис. 1.1).

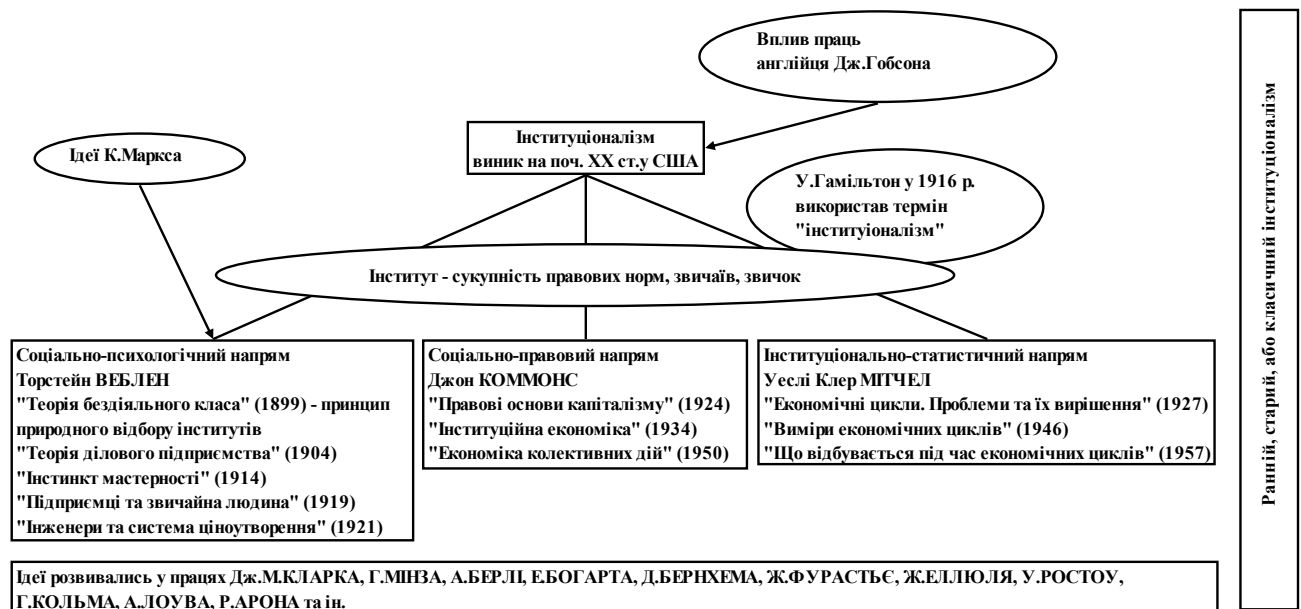

Рис. 1.1. Становлення, структура та напрями класичного інституціоналізму

* Джерело: складено автором на основі джерела [112, с. 63-67].

У роботах Д.Коммонса був сформульований та обґрунтований примат права над економікою. Вчений був головним ідеологом теорії угод (трансакцій), або «теорії спільної діяльності людей та їх оцінок в угодах, через які контрагенти спонукають одне одного до єдності думок і дій» [339, с. 648-657].

У післявоєнний період (50-60 ті. рр. XX ст.) класичний інституціоналізм зазнав другого відродження. Його представляють такі економісти як: Г.Мінз, А.Берклі, Дж.М.Кларк (теорії трансформації капіталізму); Дж. К.Гелбрейт, Р.Хейлбронер (теорії технократичного детермінізму); Ф.Перру, Ж.Фураст'є (концепції соціологічного напрямку); Г.Мюрдаль, К.Віттфогель, У.А.Л'юїс (дослідження проблем третього світу).

У виділених вище двох періодах розвитку інституціоналізму сформувалася власна його методологічна основа, в якій чітко виділяються три складові: міждисциплінарний підхід, принцип історизму, державний контроль над економічними процесами.

Значну увагу в дослідженні інституціоналізму цього періоду приділено протиріччям у західному суспільстві, які формуються завдяки невідповідності рівню розвитку науки та техніки і суспільних інститутів. Особливий акцент у дослідженнях робився на проблематику економічної влади, яка розглядалася у взаємозв'язку з процесами перебудови ринкових структур, монополізації господарської діяльності, змінами у ринкових механізмах регулювання економіки, пов'язаними із зростанням ролі державного втручання у соціально-економічні процеси.

Класичний інституціоналізм другої хвилі відрізнявся від інституціоналізму 30-х рр. XX ст., для якого основною проблемою була монополізація економіки та конфлікт інтересів. На новому етапі післявоєнного розвитку еволюція інституціоналізму полягала у поступовому виокремленні та подальшому домінуванні індустріально-технократичного підходу, у якому акцент досліджень зміщується на науково-технічний розвиток.

У 50-60 ті рр. XX ст. широкого розвитку набувають ідеї глибинної зміни суті капіталістичного суспільства, яка відбудеться завдяки «революції керуючих» та демократизації прав власності на капітал. По суті формуватиметься нове суспільство т.зв. «народного капіталізму», побудоване на корпоративній формі власності, в якому провідну роль відіграватимуть великі, за виразом Дж.Гелбрейта, «зрілі корпорації». Держава з точки зору інституціоналістів зазнала також кардинальних змін. Її метою стало «забезпечення добробуту для всіх членів суспільства».

У сучасній економічній теорії відповідником класичного (традиційного) інституціоналізму є неоінституціоналізм. Проте, слід зазначити, що ці дві течії мають дещо відмінні концептуальні історично-економічні корені (рис. 1.2).

Лаконічно різницю між «двома інституціоналізмами» можна виразити так: інституційна теорія економіки – це класичний інституціоналізм, а економічна теорія інститутів – неоінституціоналізм.

У науковій літературі стосовно сучасних інституційних досліджень також вживають поняття «нова інституційна економіка» та «неокласичний

інституціоналізм». При цьому прийнято вважати, що нова інституційна економіка це не економічна теорія, а один із варіантів міждисциплінарних досліджень [201, с. 131-140]. Даний міждисциплінарний напрям за своїм «методологічним духом» дуже нагадує ситуацію, яка складається у науковому напрямку регіональних досліджень в останні десятиліття його розвитку в Україні. Тут так само спостерігаємо і міждисциплінарність і запозичення теоретично-концептуального апарату із різних гуманітарних дисциплін, проте основним ядром навколо якого відбувається об'єднання цих концептів є регіональна економіка – економічна дисципліна.

Рис. 1.2. Місце традиційного інституціоналізму та неоінституціоналізму серед основних напрямів сучасної економічної теорії

** Джерело: складено автором на основі джерела [316, с. 5].*

На даний момент неоінституційна теорія знаходиться в стадії активного розвитку, через що її аксіоматика перебуває в стадії кристалізації. Основні характеристики «жорсткого ядра» неоінституціоналізму, яке знаходиться у стадії формування, у порівнянні з неокласичною економічною теорією, наведено у (табл. 1.1).

Неоінституціоналізм досліджує економічну взаємодію з точки зору методологічного індивідуалізму агентів, коли поведінка окремих індивідів в

кінцевому результаті визначає специфіку функціонування всієї економічної системи.

Таблиця 1.1

**Основні характеристики теоретичного ядра
неокласики та неоінституціоналізму**

Характеристики	Неокласика	Неоінституціоналізм
Агентів	Досконала раціональність Індивідуалізм Екзогенність та стабільність уподобань Концепція невидимої руки ринку А.Сміта	Недосконала раціональність Індивідуалізм та опортунізм Екзогенність та стабільність уподобань Концепція рівноваги Д.Неша
Середовища	Повна інформація Однорідність товару Повна специфікація прав власності	Неповна інформація Неоднорідність товару Неповна специфікація прав власності

* Джерело: складено автором на основі джерела [138].

Економічне середовище у концепції неоінституціоналізму характеризується недосконалою інформацією та її асиметричністю. Через це пошук, отримання та перевірка економічної інформації пов'язані з витратами, які несуть менш інформовані економічні агенти [138].

Як бачимо в концепції неоінституціоналізму функціонування ринку не є безоплатним. Його функціонування оплачується інформаційними витратами та витратами на специфікацію прав власності. Небезоплатність ринкових трансакцій, що формують ринок, складає суть коректування неокласичної парадигми з боку неоінституціоналізму. Таким чином неоніституційна модель є більш наближеною до реального протікання економічних процесів в регіонах держави, ніж класичні моделі ринку.

Сучасний науковий доробок інституціоналізму умовно ділиться на ряд економічних теорій, серед яких можна назвати: теорію інститутів, теорію трансакційних витрат, теорію контрактів, теорію прав власності, теорію фірми, нову економічну історію та нову політичну економію.

Названі напрями неоінституціоналізму багато у чому є взаємно переплетеними. Зокрема, теорія прав власності (Р.Коуз, А.Алчіян та Г.Демсец, Р.Познер, С.Пейович та Е.Фуруботн) стала основою теорії контрактів; теорія трансакційних витрат (Р.Коуз, О.Вільямсон, Д.Норт) є базою теорії фірми, або

теорії економічної організації (М.Аокі, А.Алчіян та Г.Демсец, С.Чунг, М.Дженсен та У.Меклінг, О.Вільямсон, Ю.Фама); концепція інституційної еволюції (Д.Норт) викристалізувалася у нову економічну історію (Д.Норт, Б.Густаффон, Р.Томас); а теорія суспільного вибору (Дж.Б'юкенен, Г.Таллок, М.Олсон) розвинулася в теорію бюрократії (К.Ерроу, В.Ніскавен, С.Паркінсон), економічну теорію злочинів та покарань (Г.Беккер, М.Фрідмен, Дж.Стіглер, М.Олсон), економічну теорію корупції (Е.Крюгер, Дж.Стіглер), неоінституційні концепції тіньової та неформальної економіки (Е.Сото, Е.Фрайг, К.Харт, Ф.Шнайдер) [274, с. 19].

Функції перерозподілу виконуються через те, що інститути, координуючи взаємодію економічних агентів, можуть формувати ситуації, коли створюються ситуації нерівноваги, наприклад, закріплюється нерівність регіонів з наявності у них певного виду ресурсу, скажімо, інвестиційного. Тоді завдання формування рівноважного стану вирішується через перерозподіл ресурсів. Виконання даного роду функцій, як й інші типи функцій, виконуваних інститутами, пов'язане з наявністю трансакційних витрат².

Держава, регіональні та місцеві владні інституції, стягуючи податки, беруть на себе значну долю трансакційних витрат регіональної громади, забезпечують її трансакційними благами. Економісти виділяють чотири основні сфери господарської діяльності, у яких інститут держави найактивніше бере участь у перерозподілі тягаря супутніх трансакційних витрат. До них належать контракція (гарантування виконання контрактів, надання типової або обов'язкової форм контрактів); вимірювання (в першу чергу випуск грошей як одиниці вимірювання вартості, а також формування системи мір та ваг, інших стандартів якості); захист відносин власності (гарантування законних прав власності з використанням монопольного права держави на насилля та надання

² Поняття трансакції (від англ. transaction – угода) є базовим у теорії трансакційних витрат і означає зміну права розпорядження матеріальними благами або послугами, в якій бере участь більш ніж один суб'єкт. Відповідно до цього поняття виділяють трансакційний сектор – особливий інституційний сектор економіки, що забезпечує здійснення трансакцій, тобто обміну прав власності. До даного сектору відношення мають такі сфери господарювання: торгівля, громадське харчування, матеріально-технічне постачання та збут, заготівлі; фінансування, кредитування і страхування; апарат органів державного і господарського управління, кооперативних і громадських організацій.

безкоштовної інформації про офіційно існуючі права власності); надання «фонові інформації» (статистичної та у деяких випадках правової).

Нова політична економія (нова політекономія) – це галузь економічно-інституційних досліджень, яка вивчає функціонування політичних систем та поведінку виборців та політиків. Нова політекономія активно використовує методологічний інструментарій та теоретичні напрацювання неокласичного інституціоналізму (зокрема теорію контрактів та теорію оптимальних механізмів (дизайн економічних механізмів), авторами якої є Л.Гурвіч, Е.Мескін та Р.Маєрсон). Провідними представниками цього напрямку неокласично-економічного аналізу також є Д.Б'юкенен та Г.Талок. Цей напрям неокласичного інституціоналізму виходить з тези про те, що прийняття політичних та управлінських рішень делегується визначеній групі індивідів (політикам чи депутатам), що зумовлено специфікою функціонування політико-управлінських систем різного ієрархічного рівня. Це дозволяє на засадах запровадження у сферу економічного аналізу концептів ринкових моделей, в дусі т.зв економічного імперіалізму, вивчати політичні ринки як інститути, що дає змогу погоджувати економічні, соціальні та політичні інтереси на різних таксономічних й ієрархічних рівнях. Концептуальне бачення нової політичної економії буде використане для переосмислення функціонування регіональної та регіональної структурної політики у п'ятому розділі, в тому числі й шляхом запровадження поняття адміністративного ринку регіональної політики.

Відповідно до виявлених Д.Нортом груп інституційних змін виділяють два типи таких змін. Перший тип – це внутрішні, або еволюційні зміни. Вони стосуються в першу чергу неформальних норм. Такі зміни відбуваються вкрай повільно. Через це еволюційний розвиток економіки виявляє феномен залежності від попередньої траєкторії розвитку (path dependence) [209]. Другий тип – це зовнішні зміни, або перенесення (імпорт) інститутів. Таким чином переносяться в першу чергу формальні інститути, які можуть бути законодавчо закріплені. Такі зміни відбуваються набагато швидше. Проте імплантовані інститути можуть конфліктувати із наявними еволюційними інститутами, і

тому вони мають високі трансакційні витрати примушування до виконання. Джерелами інституційних змін, відповідно до концепції інституційної еволюції Д.Норта виступають зсуви в структурі відносних цін та поступова заміна одних суб'єктивних ідеологічних моделей сприйняття та оцінки оточуючого світу іншими. Фактично йдеться про зміни в структурі уявлень людей, в першу чергу щодо реалій господарської діяльності (рис. 1.3).

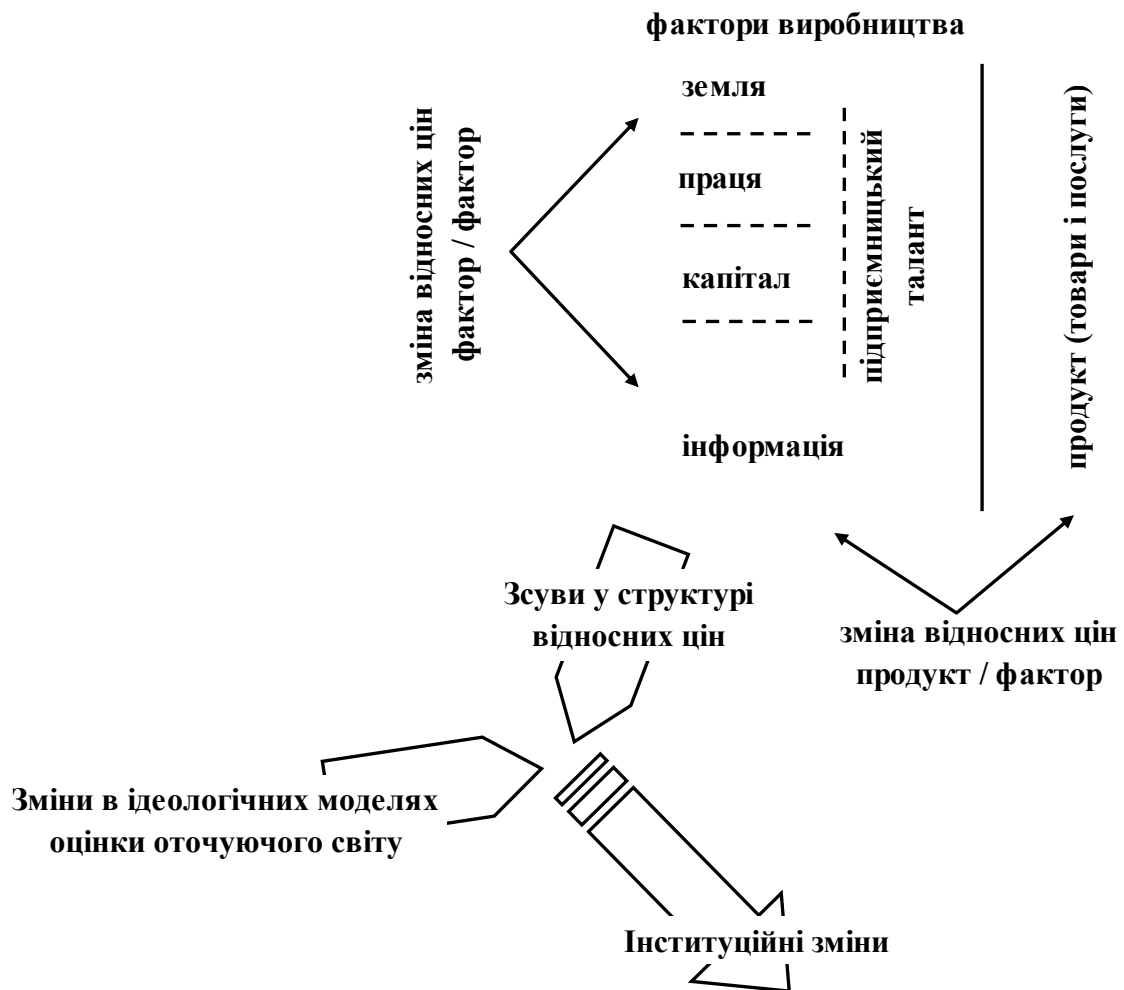

Рис. 1.3. Джерела інституційних змін згідно концепції інституційної еволюції
** Джерело: складено автором на основі джерела [114].*

Нова політична економія досліджує політичні процеси з використанням інструментів економічного аналізу, а також вивчає економічні наслідки функціонування різних політичних режимів. Ця галузь неоінституціоналізму особливо бурхливо розвивається останніми роками і претендує на створення уніфікованого підходу до дослідження питань взаємодії політичної і економічної сфер людської діяльності.

В світлі теоретичних положень нової політичної економії стає

зрозумілим, що політична еліта України утримується від активної економічної політики задля збереження електорального рейтингу, а використання політичних технологій, та адміністративного ресурсу, яке спотворювало результати голосування призводило до зміщеної економічної політики, коли заходи уряду, сформованого не належним чином, «не попадали» у потреби, які мають виборці, що голосували за ту, чи іншу економічну платформу.

Економічні моделі теорії контрактів вибудовуються на припущенні, що по-перше, всі учасники економічної діяльності є свободними, вступають у взаємовідносини добровільно, та по-друге, діють у своїх власних інтересах.

В залежності від частоти трансакцій та типів задіяних у них активів можуть виникати різні види взаємовідносин між економічними агентами. Така схематична залежність, запропонована О.Вільямсоном, представлена на (рис. 1.4).

Частота	Активи загального призначення	Специфічні активи	Ідіосинкратичні ³ активи
Разова	Конкурентні взаємовідносини	Арбітраж (неокласичний контракт)	
Повторювальна	(класичний контракт)	Фундаментальна трансформація	Ієрархія (організація, фірма)

Рис. 1.4. Залежність форм організації трансакцій від частоти та специфічності задіяних активів
** Джерело: складено автором на основі джерела [331].*

Для моделювання контрактних відносин в інституційній економіці вживається також модель теорії принципала-агента. Дана модель описує взаємодію за умови сильної асиметрії інформації між контрагентами: інформована сторона – принципал, не інформована – агент.

Теорія фірми безпосереднім чином пов'язана із дослідженням розвитку підприємництва в регіонах України, адже саме підприємництво та особливості його інституційної організації у великі, середні та малі (в т.ч. мікро-)

³ Ідіосинкратичний (від грец. *ідіос* – своєрідний, особливий, незвичайний и *σύνκρσις* – змішування) такий, що складається у дуже специфічних властивостей; своєрідний, унікальний, ексклюзивний, індивідуальний, своєрідний, підкреслено особистий.

підприємства є рушійною силою регіонального соціально-економічного розвитку.

Для економічних реалій, що склалися в регіонах України це набір десятків видів підприємств. Зокрема, можемо назвати головні з них: акціонерні товариства, державні підприємства та установи, комунальні підприємства, концерни, кооперативи, офшорні компанії, промислово-фінансові групи, спільні підприємства, товариства з обмеженою відповідальністю, холдингові компанії тощо.

Важливим інститутом, який регулює функціонування фірми є корпоративна культура – спільні цінності, соціальні норми, установки поведінки, які регламентують діяльність працівників без видимого примусу. Регулююча роль системи цінностей є одним з фундаментальних принципів інституційного впливу на розвиток господарських процесів в державі та регіонах. Аксиологічний (ціннісний) підхід, зокрема щодо процесів господарських модернізаційних змін в регіонах держави сформулював С.Й.Вовканич [42, с. 20-31].

Існує чисто теоретична проблема (в економіці колишнього СРСР вона мала і прикладне значення): чому вся економіка не може існувати як одна велика фірма? Тут виникає питання про обмеження розмірів фірми. В першу чергу таке обмеження розміру структури зумовлене тим, що економічна інформація, яка знаходиться «внизу» структурної ієрархії, потребує витрат на свої переміщення вгору та опрацювання. З огляду на це структура не може розростатися безмежно, оскільки великі витрати на переміщення інформації та її спотворення впливатимуть на ефективність функціонування цілої структури. Другий момент це те, що фірма не може розвиватися до безмежності, а до тих розмірів доки, витрати на організацію однієї додаткової трансакції всередині фірми не зрівняються з витратами з проведення такої трансакції через обмін на відкритому ринку, або із іншою фірмою.

Нова економічна історія, або кліометрія (кліометрика, економетрична історія) пов'язана з ім'ям вченого-інституціоналіста, лауреата Нобелівської

премії в галузі економіки за 1993 р. Д.Норта. Перше формулювання нового підходу викладене у статтях написаних А.Конрадом та Д.Меєром у 1957 р. В рамках даного підходу кількісний аналіз історичних даних базується на логіці індивідуального вибору та обмеженій раціональності економічних агентів.

Економічна концепція інтерпретації історії, розроблена Д.Нортом спільно з Д.Уолісом та Б.Вейнгастом. В межах даного підходу виділяють три типи суспільного устрою, або шляхи організації суспільства, які є самодостатніми та внутрішньо гармонійними, що забезпечує їх стійкість. Це примітивний суспільний устрій, система обмеженого доступу та система відкритого доступу [212]. Система обмеженого доступу дозволяє домінуючій коаліції отримувати надприбутки, використовуючи пільгові схеми, і створювати перешкоди для долучення до цієї діяльності інших груп. Мотиваційною основою концепції є питання створення стимулів до мирної поведінки для впливових гравців у суспільстві. Такими гравцями в першу чергу виступають місцеві еліти. Дана модель аналізує силові механізми, оскільки вони вважаються базовими у питаннях економічного, політичного та соціального розвитку. Через це важливим питанням у проблемах трансформаційних змін є питання встановлення політичного контролю над силовими структурами [210, с. 41]. Використання насильства в різних суспільствах відбувається різним чином та із різною ефективністю. Рекомендації з економічного розвитку вироблені для одних моделей розвитку країн (зокрема для систем відкритого доступу) не спрацьовують в інших країнах через те, що суперечать принципам, які підтримують порядок у країнах. Система закритого доступу створює бар'єри до політичних та економічних важелів впливу і цим захищає схеми отримання надприбутків. Таким чином існує зв'язок між надприбутковими пільговими схемами та типом суспільного устрою. Важливим індикатором розвитку економічної і політичної системи в цьому випадку виступає розмір доходу на душу населення на рік. Д.Норт визначає його в таких динамічних межах як перехід від 400 до 8000 дол. США на рік (перетворення всередині суспільства з обмеженим доступом), збільшення від 8000 до 35000 дол. США на рік (перехід

від суспільства з обмеженим доступом до суспільства з відкритим доступом).

Висновок концепції не дуже втішний – інституційні зміни відбуваються тоді, коли вони співзвучні з інтересами та обмеженнями тих, хто є при владі. Успіх реформування залежить від врахування особливостей функціонування системи з обмеженим доступом при імплементації до неї ринків, конкуренції та демократії.

Система обмеженого доступу – це загальна стратегія організації суспільства, а не якийсь конкретний набір політичних, економічних або релігійних інституцій [212]. Ця система є стабільною, але не є статичною.

Вчені розрізняють три види систем обмеженого доступу – слабку, базову та розвинену систему. Відмінність між даними видами полягає в тому, які структури, крім держави, можуть використовувати силові методи, на основі чого відбувається розвиток, наскільки широкий спектр організаційних форм (державних та приватних) підтримуються системою.

Базовими принципами системи відкритого доступу є реальна можливість для громадян займатися економічною, політичною, релігійною та освітньою діяльністю, можливість використовувати для цієї діяльності будь-які організаційні форми, верховенство права використовується неупереджено до всіх громадян. В такій системі економічні прибутки отримують лише через розвиток інновацій. А жодна з організацій не може перешкоджати створенню інших організацій, навіть якщо вони конкуренти. Відкрита політична конкуренція підтримує відкритість в економіці. Проте ці відкритості не є передумовою одна одної. Системи (економічна, політична, військова, релігійна, освітня) працюють за принципом взаємної підтримки існування та функціонування одне одного [212].

Питання узгодження економічних та політичних інтересів (це стосується і регіонів держави) можуть бути причинами для силового протистояння та перегляду домовленостей усередині домінуючої коаліції. Через це потрібна інституціоналізація механізмів прийняття рішень, яка спрощує шляхи досягнення домовленостей та вводить використання силових методів (затратних за

наслідками свого використання) в обмежені рамки.

Модель подвійного балансу передбачає, що докорінні зміни в економічній та політичній сферах глибоко взаємопов'язані і неможливі одні без інших. Усі економічні та політичні системи рухаються до соціального порядку або з обмеженням, або з відкритим доступом. Обмежений доступ до організаційних форм діяльності (економічної, політичної, іншої) забезпечує одну з найвищих рент, яка об'єднує панівну коаліцію в єдине ціле.

В Україні та її регіонах, відповідно до описаної концепції, сформувалася розвинена система з обмеженням доступом із яскравими рецидивами повернення до базового рівня обмеженого доступу.

Регіональну структуру економіки також можна розглядати як організацію. Відповідно до концептуальних положень Д.Нотрта та співавторів [210, с. 13] до даної організаційної структури існує обмежений доступ (наприклад нові регіони не виникають постійно, а цей процес регламентований). З цього утворюється рента для підтримання стабільної регіональної структури господарства (поняття господарства до певної міри об'єднує у собі поняття економіки та політики). Таке бачення пояснює неможливість впровадження нових моделей регіональної організації господарства (нових схем районування та регіоналізації країни). Оскільки дане запровадження порушуватиме баланс в обмеженому доступі та змінить способи отримання ренти, які є похідними від такого обмеження.

Д.Норт постулює три умови переходу від соціального порядку з обмеженням доступом до соціального порядку з відкритим доступом, а саме:

1. На момент початку переходу інститути, організації та взірці поведінки індивідів повинні відповідати поведінці, прийнятій у природній державі⁴.

2. Зміни слід розглядати як навмисні дії, що співпадають із інтересами панівної коаліції, проте наслідки таких змін не обов'язково входять до їх намірів.

3. Перехід здійснюється протягом певного історичного проміжку завдяки

⁴ Під природною державою розуміється держава, що функціонує на засадах обмеженого доступу.

змінам в інститутах та поведінці індивідів, що його підсилюють. На кожному етапі переходу поступальний рух повинен підсилюватися існуючою політичною та економічною системою [210, с. 29].

Соціальний порядок з відкритим та закритим доступом відрізняється також способами обміну та побудови взаємовідносин між групами еліт. Системи закритого доступу мають персоніфікований обмін, особистісні взаємовідносини та особистісні обов'язки еліт. Система відкритого доступу це система неперсоніфікованого обміну та неперсоніфікованих взаємовідносин. Перехід від одного до іншого типу взаємовідносин відбувається за умов досягнення системою трьох порогових значень: правові норми для еліт; постійно діючі форми організації для еліт (включно із самою державою) та формалізація їх управлінської спадкоємності; політичний контроль над збройними силами [210, с. 41].

Відповідно до концепції Д.Норта економічний розвиток не є поступальним. Розвиток систем з обмеженим доступом не обов'язково перетворюється на системи з відкритим доступом. Підходячи до порогових умов система може залишитися системою стабільною (проте не статичною) з обмеженим доступом. Автори констатують, що після Другої світової війни такий перехід вдалося здійснити лише вісьмом країнам [212]. Перехід відбувається завдяки формуванню порогових умов, які перебачають докорінні зміни як економіці так і в політиці. Ці зміни збільшують розмір вигащів від спеціалізації та обміну, а також створюють механізми, що сприяють формуванню знеособленого обміну. В різних за типом доступу систем одні й ті ж самі інституційні форми працюють по-різному. Це зумовлено різницею у підходах (індивідуально-персоніфікований чи безособистісно-формалізований) до процесів економічної та управлінської (політичної) діяльності. Успішне впровадження інституційних форм з системи відкритого доступу до соціального порядку з обмеженим доступом залежить від готовності еліт прийняти систему відкритого доступу, бачити у ній вигоду, а не загрозу. За останньої умови вони руйнуватимуть формальні інституції відкритого доступу,

практикуючи неформальні важелі впливу. В сучасному світі механізми обмежень дуже часто мають неформальний характер [212]. Вмонтовані таким чином інституційні форми будуть лише ширмою і працюватимуть на механізм підтримки обмеженого доступу. До певної міри така ситуація склалася в системі господарювання в Україні та її регіонах. Зокрема слабке намагання покращити адміністрування на місцях модель Д.Норта пояснює тим, що управлінським елітам, які мають зв'язки на міжнародному рівні, місцеві інституції не потрібні, а їх недосконалість створює солідний набір перешкод для доступу громадян до формування господарських і самоврядних організацій. Це є невід'ємною складовою механізму підтримки системи з обмеженим доступом. Натомість в ЄС спостерігається ситуація, коли головним критерієм входження до спільноти є прийняття правил функціонування системи відкритого доступу в економічній, політичній та інших сферах життєдіяльності суспільства. Перехід від однієї організаційної форми до іншої пов'язаний із втратою контролю елітами над «ліцензуванням» організаційних форм.

Історично-господарські зміни пов'язані, в першу чергу, зі зростанням величини трансакційних витрат у діяльності суб'єктів господарювання та типом конкуренції, що сформувалася на даний історичний час (табл. 1.2).

Вагомий внесок у розвиток методології новітніх історико-економічних досліджень на засадах інституційного підходу зробив Авнер Грейф. Власний підхід вчений вважає порівняльним та історичним інституційним аналізом. Дослідження на засадах даної методології передбачає використання моделей теорії ігор. А.Грейф дещо по-новому потрактував поняття «інститут» та «трансакція». Трансакція виступає базовою одиницею інституційного аналізу, під нею розуміється дія, пов'язана з передачею певної сутності: товару, інформації, емоції, думки тощо від однієї соціальної одиниці до іншої. З огляду на положення теорії ігор інститути вчений розглядає як рівноваги у типовій координатній грі, що повторюється, або як стратегії, що довели свою здатність забезпечити успіх економічних агентів [84, 104].

На засадах положень нової економічної історії будуть проаналізовані

історико-економічні аспекти проведення модернізації промисловості України та Карпатського регіону (підрозділ 3.2).

Таблиця 1.2

Зростання ролі трансакційних витрат у діяльності господарських організацій

Період	Тип та характерні риси ринку	Вплив пріоритетних факторів	Величина трансакційних витрат
Початок XVIII – кінець XIX ст.	Ринок досконалої конкуренції: багато виробників аналогічних товарів; однакова технічна озброєність	Симетрія інформації	Мінімальна доля трансакційних витрат
Початок XX – середина XX ст.	Ринок недосконалої конкуренції: диференціація виробників; ускладнення господарського життя; посилення конкуренції	Невизначеність, ризик, асиметрія інформації	Значна доля трансакційних витрат
Кінець XX – початок XXI ст.	Ринок недосконалої конкуренції: посилення конкуренції; посилення ступеня диференціації вироблення благ	Динамічність зовнішнього середовища, зростання невизначеності, асиметрія інформації	Пріоритетне місце трансакційних витрат у загальних витратах

* Джерело: складено автором на основі джерела [207].

Крім того історичні фактори домінують у процесах формування просторово-регіональної структури економіки та формуванні меж регіонів держави, як похідних від провадження економічної діяльності. В історичній ретроспективі можна сказати – від провадження збирання даней та податей, які трансформувалися із часом у систему державних фінансів та її регіональну структуру. Первісно межі регіонів встановлювалися володарями для того, щоби збирати податки. Також на формування регіонально-просторової структури господарства України накладалися (як це буде показано у підрозділі 2.2) інституційні структури управління економікою, які існували на певних етапах її історико-економічного розвитку.

1.2. Сучасний інституціоналізм в Україні

Сучасний український інституціоналізм багатогранне, різновекторне, можливо навіть суперечливе наукове явище [243, с. 455-463]. Спроба його

аналізу та систематизації представлена у даному підрозділі.

Наукова проблема виявлення інституційних складових та їх витоків в українській економічній думці в історичній ретроспективі була поставлена у 90-х роках минулого століття. Зокрема про це писав професор Е.Л.Лортікян. Він вважав, що ряд українських вчених, які працювали в сфері соціального напрямку економічних досліджень (В.Левитський, М.Туган-Барановський, П.Мигулін, І.Янжул, Т.Осадчий та ін.) зробили вагомий внесок у поширенні інституційної доктрини у науковому середовищі. На той час дану проблему було складно вирішити через невизначеність, а точніше надто широке трактування самого поняття інституціоналізм. Дослідник намагався віднайти у працях українських економістів наукові принципи, які б відповідали «духові інституціоналізму». Це, в першу чергу, історична та суспільна зумовленість економічних процесів, еволюційний розвиток господарського ладу та цілеспрямоване регулювання господарських процесів з боку держави. Таким чином, на думку П.М.Леоненка, існування в Україні інституціоналізму наприкінці XIX – початку XX ст. є недостатньо обґрунтованим науковим твердженням і не знайшли широкої підтримки у наукових колах. Можливо дану проблему було важко розв'язати через специфіку самого інституціоналізму [112, с. 66]. Дане твердження підтверджується визначенням інституціоналізму провідним істориком економічної думки Т.Негіші, який визначає його як американський варіант історичної економічної школи. Через таку «географічну» специфіку інституціоналізм, як такий, не міг бути представленим в українській економічній думці того часу. І тоді слід вести мову дійсно про вкраплення інституційних тез у роботах провідних українських економістів.

Проте існує і більш широке трактування інституціоналізму не лише як правонаступника історичної економічної школи, але як наступника класичної школи політичної економії. У даному широкому контексті погляди українських економістів на межі XIX-XX ст.ст. аналізуються П.М.Леоненком. Автор робить висновок про те, що українські вчені-економісти, які використовували у своїх

дослідженнях принцип історизму були фактичними симпатиками історичної школи і мимовільними прихильниками інституціоналізму, як його правонаступника. У публікації наведено таблицю, у якій інституційно-економічні принципи підкріплені прикладами їх реалізації у наукових роботах українських економістів [112, с. 66-70]. Даний підхід – пошук інституційних складових у неінституційних економіко-теоретичних побудовах, дозволив виявити такі компоненти у працях українських економістів, які стосуються народного добробуту та загального блага на противагу суто індивідуалістичним інтересам та ролі у даних феноменах моральних чинників (Г.Ф.Симоненко). Інституційне забарвлення має й висвітлення проблеми співвіднесення продуктивної та непродуктивної праці, а також матеріального та нематеріального виробництва у роботах вітчизняних вчених-економістів (І.В.Вернадський, Г.М.Цехановський). Т.зв. непродуктивна праця (в тому числі діяльність державної сфери, надання послуг і т.ін.) не повинна виводитися за межі економічного аналізу. Такий підхід дозволяє залучати до економічного обігу різні види господарської діяльності. За своїм змістом він є інституційним. Відчутний вплив на українських економістів мали праці А.Шторха, зокрема його «теорія цивілізації». Вчений у своїх працях приділяв значну увагу таким видам народної діяльності як релігійна, наукова, педагогічна, художня та державна діяльність. Під цивілізацією вчений розумів створення не тільки економічних благ, але й таких благ, як здоров'я, освіта, мораль, витончений смак, безпека і дозволя [105, с. 317].

В українських економістів знаходимо також іще один інституційний прояв – позитивне ставлення до міждисциплінарного підходу, в першу чергу це стосується соціології (Г.Ф.Симоненко). Щодо такої специфіки інституціоналізму, на противагу класичним економічним течіям, як втручання держави в господарську діяльність думки українських вчених розходяться. Умовно за цим дослідницьким критерієм вчених економістів України ділять на три табори: критики втручання (С.М.Булгаков), його прихильники (К.Г.Воблій, В.Г.Яроцький), а також група дослідників які виступали з поміркованих

позицій (В.Ф.Левитський, М.В.Бернацький, М.М.Соболев та інші) [112, с. 75]. Аналіз наукового доробку українських вчених дозволяє виявити чіткі національні витoki інституціоналізму в Україні. Інституціоналізм в українській економічній думці існував не як окремий, а як особливий економічний напрям, який проявлявся у працях представників різних економічних шкіл. Він розвивався із запізненням та перешкодами, спричиненими специфікою політичного та господарського розвитку нашої держави.

Таким чином, як бачимо, виявлення інституційної складової в українських економічних дослідженнях залежать від контексту історико-економічних досліджень. Розгляд інституціоналізму як американського варіанту німецької історичної школи дає висновок про те, що інституціоналізму як самостійного напрямку в українській економічній думці не існувало (П.Леоненко). Проте, якщо трактувати інституціоналізм ширше, як правонаступника соціальних економічних досліджень, то витoki інституційних досліджень можна віднайти навіть у працях українських економістів ХІХ ст., послідовників класичної політекономії [299, 75].

Серед факторів кристалізації інституційних ідей в українському економічному дискурсі дослідники називають потребу у реформуванні суспільних відносин на засадах дії морально-етичних факторів. Розглядаючи проблему становлення інституціоналізму в такому ракурсі відзначають праці з правових проблем власності С.Десницького, економічної свободи М.Балудянського, освіти, моралі та інших соціальних факторів Т.Степанова, залучення до економічного аналізу суспільства та людини І.Верндаським. Таким чином історичний початок українського інституціоналізму відсувається на першу половину ХІХ ст. Подальші праці українських економістів-інституціоналістів відбувалися не тільки на базі іноземного теоретичного доробку, але й власних розробок.

Особливе місце у формуванні інституціоналізму в Україні займає Київська економічна школа, становлення якої припадає на останню третину ХІХ ст. С.М.Злупко вважає її українським різновидом історичної економічної

школи та безпосередньою передтечією інституціоналізму в Україні [105, 481-571]. У працях засновника Київської економічної школи М.Бунге предмет дослідження політекономії окреслено із врахуванням потреб удосконалення людини, а не тільки задоволення її матеріальних потреб. Також у працях Д.Піхна простежується схильність до соціологізації предмету політекономії, А.Антонович залучає до предмету аналізу духовно-моральні джерела поступу та етичні умови виробництва [103, с. 77]. У науковій спадщини М.Туган-Барановського чітко сформульовані положення про морально-етичні аспекти в економіці, такі як патріотизм, релігійні почуття. Вони означені як наймогутніші чинники у господарській діяльності. Такі наукові положення охоплюють поле сучасного інституціоналізму.

Сучасний інтерес до інституціоналізму в Україні зумовлений недостатнім теоретичним рівнем обґрунтованості економічних реформ, що проявилось у недостатній ефективності заходів економічної політики держави, які будувалися виходячи лише з монетаристських теоретичних напрацювань.

Це є лише однією зі складових інтересу до інституціоналізму, як його трактує сучасна історико-економічна література. Крім неї до таких складових відносять: потребу в інтегруванні в економічних дослідженнях доробку інших гуманітарних дисциплін, що проявляється у науковій вірі у перевагу мультидисциплінарного підходу; незадоволення через надмірний емпіризм класичної та неокласичної економіки, що проявляється у надвисокому ступені її формалізації та втраті пояснюючої сили; прихильному ставленні до втручання держави в економічну сферу, яке є з одного боку наслідком функціонування планової моделі економічного розвитку, а з іншого – проявом бажання більшого суспільного контролю над бізнесом, в першу чергу великим бізнесом.

На теперішній час українські вчені констатують, що інституційна економічна теорія являє собою один з провідних напрямів економічної думки в нашій державі [71, с. 17]. Можна стверджувати, що в Україні сформувалися наукові школи економіко-інституційних досліджень. Зокрема у Донецьку та Дніпропетровську, Києві та Харкові, Одесі й Сімферополі, Львові, Тернополі,

Луцьку. Дослідження інституційної проблематики розвитку економіки проводяться й в інших центрах регіонів держави. Науковими центрами, де проводяться дослідження економічно-інституційного напрямку є переважно університети – Харківський НУ ім. В.Каразіна, Київський НЕУ, Київський НУ, Донецький НУ, Донецький НТУ, Львівський НУ, а також установи системи академії наук України, зокрема ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» [71, с. 17]. Щорічно зростає кількість конференцій та семінарів з проблематики інституціоналізму, видаються спеціальні наукові збірники та монографії, науковий журнал «Економічна теорія» є за висловом В.В.Дементьєва теоретичним майданчиком, де регулярно обговорюються інституційні проблеми економіки. Вченим виділено вісім різнопланових причин популярності інституційної дослідної програми в Україні. Серед них близькість теоретичних побудов інституціоналізму до класичної політекономії радянського періоду, відсутність традицій використання неокласики та низький рівень знання математики, яка широко використовується даним напрямом, критичне ставлення до класичних економічних теорій, внаслідок об'єктивних економічних труднощів перехідного періоду, доступність праць класиків інституціоналізму, внаслідок їх перекладу на українську та російську мови, що не можна сказати про представників економічної класики, відносною простотою та евристичною цінністю інституційних моделей та мінімумом словесної та математичної схоластики у цих побудовах, і нарешті – специфічна наукова «мода» на інституціоналізм [71, с. 18-20].

Систематизуючи дослідження інституційної теорії в Україні В.В.Дементьєв визначає напрями, які є найбільш популярними серед українських вчених, а саме: теорія трансакційних витрат, розвиток якої представлений у роботах С.І.Архієреєва, І.П.Булєєва, С.В.Кузьміна, Т.В.Семенової, Я.В.Зінченка; вплив інститутів на економічну поведінку (А.М.Чаусовський, К.А.Прутська, В.В.Липов, В.М.Геєць, А.А.Гриценко); інституційні проблеми перехідної економіки (О.Л.Яременко, В.Д.Якубенко, В.І.Ляшенко, Л.В.Таміліна); методологія інституційного аналізу та її місце у

сучасній економічній теорії (Т.В.Гайдай, О.В.Носова, В.М.Тарасевич, А.А.Гриценко). Меншою мірою у роботах українських економістів представлені такі напрями інституціоналізму, як теорія економічних організацій (М.В.Белоусенко, Р.Ф.Пустовийт); теорія суспільного вибору, інституційна теорія держави, конституційна економіка (В.А.Євтушенко, П.В.Круш, А.Ю.Дерлиця); економічно-правовий напрям, який представлений роботами з проблематики тіньової економіки (А.В.Базиліук, А.В.Турчинов, В.М.Попович, В.О.Мандибура, Т.В.Меркулова, Н.І.Холод). Самостійний напрям економічних досліджень інституціоналізму складають теорії економічної влади. В Україні цей напрям розвинувся у роботах В.В.Дементьєва, Г.В.Задорожного, А.А.Гриценка, А.В.Тарасенко, Г.В.Назарової та ін. Значним з обсягом є доробок українських вчених з інституційних проблем власності (І.В.Лазні, В.А.Рибалкін, Г.М.Григорян, Л.Ю.Мельник, Й.Й.Малий). В.В.Дементьєв зазначає, що власність, як традиційна тема для вітчизняних економістів, знайшла відображення у багатьох публікаціях, в той самий час розробок, виконаних на неоінституційних засадах небагато [71, с. 21-24].

Українські вчені-інституціоналісти працюють також в царині філософсько-методологічного осмислення цього економічного напрямку, структурування, періодизації та систематизації економічних ідей інституціоналізму, розвитку його теоретико-методологічних основ та методичного інструментарію аналізу економічних процесів та явищ, формують власні концепції економічного інституціоналізму. Основні напрями економічних досліджень українських вчених, що працюють в царині інституціоналізму представлені на (рис. 1.5).

Концепція інституційної архітекτονіки (за визначенням А.Гриценка – інституціональна архітектоніка) була сформульована вченими київської наукової школи. Початок даного напрямку українського інституціоналізму було покладено при розробці в Інституті економіки та прогнозування НАН України науково-дослідної теми «Інституційна архітектоніка та динаміка економічних

перетворень». Під інституційної архітектонікою її розробники розуміють структуру інститутів, яку складають правила, норми, стереотипи, традиції, установи та інші соціальні утворення у їх співвідношенні із сутністю та загальним естетичним планом побудови цілісної соціальної системи [59, с. 32]. Поняття архітектоніка використовується з тим, щоби підкреслити, що тут віддзеркалений основний принцип глибинної будови структури. А.Гриценко проводить в цьому відношенні паралелі із іншими галузями наукового та прикладного знання, де використовується це поняття – архітектурою, геологією та ін. та визначає перспективи її розвитку як теоретичної основи для побудови різного типу систем – природних, технічних, біологічних, соціальних. Серед основних законів архітектоніки як науки вчений виділяє три – закон рівноваги, закон усереднення та закон золоті середини. Щодо інституційної архітектоніки, то дія цих законів ілюструється рівновагою інститутів, що розвиваються і вибудовуються в єдину систему (наприклад баланс законодавчої, виконавчої та судової гілок влади); середнім типом поведінки, прийнятним в суспільстві способом діяльності, який визначають правила, норми та закони; розподілом доходів за інституційними секторами, який відповідає золотому перетину [59, с. 33-35].

Рис. 1.5. Напрями досліджень інституційної теорії в Україні

* Джерело: складено автором на основі джерела [6, с. 456-462].

На засадах інституційної архітекτονіки були виявлені деформації інституційного простору України, названі авторами розробки інституційними ямами, в яких одночасно існує необхідність інституційних змін та відсутні механізми таких змін. Розв'язання проблеми відбувається за рахунок виходу за межі правового поля, що є проявом інституційної кризи. На цій основі була передбачена конституційна криза 2004 р. в Україні. Крім цього методологія інституційної архітекτονіки дозволяє поглибити розуміння інституційної місії держави, визначити зміст механізму інституційних змін, охарактеризувати інституційну будову економічної системи та обґрунтувати стратегічні напрями інституційного розвитку [59, с. 35-37]. По відношенню до модернізаційних змін в регіонах держави інституційна архітектоніка виступатиме базою пояснення взаємодії держави та регіонів на засадах інституційної контракції, а також формування міжрегіонального соціально-економічного інституційного простору.

Вітчизняна концепція еволюції інститутів, розроблена В.М.Тарасевичем, органічно поєднується з інституційною архітектоною в плані періодизації розвитку суспільства, співіснування на різних його етапах всіх інституційних форм та створення ними фундаментальної інституційної структури. В.Тарасевич розглядає еволюцію інститутів як розвиток ірраціональних за своєю природою феноменів несвідомого, передусім інстинктів, усвідомлення людиною інстинктивної поведінки, спрямованої на задоволення базових вітальних потреб живої істоти [285, с. 52]. Еволюційний розвиток інститутів чередується із їх революційним перетворенням, що є наслідком придушення базових інстинктів. Рушійною силою змін виступає суперечність між інституційною архітектоною як важливою складовою суспільного ладу та архітектоною психофізичних утворень – інстинктів, рефлексів тощо. В.М.Тарасевич визнає безумовний вплив несвідомого людини на її соціальну природу та суспільний лад. Вчений розрізняє поведінку і діяльність, і говорить про загальний вплив поведінки на діяльність, а також про загальність впливу

архітектоніки інстинктів на інституційну універсуміку та архітектоніку [285, с. 54-55]. В процесі інститутоутворення автор констатує первинність і домінантність поведінки та інстинктів стосовно діяльності та інститутів, хоча на сучасному етапі відбувається складний взаємовплив поведінки і діяльності. У революційні епохи така домінантність виявляється безпосередньо, а у еволюційні може знаходитися у прихованому стані. Відповідно до цього вибудовується емпірична кореляція між інстинктами та інститутами (рис. 1.6).

Реальні комбінації інститутів та інстинктів є набагато складнішими, вони не вичерпуються наведеною схемою. Інститути – результат діяльності. Вони виникають внаслідок складного еволюційного розвитку з інстинктів та зазнають значного впливу поведінки на діяльність. Стосовно поняття діяльності В.М.Тарасевичем введений такий його різновид як переддіяльність, яка інтегруючись із метاپоведінкою набуває самостійного статусу і формує протожиттєдіяльність. Продуктами переддіяльності є звичні стереотипи, зразки або паттерни, вони упорядковують цю переддіяльність і є своєрідними передінститутами. Передінститути і метаінстинкти, що взаємодіють в процесі протожиттєдіяльності утворюють протоінститути. Таким чином розвиток від інстинкту до інституту включає такі стадії як передінститут і протоінститут [285, с. 59-60]. Якщо слідувати такій логіці, то історичний розвиток виглядає як процес придушення інститутами інстинктів.

Важливим процесом на шляху еволюції людини є процес перетворення протовласності у власність. Наслідком еволюційного розвитку інстинктів стають такі протоінститути як табу, культ, ритуал, обряд, звичай, а пізніше – традиції і звички. З протоінститутів пізніше народжуються моральні норми. Через свою тотальність та недиференційованість вони мали універсумний характер, формували протоінституційну універсуміку, яка виконувала такі базові функції впорядкування як заборонювальну, обмежувальну, дозвоільну, оптимізувальну, регламентувальну і транслюванльну.

Рис. 1.6. Емпірична кореляція між інстинктами та інститутами

** Джерело: подано автором на основі джерела [285, с. 56]⁵.*

Разом із тим протоінститути не тільки історичний факт, але й сучасна реальність. Сучасна людина є безпосереднім носієм протоінститутів. Їх трансляція відбувається за рахунок невербального наслідування [285, с. 63-66]. Цей момент важливий з точки зору некритичного вербального наслідування чужих протоінститутів, що може призвести до спотворених формальних норм інституційної регуляції діяльності.

Поступово протоінститути еволюціонують в інститути. Модель інституційної еволюції представлена на (рис. 1.7).

Формування сучасної людини у контексті інституційної еволюції пов'язане з утвердженням інституційної діяльності, систематичним свідомим творенням способів і механізмів упорядкування власної життєдіяльності [286, с.

⁵ Примітки: 1. На рисунку подано як самі інститути, так і сфери життєдіяльності, які вони впорядковують. 2. Стійка позитивна кореляція позначена жирною лінією, негативна кореляція позначена тонкою лінією, змішаний кореляційний зв'язок позначений пунктиром.

65]. Інституційна діяльність виникла у період т.зв. «неолітичної революції»⁶ і стала наслідком формування штучної природи, створеної людською діяльністю, а також поглиблення розділення життєдіяльності. Важливу роль у формуванні інститутів і заміни ними протоінститутів відіграють найпростіші наноінститути [286, с. 70-73].

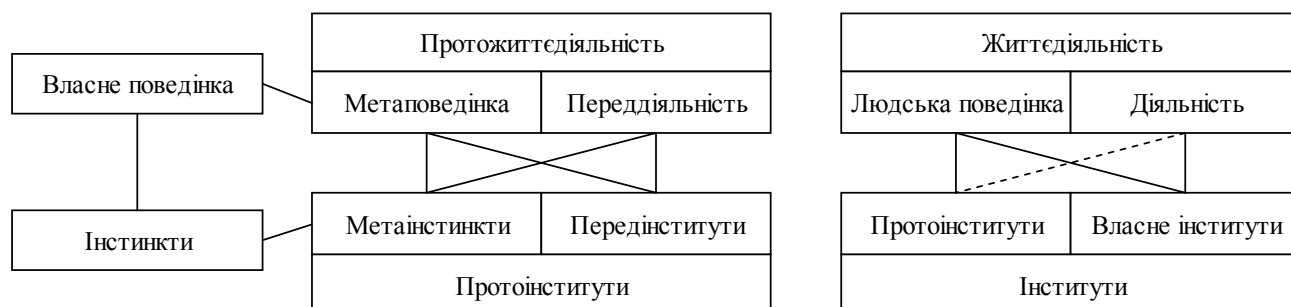

Рис. 1.7. Модель інституційної еволюції

* Джерело: подано автором на основі джерела [286, с. 64].

Логіка історичної еволюції призводить до виникнення соціальних страт, які стають суб'єктами соціально-політико-інституційної діяльності, під якою розуміється трансформація традицій і свідоме творення мікроінститутів, що впорядковують життєдіяльність даної конкретної групи, а також відрізняють дану групу від інших і відповідних мезоінститутів, що забезпечують життєдіяльність спільноти загалом. До епохи неолітичної революції В.М.Тарасевич відносить формування самоврядних територій і спільнот із протодержавними якостями, таким чином з'являються елементи територіальності та протоподатки [286, с. 74-75]. Тут бере початок формування інститутів влади і власності та їх зрощення. Сюди ми можемо віднести початок формування регіональних ознак людської діяльності.

Способи упорядкування своєї власної життєдіяльності вчений називає самоінститутами. Ці інституційні утворення приватного власника можуть ставати домінантами по відношенню до мезоінститутів. Ієрархія інститутів, запропонована В.М.Тарасевичем, відрізняється способом привласнення. Мікроінститутам характерне індивідуально-групове привласнення,

⁶ Неолітична революція – період глибоких господарських змін в епоху неоліту. Ці зміни полягали у тому, що людина від полювання і збиранництва перейшла до первісного тваринництва та примітивного землеробства.

мезоінститутам – індивідуально-колективне, а нано- і само інститутам – переважно особисте з перспективою перетворення в індивідуально-групове (колективне) (колектив і групу вчений розрізняє на основі понять спільності і схожості). Розкриті механізми формування інститутів у період неоліту дозволяють вченому сформулювати таке поняття як інституційна революція – сукупність якісних інституційних змін, що відбулися [286, с. 76-79].

В процесах регіонального розвитку важливу роль відіграє територіальний (просторовий) інстинкт, а також інстинкт власності, з якого «виростають» регіонально-територіальні інститути. Зокрема В.М.Тарасевич веде мову про власницький інстинкт стосовно кормової території [285, с. 62].

Таким чином, концепція еволюції інститутів ув'язує процеси формування інституційної універсуміки з людською діяльністю, структуруванням життєдіяльності людини.

Концепція базисних інститутів сформульована В.Д.Якубенком, В.С.Савчуком вводить до наукового обігу в якості категорії економічної теорії таке поняття, як базисні економічні інститути, до яких відносять власність, владу, управління та працю [258, с. 49-63]. Проте, серед українських економістів немає одностайності, які саме інститути відносити до базисних, таких, які впливають на формування та діяльність ядра економічної системи. Зокрема, А.А.Ткач до базисних інститутів відносить інститути власності та трансакційних витрат [291, с. 72]. Полемізуючи із ним Ю.М.Лопатинський вважає, що базисними інститутами ринкової економіки слід вважати інститути власності та контрактації (інститут угод), а також державу, як один із базових інститутів сучасної економіки [150, с. 230]. А.А.Гриценко запропонував ввести до переліку базових інститутів формування правил та процедур інституційних змін, або ж правила зміни правил [60, с. 96]. Дана теза є розвитком теорії інституційних змін, сформульованої Д.Нортом.

Виявлення стабільної складової інститутів є наслідком застосування системного підходу, що вибудовується на об'єктивістській парадигмі. В руслі даного підходу С.Г.Кідріна виділяє два великі типи інститутів – інститути

базові, які є глибинними і стійкими та компліментарні, які виконують допоміжні функції, зокрема зі збереження інституційного середовища [118].

Не менша розбіжність, ніж із основними, або базовими (базисними) інститутами існує й з другою групою інститутів. Так, Ю.М.Лопатинський до похідних інститутів, що формуються на основі базисних, відносить інститути підприємництва, конкуренції, ціноутворення, фінансово-кредитний та ін. і відзначає їх переважно формальний характер, який ускладнюється наявністю неформальних інститутів періоду, що передував трансформації. Ці попередні інститути глибоко вкорінені у суспільній свідомості і гальмують процеси трансформаційного розвитку [150, с. 230].

Оригінальне трактування інституціоналізму представлено в роботі вітчизняних вчених В.Д.Базилевича та В.В.Ільїна «Метафізика економіки». Автори вважають, що інституційна теорія у західній економічній думці є аналогом філософії економіки, або філософії господарства. Інституціоналізм дає більш глибоке розуміння економічних феноменів, адже користується не тільки економічними методами дослідження, але й історичними, правовими, філософськими. Він акцентує свою увагу на гуманітарному факторі [10, с. 100]. Вчені констатують важливість використання інституціоналізму в сучасних умовах України, коли бізнес перетворюється на один з наймогутніших центрів впливу. Можна погодитися також із тезою дослідників про важливість використання діяльнісного підходу, який сягає корінням класичного інституціоналізму, до аналізу економічних процесів і явищ. Крім того вчені обґрунтовують тезу про реалізм моделі економічної людини в неоінституціоналізмі, зокрема щодо врахування несвідомих чинників та архетипів в її економічній діяльності [10, с. 104]. Глибокий філософський аналіз інституціоналізму, здійснений в аналізованій праці, має практичні виходи у вигляді рекомендацій щодо ширшого використання його наукового арсеналу, адже він дає змогу вирішувати такі конкретно-життєві проблеми індивіда як збереження навколишнього середовища, здоров'я, комфортності життєвого оточення і т. ін. [10, с. 105].

Одним з напрямів формування методології інституційного аналізу є систематизація інституційних теорій та визначення місця інституціоналізму у сучасній економічній теорії. Прикладом досліджень даного напрямку можуть виступати наукові розробки О.В.Носової щодо виділення загальних теоретико-методологічних основ комплексного інституційного підходу [213, с. 40-47]. Такий підхід базується на класифікації напрямів інституціоналізму, наведених у (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Класифікація інституційних підходів

№	Назва	Предмет досліджень	Характерні ознаки	Методи
1.	Інституційний напрям	Звички, традиції, звичаї, норми поведінки, інститути	Взаємозв'язок інституту і соціальної структури. Використання механізму селекції, адаптації	Міждисциплінарний підхід, еволюційний метод
2.	Нова інституційна економіка	Інституційна структура держави, реальні інститути (організації)	Виділення формальних і неформальних правил	Еволюційно-соціологічні методи
3.	Неоінституційна економіка	Права власності, організації, політичні режими	Методологічний індивідуалізм, раціональна поведінка економічно відокремленого суб'єкта. Аналіз майнових прав	Мікроекономічний аналіз, контрактний підхід, аналіз трансакційних витрат
4.	Еволюційна економіка	Питання функціонування фірми, технологічний процес	Оптимальна стратегія поведінки фірми, взаємозв'язок між технологічними і соціальними процесами	Метод селекції

* Джерело: складено автором на основі джерела [10, с. 40-47].

Розглядаючи особливості кожного з виділених напрямів О.В.Носова виокремлює три основні проблеми, на яких базується сучасна інституційна теорія: пояснення виникнення нових інститутів, вивчення їхнього функціонування в умовах, що змінилися, з'ясування сутності інституційного порядку та оцінка ролі інституційних змін. І на основі цього пропонує використовувати комплексний інституційний підхід, що базується на виділенні характерних рис, що притаманні кожному з аналізованих підходів, таких як

виділення поняття «інститут» в традиційному інституціоналізмі, або ж використання принципу методологічного індивідуалізму у неоінституціоналізмі [213, с. 46].

Підсумовуючи викладене вище, можна констатувати наявність в Україні цілої низки наукових шкіл з інституційної економіки. Дослідження українських вчених в царині інституціоналізму є доведеним науковим явищем. Теоретико-методологічний арсенал українського інституціоналізму налічує десятки монографій, сотні статей у періодичних наукових фахових виданнях [243, с. 462].

На пострадянському просторі в інституціоналізмі часто вбачають найперспективнішу методологію пізнання соціальної дійсності, в тому числі й економіки. Це пояснюється тим, що інституціоналізм в економіці намагається долати позаісторичне та механістичне трактування господарської діяльності, які пропонують класичні аналітичні схеми, висвітлює латентні механізми господарської діяльності. Дослідна парадигма інституціоналізму дозволяє сформулювати бачення господарювання крізь призму інституційної архітекτονіки, коли інститути уявляються не зовнішніми умовами господарювання, а феноменами, що утворюють саму суть цього процесу. В такому разі господарювання – це система взаємопов'язаних інститутів, а її функціонування – це функціонування самого господарювання [195, с. 107].

Сформований потенціал економіко-інституційних досліджень за кордоном та в Україні дозволяє вести мову про ширше використання інституційного підходу у регіональних дослідженнях. Враховуючи специфіку інституційного вчення таке використання буде пов'язане з низкою теоретико-методологічних та методичних проблем.

1.3. Інституціалізовані регіони в контексті інтелектуально-інноваційного розвитку України

В контексті інституційного підходу можемо вести мову про

інституційний потенціал та інституціональний ресурс регіону. Процес діяльності з трансформації ресурсу в потенціал визначатиметься як процес інституалізації – нарощування інституційного потенціалу, а інститути та інституції, що беруть участь у процесі конструктивної інституалізації складатимуть інституційний капітал регіону.

На національному ж рівні: «Загальним критерієм побудови в Україні суспільства інноваційно-інтелектуального типу є нарощування (або принаймні збереження вже здобутих) якісних параметрів розвитку духовно-інтелектуального потенціалу, здатного підвищуватися через механізм духовно-інформаційної мобільності та трансформуватись в належний людський капітал, який має затребуватись як на вітчизняному, так й на світовому ринках» [45, с. 49].

Отже, інститути визначають способи, форми, і якість економічної, соціальної, інтелектуально-інноваційної та інших видів діяльності регіональних громад та територіальних органів управління. Далі у цьому підрозділі буде з'ясовано роль, яку відіграє інституційне забезпечення у формуванні та функціонуванні регіональних суспільних систем [169, с. 126-135; 170, с. 446-456]. Це буде здійснено на основі застосування інституційно-діяльнісного підходу.

Основною ідеєю дослідження інституційних основ інноваційно-інтелектуального розвитку регіону є побудова моделей інституційного забезпечення розвитку регіонів на засадах економіки знань, визначення основних інститутів управління на регіональному та національному рівнях, які б були основою механізму інноваційно-інтелектуального розвитку територій, формували його інституційне середовище.

В цьому контексті особливого значення набуває категорія «знання», під якою слід розуміти інформацію у контексті, яка дає можливість розуміти проблеми регіонального розвитку та спонукає до конструктивної діяльності, спрямованої на нарощування інтелектуально-інноваційного потенціалу регіону. Знаннями, у такому випадку, слід вважати лише той економічно-

контекстуальний набір інформації, який може бути перетворений у прибуток під час інноваційно-підприємницької та управлінської діяльності в тому чи іншому регіоні.

Виходячи з логічних побудов економічного інституціоналізму, можна стверджувати, що система економічних інститутів як підсистема економічної системи регіону забезпечує раціональну координацію економічної поведінки величезних мас людей – агентів інтелектуально-інноваційної діяльності – та їх різноманітних структурних утворень. Основна функція інститутів та інституцій – створення середовища для реалізації якомога ширшого спектра конструктивних потенційних можливостей розвитку бізнес-структур, регіональних громад, нації та національної економіки в цілому, узгодження інтересів цих суб'єктів соціально-економічного розвитку.

Теоретичні положення інституціоналізму, теорії та методологічний інструментарій регіональних досліджень дозволяє виділити і обґрунтувати основні компоненти інституційного забезпечення інноваційно-інтелектуального розвитку регіону.

Перед тим, як коротко охарактеризувати компоненту структуру інституційного забезпечення інноваційно-інтелектуального розвитку регіону, дамо визначення цьому поняттю. Отже, під інституційним забезпеченням інтелектуально-інноваційного розвитку регіонів держави слід розуміти сукупність інститутів (способів управління господарською діяльністю, традицій, ідей, кодексів та стереотипів економічної поведінки населення) та інституцій (суспільних організацій та установ), що зумовлюють його протікання у конструктивному руслі, в напрямку підвищення ефективності економіки держави та її регіонів, а також способи функціонування і взаємодії цих інститутів та інституцій між собою.

Інституції формують інституціональну інфраструктуру інтелектуально-інноваційного розвитку регіону, а у сукупності із інститутами – інституційне

середовище такого розвитку⁷. Дане середовище забезпечує інституціалізацію знань та здібностей людей. Під час цього процесу відбувається зростання трансакційних витрат, зокрема на захист інтелектуальної власності.

Інституційну систему слід розглядати як парадигму економічної, інтелектуально-інноваційної та інших господарських видів діяльності людини, або сукупність понять про те, як треба діяти (провадити діяльність). Інститути в такому випадку можуть виступати компонентами такої системи, а інституції – інституціалізованими елементами.

Інститути впливу на інтелектуально-інноваційний розвиток регіону можуть бути класифіковані традиційним чином за ознакою належності до тої чи іншої сфери людської діяльності, а саме: економічні, соціальні, політичні (управлінські), наукові, культурні та ін.

Основою класифікації інституцій, що впливають на інтелектуально-інноваційний розвиток регіону може бути поділ їх на державні та недержавні. Основу першої групи складають, передусім, органи державного управління та регулювання в сфері освіти, науки. До другої групи можуть бути віднесені недержавні центри інновацій, бізнес-інкубатори, інноваційні фірми тощо.

Слід розрізняти інституційне середовище та інституційне забезпечення розвитку інтелектуально-інноваційного сектору економіки регіону. Взаємодія цих структур регіону із інституційним середовищем дає нам інституційну забезпеченість інтелектуально-інноваційної діяльності регіону.

Крім того, існує інституційне середовище управління власне регіональним розвитком інноваційних структур та інфраструктурне середовище функціонування таких структур.

Під інфраструктурним середовищем слід розуміти наявний соціально-економічний каркас регіону, на якому нарастають «м'язи» інтелектуально-

⁷ На нашу думку, в українській науковій термінології слід розрізняти поняття «інститут» та «інституція». Поняття інститут є ширшим за обсягом і охоплює поняття інституція, яке віддзеркалює організаційно-функціональний аспект поняття інститут. Прикметниковими формами понять інститут та інституція, які вживаються у даній роботі, можуть бути відповідно: інституційний та інституціальний. Ми уникаємо поняття «інституціональний» для означення реальних інститутів, як необґрунтованої кальки з англійської мови. Дане поняття, на нашу думку, слід вживати лише у термінах, похідних від слова «інституціоналізм», тобто у випадках, коли йдеться про теоретичний опис існуючих інститутів.

інноваційної діяльності, а інституційне середовище – це віртуальний економічний каркас (невидимі межі якого встановлюють економічні і соціальні інститути). Інституційне середовище можна дуже умовно порівняти із програмним забезпеченням функціонування комп'ютерних мереж, тоді як самі комунікаційні ланки та обладнання будуть виступати у ролі інфраструктури. З огляду на це, інститути відіграють дуже важливу роль у функціонуванні інтелектуально-інноваційного сектору економіки регіону. Вони пов'язують всі компоненти, що забезпечують різні види діяльності, у єдиний сектор економіки.

Ключову роль у процесах управління розвитком інноваційного сектору територіальних утворень різного таксономічного рівня відіграє держава. Саму ж державу можна трактувати і як інститут, і як систему.

В інституційному середовищі можна виділити два аспекти: організаційно-інституціональний – це побудова та функціонування різних інституцій і організацій, і структурно-інституційний, який охоплює чотири базисні інститути – владу, власність, управління, працю (економічну чи то суспільну діяльність) і такі похідні інститути, як держава, наука, освіта, сім'я, церква та ін.

Здійснення ефективного управління інтелектуально-інноваційним сектором економіки регіону, розв'язання проблем його інституційного забезпечення значною мірою залежить від рівня компетентності державних службовців як на національному, так і на регіональному рівнях, їх кваліфікованості, вміння приймати продумані та стратегічно сплановані управлінські рішення. Фактично мова йде про якісні параметри державного управлінського персоналу, які тісно пов'язані з рівнем освіченості та патріотизму правлячих та бізнес-еліт.

Інститут влади виступає чи не найважливішою складовою середовища функціонування інноваційного підприємництва регіону. Адже управлінське середовище формується людьми, які є представниками влади, і залежить від того, як влада, як соціальний інститут, забезпечує реалізацію інтересів

громадян, бізнесу та інтересів самої влади, які ресурси вона використовує для власного функціонування.

Головними політико-правовими інститутами інтелектуально-інноваційного розвитку регіонів виступають, безперечно, органи державного управління (в першу чергу регіонального рівня) та сукупність законів і правових норм, що регулюють питання регіонального розвитку, а також функціонування соціогуманітарної сфери на національному рівні (закони про наукову та науково-технічну діяльність, авторське право, укладання контрактів тощо).

До регіональної системи управління, ядро якої складає інститут управління, як структура, що визначає межі регіонального розвитку, повинні бути органічно вплетені інституції інтелектуально-інноваційного розвитку, у яких будуть генеруватися або адаптуватися через запозичення зарубіжного досвіду сучасні новітні прийоми і методи управлінської діяльності у кожній з основних сфер управлінських впливів (рис. 1.8).

З огляду на це, при розробці стратегій і програм регіонального розвитку необхідно враховувати історично сформовану систему інститутів та перспективи їх трансформації, з огляду на виклики сучасного інтелектуально-інноваційного розвитку територій. Регіональна інтелектуально-інноваційна система є однією з формотворчих частин національної економічної системи, що визначає особливості життєдіяльності і добробуту населення всіх без винятку регіонів держави.

На сьогодні в Україні лишилися релікти планового типу економіки, народилися нові інституційні структури, притаманні ринковому типу. Через це суспільство перебуває, фактично, під подвійним інституційним пресом, що значно збільшує так звані трансакційні витрати в сфері економічної діяльності.

З точки зору теорії інститутів, можемо виділити такі типологічні різновиди організаційних структур влади – інститути політичної влади (основним з них є держава із розгалуженою системою органів на регіональному рівні) та інститути економічної влади (крупні корпорації та компанії, більшість

з яких має наднаціональний характер). Між інститутами політичної та економічної влади відбувається постійне, відверте чи приховане, змагання за панівне положення у суспільних системах різного ієрархічного рівня. Результатом такої боротьби може бути симбіотичне поєднання цих інститутів через лобіювання інтересів бізнесу у владних структурах, чи то безпосередня участь представників державних владних структур у масштабній економічній діяльності, що спирається на порівнянні переваги, які надає їх статус в ієрархії державних інститутів, як це відбулося в Україні [6, с. 109].

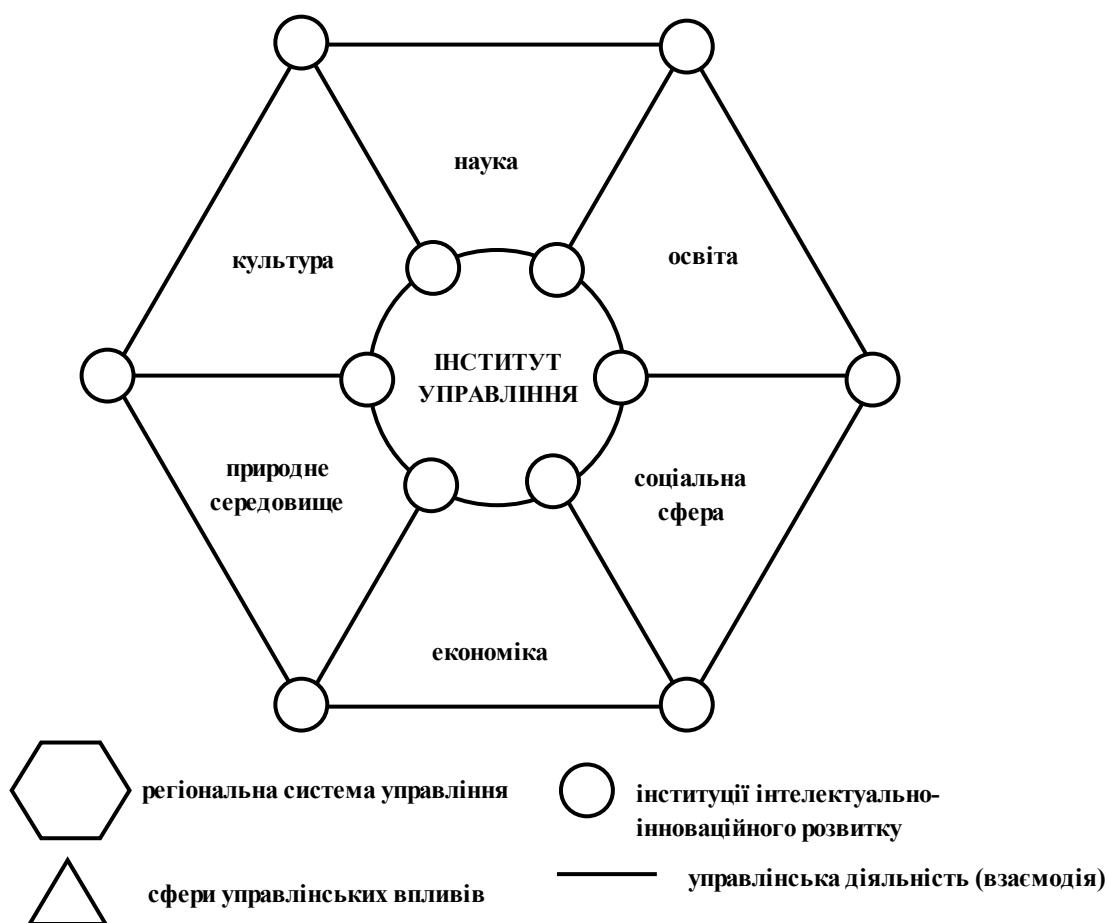

Рис. 1.8. Управління інтелектуально-інноваційним розвитком регіону

** Джерело: складено автором.*

Спираючись на досвід проведених наукових досліджень, можемо стверджувати, що інституційні трансформації системи управління інтелектуально-інноваційною діяльністю повинні бути спрямовані на досягнення таких результатів, як:

- гарантія реалізації невід’ємних прав та свобод особистості;

- відродження стимулу до зростання ефективності економіки;
- організація ефективного контролю за дотриманням всіма учасниками соціально-економічного процесу, включно з державними діячами, нових правил взаємовідносин у суспільстві;
- створення умов, за яких органи влади, що не впоралися з розв'язанням завдань соціально-економічного реформування, могли би досить безболісно і швидко бути замінені [219, с. 202-203].

Своє головне завдання Україна на сьогоднішньому етапі вбачає в утвердженні європейських цінностей і стандартів в політиці, економіці, соціальній сфері. У цьому – запорука суспільної стабільності і сталого розвитку нашої держави. Продовж останнього десятиліття євроінтеграція є головним зовнішньополітичним пріоритетом нашої країни. Розвиток взаємодії між Україною та ЄС базується на послідовному впровадженні Україною низки інституційно-правових документів: Стратегії інтеграції до ЄС, Угоди про сусідство, Плану дій в рамках Європейської політики сусідства та Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Слід виходити з того, що реалізація зазначених документів, а особливо Угоди про асоціацію, має сприяти посиленню інституційній співпраці між Україною та ЄС в умовах глобальних геоекономічних та геополітичних змін, створити необхідні умови для переходу в майбутньому до якісно нового рівня відносин з ЄС, із чіткою перспективою інтеграції України. Належна імплементація Угоди про асоціацію також сприятиме поступовій інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС та створює передумови для інституціалізованої зони вільної торгівлі з ЄС. Кінцевою політичною метою Угоди має стати укладення нових засадничих документів з ЄС, які уможливлять фактично інтеграцію України до європейського економічного і політичного інституціалізованого простору.

З огляду на послідовні кроки України в напрямку євроінтеграції, в її регіонах повинні бути сформовані такі інституційні умови забезпечення ефективного функціонування інтелектуально-інноваційного потенціалу, які б відповідали високим європейським стандартам [81, с. 240-247].

Концептуальною основою інтелектуально-інноваційного розвитку європейських регіонів є доктрина економіки знань⁸. Відповідно до даної доктрини інститути управління регіональним розвитком забезпечують управління знаннями, яке являє собою систематичні процеси, завдяки яким знання, необхідне для ефективного регіонального розвитку (знання, задіяні у регіональному розвитку) створюються, зберігаються, розподіляються та застосовуються.

Інституційні інновації, спрямовані на формування умов становлення економіки знань в регіонах держави, є вкрай необхідними для України і передбачають проведення діяльності у двох напрямках:

- вдосконалення інституційних основи науково-технічної та інноваційної політики, її регіоналізацію, створення інституційних основ ринкового стимулювання інноваційного розвитку регіонів;

- централізацію політики держави в інноваційній сфері в межах єдиного компетентного органу виконавчої влади із формуванням структурних підрозділів цієї інституції у містах-центрах макрорегіонів держави та вироблення інституційних механізмів виконання її рішень.

Інститути це те, що «примушує» регіональні суспільні системи функціонувати, будучи з одного боку продуктом їх життєдіяльності, із іншого – виконують регулюючу та управлінську функцію у регіональних суспільних системах. Причому виконують цю функцію не безпосередньо, а опосередковано, форматуєчи і визначаючи якість діяльності спільнот, які проживають на території того чи іншого регіону (регіональних громад).

Таким чином, поєднання діяльнісного та системного підходів до вивчення інституційного забезпечення функціонування регіональних суспільних систем дає нам змогу сформулювати деякі конструктивні положення регіональної системології як напряму в регіональних дослідженнях.

Інститути – функціональні обмежувачі поля життєдіяльності

⁸ Економіка, що створена на засадах знань (Knowledge economy) – Економіка, в котрій більшу частину валового внутрішнього продукту (ВВП) забезпечено діяльністю з виробництва, обробки, зберігання і розповсюдження інформації і знань.

регіональних суспільних систем. Ці структури тримають системи у певних оптимальних рамках, що забезпечує конструктивне протікання процесів діяльності їх основних активних суб'єктів – регіональних громад, спільнот та індивідуумів, тобто людини та її суспільних спільностей (суспільно-територіальних спільностей). Суспільні спільності – це колективи, або страти. Суспільно-територіальні спільності людини як біологічного виду – це популяції, регіональні громади, регіональні спільноти, народи та нації.

Інститути модулюють функціонально-діяльнісні характеристики регіональних суспільних систем та визначають характер та протікання процесів економічної діяльності й поведінки спільнот та індивідуумів, що є основними структуроутворюючими суб'єктами регіональних суспільних систем. Зазначимо, що економічна поведінка визначає якість економічної діяльності людей та їх спільнот. Економічна поведінка має більш виражений позасвідомий та спонтанний характер, а економічна діяльність – свідомий та детермінований. Можемо стверджувати, що економічна діяльність це, до певної міри, переусвідомлена економічна поведінка.

Інститути, модулюючи економічну поведінку спільнот регіонів, а через поведінку й їх економічну діяльність, визначають глибинну підоснову функціонування регіональних суспільних систем, формують їх архітектоніку (інституційну архітектоніку).

На регіональному рівні проявом політичної сфери діяльності людини є системи управління регіональними суспільними системами. Такі системи управління також знаходяться в стадії «постійного становлення, переформатування та оновлення». Фактично це не стан, а процес. Аналізуючи суспільні системи регіонального рівня, навряд чи коректно буде вести мову про політичну складову у її класичному виразі. Тут проявами управлінської діяльності є державна регіональна політика та регіональна «політика», яку наймаються проводити самі регіони, в особі тих чи інших регіональних еліт. Основне прагнення цих еліт – посісти центрове місце в державі, «зайняти столицю», не втративши, по можливості, при цьому свої панівні позиції в тому

чи іншому регіоні. Важливим у цьому відношенні є регіональна структурна політика, як регулівний засіб з перерозподілу ресурсів і функцій регіонального розвитку. Переформатування інституцій та інструментів провадження управлінської діяльності якраз і відбувається відповідно до уявлень та інтересів про феномени економічної діяльності, що формуються управлінськими регіональними елітами. Структури ж, які виникають внаслідок реалізації цих прагнень, не завжди оптимальні з точки зору виконання свого призначення і дотримання інтересів вищої цілісності. Аналогом таких інтересів на державному рівні є національні інтереси країни. Структур, які формують цілість управлінської системи регіону забагато, вони дублюють одна одну. Це насамперед формалізовані структури – інституції. Якщо ж вони не справляються зі своєю функцією, якщо вони тільки «є», але не діють, є бутафорно-фасадовими, то тут регулювання взаємин відбувається при допомозі вже інших, неформалізованих, або неформальних інститутів.

Держава відіграє провідну роль у процесах управління розвитком суспільних систем різного таксономічного рівня. Державне управління на регіональному рівні здійснюють органи регіонального управління та місцевого самоврядування. Не слід забувати і про більш широкий аспект самоврядування. Щодо суспільної діяльності різних видів (економічної, соціальної, наукової, релігійної та ін.), це проявляється у самоорганізації суб'єктів кожного виду діяльності, яке веде свою історію від традицій середньовічних цехових братств, лицарських орденів та лож.

Удосконалення інституційного забезпечення управління та регулювання розвитку регіональних суспільних систем відбуватиметься на основі формування та функціонування складових відповідного механізму (табл. 1.4).

Зазначимо, що інститути державного управління охоплюють різні таксономічні рівні: національний, регіональний, локальний.

За таксономічним принципом можемо виділити два рівні інститутів самоврядування: центральне (державне) самоврядування та місцеве самоврядування. Ми розглядаємо державне самоврядування як процес, що

забезпечує (легітимізує) державне управління, тримаючи його у правовому полі. Головним регулятивним інструментом виступає тут інститут права та договору. Відповідно до цього слід розрізняти управлінське (або державне) самоврядування та недержавне, або громадянське самоврядування.

Таблиця 1.4

**Складові механізму інституційного удосконалення
управління та регулювання розвитком регіональних суспільних систем**

Складові	Адміністративно-управлінські	Громадянсько-регулюючі	Ринково-стимулюючі	Комбіновані
Інститути	інститути державного управління	інститути громадянського самоврядування	інститути ринкового стимулювання	інститути суспільного впливу
Процеси	державна організація	громадянська самоорганізація	ринкова стимуляція	суспільна гармонізація
Методи	управління	регулювання	стимулювання	забезпечення, підтримка
Важелі	адміністративні	громадянські	ринкові	змішані (комбіновані)
Інструменти та механізми	Державна регіональна та регіональна структурна політика, адміністративні ринки й адміністрування	Громадянське життя суспільства, майдани і волонтерство	Національний та регіональні ринки обміну, ціни і ціноутворення	Поєднання державних, громадянських та ринкових інструментів та механізмів

* Джерело: складено автором.

Центральне самоврядування творять інститути самоврядування національного рівня, в т.ч. інститути державного самоврядування (Верховна Рада) та інститути недержавного самоврядування (політичні партії).

Місьцеве самоврядування включає в себе: інститути самоврядування регіонального рівня, в т.ч. інститути державного самоврядування (обласні ради) та інститути недержавного самоврядування (спілки, фонди, об'єднання); інститути самоврядування локального рівня, в т.ч. інститути державного самоврядування (районні, міські, сільські, селищні ради) та інститути недержавного самоврядування (спілки, фонди, об'єднання).

Досліджувати регіональні суспільні системи дуже складно, оскільки вони належать до найскладніших феноменів соціальної реальності. Особливо це стосується їхньої економічної складової, адже «економіка – наука про не

завжди передбачуване» [62, с. 39]. Суспільство в цілому, регіональні громади як його підсистеми складаються з величезної кількості наділених свідомістю та волею агентів діяльності – людей, які активно реагують на ситуацію, що складається навколо них, прагнуть змінити її у власних інтересах. Дуже плінними є й самі інтереси населення. Таким чином, об'єкт дослідження – регіональні суспільні системи, їх інституціональна структура – знаходиться у постійному русі та змінах. Одні соціальні та економічні інститути зникають, інші еволюціонують та змінюються, треті ніби то виникають «з нічого».

В плані управління інституційні структури виконують функцію координації та синхронізації функціонування регіональних суспільних систем, їх поєднання у суспільну систему національного рівня. Територіальна суспільна система національного рівня, хоча й має виражену регіональну структуру, являє собою неподільний організм, регіональні складові якого для України дуже умовно можна означити за аналогією у будові людського організму. Відповідником вольового імперативу у суспільних системах, в тому числі й регіонального рівня, є влада.

Під інституціями регіонального розвитку слід розуміти державні, громадські та приватні організації, які безпосередньо залучаються до процесу управління регіональними суспільними системами. В основу типізації інституцій можна покласти таксономічний принцип і відповідно до цього попередньо можна виділити наступні інституції: міжнародні, міждержавні, державні (в т.ч. національного рівня, регіонального рівня), недержавні.

В Україні існують такі види даних інституцій: деконцентровані органи державної влади; органи місцевого та регіонального самоврядування; асоціації муніципалітетів; національні агентства розвитку; торгово-комерційні та промислові палати; бізнесові та інноваційні центри; регіональні фінансові кампанії; приватні консультанти та експерти; профспілки; організації, що займаються працевлаштуванням населення; організації, що поширюють нові технології; бізнес-інкубатори; місцеві агенції розвитку; комунальні установи; заклади вищої освіти та регіональні наукові центри; агентства регіонального

розвитку [249, с. 101].

Відповідно до наведеної вище типології до основних інститутів забезпечення управління регіональними суспільними системами слід віднести в першу чергу інститути управління на національному та регіональному рівнях. Їх функціонування пов'язане з низкою проблем, а саме: проблемою розподілу повноважень, проблемою формування нормативно-правової бази, проблемою макрорегіоналізації та удосконалення адміністративно-територіального поділу країни, проблемою інформаційного забезпечення процесів дослідження і управління регіональними суспільними системами, проблемою забезпечення інституційних змін та організацією самих інститутів. Розглянемо дані проблеми та шляхи виходу із них більш детально.

Проблема розподілу повноважень. Між регіональними та центральними органами влади повинен бути чіткий розподіл повноважень. Це аксіома, від якої мають вибудовуватися всі похідні принципи управління регіональними суспільними системами. Даний стан речей, нажаль, не вдалося досягти протягом понад двох десятиріч державотворення в Україні. На подолання означеної проблеми спрямована адміністративна реформа в країні. Основна ідея якої – децентралізація влади та фінансових ресурсів. Зазначимо, що вирішувати її слід в межах збереження унітарності держави, через надання більших повноважень (передусім господарських повноважень) регіонам.

Розподіл повноважень між центром та регіонами, наявність виразних регіональних відмінностей всередині країни, подібно до поділу праці, об'єднує населення регіонів країни, оскільки робить людей із різних кутків держави залежними один від одного, тобто спонукає розвивати співробітництво між регіональними суспільними системами. В цей самий час, внаслідок такого розподілу, через існування тих самих регіональних відмінностей, виникають об'єктивні суперечки між центром та регіонами, а також «змагання» між регіонами за більш вигідний розподіл фінансових потоків, які надходять із центру, оскільки кожен з регіонів прагне до максимізації своєї частки таких надходжень. Подібного роду протиріччя вдається конструктивно вирішувати

тільки завдяки тому, що в суспільстві формуються інститути, які мають відповідний рівень соціальної довіри.

Органи регіональної влади перш за все самі повинні бути зацікавлені у продуктивному розвитку територій та вирішенні ключових проблем, а саме проблем із водопостачанням, каналізацією, будівництвом соціального житла та створенням робочих місць. Для цього необхідно розробляти цільові програми для вирішення найболючіших питань в регіонах та об'єднувати зусилля і фінанси центральних та регіональних влад. Урядом України поставлено завдання зробити регіони держави самодостатніми за 5-10 років.

Проблема якості управлінського середовища. Здійснення ефективного управління регіональними суспільними системами, розв'язання проблем їх інституційного забезпечення значною мірою залежить від рівня компетентності державних службовців як на національному, так і на регіональному рівнях, їх кваліфікованості, вміння приймати продумані та стратегічно сплановані управлінські рішення. Фактично мова йде про якісні параметри державного управлінського персоналу, які тісно пов'язані з рівнем освіченості та патріотизму правлячих еліт.

Інститут влади виступає важливою якісною характеристикою управлінського середовища функціонування регіональних суспільних систем. Адже управлінське середовище формується людьми, які є представниками влади, і залежить від того, як влада, як соціальний інститут забезпечує реалізацію інтересів громадян та інтересів самої влади, які ресурси вона використовує для власного функціонування. Відповідно до використовуваних ресурсів можна виділити соціальний, економічний та культурно-інформаційний типи влади [262, с. 111].

Сучасним умовам соціально-економічного розвитку, найбільше відповідає культурно-інформаційний тип влади, який керується у своїй діяльності теоретико-методологічними положеннями економіки знань. І відповідно до цього, необхідною умовою реалізації даного типу влади є високий рівень знань та фахової підготовки державних службовців, особливо на

регіональному рівні, де відбувається безпосередній «контакт» владних інституцій з людьми та регіональними громадами, забезпечуються основні соціально-економічні та духовні потреби населення.

Вихід із ситуації, що склалася вбачається у формуванні організаційно-економічних умов для реалізації влади своїх функцій на основі використання методичних розробок економіки знань, в тому числі й на основі використання зарубіжного досвіду, зокрема використання так званих «електронних урядів», запровадження високого рівня поінформованості регіональних громад через використання телекомунікаційних технологій, створення і регулярне оновлення веб-сайтів органів публічної адміністрації на місцях, причому такі сайти повинні мати інтерактивний характер. Крім того, важливо проводити роботу в напрямку підвищення кваліфікаційного рівня працівників державного апарату управління. Така робота повинна проводитися з метою запровадження у практику управління регіональних суспільних систем основних засад інноваційної культури, що передбачає засвоєння адміністративними працівниками основ інноваційного менеджменту, сучасних уявлень про інновації в усіх сферах діяльності регіональних суспільних систем та механізми їх реалізації на основі дієвої науково-технічної політики. Фактично слід сформувати систему безперервного навчання для кожного дипломованого спеціаліста в сфері управління розвитком регіональних суспільних систем, використовуючи при цьому потужний потенціал вузів та науково-дослідних інституцій, передусім системи НАН України.

Проблема формування нормативно-правової бази. При формуванні інституційно-правової бази функціонування регіональних суспільних систем слід виходити із взірцевого для України європейського досвіду інституціалізації регіонів.

Таким чином, першочерговим завданням є запровадження в Україні адаптованих європейських моделей політико-правових відносин між державою та регіонами. Наріжним каменем таких взаємин є децентралізація господарсько-управлінських функцій, з якою безпосередньо пов'язана

проблема макрорегіоналізації, адже становлення України як розвиненої європейської держави неможливе без всебічних зв'язків (економічних, культурних, духовних) між національними регіонами. У цьому зв'язку виникає необхідність використання нових підходів до міжрегіональних відносин, що пов'язано з формуванням нових макроекономічних регіонів держави.

Коротко розглянемо проблеми функціонування допоміжних інститутів, що забезпечують управління регіональними суспільними системами. Основним допоміжним інститутом у цій сфері, на нашу думку, є інститут наукового забезпечення. Слід наголосити на тому, що українська регіональна наука має критичну масу напрацювань, що акумулювали в собі інтелектуальний потенціал фахівців різних сфер знання. Потужні центри регіональних досліджень сформувались в системі НАН України, провідних університетах та інститутах країни в Києві, Харкові, Донецьку, Львові, Ужгороді, Одесі, Сімферополі та інших великих містах.

Серед вагомих наукових напрацювань в сфері регіональних досліджень слід назвати концептуальні основи регіональної політики, нові схеми соціально-економічного районування країни, а у конструктивно-прикладному плані – цільові програми регіонального розвитку Карпатського регіону, Полісся, Поділля, Українського Причорномор'я та промислового Придніпров'я, Донбасу, стратегії та прогнози регіонального розвитку України та областей держави.

Крім того, нажаль, слід констатувати, що теоретичні напрацювання і практичні рекомендації вчених в сфері регіонального розвитку недостатньо використовуються владними інститутами в центрі і на місцях. Слід зробити зусилля, щоб виправити такий стан справ, розв'язати проблему впровадження та реалізації наукових розробок. Бажано, щоб це відбувалося на засадах державного замовлення і двері управлінців були більш відчинені для вітчизняних наукових ідей та інновацій. Інтелектуальна та управлінська еліти повинні вчитись одна від одної, вчитись спілкуватися між собою на рівні, який відповідає високому статусу європейської, не тільки за місцем розташування,

але й за рівнем культури управління країною та її регіональними суспільними системами.

Окрему проблему становить проблема інституційних змін. Виходячи з природи функціонування інституційного середовища, слід зазначити, що зміни в системі інститутів відбувається дуже помалу. Їх можна прискорювати через перенесення або запозичення інститутів із іншого господарського середовища. Тут, відповідно, постає проблема їхньої адаптації, пристосування для іншого національно-культурного ґрунту. Теоретичне розв'язання даної проблеми можемо знайти в теорії так званої трансплантації структур, з відділенням відповідних стадій методів і фаз перенесення, а також моніторингу наслідків їх запровадження. Виходячи із стратегічного напрямку інтеграції України до ЄС, інституційні зміни повинні відбуватися відповідно до основоположних вимог Євросоюзу в сфері забезпечення регіонального розвитку та державної регіональної і регіональної структурної політики.

Слід зазначити, що, враховуючи сучасний момент розвитку економік країн-лідерів світового співтовариства, з огляду на те, що вони все більше переходять на використання у практиці господарської діяльності моделей, вироблених у так званій «економіці знань», в українських реаліях економічного розвитку регіонів слід збільшувати питому вагу галузей з високою наукомісткістю та потужним виробничо-технологічним потенціалом, частку сфери обслуговування, науки та освіти у формуванні валового національного та регіонального продукту – ось основні орієнтири господарського поступу регіонів України. Потрібно виробити відповідну доктрину, фундаментом якої будуть глибокі і сучасні наукові розробки, та поступово впроваджувати її у життя, спираючись на політичну волю керівництва держави, прогресивних та ініціативних представників органів регіонального управління та місцевого самоврядування. Це призведе до подолання небезпечних тенденцій перетворення нашої держави на сировинний придаток більш розвинених країн та донора дешевої робочої сили низької кваліфікації.

1.4. Методологічні засади дослідження макро- та мікропросторої інституціоналізації економіки України

Процес формування просторових меж та функціональних обмежень регіонального розвитку економіки може бути означений поняттям «інституціоналізація розвитку економіки регіонів держави». Фактично це процес організаційного закріплення в економічних відносинах регіональних громад, їхній економічній діяльності, колективній та індивідуальній поведінці членів цих громад, певних устоїв – правил, норм та уявлень щодо організації та ведення господарювання, і збільшення імовірності й частоти використання цих інститутів у практиці господарювання, формування на цій основі закріплених інституцій⁹. Фактично інституціоналізація – це організація інституцій, як закріплених у практиці господарювання регіональних громад інститутів. Інституції в такому випадку виступають як закріплені у господарській реальності, що формується в регіонах держави, інститути (устої).

Під інституційним аналізом слід розуміти аналіз діяльності економічних суб'єктів (індивідів, домогосподарств, фірм, держави, представленої органами управління різного ієрархічного рівня) з формування стабільних повторюваних господарських відносин, що відбуваються між регіонами, в яких локалізовані ці суб'єкти. Інституційний аналіз передбачає розгляд проблем, пов'язаних з управлінськими повноваженнями економічних суб'єктів, їх інтересами, правами та обов'язками, місцем їх діяльності в структурі економіки та відносинах в економічній сфері. А отже інституційний аналіз має на меті оцінити організаційну, правову, політичну та адміністративну ситуацію, в якій відбувається економічна діяльність у регіонах, та виробити рекомендації щодо заходів з покращення реалізації діяльності. Проведення інституційного аналізу

⁹ Поняття «інституціоналізація» не є досить поширеним у науковій термінології. Разом із ним у словниках наводиться поняття «інституціоналізація» (Додатки, табл. А.1). Також дослідники вживають поняття «інституалізація», «інституювання», зокрема, для позначення процесів формування організацій, становлення нових духовних орієнтацій (див., наприклад: [151, с. 40, 382]). Ми вживаємо в цій роботі поняття «інституціоналізація», оскільки вважаємо, що воно є більш доречним у лінгвістичному плані, походить від терміну «інституція», а поняття «інституалізація» є похідним від слова «інститут»; термін «інституціоналізація» є похідним від поняття «інституціоналізм». Детальніший аналіз проблеми вживання понять див. у підрозділі 2.1.

пов'язане з розв'язанням низки проблем наукового та прикладного характеру. Зокрема, це вибір науково-методологічної та методичної бази дослідження, опрацювання та апробація відповідних методик аналізу, формування емпіричної бази дослідження. Науковою базою дослідження виступатимуть ідейні положення економічного інституціоналізму у поєднанні з теоретико-методологічним доробком регіональної економіки. Економіко-аналітичний інструментарій дослідження формуватиметься на основі розробок зарубіжних та вітчизняних вчених-регіоналістів, зокрема представників Львівської наукової школи регіональних досліджень. Проблема формування емпіричної бази тісно пов'язана із проблемою локалізації економічних суб'єктів.

Отже, інституційний аналіз може стати важливою складовою регіонального аналізу соціально-економічних процесів в Україні.

Ускладнення економічних систем суспільства та елементів невизначеності у їхньому розвитку потребує зростання регулюючої ролі держави, що намагається усунути, або хоч би пом'якшити суперечності, серед яких, в умовах науково-технічного прогресу, на одне з перших місць виходять диспропорції в економічному розвитку різних районів країни, недовикористання природних, економічних і людських ресурсів слаборозвинених районів.

Характерна для сучасних країн тенденція до посилення економічної взаємозалежності окремих територій або районів виражається в адміністративному районуванні, формуванні адміністративно-територіального устрою, який є однією із форм макрорегіональної інституціалізації економіки держави.

В цілому ж під макрорегіональною інституціалізацією економіки держави слід розуміти процес закріплення у колективній свідомості регіональних громад уявлень про формування регіонально-просторової структури економіки, яка виражається у виділенні та науковому обґрунтуванні меж макроекономічних утворень (макрорайонів або макрорегіонів), формуванні нових та усуненні старих інститутів та інституцій (організацій) просторового розвитку економіки

держави та регіонів. Теоретико-методологічною базою макрорегіональної інституціоналізації є концептуальний інструментарій економічного районування та регіоналізації держави.

Аналіз проблем макрорегіональної інституціоналізації економіки потребує короткого розгляду зарубіжного досвіду проведення районування та регіоналізації, а також узагальнення практики районування території України та концептуалізації теоретичних та методологічних засад інституційного структурування економічного простору держави.

Післявоєнна економіка багатьох країн Західної Європи підсилила диспропорції в розвитку їх окремих районів. Спроби вирішення даних проблем виявили необхідність перебудови адміністративно-територіального устрою більшості країн. Економічне районування стало одним з відправних пунктів вироблення нової соціально-економічної стратегії розвитку в області територіальної організації держави і, в той же час, одним із засобів її реалізації.

Багато закордонних фахівців, зокрема у Франції, приходять до висновку, що при районуванні слід виходити з розбиття національної території на крупні райони, які легше інтегрувати в систему загальнодержавного планування, яке є проявом імплементації інституту плану до організаційних структур регулювання просторового розвитку держав. Наприклад, у Франції і Великобританії була здійснена спроба охопити плануванням всю територію країни. При цьому виникає потреба у включенні місцевих планів в регіональні і національні системи планування. Особливе це торкається крупних міст і урбанізованих зон.

У західній адміністративно-управлінській традиції синонімом поняття «район» є поняття «регіон». Зокрема у Великобританії термін «регіон» асоціюється з поняттям «плановий економічний регіон», де визначаються рамки планів економічного розвитку, містобудування. Управління регіоном здійснює регіональна рада і комісія з регіонального економічного планування, що призначаються урядом і що мають консультативний характер. У ФРН термін «регіон» має декілька значень («планові регіони», «територіальні

регіональні одиниці планування», «асоціації громад», що мають спеціальну компетенцію регіонального характеру). В основному йому надається економічний сенс.

В цьому контексті коротко розглянемо понятійний аспект використання термінів «район» та «регіон». Адже для інституційного аналізу економічного районування важливо уточнити понятійний інструментарій дослідження, в першу чергу базові поняття, які часто ототожнюються у наукових джерелах.

Терміни «район» і «регіон» є широкоживаними у науковій літературі. Як широкоживані обидва терміни мають багато визначень. Важливе місце у структурній моделі визначення терміна повинна займати його етимологія [4, с. 67]. Розгляд походження терміна та його споріднених зв'язків із іншими словами, близькими за значенням у рідній та іноземних мовах (якщо термін іншомовного походження), може бути означений як етимологічний аналіз [163, с. 413-415].

Слово «гауон» можна зустріти у німецькій, англійській, французькій та інших мовах [267]. У німецькій мові це слово вживається з аналогічним до нашої мови значенням. Швидше за все, слово прийшло до німецької мови (східнонімецької наукової термінології) із російського наукового лексикону. У англійській мові слово має значення: віскоза, штучний шовк. У цій мові є слово, однокореневе з «гауон» – «гау» (промінь). Найбільше значень має слово «гауон» у французькій мові – промінь, радіус, спиця від колеса, борозна. З вищесказаного можна зробити висновок про те, що термін «район» прийшов до нашого наукового лексикону з французької мови. Можливо, що такий прихід відбувся з іспанської, а не з французької мови. Оскільки, як відзначає Е.Б.Алаєв, у французькому тлумачному словнику серед восьми значень немає жодного, що близьке до поняття «територія». І тому, швидше за все, це слово має іспанське походження, оскільки у цій мові воно має територіальний зміст [4, 45]. В Україні цей термін з'явився в XIX столітті, спочатку у війсьній справі, а потім поширився на економіку і географію. З часом термін «район» в силу різних причин втратив наукову точність.

Незважаючи на іноземне походження слова «район», воно практично в жодній країні Заходу не вживається у тому значенні, в якому вживається в українській науковій термінології. Замість нього використовується поняття «регіон».

Слово «регіон» латинського походження (regio – район, країна, край, область, округ) [148]. Є у латині група однокореневих з ним слів: rego – правити, керувати, підкоряти, управляти; regalis – царський; regina – цариця; reg, rex – цар. Споріднені з ним слова можна знайти і в італійській мові: regione – область; regnare – правити, царювати, панувати; regno – королівство, царство.

Термін «регіон» проник в українську мову дещо пізніше. Він виявився більш еластичним, і головне – вільним від територіально-адміністративних прив'язок.

В українській мові вживається ціла низка слів, однокореневих зі словом регіон: регент, регулювати, регалії, ім'я Регіна, регістр (реєстр)¹⁰. Але є в нашій мові слово – буквальна калька іншомовного слова «регіон». Це слово «царина». Словник української мови подає п'ять значень цього слова, серед них: околиця села; область, сфера духовної діяльності [269].

Якщо звести аналізовані терміни «до трьох літер» то ми отримаємо: ray – промінь (англійська); reg, rex – цар (латина). Термін «регіон» має буквальну кальку в українській мові, для терміна «район» такої кальки не знайдено.

З вищенаведеного етимологічного аналізу термінів можна зробити висновок про те, що термін «район» етимологічно асоціальний, етимологія слова говорить про наявність у таксона, означеного терміном «район» центру; термін «регіон» виразно соціальний, етимологічно несе на собі владно-правове (керування, царювання, управління) навантаження, етимологія слова «регіон» не говорить про наявність у таксона центру, хоча сам процес управління і передбачає його наявність. Паралелі до владно-правової, а отже інституційної, зумовленості назв ділянок земної поверхні можна зустріти в інших

¹⁰ Слова регістр та реєстр походять від середньолатинського слова *registrum* (*regestrum*) – порядок, перелік [282, с. 584, 586].

слов'янських мовах (польське «воєводство» – від воєводити, правити; російська «волость» – від власть, властвовать).

З проведеного аналізу (зокрема з наявності української кальки слова «регіон») не впливає необхідність заміни іншомовного наукового терміна українським еквівалентом. Паралелі проведені для уточнення вживання двох термінів в понятійно-термінологічній системі «економічне районування».

Слід відзначити, що протягом використання в українській науковій термінології поняття «район» та «регіон» до певної міри змінювали свої значення та взаємно перетиналися. Так, термін «регіон» набув значної багатозначності, і вживається на сьогодні:

- як синонім терміну «район», звідси – регіональний (той, що відноситься до району);

- для позначення складових таксонів, що належать до різних систем таксонування / членування території (наприклад, прибули учасники з Києва, Сибіру, Казахстану та інших регіонів);

- для позначення будь-яких територій, які за своїми ознаками не «підходять» до вже прийнятої системи територіального поділу.

Отже, термін «регіон» позначає дещо ширше поняття, яке включає в себе поняття район.

Сучасне трактування основних понять термінологічної системи «економічне районування» вирізняється глибиною та певною багатозначністю. Крім термінів «регіон» та «район» до аналізованої понятійно-термінологічної системи належать такі базові поняття: економічний район, інтегральний економічний район, соціально-економічний район, глобалізований економічний район, районування, економічне районування, інтегральне економічне районування, макрорайонування, мезорайонування, мікрорайонування; економічний регіон, господарсько-культурний регіон, макрорегіон, мезорегіон, мікрорегіон, регіоналізація, макрорегіоналізація. Наведемо визначення основних та похідних перелічених понять і коротко розглянемо їх сутнісне наповнення.

Регіон – територія, яка відрізняється від інших територій за рядом ознак і характеризується певною цілісністю та взаємопов’язаністю її складових елементів. Основними критеріями виділення (виокремлення) регіону вважаються спільність народногосподарських і регіональних завдань, техніко-економічні особливості розвитку промисловості та сільського господарства, наявність суб’єктів господарювання, об’єднаних регіональними, економічними, політичними, соціальними, культурно-етнічними інтересами [249, с. 212].

Таким чином, як бачимо, термін «регіон» можна розглядати в дуже широкому розумінні. Розгляд первинного етимологічного значення слова регіон, його «розуміння», яке відбувається при перекладі на рідну мову науковця, дає нам можливість виділити значення кореня слова, а саме *reg, rex* – цар. Якщо викладати аргументи дуже образно, то можна стверджувати, що таким «царем» регіону повинна стати людина та її діяльність, смисл якої полягає у структуризації простору, творенні його структурних одиниць – регіонів, формуванні в регіонах належних умов для життя та самореалізації людини [354, с. 169-177; 159, с. 237-239].

Територія держави – це інституціоналізований «регіон», де типи діяльності людини проявлені у найбільш повному вигляді, де у повній мірі проявлені усі сфери людської діяльності: політична, економічна, правова, наукова, технічна, мистецька, релігійна, тобто де культура проявляє себе у всіх своїх гранях і носієм даної культури, її головним агентом є титульна нація. Держава – це інституційно сповнений регіон.

Отже, регіон це універсальне, дуже загальне поняття, яке за обсягом охоплює різні простори: від групи країн, країни, до частини країни. Це різномасштабна структурна одиниця геопростору. Розміри регіону визначаються в залежності від типу діяльності, який аналізують дослідники, а також «обсягу» спільноти, що провадить цю діяльність. Адже фундаментальна ознака людської діяльності – це її соціальність.

Ключовим поняттям термінологічної системи «економічне районування»

є, безперечно, поняття «район», яке визначається як: 1) територія, яка за сукупністю елементів, що її насичують, відрізняється від інших територій і характеризується єдністю, взаємопов'язаністю складових елементів і цілісністю, причому ця цілісність – об'єктивна умова і закономірний результат розвитку даної території [249, с. 208]. Термін набув широкого розповсюдження в колишньому СРСР і колишніх країнах соціалістичного табору головним чином для визначення певних типів регіонів: адміністративний, внутрішньоміський, великий економічний райони; 2) територія, що відрізняється своїми специфічними особливостями природного або історичного характеру. Райони виділяються за адміністративно-територіальною ознакою (одиниця всередині області або великого міста), економічною (промисловий район, сільськогосподарський район), фізико-географічною (Полісся), функціональною (промисловий район, сільбищний район), за масштабом проектування (планувальний район) та ін. [249, с. 209].

Район, на думку Е.Б.Алаєва, це територія, що за сукупністю наповнюючих його елементів відрізняється від інших територій і що володіє єдністю, взаємопов'язаністю утворюючих елементів, цілісністю, причому ця цілісність – об'єктивна умова і закономірний результат розвитку даної території.

Економічний район – територіально цілісна частина народного господарства країни, яка має виробничу спеціалізацію, і через суспільний поділ праці пов'язана з іншими частинами країни. Економічний район, окрім спеціалізації, характеризується низкою інших ознак – певним економіко-географічним положенням, своєрідними природними, економічними і історичними умовами, а також комплексністю і потенційними можливостями управління економічною і територіальною структурами [249, с. 73]. Економічний район – це відкрита динамічна просторова система. В її структурі знаходять свій прояв взаємозв'язки та стійка сукупність відносин між її підсистемами (елементами). Загальна модель економічного району як системи може бути описана за допомогою формули:

$$\{y\} = (\{x,t\} \{z,g,t\}), \quad (1.1)$$

де $\{y\}$ – множина виходів просторової системи;

$\{x\}$ – множина входів системи;

$\{z\}$ – множина процесів, які впливають на стан системи;

g, t – просторово-часові параметри

Така модель дає можливість, враховуючи особливості зв'язків відповідного рівня, визначити місце економічного району в системі міжрегіонального та міжнародного поділу праці.

Економічні райони визначають просторову організацію національної економіки, тобто розташування суб'єктів економічної діяльності та просторових зв'язків між ними та взаємопов'язаних з ними сфер національної економіки – просторову взаємодію, інтегрованість усіх компонентів національного економічного та соціального простору.

Таким чином, елементами просторової структури національної економіки є економічні райони, існування і особливості розвитку яких визначається принципами, покладеними в основу їх формування. Структурно-функціональні особливості економічних районів залежать від особливостей формування та відтворення їх просторових складових і взаємозв'язки між ними.

З формуванням системи економічного районування, з ростом ступеня її стійкості та складності, з поширенням впливу системних принципів інтеграції та синхронізації виникають нові зв'язки і взаємозалежності економічного району як системи, формуються інтегральні економічні райони.

Інтегральний економічний район (від лат. integer – цілий) – вид економічного району, який є територіально-цілісною частиною народного господарства країни, охоплюючи економічну і соціальну сфери та їхнє географічне середовище в межах певної території. В основі виділення інтегральних економічних районів лежать дві ознаки: наявність територіально-виробничого комплексу відповідного рангу і економічне тяжіння території до ядра району. Інтегральні економічні райони різного масштабу є об'єктами управління [249, с. 101].

Соціально-економічний район – одиниця соціально-економічного районування, яка тісно пов'язана із найбільшим містом, що визначає його геопросторову орієнтацію. Крім тісного зв'язку з найбільшим містом, ознаками соціально-економічного району є формування територіальної соціально-економічної системи, спеціалізація у загальнодержавному поділі праці, принципова можливість здійснювати в його межах територіальне регулювання і координацію соціальних, економічних та демографічних процесів [249, с. 253].

В залежності від просторової ієрархії виділяють економічні райони та підрайони різного розміру і таксономічного рангу – крупні (великі) економічні райони, середні та малі економічні райони, або ж макро-, мезо- і мікрорайони. Крупний економічний район це територіально-цілісна частина господарства країни, що характеризується національно-господарською спеціалізацією, наявністю районного виробничого кластеру, що сформувався або формувався, вузлової комплексної господарської проблеми і умов для організації ефективного територіального управління. Метою його виділення є умовний поділ держави на територіально-цілісні частини, що відрізняються соціально-економічною і культурно-історичною спільністю та що володіють значним ступенем інституційно-господарської самостійності і керованості для здійснення ефективної регіональної та регіональної структурної політики.

Економічний підрайон – частина економічного району, що характеризується схожістю природно-ресурсних передумов і економіко-географічного положення, достатньо вираженою національно-господарською спеціалізацією, що співпадає або доповнює спеціалізацію основного економічного району. Економічні підрайони можуть бути основою для виділення адміністративно-господарських округів, як складових частин основних інтегральних районів.

Економічний мікрорайон – частина економічного підрайону (мезорайону), що характеризується економіко-географічною специфікою і єдністю положення, певною виробничою спеціалізацією і наявністю

організаційно-господарського центру, що має розвинені виробничі, трудові і культурно-побутові зв'язки з оточуючими його населеними пунктами. Мета його виділення обумовлена необхідністю комплексного розміщення господарюючих об'єктів, розселення населення, інженерного устаткування проектованої території; поліпшення низового адміністративно-територіального ділення і формування одиниць місцевого самоврядування; організація локальних систем розселення і культурно-побутового обслуговування; ув'язки інтересів урбанізованої території і сільської місцевості і їх інтеграції. Науково обґрунтована сітка економічних мікрорайонів придатна до практичного використання для цілей організації управління територією, районного планування, організації природокористування, локальних систем розселення і культурно-побутового обслуговування населення. Економічні мікрорайони з вираженою районоутворюючою роллю організаційно-господарського центру і зоною господарського тяжіння є найбільш відповідними територіальними соціально-економічними підсистемами для організації місцевого самоврядування [142, 148-151].

Процес прикладного виділення економічних мікрорайонів буде проведено у цьому підрозділі на прикладі Львівської області. Процес практичного виділення макрорайонів в Україні буде здійснено у підрозділі 4.1. Такі структури будуть виділятися з огляду на сучасний етап інтеграції України до європейського економічного простору в умовах імплементації Угоди про асоціацію і матимуть назву глобалізованих економічних районів.

Глобалізовані, або ж генералізовані економічні райони – дуже великі частини економічної території країни, що характеризуються економіко-географічною специфікою з точки зору участі держави у процесах глобального розподілу економічних, фінансових, транспортних та інших видів ресурсів. Вони виділяються задля формування довгострокових стратегій інтегрування держави до світового економічного простору.

Районування, економічне районування, або інтегральне економічне районування – науково-обґрунтований процес виділення районів, економічних

районів, або інтегральних економічних районів з різними науково-дослідними та практично-прикладними цілями.

Інтегральне економічне районування спрямоване на ефективне використання ендогенних та екзогенних чинників розвитку національної економіки з метою підвищення рівня її конкурентоспроможності, забезпечення конвергенції національного економічного простору. Воно тісно пов'язано з адміністративно-територіальним поділом країни, яке впливає на його просторову структуру та ефективність функціонування. Інтегральне економічне районування як просторове суспільно-економічне явище має такі риси:

- значну динамічність структури;
- високий рівень спеціалізації;
- дифузію соціальних та виробничих процесів.

Макро-, мезо- і мікрорайонування – науково-дослідний процес виділення, відповідно, макро-, мезо- і мікрорайонів держави та її територіально-структурних складових.

Районування є науковим осмисленням процесів структурування економічного простору держав, наслідком якого виступає районоутворення. Під об'єктивним процесом районоутворення слід розуміти спонтанний процес вирізнення районів, що відбувається під впливом територіальної інституціоналізації поділу праці, специфіки розташування економічних і природних ресурсів, адміністративно-територіального поділу країни, розселення людей різних національностей. Роль і взаємодія факторів районування змінюється залежно від конкретних історичних умов [249, 211].

Економічний регіон – територія держави, яка відрізняється від інших територій за низкою економічних і соціальних ознак і становить виражену цілісність та взаємопов'язаність її економічних та управлінських складових – структур державного управління і державних структур регулювання економічного розвитку, суб'єктів що проводять господарську діяльність, структур громад, що становлять інтегровану єдність у даному регіоні.

Господарсько-культурний регіон – територія, яка відрізняється від інших

територій за рядом господарських та культурних ознак і характеризується певною цілісністю та взаємопов'язаністю її складових в контексті історичного господарського розвитку, що проявляється у свідомості регіональної громади і може бути виражено в його історичній назві.

Інтегрувати поняття регіоналізації та районування можемо за допомогою поєднання понятійного інструментарію, вихідними термінами якого є господарсько-культурний регіон та глобалізований економічний район. Як буде показано у розділі 4 на основі виділених шляхом аналізу попередніх схем структурування економічного простору України восьми господарсько-культурних регіонів¹¹ вченими ІРД НАН України було запропоноване формування чотирьох великих глобалізованих економічних районів [158].

Наведені вище поняття, їх визначення та зміст, використовуватимуться у дослідженні для побудови нової моделі районування економічного простору України (підрозділ 4.1).

У практиці розвинутих західних країн склалося декілька варіантів економічного районування. В одних випадках використовується існуюча система адміністративно-територіального ділення (наприклад, регіони в Італії), в інших районування ґрунтується на комбінації існуючих адміністративно-територіальних одиниць, причому вони, як правило, створюються тільки для потреб регіонального планування (ФРН), і, нарешті, старе адміністративно-територіальне ділення замінюється новим, таким, що більш об'єктивно відображає потреби регіонального розвитку, тобто проводиться адміністративно-територіальна реформа (Франція, Великобританія).

В організаційному відношенні заходи щодо регіоналізації здійснюються у цих країнах у двох основних формах. Перша – адміністративна мікрорегіоналізація, тобто об'єднання низових ланок адміністративно-територіального ділення (комун, громад) і друга – адміністративна макрорегіоналізація – створення регіонів, що охоплюють більші територіальні

¹¹ Мезорегіональні структури – мезоекономічні райони, або господарсько-культурні регіони: Центральний (Полісько-Придніпровський), Північно-Західний (Волинсько-Поліський), Карпатський (Галицько-Карпатський), Подільський, Причорноморський, Придніпровський, Північно-Східний (Слобожансько-Сіверський), Донецький.

одиниці (департаменти, провінції, графства). В інституційно-правовому плані в обох випадках організація нових об'єднань, як правило, здійснюється у формі публічно-правової установи (асоціації, корпорації), тобто правового інституту, що відрізняється від місцевого представницького органу (муніципалітету).

Закордонний досвід вдосконалення адміністративно-територіального устрою для України матиме, скоріш за все, обмежене значення. Тим не менше, його не слід ігнорувати, оскільки проблема реформування адміністративно-територіального устрою в Україні назріла давно [133, с. 8-9]. Існуючий устрій несе на собі відбиток командно-адміністративної системи управління і, до певної міри, є перешкодою запровадження гнучких моделей територіального управління сучасного зразку, що передбачає використання наукового та прикладного інструментарію адміністративного районування. За оцінками провідних фахівців актуальна схема територіального устрою нашої держави є складною та невпорядкованою, що проявляється у складній ієрархічній будові, наявності адміністративно-територіальних утворень, існування яких суперечить Конституції України, порушенні принципу компактності та подрібненості адміністративно-територіальних одиниць на базовому рівні [1, с. 89-103].

1.5. Інституціалізація модернізаційно-структурних змін промисловості регіону

Інституційна модернізація промисловості регіону є наслідком взаємодії механізмів спонтанної та організованої й цілеспрямованої економічної діяльності відповідних організаційних форм інституціалізованої економічної діяльності (підприємств, фірм тощо) і визначається суперечністю їх прояву в контексті співвідношення інноваційних та традиційних процесів розвитку промислової діяльності. Вона відбувається як під впливом західноєвропейських моделей розвитку промисловості, так і з урахуванням практики трансформацій промислово-економічної діяльності посткомуністичних країн.

Модернізація промислового потенціалу регіону передбачає не лише

оновлення виробництв та інфраструктури, вона пов'язана із зміною внутрішньої структури діяльності промисловості, встановленням нових зв'язків, розширенням меж економічної взаємодії, відпрацюванням характерних для сучасного світу складних форм поведінки в сфері організації промислового виробництва.

Модернізація стала наслідком формування нової системи цінностей і потреб різних соціальних груп, в першу чергу еліт, і пов'язана з відмовою від уявлень щодо промислового підприємства як загальнонародної власності, загальнодоступної організації, здатної задовольнити потреби найманих працівників, які не відрізняються від потреб працедавця – держави.

Інституційна модернізація пов'язується з функціонуванням і розвитком інноваційних культурно-економічних систем і суттєво впливає на розвиток промислового потенціалу регіону. Даний процес модернізації передбачає появу (формування) нових інституційних форм регіонального управління промисловістю.

Ключове значення у процесах інституційної модернізації промисловості регіону відіграє заміна традиційних систем цінностей, що стримують господарське зростання. Натомість формується нова система цінностей, що мотивує суб'єктів господарювання провадити інноваційну діяльність – розробляти нові технології та формувати нові організаційно-економічні відносини. Фактично відбувається зміна відношення до змін, коли зміна у господарських системах цінностей стає важною та вагомою. Зараз, в сучасних історико-культурних умовах, це може видаватися непомітним. Адже зміна оцінюється як абсолютне суспільне благо. Проте на першому, пороговому, переході від традиційних уявлень до сучасних (або власно кажучи, модерних) це видавалося по-іншому.

Досвід модернізації західних систем господарювання свідчить про те, що перед тим як відбулися значні зміни в промислових системах регіонів, відбулися переосмислення цінностей та зміни на рівні колективної свідомості регіональних громад. Причому такі зміни мали досягнути певної критичної

маси носіїв свідомості, які виступають як головні актори економічної діяльності регіонів в сфері промислового розвитку. Вплив культурних і ментальних трансформацій на розвиток промислового потенціалу регіону найбільшою мірою враховує інституційна парадигма, яка дає можливість побудувати пояснювальні схеми розвитку господарських процесів та запропонувати можливі моделі розвитку на основі змін інституційного середовища господарювання в промисловості.

Сучасний етап розвитку країн лідерів світового співтовариства подекуди називають періодом постмодернізації. Типи суспільств, які формуються на даному етапі матимуть іншу матеріальну базу та можливо, навіть, ментальні характеристики ніж попередньо. Такі типи інституційної модернізації також позначаються термінами постіндустріальний, інформаційний, технотронний, постмодерний. Постмодернізація передбачатиме відмову від однозначного акцентування на економічній ефективності, бюрократичній структурі влади, науковому раціоналізмові, що були джерелами модернізації. Це означатиме перехід до розвитку суспільств на гуманістичних засадах.

При виробленні стратегічних напрямів модернізації економіки та їх реалізації в практиці господарювання постає проблема інституційної невизначеності та відповідної ролі інститутів в її подоланні. Економічна ситуація, яку слід модернізувати (змінити) є більш «поінформованою» за своїх модернізаторів. В даному відношенні імпліцитно прослідковується специфіка та прояви ігрових моделей т.зв. «ігор з природою». Основна проблема – у віднаходженні інституційних містків, які б дещо збалансовували асиметрію інформації.

Крім моделей ігор з природою, сучасний етап розвитку науки, який означається методологами як постнекласичний (див. табл. 1.5), зумовлює бачення економічної дійсності та проблематики її осучаснення крізь призму використання суб'єкт-суб'єкт моделей та суб'єкт-орієнтованого підходу. Ідею суб'єктності на мініекономічному рівні (рівні трудових колективів) обґрунтував С.Й. Вовканич [43, с. 1-7]. Ним вжито і розкрито поняття трудового наукового

колективу, що є суб'єктом творчої діяльності.

Таблиця 1.5

Стадії розвитку науки та типи наукової раціональності

Періоди	Об'єкт та характер об'єктивізації її істини	Суб'єкт	Наукові цінності	Соціальні цінності
<u>Класичний</u> Дослідження простих систем	Центрування уваги на об'єкті, та взаємодіях об'єкт-об'єкт	Елімінація засобів та операцій діяльності досліджувачого суб'єкта	Детерміновані домінуючими в культурі світоглядними установками та ціннісними орієнтаціями. Детермінація не осмислюється	Намагання елімінувати соціальні цінності з наукових цінностей
<u>Некласичний</u> Дослідження складних систем, що саморегулюються	Центрування уваги на взаємодії об'єкт-суб'єкт	Співвіднесення характеристик об'єкта з особливостями засобів та операцій наукової діяльності	Враховує зв'язки між знаннями про об'єкт та характером засобів та операцій діяльності	Зв'язки між науковими та соціальними цінностями не є об'єктом наукової рефлексії
<u>Постнекласичний</u> Дослідження складних систем, що саморозвиваються	Центрування уваги на взаємодії суб'єкт-полісуб'єктне середовище	Суб'єкт стає об'єктом, на який спрямоване дослідження	Знання про суб'єкт стають вирішальними, визначають методологію діяльності	Есплікується зв'язок внутрішньонаукових цілей з позанауковими, соціальними цінностями й цілями

* Джерело: Складено автором на основі джерела [146, 39-40].

З матеріалу, формалізованого у таблиці, в тому числі впливає, що суб'єкти, що протистоять входженню національної ідеї на ринок ідей України не можуть бути еліміновані (виведені за дужки). Вони мають своє бачення, і відповідно до цього бачення впливатимуть на ситуацію вибору інституційної моделі модернізації (в тому числі й на пряму зовнішньоекономічної інтеграції) для країни. З ними буде відбуватися взаємодія при інституціалізації національної ідеї. Характер взаємодії визначатиме розвиток подій. Чи це буде конфлікт, конфронтація, кооперація чи співробітництво. Кризові явища, які охопили економічну і політичну систему України та її регіонів свідчать про те, що розвиток наразі відбувається у жорсткому конфронтаційному та конфліктному напрямі, який на порядки підсилюється зовнішньою військовою агресією.

За окресленням методологів науки головні риси постнекласичної інтерпретації суб'єктно-орієнтованого підходу виражаються у таких

положеннях:

- суб'єкти як головний системоутворюючий фактор;
- легалізація суб'єктних реальностей через рефлексію;
- принцип подвійного суб'єкта;
- мережева організація знання;
- взаємоузгодженість моделей як критерій науковості;
- відкрита комунікативна раціональність;
- орієнтація на відкриті конфігуратори дослідницьких контекстів;
- міждисциплінарний дискурс [146, 102].

Осмислення аксіологічного підходу до модернізації економіки на засадах інституційної парадигми можливе через використання поняття людської діяльності, яка сама по собі має виразну інституційну складову. Інституційність тут проявляється двояко. По-перше, це нормативні функції інститутів, які впорядковують діяльність з модернізації економіки регіонів, а по-друге – їх суб'єктність, яка проявляється у включенні до інститутів організаційних аспектів, що проявляється у формуванні інституцій (або організацій), які будуть виступати суб'єктами модернізації.

Важливо зрозуміти, що модернізуватися будуть власне суб'єкти, а не об'єкти. Рефлексивна природа колективних суб'єктів, що прийматимуть участь у модернізації, впливатиме на її проходження на всіх етапах розвитку, і, зрозуміло, й на результат.

Така цільова спрямованість модернізаційних перетворень, їх суб'єктна субстрактність передбачає розуміння суті суб'єктних реакцій на зміни в економічному житті регіонів, а також усвідомлення того, що такі реакції є, до певної міри, іманентні суб'єктам. Не можна оперувати із суб'єктами об'єктно. Ці одиниці (групові чи індивідуальні) матимуть власну логіку розвитку і діяльності в контексті модернізації.

Процес інституційної модернізації передбачає зміну уявлень суб'єктів про модернізацію. Усвідомлення ними, чи вона їм потрібна. В принципі зміни можуть лякати, і через це відкидаються як на індивідуальному, так і на

колективному рівнях. Таке відношення до змін може породжувати затримки і пробуксовки процесів модернізаційних перетворень. Для зміни такої ситуації модернізаційні цінності слід ввести в рефлексивне коло суб'єктів, щоби вони їх осмислили і сприйняли як свої власні. Лише тоді ці цінності будуть працювати як ефективний господарський інститут.

Як можна сформулювати аксіологічну матрицю модернізації економіки регіонів? Які цінності до неї включити? Як їх інституціалізувати? У першому наближенні слід сказати, що аксіологічною матрицею повинні бути національні цінності. Вони відповідають методологічному принципу індивідуалізму, коли під індивідом розглядають колективного індивіда – націю, яка має свою візію на модернізацію і діє відповідно до цих уявлень колективної свідомості. Крім того модернізаційна діяльність регіональних громад зазнаватиме значних впливів колективного позасвідомого, що проявлятиметься у т.зв. нераціональних проявах господарської поведінки колективних (групових) та індивідуальних суб'єктів.

Звідси ми бачимо, що запровадження суб'єкт-орієнтованого підходу до інституціалізації модернізаційних перетворень передбачає, в першу чергу, з'ясування питання «хто суб'єкт?» і розуміння для чого йому потрібно модернізуватися, або чому не потрібно.

Керуючий суб'єкт модернізації (уряд чи регіональний орган влади) при розгортанні процесів модернізації матиме справу з суб'єктом, який рівний, а можливо й перевищує його за складністю. Через це розгортання модернізаційних процесів в плані їх нормативної та організаційної інституціалізації наштовхуватиметься на відповідну реакцію суб'єкта, що піддається модернізації. Модернізований суб'єкт взаємодіятиме із колективним управлінським агентом, «досліджуватиме» його і діятиме у відповідності до власних інтересів, які можуть бути і відмінними від уявлень управлінського суб'єкта модернізації. З огляду на це, необхідна модель рефлексивної взаємодії інституціалізованого (формально чи неформально) управлінського суб'єкта модернізації та суб'єктних об'єктів модернізаційних перетворень.

Таким чином, можемо стверджувати, що в сфері інституційного управління та організації ніяких об'єктів не існує. Всі агенти (актори) мають суб'єктний характер і відповідні внутрішні структури рефлексування господарської діяльності. Всі суб'єкти, які рефлектують, діють відповідно до власних аксіологічних систем; інституціалізовані ці системи формально (у вигляді законів) чи неформально (у вигляді норм та надзаконних цінностей), не важливо. Осмислення ситуації, що складається в сфері інституційної модернізації промисловості, повинно відбуватися на засадах концептуалізації взаємодії різних, а подекуди й значно відмінних, протилежних і навіть ворожо налаштованих аксіологічних систем.

Зміна систем цінностей, відповідно до вимог (викликів) кращих моделей сучасності про темпи і форми розвитку економіки регіонів, повинна увійти до критичної маси суб'єктів модернізації, прорефлексуватися ними і лише тоді вона бути мати шанс на успіх. Інше розуміння призведе лише до запровадження моделі імітування модернізації, яка не дає реальних економічних ефектів, а стане організаційної лійкою, яка лише поглинатиме значні ресурси.

Наукова постановка проблеми подолання суб'єктивного та нормативного в контексті проведення інституційної модернізації промисловості регіону передбачає вирішення декількох проблем. Перша проблема – це проблема інституціалізації суб'єктів модернізації. Виявлення рефлексивних структур цих суб'єктів. Це означає пошук відповіді на питання «хто буде модернізуватися?» і як цей «хто» бачить даний процес. Друга проблема – це проблема дескриптивного бачення не тільки крізь призму нормативного підходу. Суб'єкти модернізаційних перетворень повинні сприйматися такими, якими вони є, а не такими якими вони мають бути.

Якщо класична теорія модернізації віддзеркалює перехід від традиційного до індустріального суспільства, на сучасному етапі слід вести мову про можливість переходу від індустріального до інформаційного суспільства. Якщо зобразити перехід від різних типів суспільства, які будуть тлом проведення модернізації економіки лінійно, то ми отримуємо формулу

символічного додавання або включення технологічних укладів. Таке формалізоване зображення дає можливість уявити процеси включення множин господарських відносин кожного укладу у наступний. Якщо прийняти за основу лінійну візію господарського розвитку, то символічна формула укладів матиме вигляд:

$$\text{традиційний} \subset \text{аграрний} \subset \text{індустріальний} \subset \text{інформаційний} \quad (1.2)$$

Як бачимо, наступна множина сукупності господарських відносин певного типу включає попередню. Тип, що стоїть зліва є підмножиною типу, що стоїть справа. Це не просте накопичення, а поглинання із наступною трансформацією. Таке представлення логіки розвитку господарських процесів має свої певні обмеження. Фундаментальним обмеження є те, що процес представляється лінійно, як ситуація що постійно вдосконалюється, і не має «зворотних ходів».

З формули видно, що система складається з чотирьох компонентів і має три ступені свободи – переходу від одного стану до іншого, які можуть асоціюватися з модернізаціями. У лінійному баченні ми приймаємо що перехід є орієнтований від традиційного до інформаційного укладів і реверсні кроки неможливі. Якщо ж визнати, що реверсні переходи можливі (адже бувають господарські занепади і довготривалі «блукання по колу» – див. нижче) тоді ми матимемо більше комбінаторних варіантів дискретних станів системи.

Представлений лінійний підхід, до певної міри, вже спростований самою логікою історичного розвитку. Через що бачення розвитку вченими-економістами у його взаємозв'язку зі змінами трансформувалося. Суспільства можуть як прогресувати, так і регресувати [211, с. 110]. Поглиблене розуміння дає нам модель розвитку, представлену на (рис. 1.9).

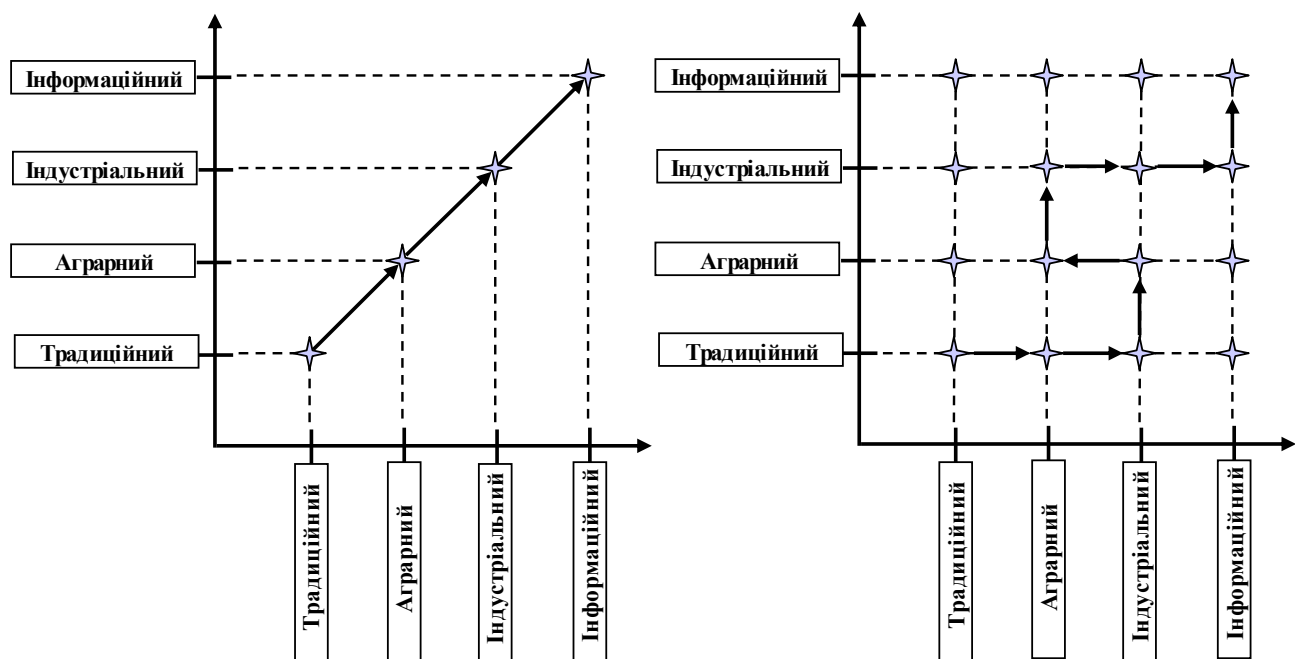

Рис. 1.9. Лінійне та нелінійне представлення модернізаційних перетворень господарських укладів

** Джерело: складено автором.*

Перехід від одного типу до іншого, яким би способом він не відбувався, глибоко змінює інституційні норми та правила економічної діяльності і є, одночасно, наслідком критичного рефлексування попередніх норм інтелектуальною та господарською елітою. Це призводить до глибоких змін у структурі наукового знання, виникненню нових дисциплін. Так, зокрема перехід від аграрного до індустріального суспільства зумовив виникнення соціології, де власне ці норми почали фахово рефлексуватися мислителями кінця XIX початку XX ст. Саме поняття модернізації тісно пов'язане з ім'ям німецького вченого-соціолога М.Вебера, який запровадив його для опису переходу від традиційного до сучасного (модерного) суспільства.

Модернізація – це зміна інституційної структури суспільства, та, відповідно, економічної діяльності. Формальна інституційна складова (правила, закони, оргструктури) в цьому відношенні змінюється швидше ніж неформальна (норми, традиції, коаліції). Успішність розвитку модернізаційних проектів значною мірою залежатиме від того як співдіятимуть формальні та неформальні інститути. Якщо вони будуть протидіяти, знаходитися в стані конфронтації, то конструктивна енергія модернізаційних змін поглинатиметься

такою боротьбою інституційних структур. В іншому випадку, коли ці дві складові інституційної структури знаходитимуться в стані гармонії, симбіозу, конструктивної взаємодії, модернізаційні перетворення уможливлуватимуться і підсилуватимуться. У конфлікті чи гармонійному розвитку інститутів проявляється їх суб'єктність, реалізуються інтереси тих акторів, які користуються інститутами та отримують із них пряму чи непряму інституційну ренту. Заміна структур інститутів, щоби вона проходила без опору, потребує компенсації, або ж обміну на те, що може слугувати аналогом компенсації для акторів, які позбавляються в процесі модернізації звичних алгоритмів економічної діяльності. Таким алгоритмом, наприклад, може бути очікування позитивних змін та зисків у майбутньому (відкладений результат). Проте така компенсація в разі ненадходження породжує протилежні ефекти у вигляді розчарування, суспільної та економічної апатії.

Відповідно до трьох ефектів Т.Веблена у сфері споживання, що є похідними від виявленого і якісно описаного ним феномену демонстративного споживання [36], а саме: купування найдорожчого, бо воно найкраще (демонстративне споживання), купування «так як усі купують» (приєднання до більшості), купування на противагу дії всім (феномен сноба), можемо провести паралелі до цих ефектів у сфері «споживання» модернізаційних перетворень. Виникають цікаві асоціації. Наприклад, феномен демонстративного законодавства та нормативного регулювання в сфері управління модернізаційним розвитком. Це той випадок, коли правила приймаються задля маніфестування «готовності» правлячих еліт проводити перетворення. Це яскраво виражений імітаційний різновид інституційної діяльності. Діяльність з огляду на діяльність іншого є рушійною силою самого процесу модернізаційних перетворень, коли країни, що модернізуються в другому чи третьому ешелоні роблять це так, як роблять інші, а особливо країни-лідери. Країни лідери виступають тоді в такому контексті як суб'єкти із вираженим демонстративним «споживанням» модернізації. Проведення модернізації на засадах «не так як всі», відповідно до феномену сноба можемо побачити у

закритих тоталітарних суспільствах. Подібними схемами керувалися при проведенні модернізації промисловості на лівих ідеологічних засадах, що розгорталася й в Україні у 30-х і 50-х рр. XX ст. Кожен із можливих типів модернізаційної поведінки має свої як негативні, так і позитивні сторони. Зокрема проведення модернізаційних заходів «як всі» значною мірою економить кошти на стадії вироблення оригінальних стратегій проведення змін для кожної країни, чи регіону. Проте на стадії використання може дати значні видатки, якщо не враховані умови реалізації схем для кожної країни (регіону). Тут починають діяти «снобістські ефекти», і якщо вони чітко не усвідомлюються, то наслідки можуть бути вагомо деструктивними. Це пояснює зміну теоретичного бачення модернізаційних перетворень та практики проведення модернізації протягом другої половини XX ст. Розглянемо більш детально наукову реконцептуалізацію ідей модернізації.

Процес модернізації в економічному контексті передбачає перехід на інший тип економічного зростання. В модернізованих економічних системах, в тому числі системах промислової діяльності, сформовано механізми, які сприяють відновленню економічного зростання після криз та сильних коливань. Натомість в системах, що не були модернізовані, по-перше, розмах коливань є значним, по друге, вихід з криз є довготривалішим і пов'язаним із більшими витратами. Системою, що демпферує вхід і вихід з криз, є система національних та регіональних господарських інститутів. Разючу відмінність в контексті економічного зростання ми можемо побачити, якщо звернімося до особливостей господарського розвитку традиційних суспільств. Тут власне розвиток відбувався так сповільнено, що протягом цілих поколінь не був помітним, адже спосіб життя та мислення людей, і відповідно їх рівень доходів та господарська активність, лишалися практично незмінними. Власне зміна типу економічного зростання, а на даному етапі – зміна типу економічного реагування на кризи й ознаменовують собою організаційно-економічні ризики на часовій шкалі модернізації економіки. Індикатором модернізації виступає зміна економічного росту та зміна реакції економічної системи на різкі коливання

росту. Рух по діагоналі виглядає самим швидким і дешевим ніж блукання у лабіринті проміжних фінішів. Україна ж, до певної міри, заблукала в лабіринтах модернізаційної ідеї.

Глобальний контекст модернізації свідчить про те, що когорта країн-модернізаторів нав'язує свій набір правил та символів (в широкому розумінні – інститутів), поширює відповідні системи цінностей. Коли ціла глобальна система спрацьовує – виникає попит на модернізацію та певна передбачуваність траєкторій економічного розвитку країн, передбачуваність в плані орієнтирів, метою стають т.зв. «західні моделі розвитку». Хоча в останні десятиліття реалізації модернізаційної гіпотези таке однозначне бачення дещо розмилося. Існування країн, які не визнають ціннісними імперативи модернізації (теж саме можна стверджувати і по відношенню до суб'єктів-контрмодернізаторів всередині країни чи регіону), зумовлює зменшення, а подекуди й зникнення координаційного ефекту модернізації та зростання невизначеності та деструктиву у господарських системах регіонів.

Інституційне забезпечення модернізації передбачає не тільки набір правил, за якими відбувається перехід до осучаснення, але й механізми примусу з реалізації цих правил. Ці механізми мають виражений (жорсткий), або більш завуальований (м'який) характер. Проте вони є завжди. Виражений або формальний механізм примусу базується, відповідно до положень інституціоналізму, на наявності спеціально створених суб'єктних структурах (навчених людях, підготовлених організаціях, установах і т.ін.), які спрямовують свою діяльність на дотримання інституційних рамок. Неформальні ж правила примушують виконувати більш «розосереджені» суб'єкти, або як деколи кажуть «всі навколо». Це діє через системи цінностей, спільні уявлення та ідеї. Таким чином, заряджена вектором модернізації, українська національна ідея відіграватиме важливу роль в дотриманні рамкових обмежень при зміні відношень до ведення економічної й управлінської діяльності різними суб'єктами, яка (така зміна) і складає трансформаційну суть модернізаційних перетворень.

Введення до системи, що регулює відношення до господарювання поняття модернізації з потужною компонентою сучасності, сучасного моменту, актуальності тут і тепер, впливає на зміну горизонту планування господарської діяльності (рис. 1.10).

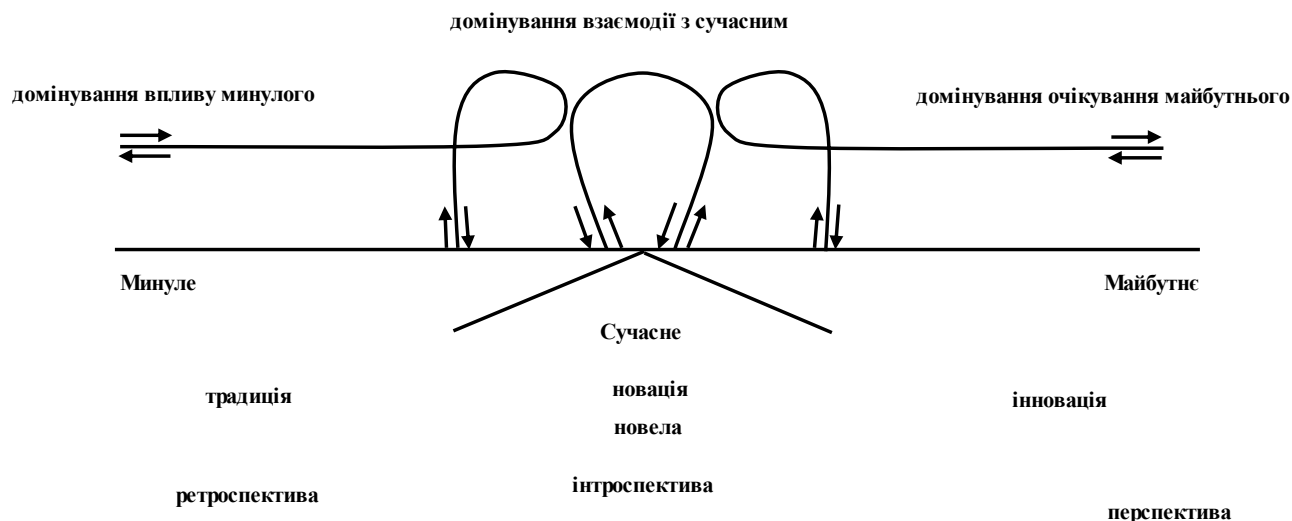

Рис. 1.10. Зміна горизонтів діяльності при модернізації

** Джерело: складено автором.*

Щодо класичного періоду «першої» модернізації, переходу від традиційного суспільства до індустріального (на наведеній вище схемі (рис. 1.10) цей період співпадає з переходом від аграрного до індустріального господарського укладу), то така інфляція традицій була яскраво вираженою.

Аспекти модерну можемо чіткіше побачити, якщо формалізуємо ці аспекти на основі використання коротких позначень:

Сч – сучасне;

Мн – минуле;

Мб – майбутнє.

Далі можемо це записати по типу рефлексивного многочлена Лефевра [147, 6-9]:

МнСч – минуле з позиції сучасного;

МбСч – майбутнє з позиції сучасного;

СчСч – сучасне з позиції сучасного;

СчМб – сучасне з позиції майбутнього;

МнМб – минуле з позиції майбутнього;

МбМб – майбутнє з позиції майбутнього;

СчМн – сучасне з позиції минулого;

МбМн – майбутнє з позиції минулого;

МнМн – минуле з позиції минулого.

Для модерна матимемо потрібний аспект у вигляді символічної формули полінома:

$$МнСч+СчСч+МбСч \quad (1.3)$$

Для архаїки, де домінують традиції:

$$МнМн+СчМн+МбМн \quad (1.4)$$

Це чистий модерн та чиста архаїка. Можемо додавати аспекти культурологічного прочитання подій, виділяючи й додаючи інші ланки. Проте, через надмірне ускладнення сприйняття, ми цього не робитимемо. Для авангарду запишемо:

$$МнМб+СчМб+МбМб \quad (1.5)$$

Ці формальні вирази символізують цінність минулого, цінність майбутнього та цінність сучасного з позицій минулого, сучасного та майбутнього. Модернізація з огляду на це, за аналогом інституційних змін з причин змін відносних цін на фактори виробництва (рис. 1.3), означатиме зміну відносних цінностей минулого, сучасного та майбутнього. В процесі модернізації сучасне стає вартіснішим за всі інші аспекти, все починає цінитися з пункту бачення сучасності.

Досягнення стану рівноваги відбувається, якщо сучасне (минуле, майбутнє) ціниться акторами господарської діяльності стабільно достатньо

високо. Порівняльна цінність цих компонентів вибудовується у такому відношенні: минуле-майбутнє-сучасне. Оцінки майбутнього породжують горизонт планування економічної діяльності. В залежності від того, який горизонт планування переважає у суспільній свідомості, або колективній свідомості громади – довгий, середній чи короткий, приймаються господарські рішення. При переваженні довгого горизонту ситуація розвиватиметься по іншому, ніж коли цей горизонт короткий, або середній. Це впливає, в першу чергу, на структуру заощаджень регіональних громад та інвестування суб'єктів господарської діяльності, що діють, відповідно, в регіонах держави.

Якщо в силу складності економічних обставин «майбутнього не існує», і слід витратити все вже зараз, то процеси інвестування порушуватимуться. Якщо не існує минулого, якщо історична пам'ять піддається інфляції та розмиванню, то це також негативно впливатиме на ціннісні витoki інституційних структур господарювання в регіонах, які призводять до певних стоків (виходів господарської взаємодії) у сучасному і майбутньому.

Короткий опис ціннісних моделей, наведений вище, є описом формальних ціннісних систем, без семантичного (змістовного) навантаження. Змістовності їм надає соціогуманітарна база, на якій вони формалізуються.

Таким чином, для розуміння сутності модернізаційних процесів важливо рефлексувати про те, яке відношення (яку цінність) в практиці економічної, а ширше й господарської, державотворчої, і взагалі людської діяльності відіграє відношення між минулим, сучасним та майбутнім у системі відношення господарюючих суб'єктів до процесів господарювання. Які їх відносні цінності, якщо говорити мовою інституційної економіки? Джерела змін в такому відношенні можна вбачати у змінах цих відносних цінностей. Коли часова метрика починає оцінюватися господарськими акторами по-іншому, то зростає можливість свободних станів системи й система в цілому переходить на інший рівень. У символічному виразі ці переходи відповідають символів нестроного включення $\subseteq$.

За модернізацію може прийматися також й імітаційна діяльність, ходіння

на місці, коли, за виразом Гегеля, збудження приймається за натхнення, суєта за діяльність, а втома за результат [8]. Така контрпродуктивна манієподібна діяльність спостерігалася ще в недавні часи, в межах оптимістично телеологічно налаштованого на майбутнє радянського ідеологічного концепту. Поважні уламки його зберігаються і в теперішній час. Звідси ж виростає романтичний оптимізм стосовно ринку, як всеохоплюючого регулятора господарської діяльності. Прийде ринок (комунізм) і все буде добре, а також романтичне й патерналістське сприйняття Української Держави, як невичерпного рогу достатку «для всіх, а особливо для нас» (державна «повинна», «вони» (владі) повинні нам забезпечити).

Важливо, як відрефлексовується майбутнє не тільки інтелектуальною елітою, але й те, як, з її подачі, воно відтворюється і тиражується у суспільній свідомості та колективній свідомості регіональних громад. Є високі інтелектуальні витрати на вироблення задуму (чи то дизайну) певного розуміння змін цінностей в системі минуле-сучасне-майбутнє. Потім прорефлексована елітою зміна відтворюється в суспільній та колективній свідомості. Якщо розуміння змін входить до свідомості вільно, то відтворення є значно дешевшим, ніж дизайн. Цей процес є подібним до тиражування розроблених програмних продуктів. Стаючи на цей шлях розвитку слід пам'ятати, що в такому сенсі різкого зниження ціни тиражування дуже швидко втрачаються порівнянні переваги. З огляду на це, вигідно бути не в авангарді, а на других третіх порядкових (часових) позиціях.

Що ж сьогодні є відповідником таких змін в контексті модернізаційних перетворень економіки України? Думаю, що це може бути включення неекономічних факторів до економічної діяльності, переміна систем цінностей, що функціонують в господарстві, врахування в процесі ведення економічної діяльності не тільки факторів розвитку, але й факторів, що пом'якшують наслідки «падінь», адже уникнути економічних коливань неможливо, можливо змінити їхній характер. І демпфером економічних криз є система відповідних інститутів.

Важливим також є критична маса змін в горизонтах планування економічної діяльності суб'єктами господарювання, що діють в регіонах держави. Важливо продовжити або розширити такий горизонт. Яким чином це зробити? За рахунок зростання стабільності через досягнення консенсусу правлячих еліт, чи то через підписання суспільного договору (формально виражений у конституції), чи то через прийняття національної ідеї (неформально вираженої у надконституційній «трансцендентній» нормі).

Модернізаційна гіпотеза, яка була сформульована наприкінці 50-х рр. ХХ ст. у первісному вигляді передбачала наявність для успішного проведення модернізації країни рівномірного розподілу статків та високого середнього рівня грамотності. Проте при подальшій перевірці виявилось, що модернізаційні перетворення набагато складніші. І вони потребують не тільки цих передумов, навіть не тільки економічного росту, а потребують інститутів, які б ретранслявали економічний ріст, що дає модернізація до ширших верств населення в регіонах країни.

Неуспіх проведення модернізаційних перетворень у більшості країни (з 70 країн, що проходили цей шлях у другій половині ХХ ст., успішним реалізацією проекту під назвою «модернізація» вважається лише п'ять – Тайвань, Сінгапур, Гонконг, Північна Корея, Малайзія) може бути зумовлений різною наповненістю ціннісної системи суб'єктів модернізаційних перетворень. Коли проголошувалися одні цілі, а реальні цілі, що переслідували суб'єкти-модернізатори були іншими. Фактично йдеться про опортуністичний тип господарської поведінки, не тільки на рівні окремих індивідів, але на рівні індивідів колективних, таких як групи, організації, фірми, органи влади, регіони, держава в цілому.

Інституціоналізація систем цінностей відбувається двояко. По-перше, їх об'єктивація, коли ціннісні орієнтації входять у внутрішній світ різних суб'єктів і вважаються такими, що є своїми, відповідно до яких слід провадити перетворюючу економічну діяльність. По-друге, як формалізація, створення систем правил. До системи формальних правил, у яких закладені

модернізаційні пріоритети, може бути також двояке відношення. Або їх виконувати, або обминати. Все знову ж таким залежить від аксіологічного відношення до виконання законів і правил, та дотримування стандартів взагалі. В умовах українських господарських реалій ці стандарти, як правило, не дотримуються. Це не дозволяє, зокрема, проводити високоякісний, на рівні світових стандартів, серійний випуск високотехнологічної продукції, який потребує рутинної алгоритмізації та дотримання тривіальних правил, в тому числі й трудової етики, як інституту самоконтролю. Натомість в таких умовах можуть створюватися поодинокі взірці інноваційної продукції найвищого ґатунку, які, проте, через брак стандартоспроможності, не можуть знайти фактичного втілення як промислові інновації у широкому економічному вжитку [8].

Типологізувати економічну поведінку й раціональність господарюючих суб'єктів (суб'єктів в значенні суб'єкт-орієнтованого підходу, а не суб'єктів в контексті господарського кодексу України) можна за допомогою матриці (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Співвідношення типів економічної поведінки та раціональності

Економічна поведінка (діяльність)	Раціональність		
	Повна (p_1)	Обмежена (p_2)	Органічна (p_3)
Егоїстична (π_1)	$\pi_1 p_1$	$\pi_1 p_2$	$\pi_1 p_3$
Опортуністична (π_2)	$\pi_2 p_1$	$\pi_2 p_2$	$\pi_2 p_3$
Альтруїстична (π_3)	$\pi_3 p_1$	$\pi_3 p_2$	$\pi_3 p_3$

* Джерело: складено автором на основі джерела [8].

Це умовна спрощена модель, оскільки не має третьої мірності – ризик-гідність, колонка якої в межах інституційного трактування економічної поведінки лишена пустою, з тим щоби система мала відкритий характер і могла доукомплектовуватися й розвиватися. Відповідно до даної таблиці вибудовуються різні за своєю «класичністю» типи суб'єктів економічної діяльності. В нашому випадку типи суб'єктів модернізаційної діяльності у промисловій сфері регіонів держави.

Така «особовість» модернізації, цільовий характер виділення її суб'єкта, того суб'єкта хто проводить модернізацію, и тих суб'єктів, яким вона потрібна

або перешкоджає, є дуже важливою. Адже, наприклад, на думку В.Є.Лепського розвиток національної інноваційної системи неможливий без її суб'єктивізації, під якою автор розуміє наявність суб'єктів, зацікавлених у функціонування такої системи, тобто тих акторів господарської діяльності, які отримують з неї зиск. Таким чином, якщо використати метафору ігрового підходу, ми фактично маємо модель кооперативної рефлексивної гри, яка практично нескінчена, багатогодова і не має нульового результату (програші одних не є в повній мірі виграшами інших). Крім того, на структуру гри накладаються низхідні причинні зв'язки, тобто зв'язки в стилі методологічного колективізму. Коли ціле визначає індивідуальну діяльність кожного суб'єкта. Гра в такому випадку на порядки ускладнюється.

Якщо використати ці концептуальні положення, модернізація – це подолання звичок, це вироблення нових звичок та стереотипів мислення, зміна бачення людьми світу економічних відносин у різних сферах, секторах та галузях господарської діяльності, в т.ч. й у промисловому секторі регіонів.

Інституціоналізація суб'єктів модернізаційних перетворень передбачає в першу чергу виділення таких суб'єктів. У першому наближенні можемо вважати такими суб'єктами урядові структури (інституції та організації). При цьому, як правило, приймається аксіоматичне твердження, що уряд завжди зацікавлений у тому, щоби модернізувати країну. Це є твердженням із певною долею ідеалізації в руслі нормативного підходу. Проте, не функціонально-нормативний, а позитивно-суб'єктний підхід дає нам дещо іншу картину. Економічне життя сповнене прикладів того, як уряди спротивляються і протидіють модернізаційним проектам, оскільки мають в цьому відношенні свої приховані інтереси, ведуть опортуністичну гру, переслідуючи свої власні інтереси, нехтуючи інтересами груп, які їх «найняли» урядувати (або ж альтруїстично-соціальними інтересами виборців, що формують регіональні громади).

Тут складно розв'язати задачу, як група суб'єктів, домінуючою стратегією поведінки яких є керуватися егоїстичними інтересами, може

створювати управлінські впливи з метою задоволення групових інтересів інших колективних індивідів. Ретранслятором такого типу поведінки може бути інституціоналізація систем цінностей модернізації. Входження їх як еталону діяння рефлексивних систем урядових об'єктів, та подальша формалізація для широкого користування. Причому необхідно, щоби відбулися зміни всередині самих суб'єктів, які користуватимуться цими формальними правилами. Користуватимуться, переважно знаходячись у межах їх дії, не намагаючись за будь-яку ціну ці межі подолати, оскільки так прийнято, оскільки є звичка не виконувати закон, не дотримуватися стандартів. Ця звичка зрозуміла із історичного контексту формування законодавчого поля економічної діяльності в СРСР, і ще далі вглиб історії імперії, коли тиск формальних економічних інститутів творив інститути неформальні, оскільки дотримуватися всіх формалізмів (в економічному відношенні, а подекуди й в буквальному відношенні) було не можливо [8]. Така ігрова ситуація породила цілу систему «економічного фарисейства», негативних наслідків дії якого зазнає й сучасна господарська система українських регіонів.

Цікаво, що з точки зору інституційного підходу ці економічні механізми (інститути) і не проектувалися з такою метою, задля того, щоби їх дотримувалися. Вони вироблялися з метою максимального звуження меж порушення, мінімізації множини варіантів економічної діяльності, провокували до того, щоби їх порушувати. А порушників можна було карати за порушення, і власне це було, насправді, основною метою проектування інститутів тоталітарного типу¹². Адже таким чином, широкий суб'єктний загаль ставився поза законом, і таким чином підводився під виконання владних і частіше каральних функцій відповідних інституцій. Така схема реалізація владних повноважень дуже інертна і закореніла в аксіологічних системах сучасних суб'єктів. Модернізуватися у цьому відношенні означає позбутися цієї враженої суб'єктності.

¹² У сучасних умовах функціонування економічних систем регіонів України, тоталітарний тип економічних інститутів частково трансформувався у корупційний тип, в якому подібним чином створюються завужені інституційні рамки господарської діяльності з метою отримання квазіренти керуючими та контролюючими інституціями.

Висновки до розділу 1

1. У роботі досліджено генезу інституційних теорій економічного аналізу. Інституційний напрям економічних досліджень виник у США наприкінці XIX – на початку XX ст. Історія економічної думки виділяє два напрями, два періоди цього економічного вчення: класичний (початок минулого століття) та неокласичний (середина 50-х рр. минулого століття і до сьогодні). Існують також підходи, які виділяють в історії інституціоналізму три періоди, або хвилі, у його розвитку. Перша – «старий» інституціоналізм (1898-1940 рр.), його представники Т.Веблен, У.Мітчел, Дж.Коммонс, У.Гамільтон; друга – «нова інституційна економіка» (60-70-ті рр. XX ст.) – Р.Коуз, М.Олсон, Р.Познер, О. Уільямсон, Г. Демсец, Р. Нельсон, С.Уїтнер та ін.; третя «найновіший інституційний підхід» до дослідження суспільства та господарства (90-ті рр. XX ст.) – Д.Норт, Дж.М. Ходжсон. За роки незалежності в Україні, особливо після неоднозначних результатів реформування економіки, яке спиралося на монетарно-ліберальні моделі, остаточно сформувався власний напрям інституційних досліджень.

Класичний інституціоналізм другої хвилі відрізнявся від інституціоналізму 30-х рр. XX ст., для якого основною проблемою була монополізація економіки та конфлікт інтересів. На новому етапі післявоєнного розвитку еволюція інституціоналізму полягала у поступовому виокремленні та подальшому домінуванні індустріально-технократичного підходу, у якому акцент досліджень зміщується на науково-технічний розвиток.

2. Визначено, що історичні фактори домінують у процесах формування просторово-регіональної структури економіки та формуванні меж регіонів держави, як похідних від провадження економічної діяльності. В історичній ретроспективі можна сказати – від провадження збирання даних та податей, які трансформувалися із часом у систему державних фінансів та її регіональну структуру. Первісно межі регіонів встановлювалися володарями для того, щоби

збирати податки. Також на формування регіонально-просторової структури господарства України накладалися інституційні структури управління економікою, які існували на певних етапах її історико-економічного розвитку.

3. Констатовано, що інституційна економічна теорія є одним з провідних напрямів економічної думки в Україні, оскільки сформувалися низка наукових шкіл економіко-інституційних досліджень. Зокрема у Києві та Дніпрі, Харкові, Одесі й Львові, Тернополі, Луцьку. Дослідження інституційної проблематики розвитку економіки проводяться й в інших центрах регіонів держави. Науковими центрами, де проводяться дослідження економічно-інституційного напрямку є переважно університети – Харківський НУ ім. В.Каразіна, Київський НЕУ, Київський НУ, Львівський НУ, а також установи системи академії наук України, зокрема ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Виділено різнопланові причини популярності інституційної дослідної програми в Україні. Серед них близькість теоретичних побудов інституціоналізму до класичної політекономії радянського періоду, відсутність традицій використання неокласики та недостатній рівень знання математики, яка широко використовується даним напрямом, критичне ставлення до класичних економічних теорій, внаслідок об'єктивних економічних труднощів перехідного періоду, доступність праць класиків інституціоналізму, внаслідок їх перекладу на українську та російську мови, що не можна сказати про представників економічної класики, відносною простотою та евристичною цінністю інституційних моделей та мінімумом словесної та математичної схоластики у цих побудовах, і нарешті – специфічна наукова «мода» на інституціоналізм.

Дослідження українських вчених в царині інституціоналізму є значним науковим явищем. Теоретико-методологічний арсенал українського інституціоналізму налічує десятки монографій, сотні статей у періодичних наукових фахових виданнях. Ці напрацювання є вагомим внеском у наукове забезпечення розвитку економіки держави із врахуванням позаекономічних чинників, що є наріжним каменем теоретичного фундаменту інституціоналізму.

4. З'ясовано, що на пострадянському просторі в інституціоналізмі часто вбачають найперспективнішу методологію пізнання соціальної дійсності, в тому числі й економіки. Це пояснюється тим, що інституціоналізм в економіці намагається долати позаісторичне та механістичне трактування господарської діяльності, які пропонують класичні аналітичні схеми, висвітлює латентні механізми господарської діяльності. Дослідна парадигма інституціоналізму дозволяє сформулювати бачення господарювання крізь призму інституційної архітекτονіки, коли інститути уявляються не зовнішніми умовами господарювання, а феноменами, що утворюють саму суть цього процесу. В такому разі господарювання – це система взаємопов'язаних інститутів, а її функціонування – це функціонування самого господарювання.

5. Доведено, що сформований потенціал економіко-інституційних досліджень за кордоном та в Україні дозволяє вести мову про ширше використання інституційного підходу у регіональних дослідженнях. Враховуючи специфіку інституційного вчення таке використання буде пов'язане з низкою теоретико-методологічних та методичних проблем, проте, на наше переконання, воно має й чіткі перспективи.

6. Виявлено, що закордонний досвід вдосконалення адміністративно-територіального устрою для України матиме, скоріш за все, обмежене значення. Існуючий устрій несе на собі відбиток командно-адміністративної системи управління і, до певної міри, є перешкодою запровадження гнучких моделей територіального управління сучасного зразку, що передбачає використання наукового та прикладного інструментарію адміністративного районування. Актуальна схема територіального устрою нашої держави є складною та невпорядкованою, що проявляється у складній ієрархічній будові, наявності адміністративно-територіальних утворень, існування яких суперечить Конституції України, порушенні принципу компактності та надмірній подрібненості адміністративно-територіальних одиниць на базовому рівні.

7. Надмірне інституційне навантаження на агентів економічної діяльності в регіонах України пояснюється з точки зору інституційного підходу тим, що ці

економіко-правові інститути (в першу чергу – нормативно-правове регулювання) і не проектувалися з такою метою, задля того, щоби їх дотримувалися. Вони вироблялися з метою максимального звуження меж порушення, мінімізації множини варіантів економічної діяльності, що призводить до їх регулярного порушення. Порушників можна карати і отримувати за це відповідно квазіренту. Тут спостерігаються залишки інститутів тоталітарного типу, які були спроектовані таким чином, що широкий суб'єктний загал ставився поза законодавчим полем, і потрапляв під виконання функцій відповідних контролюючих інституцій. Така схема реалізація владних повноважень дуже інертна і закореніла в аксіологічних поведінкових схемах сучасних суб'єктів господарської діяльності в регіонах держави.

Результати дослідження першого розділу роботи опубліковано у наукових працях [160, 162, 164, 166, 170, 173, 175, 176, 177, 178].

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

2.1. Інституційна складова регіональної економіки

Використання теоретико-методологічних положень та методичного інструментарію інституціоналізму в регіональних дослідженнях потребує наукового переосмислення функціонування та розвитку регіональних економічних систем на нових концептуальних засадах. Системне формування таких засад пов'язане з постановкою та розв'язанням низки проблем теоретичного та прикладного плану. Вихідною проблемою в цьому контексті є проблеми нечіткої визначеності базових категорій інституціоналізму, а саме: інститут, інституція, інституційний (інституціональний), інституціалізація (інституціоналізація), організація.

Попередньо слід зазначити, що під поняттям інститут слід розуміти усталені уявлення про спосіб людської діяльності, що повторюється. В контексті економічних досліджень – це уявлення про форми економічних відносин, тобто відносин з приводу виробництва (продукування), обміну, розподілу (перерозподілу) і споживання благ, або того, що має корисність для людини.

Інституціалізація – це організація інституцій як закріплених (проявлених та латентних) інститутів. Це процес закріплення інститутів в інституціях. Іншими словами, це організаційне встановлення інститутів в інституціях, формування інституцій з інститутів. Інституції в цьому відношенні виступають організаційною складовою інститутів, і у структурно-функціональному контексті проявляють себе як організації.

Конкретизуючи економічну сутність базових категорій «інституція» та «інститут» Т.В.Гайдай пропонує перейти до використання поняття «інституція» в значенні, запропонованому класиками інституційного аналізу, і

використовувати його для позначення економічних феноменів, які на сьогодні в більшості випадків позначаються категорією «інститут» [49, с. 53-64], оскільки вважає, що у вживанні даної категорії у радянських, російських та українських економічних джерелах виник ряд проявів лінгвістичної та змістовної некоректності [49, с. 55]. Такий підхід встановлює чіткі термінологічні рамки вживання поняття, хоча, до певної міри розходиться з українською термінологічною традицією, в якій під інституцією прийнято розуміти поняття організації, установи тощо.

Існує також ряд досліджень, які пропонують більш активно вживати термін «інституція» і у російськомовній науковій термінології. Так, Д.П.Фролов, розглядаючи стереотипи та традиції, що сформувалися по відношенню до інституціоналізму, зокрема у навчальній літературі, наголошує на неприпустимості пояснення інституційного аспекту суспільно-економічних відносин крізь призму виключно структуралізму, лишаючи поза увагою функціональний підхід. Якщо під інститутами розуміти структури в яких віддзеркалюються норми поведінки людей, і які впорядковують людську діяльність, то в такій концепції, пише автор, одні структури виступають формами реалізації інших. Проте лишається «за кадром», що саме вони структурують, які функції відтворюють. Розв'язати дане протиріччя вчений пропонує через активне введення до наукового обігу поняття «інституція», під яким розуміється соціальна форма функцій, закріплених за суб'єктами і об'єктами суспільних відносин. В такому разі інституцію онтологічно слід розуміти як соціалізовану функцію, а гносеологічно – як систему знань з реалізації даної функції. Таким, чином як бачимо пропонується не ототожнювати інститути та інституції, які розмежовуються в усіх європейських мовах [302, с. 21].

Процеси запозичення і співвіднесення основних категорій інституціоналізму схематично представлені на (рис. 2.1).

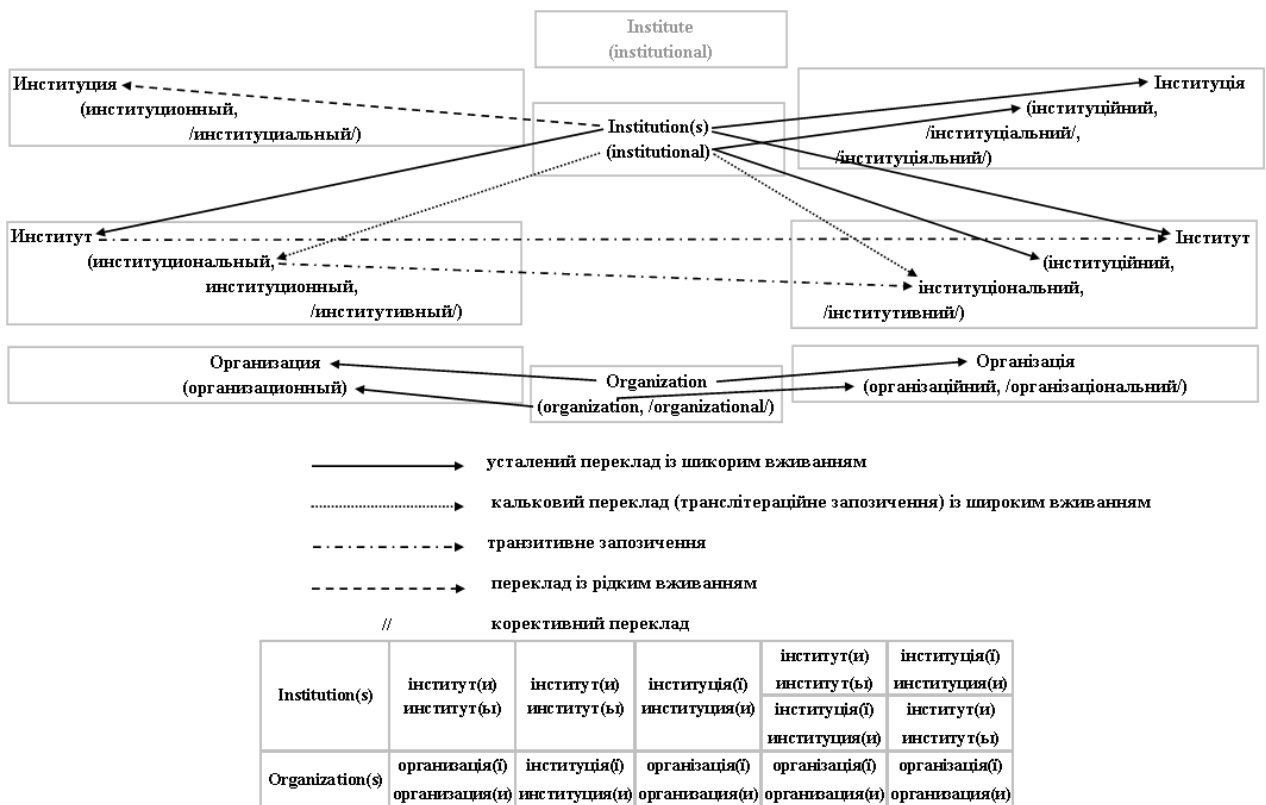

Рис. 2.1. Запозичення і переклад базових термінів інституціоналізму у науковій термінології

** Джерело: складено автором.*

З огляду на встановлену традицію, ми у нашому дослідженні будемо притримуватися вживання терміну «інститут» як базового поняття інституційного підходу, а під інституцією розумітимемо організаційну складову інституту.

Щодо вживання прикметникових форм «інституційний» та «інституціональний» можна зазначити, що термін інституціональний утворився від назви економічного напрямку «інституціоналізм». А отже, інституціональний – це такий, що належить до інституціоналізму як економічної течії. Тобто можна сказати інституціональний концепт, інституціональний аналіз, інституціональна концепція (теорія, течія економічної думки). Проте, інституційний розвиток – або розвиток інститутів. Хоча такий сепарований підхід, можливо, буде ще більше заплутувати і ускладнювати вживання даних термінів. З огляду на це у дослідженні ми послуговуємося одним поняттям – інституційний.

Подібним чином, можемо виокремити два підходи до вживання термінів

«інституціалізація» та «інституціоналізація», а саме: мовно-орфографічний та понятійно-термінологічний. Перший підхід обґрунтовує вживання слова інституціалізація, а слово інституціоналізація вважає калькою з російської мови. Другий підхід дає можливість вживати як слово інституціалізація, так і слово інституціоналізація (табл. А.1). Друге поняття вживається частіше. Скоріш за все його утворення, як і прикметника інституціональний слід виводити також від поняття інституціоналізм.

Щодо визначення поняття «інститут» слід погодитися з позицією Т.В.Гайдай стосовно того, що представниками інституціоналізму вироблено конвенційне, а не категоріальне його визначення. Така ситуація відбулася внаслідок як специфічності самого феномена для позначення якого використовується це поняття, так і через особливості розвитку самого наукового інституціоналізму.

Серед представників неоінституційного напрямку склалася традиція трактувати інститути як «правила гри», які являють собою форми взаємодії, що регулюють та обмежують відносини між індивідами (Д.Норт). Вчені констатують, що дати точне визначення інститутів складно, оскільки правила охоплюють писані закони, формальні суспільні угоди, неформальні норми поведінки та загальні уявлення про світ. Д. Норт пише, що від інститутів залежить формування переконань людей та уявлень відносно того, як вестимуть себе інші люди. Саме через це інститути включають в себе: формальні закони, неформальні норми поведінки (взірці поведінки) та загальні уявлення індивідів про світ [210, с. 17]. Вчений наголошує на важливості розрізнення понять інститутів (institutions) та організацій (organizations). В Українському еквіваленті це може звучати як інститути та інституції, або інститути та організації. Виникає проблема розрізнення понять інституції та організації. Її вирішення може відбутися декількома шляхами. По-перше, можна вважати дані поняття синонімічними. Другий спосіб полягає у побудові ієрархії понять інститут-інституція-організація (див. нижче).

Найбільш легко спостерігати такі складові інститутів як формальні

правила, які представлені у юридично-правових нормах і зафіксовані у вигляді законодавства. Проте такі складові як загальноприйняті уявлення через спостереження виявити надто складно. Організації у нортівському розумінні в цьому відношенні є, до певної міри, протилежними інститутам. Вони складаються з індивідів чи їх груп, що переслідують сукупність спільних та індивідуальних цілей на основі часткової координації поведінки. Таким чином характерною рисою організацій, за Д.Нортом, є їх дієвість. Організації та інститути легко сплутати. Майже всі організації людей мають інституційну структуру. Норт називає ці інституційні структури організаційними формами. Організаційні форми – це підсистема інститутів суспільства. Не всі інститути являють собою організаційні форми, тоді як усі організації складають дещо більше, ніж інституційні форми. Дослідник виділяє два основних типи організацій – організації прихильників (*adherent organization*) та договірні (*contractual*) організації. Різниця між ними проста і полягає вона у тому, що для першого типу притаманні угоди між членами, що самовиконуються і не потребують третьої сторони для розв'язання конфліктів. Другий тип організацій використовує третю сторону для примусу у виконанні контрактів між своїми членами [210, с. 20]. Ця третя сторона повинна належати до першого типу організацій. Фактично вона є державою – тобто організацією прихильників, яка виникає на засадах контракту, що самовиконується.

Якщо прийняти визначення інститутів (*institutions*) як «правил гри» у суспільстві і розуміти під ними формальні й неформальні правила поведінки, механізми примусу виконання цих правил, а також уявлення (очікування) людей щодо того, яким чином повинні вести себе інші члени громади, то для кожного суспільства інститути будуть унікальними. Порівнювати їх між собою немає змісту. З огляду на це дослідники вводять до обігу поняття «інституційна форма», під якою слід розуміти чітко виражені формальні інститути та механізми формального й неформального підтримання даних інституційних форм [212]. Таким чином нортівське трактування інститутів передбачає, що в їх структурі виділяються чотири основні, створені людиною елементи: уявлення,

організації, правила та норми. Правила та організації – це компоненти інституту, які можна безпосередньо спостерігати, а норми та уявлення спостерігати безпосередньо неможливо.

Існує ряд наукових розробок, які втілюють бажання вчених виявити людські уявлення. Серед них в першу чергу слід назвати розробки А.Грейфа в царині історичного та порівняльного інституційного аналізу, а також методи аналітичного наративу, запропоновані М.Леві, Р.Бейтсем, Д.Розенталем.

Як бачимо, економічна наука під інститутами розуміє найрізноманітніші механізми, що сприяють нормалізації відтворювального процесу, через зменшення «сили тертя» між різними агентами економічної діяльності, в т.ч. і регіонами. До них належать не тільки організаційні утворення (фірми, домашні господарства, профспілки, асоціації підприємців, державні органи влади, органи територіального самоврядування тощо), але й формальні і неформальні правила та звичаї економічної поведінки, що діють у суспільних системах, в т.ч. й регіонального рівня.

В українських економічних дослідженнях спостерігаємо певні розбіжності у трактуванні термінів інститут та інституція, що пов'язано із їх запозиченням. Зокрема існує такий підхід, що інститут – це більш широке поняття, яке охоплює і правила гри, і інституції (або організації). Інститути визначають можливості в суспільстві, а інституції (організації) існують для того, щоб цими можливостями скористатися [198, с. 39].

Українські вчені за останні декілька років відзначають певне розповсюдження явища заміни терміну «інститут» терміном «інституція». Тут можна навести як приклад переклад монографії Д.Норта [209]. Ми приєднуємося до думок тих дослідників, які розрізняють дані терміни. Таке відокремлення може бути як за суттю поняття, так і за охопленням ієрархічних рівнів економічних феноменів. Так, Лопатинський Ю.М. категорію інституція пропонує використовувати для позначення узагальненої групи організацій (приклад – фінансові інституції). В такому випадку широко трактоване поняття інститут виступатиме макроекономічною категорією, організація –

мікроекономічною, а інституцію він відносить до мезоекономічних категорій [150, с. 231]. Дане трактування цікаве, але його складно застосувати до інституційного аналізу у регіональній економіці, де до мезоекономічного рівня прийнято відносити рівень регіону, в якому представлені як інститути, так й інституції та організації.

Цікавою у науково-теоретичному плані є проблема виділення специфічних інститутів регіонального розвитку. На перший погляд на регіональному рівні вони є тими самими, що й для національної економіки в цілому. Це, наприклад, права людини, інститут власності тощо. Натомість у дослідженнях українських регіоналістів ми зустрічаємо виділення таких специфічних інститутів. Зокрема Н.А.Мікула вживає термін «інститут міжрегіонального і транскордонного співробітництва» [198, с. 34].

Виходом з термінологічної плутанини може бути розмежування інститутів за ієрархічним принципом та використання понять мікро-, мезо- та макроінститут, запропонованих В.М.Тарасевичем для побудови концепції еволюції інститутів у значеннях, які б відповідали усталеним ієрархічним рівням функціонування економіки – мікро-, макро- і для регіону – мезорівня. Ці рівні слід розрізняти з масштабами економічного аналізу, який традиційно здійснюється як мікро- та макроекономічні дослідження (рис. 2.2).

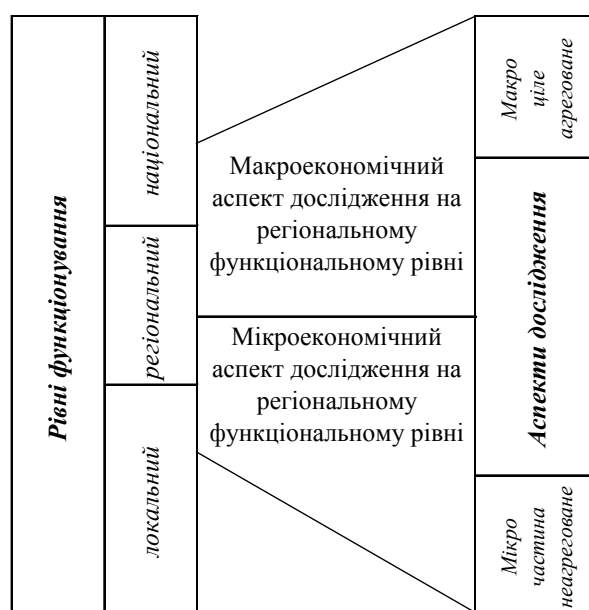

Рис. 2.2. Рівні функціонування економіки та аспекти економічних досліджень

* Джерело: складено автором.

Систематизувати інститути можна на основі такої типології: основні (або базові), допоміжні, специфічні. В основу ж типізації інституцій можна покласти таксономічний принцип, і відповідно до цього попередньо можна виділити наступні інституції: міжнародні, міждержавні, державні (національного рівня, регіонального рівня), місцеві (локального рівня).

Як вже зазначалося, складною теоретико-методологічною проблемою використання інституціоналізму в регіональній економіці, як і розвитку цього напрямку економічних досліджень взагалі, є нечітка визначеність поняття «інститут». Щоб подолати цю термінологічну невизначеність можна запропонувати розглядати інститут як економічний феномен, що складається з інституцій та норм їх функціонування. У формалізованому вигляді такий підхід може бути записаний наступним чином:

$$IT = iя_1 + iя_2 + \dots + iя_n + НМ \quad (2.1)$$

Де

IT – інститут

$iя_n$ – n-на інституція, що формує інститут

НМ – норма

Кожна інституція, ж в свою чергу, складається з організації та норм і правил функціонування даної організації.

Інституція = організація (установа) + норма (правило)

В контексті даної моделі, інститут – це норми діяльності та способи їх дотримання, реалізовані в інституціях, що мають організаційну природу.

Інститути, що забезпечують регіональний розвиток, умовно можна типізувати таким чином: основні (або базові), допоміжні, специфічні.

Інституції регіонального розвитку – це державні, громадські та приватні структури, які безпосередньо залучаються до процесу регіонального розвитку. Для ілюстрації цього поняття наведемо основні види даних інституцій, які виділяють представники Київської школи регіональної економіки: деконцентровані органи державної влади; органи місцевого та регіонального

самоврядування; асоціації муніципалітетів; національні агентства розвитку; торгово-комерційні та промислові палати; технополіси; бізнесові та інноваційні центри; регіональні фінансові кампанії; приватні консультанти та експерти; профспілки; організації, що займаються працевлаштуванням населення; організації, що поширюють нові технології; бізнес-інкубатори; венчурні фонди; місцеві агенції розвитку; комунальні установи; заклади вищої освіти та регіональні наукові центри; агентства регіонального розвитку [249, с. 101].

Під інституційним забезпеченням регіонального розвитку слід розуміти створення належних умов для функціонування існуючих, а при потребі – реорганізацію та створення нових інституцій, які безпосередньо залучаються до процесів координації зусиль у цій царині, передусім у сфері розробки, провадження та моніторингу регіональної політики.

Під регіональною структурною політикою слід розуміти діяльність відповідних органів державної влади на регіональному та субрегіональному рівні, яка спрямована на досягнення збалансованої та ефективної структури економіки регіонів держави. Така політика передбачає вибір стратегічної мети, напрацювання відповідного концептуально-методологічного інструментарію та розробки системи заходів задля досягнення обраних стратегічних цілей та пріоритетів. Таким чином, регіональна структурна політика – це система заходів, направлених на формування необхідних регіональних пропорцій розвитку економіки. На сучасному етапі розвитку трансформаційних процесів регіональна структурна політика має виконувати роль сполучної ланки між мікроекономічним рівнем, що характеризується ефективним функціонуванням окремих підприємств та макроекономічними пріоритетами розвитку загальнодержавної структурної політики. Ефективна регіональна структурна політика повинна враховувати сучасні критерії вибору пріоритетів та ґрунтуватися на виваженому застосуванні різноманітних інструментів усунення диспропорцій і відновлення рівноваги на мезорівні [93, с. 70]. Прикладною складовою, наслідком реалізації регіональної структурної політики є структурна корекція економіки регіонів. Під структурною корекцією ми

розуміємо систему заходів організаційно-управлінського характеру, спрямованих на досягнення такої структури економічної діяльності регіону, яка з одного боку, відповідає сучасним структурним нормам та стандартам (в першу чергу економічно розвинутих західних країн), а з іншого – є результатом еволюційного розвитку секторно-галузевої структури економіки регіонів України, яка формувалася протягом різних періодів її господарської історії, відповідає потенціалу територій та забезпечує їх сталий розвиток.

Під інституційним середовищем регіональної структурної політики слід розуміти сукупність формальних (правила, норми, закони та інші юридичні регулятори) та неформальних (уявлення, традиції, звички) інститутів, що регулюють господарсько-управлінську діяльність суб'єктів регіональної політики, а також сукупність цих суб'єктів (інституцій), як інституціалізованих організацій (органи регіонального та державного управління, структури місцевого самоврядування та самоорганізації громадян).

Інституційне середовище регіональної структурної політики, система регіональних інститутів розвитку як її ядро, повинні працювати як цілісна інтегрована система, координуючи свою діяльність як по вертикалі (держава-регіон) так і по горизонталі (регіон-регіон). Фактично слід сформувати інституціалізовану (можливо законодавчо закріплену) вертикаль регіональних інститутів розвитку, яка б забезпечувала проектне управління та фінансування заходів регіональної структурної політики, мала спільні цілі, мобільні ресурси для перерозподілу та дієву систему управління та контролю.

Контроль передбачає формування системи моніторингу регіональної структурної політики. Вона може бути побудована за допомогою запровадження в систему регіонального планування структурних стандартів й орієнтирів.

Структурний орієнтир – структурний склад економіки регіону (держави), ідеальне уявлення про структуру економічної системи, яка обирається як віддалена чи середня ціль при проведенні регіональної структурної політики і виражається в конкретному відсотковому відношенні між видами економічної

(промислової) діяльності, або між секторами економіки (наприклад, первинним, вторинним і третинним).

Структурний стандарт – інституціалізований, відповідним чином закріплений (законодавчо чи на рівні доктрин, або стратегій регіонального розвитку), структурний орієнтир (параметр співвідношення секторів (галузей) економіки).

Зміна інститутів, таких як традиції чи ідеї суспільного, в т.ч. регіонального, розвитку, процес більш консервативний і, так би мовити, саморегулятивний. Інституції ж можна міняти більш гнучко, відповідно до стратегічних рішень щодо мети розвитку країни і регіонів.

Основна функція інститутів – створювати середовище для реалізації якомога ширшого спектру конструктивних потенційних можливостей розвитку людини, громад, регіонів, нації та держави, узгоджувати інтереси цих суб'єктів розвитку.

Під інституціалізацією національної економіки слід розуміти процес становлення та функціонування мережі суспільних інститутів, функціями яких є структурування взаємовідносин між економічними суб'єктами, узгодження їхніх інтересів, а також обмеження, що формують мотиваційні та поведінкові механізми [150, с. 230].

Спираючись на наведене визначення можна сформулювати поняття регіональної інституціалізації економіки України під якою слід розуміти сукупність процесів становлення та функціонування мережі інститутів з структурування взаємовідносин між суб'єктами регіонального розвитку держави, узгодження інтересів між центром та регіонами, а також обмеження, що формують механізми діяльності та економічної поведінки акторів (суб'єктів) регіонального розвитку України.

Якщо можна вести мову про секторальні особливості інституціалізації національної економіки, зумовлені специфікою активів та умовами господарювання щодо окремих видів економічної діяльності, зокрема до діяльності в аграрному секторі [150, с. 230], то постановка проблеми про

регіональні особливості інституціоналізації економіки держави також цілком правомірні.

Отже, інституціоналізація розвитку економіки регіонів держави (економічного розвитку регіонів держави) – процес організаційного закріплення в економічних відносинах регіональних громад, їхній економічній діяльності певних інститутів та формування на цій основі відповідних інституцій.

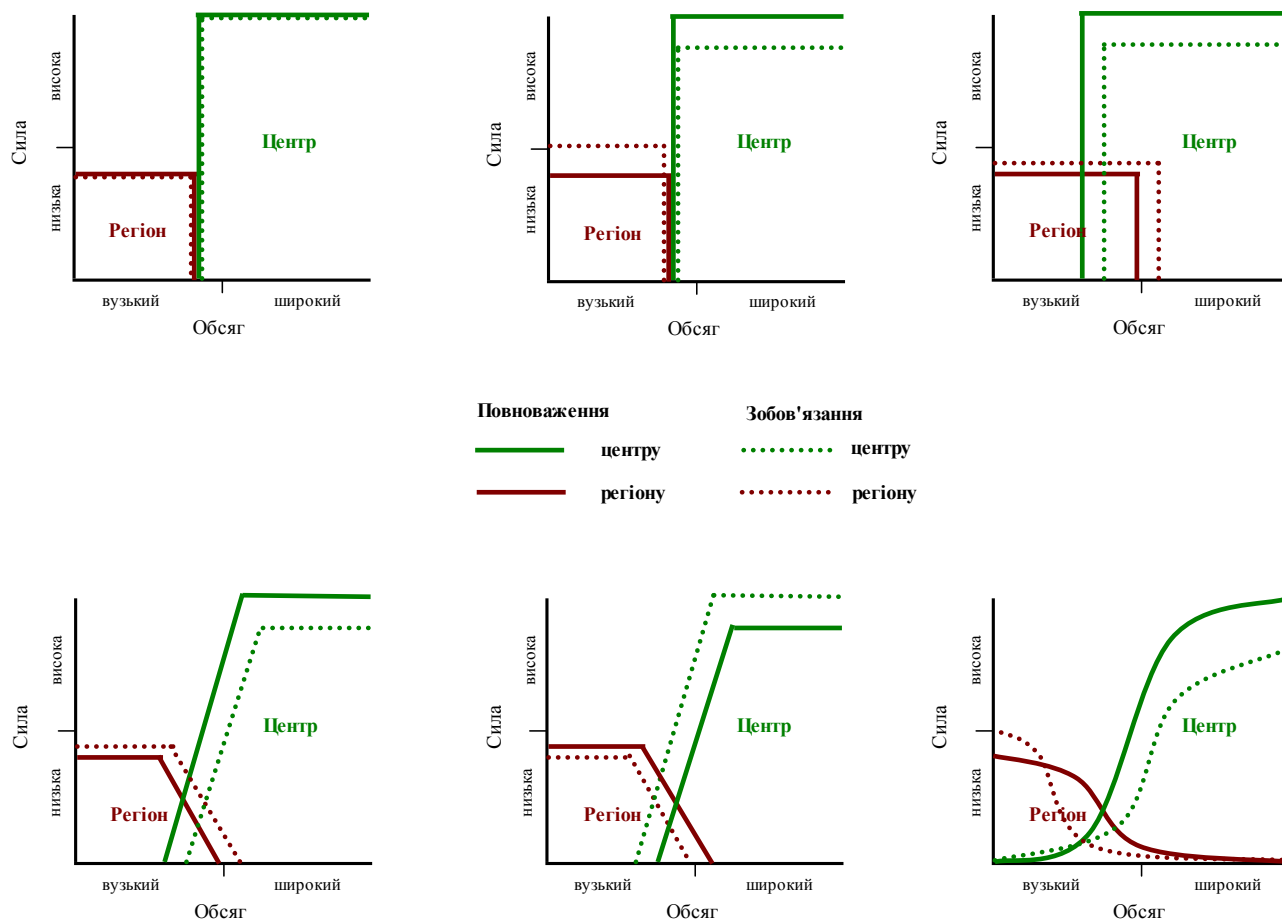

Рис. 2.3. Модель розподілу повноважень і зобов'язань між державними та регіональними інститутами

** Джерело: власна розробка.*

Між інститутами державного і регіонального управління повинен бути прийнятний розподіл повноважень, стан збалансованості. Даний стан на жаль не вдалося досягти протягом понад 20 років державотворення в Україні. Не в останню чергу тому, що це, власне, не стан, а процес. На подолання означеної проблеми спрямована адміністративна реформа в країні. Основна ідея якої –

децентралізація влади та фінансових ресурсів. Попередньо зазначимо, що вирішувати її слід в межах збереження унітарності держави, через надання більших повноважень (передусім господарських повноважень) регіонам.

Схематично повноваження і зобов'язання центру та регіону можна зобразити у вигляді координатної площини, на осях якої відкладено силу та обсяг повноважень (рис. 2.3). Дана модель дає можливість унаочнити різні схеми взаємодії центру та регіону відповідно розподілу повноважень та обов'язків, а також їх дублювання (накладені на ілюстрації ділянки).

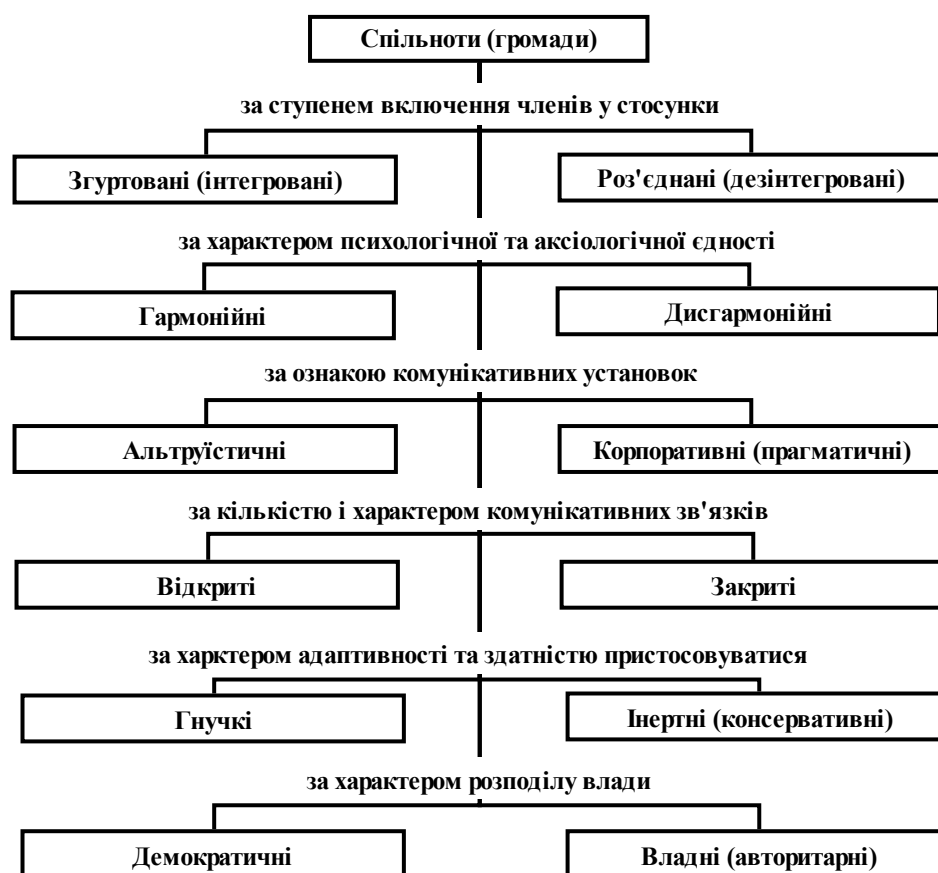

Рис. 2.4. Класифікація регіональних громад

* Джерело: складено автором на основі джерела [247, с. 456-459].

В системі регіонального управління інститути відіграють роль структурного обмеження поля життєдіяльності регіональних суспільних систем. Ці структури тримають системи у певних оптимальних рамках, що забезпечує конструктивне протікання процесів діяльності їх основних активних суб'єктів – регіональних громад, спільнот та індивідуумів, тобто суспільних спільностей людей (суспільно-територіальних спільностей). Ці спільноти

(громади) можуть бути класифіковані за різними ознаками (рис. 2.4).

Таким чином, інститути модулюють функціонально-діяльнісні характеристики регіональних суспільних систем. Вони мають визначальний вплив на формування та передачу з покоління до покоління структурних компонентів колективної свідомості, особливо її надсвідомої компоненти, в якій зосереджені основні моральні імперативи суспільства та регіональних громад [46, с. 140].

При формуванні інституційно-правової бази регіонального розвитку слід виходити із модельного для України європейського досвіду інституціоналізації економіки регіонів.

Сучасна інституційна схема розподілу владних повноважень в Україні відповідно до моделі сили та обсягу повноважень зображена на (рис. 2.5). З ілюстрації видно, що існує значний обсяг повноважень, що дублюються.

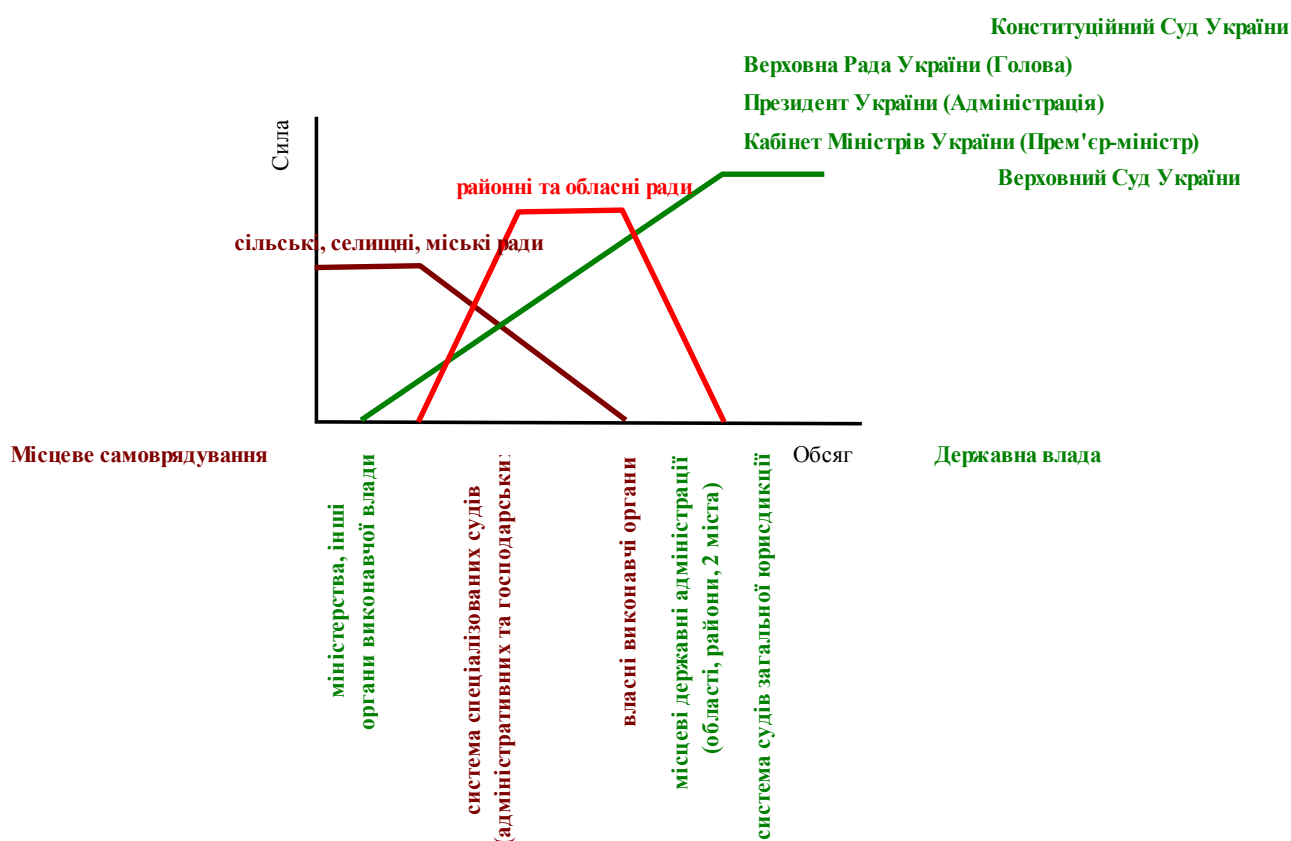

Рис. 2.5. Інституційна структура влади в Україні до реформи з децентралізації¹³

** Джерело: складено автором.*

¹³ Адміністративна реформа з децентралізації державної влади в Україні передбачає ліквідацію системи районних державних адміністрацій, а також формування інституту префектів на рівні регіонів держави.

Важливою проблемою також є інституційно-правове забезпечення динамічного розвитку міст і муніципальних утворень, які повинні стати базовою основою формування структури ефективних регіональних центрів соціально-економічного розвитку. Позитивний досвід та історична пам'ять функціонування таких структур в Україні є, зокрема у системі Магдебурського права.

Слід зазначити, що виділення основних напрямків та методичних підходів до формування інститутів оновленого адміністративно-територіального устрою України вимагає проведення детальних наукових досліджень, вивчення громадської думки. Це, в свою чергу, може бути здійснено на основі єдиного науково-теоретичного підходу, який попередньо може бути означений як «регіональний інституціоналізм» (див. п.2.3).

Щоб розв'язати названі вище проблеми, фактично слід провести оптимізацію територіальної структури господарства та територіального управління економікою. Найбільш прийнятними, на нашу думку, є пропозиції щодо створення чотирьох соціально-економічних районів (макрорегіонів) в Україні. Вчені ІРД НАН України протягом останніх років опрацювали відповідні схеми такого районування і в результаті виділили наступні макрорегіони: Центральний, Західний, Східний, Південний з відповідними центрами: Київ, Львів, Донецьк, Одеса [158, с. 195, 263]. З огляду на конфлікт на сході України функції центру економічного району на сучасному етапі виконуватиме місто Дніпро.

Слід наголосити на тому, що українська регіональна наука має критичну масу напрацювань, що акумулювали в собі інтелектуальний потенціал фахівців різних сфер знання – економістів, географів, соціологів, політологів та ін., а також найкращий досвід провадження регіональної політики за кордоном. Потужні центри регіональних досліджень сформувались в системі НАН України, провідних університетах та інститутах країни в переважній більшості крупних міст.

Крім того, нажаль, слід констатувати, що теоретичні напрацювання і практичні рекомендації вчених в сфері регіонального розвитку недостатньо використовуються владою в центрі і на місцях.

Інтегральною інституційною проблемою регіонального розвитку України є проблема інституційних змін. Еволюційні зміни в системі інститутів, особливо в її неформальній складовій, відбувається досить повільно. Їх можна прискорювати через перенесення, або запозичення інститутів із іншого господарського середовища. Тут відповідно постає проблема їхньої адаптації, пристосування для іншого національно-культурного ґрунту, відповідності привнесених формальних інститутів інститутам неформальним, що існують у нашій країні. Теоретичне розв'язання даної проблеми є в концепції так званої трансплантації структур з відділенням відповідних стадій, методів і фаз перенесення, а також моніторингу наслідків їх запровадження.

Слід зазначити, що необхідною умовою стабільного економічного зростання держави є оптимізація інституційної складової регіонального розвитку, що одночасно потребує як часткової децентралізації державних функцій та розвитку місцевого самоврядування, підвищення соціально-економічної ініціативності населення регіонів, так і підвищення інтегрованості регіонів країни, налагодження розвинутої та економічно виправданої системи міжрегіональних зв'язків всередині держави.

Основною інституційною проблемою регіонального розвитку нашої країни є проблема організації інститутів. Практична складність тут полягає в тому, що інститути не функціонують як єдина система. Спостерігаємо певну розбалансованість. У науково-теоретичному плані, і відповідно у прикладному плані, мова йде про вибір моделі функціонування інститутів. Яка вона має бути? Централізованою, керованою з єдиного осередку чи ні, концентричною чи мережевою? Прийнятнішою тут є мережева модель, яка має головні спільні цілі та методи їх досягнення, проте не є надто ієрархічною і субординованою. Це, в принципі, впливає з самих ідей інституціоналізму як наукового напрямку в економіці.

Якщо розглядати науково-теоретичні аспекти проблеми, то ідеї інституціоналізму є одними з найпридатніших для дослідження регіонального розвитку, оскільки дана теорія виступає проти державно-монополістського регулювання економіки, за її децентралізацію, підтримку малих і середніх підприємств, розширення організаційного потенціалу громадянського суспільства. Регіони та муніципальні утворення досліджуються інституціоналізмом як самоврядні автономні спільності, причому перевага віддається соціально-культурним чинникам, духовним потребам людини в контексті поняття «якості життя». З точки зору інституціоналізму, який виступає за обмежене втручання держави в регіональний розвиток, стратегії мають утворювати певні рамки, в межах яких здійснюються конкретні рішення щодо земельних ресурсів, прав власності і таке інше [249, с. 101].

Інститути визначають способи і порядок економічної діяльності. О.В.Носова під економічним порядком розуміє поведінку економічного агента, інститутів (організацій) за стандартним взірцем, форми та способи їхньої економічної координації. Ефективний економічний порядок вона визначає як співпадіння індивідуальних та суспільних результатів економічної діяльності [213, с. 43]. Останнє твердження є сильною ідеалізацією, адже в практиці економічної діяльності такого ніколи не спостерігається.

За формами людської діяльності інститути умовно поділяються на внутрішні, які визначають сукупність правил та механізмів координації поведінки людини у суспільстві та зовнішні, які визначають форми взаємодії між державами [213, с. 43]. До зовнішніх інститутів, відповідно до даного підходу, можуть бути віднесені інститути, що визначають взаємовідносини між регіонами, а також державою та регіонами.

Таким чином, бачимо, що терміном «інститут» позначається поняття: встановлений порядок, лад (табл. 2.1). Враховуючи те, що наукова термінологія, як правило, має парний характер, що є віддзеркаленням закону єдності та боротьби протилежностей, можна запропонувати термін, який би містив у собі поняття протилежного змісту, тобто безлад, безпорядок, хаос.

Таким поняттям може бути поняття «антиінститут».

Таблиця 2.1

Матриці споріднених і протилежних понять до терміна «інститут»

Інститут	установа	установляти	порядок	упорядковувати
Інституція	організація	організовувати	ряд	споряджати

Інститут	лад (устої)	порядок	організація	космос
Антиінститут	безлад (застій)	безпорядок	дезорганізація	хаос

* Джерело: складено автором.

Співвідношення інститутів та антиінститутів можна представити схематично у вигляді трикутників, оскільки інститути мають ієрархічну будову (рис. 2.6). В кожному інституті у пригніченій латентній формі лежить зародок безладу, або антиінституту, що проявляється, наприклад, в опортуністичній поведінці, по відношенню до регулюючої функції інституту.

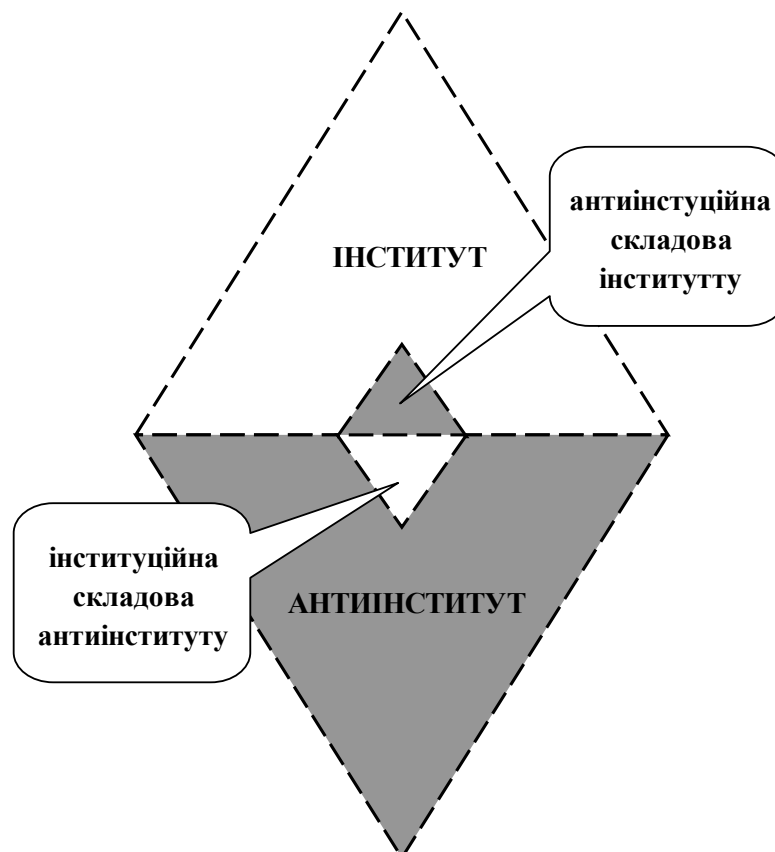

Рис. 2.6. Інституційно-антиінституційна структурна взаємодія

* Джерело: складено автором.

Таким чином кожен інститут несе в собі зародок безладу й хаосу, що розгортаються під час інституційних трансформацій й архітектонічних господарських трансформацій та веде до інституційних змін. Антиінститут, або хаотично-дерегулююча структура є джерелом зародження інституту. Це

відповідає концептуальним засадам формування структур на основі синергетичного (коопераційного) підходу. На ілюстрації антиінститут виступає як тінь інституту.

Інституційна діяльність зорієнтована на виграш, будування, лад, порядок (космос). Вона є за своєю сутністю конструктивною. Антиінституційна діяльність зорієнтована на програш, руйнування, безлад, безпорядок (хаос). Вона за своєю сутністю є деструктивною. Наприклад, опортуністична поведінка виступає, як конкретний випадок антиінституційної діяльності. Але вона не є домінуючою складовою інституційної діяльності. У випадку посідання нею домінуючих позицій інститут блокується, руйнується або трансформується.

Сьогодні серед вітчизняних інституціоналістів ведуться дискусії стосовно використання базових понять інституційного аналізу – інституція, інститут та похідних від них – інституційний, інституціональний. Певне прояснення понятійних уявлень з цього приводу може дати етимологічний аналіз термінів – розгляд їх в контексті походження з іноземних мов, а також співставлення з подібними (однокореневими) компонентами в українській науковій термінології.

В табл. 2.2 наведені однокореневі до термінів інститут та інституція слова. В українській науковій термінології є такими словами є: конституція, реституція, субституція. Їх спільний корінь «стит» походить від латинського кореня, *stīt*, що є перекладається українською як «став». У табл. 2.2., подано значення даних понять та їх переклад українською мовою. Також у табл. А.2 (див. додатки) наведено похідні прикметникові форми від терміна «інституція» та «інститут» та однокореневих із ними слів. Це дає можливість структурувати уявлення про поняття інституція та інститут, як таких, що походять від дієслівної основи ставити (встановляти)¹⁴.

Можливі прикметникові варіанти терміну інституція (такі як

¹⁴ Близькими за значенням до цих слів є економічне поняття стабільності та стабілізації. На стабілізуючій функції інститутів в економічній діяльності наголошують багато дослідників. Таким чином інститути – це стабілізатори економічної діяльності та колективної господарської поведінки регіональних громад. Вони забезпечують поєднання інтересів між індивідуальними та груповими суб'єктами господарювання в регіонах держави.

інституційний та інституціональний) можна розглянути за аналогією з формуванням понятійної множини від слова конституція – конституційний, конституціональний, конститутивний, конституційований. Зокрема звертає на себе увагу термін конститутивний (від. лат. *constitutus* – визначений, істотний, визначальний; той, що є головною ознакою якоїсь речі, поняття) [282, с. 276].

Таблиця 2.2

Мовно-термінологічний контекст поняття «інституція»

Однокореневі терміни	Значення поняття	Дієслово-відповідник
інституція	від лат. <i>institution</i> – настанова	у(в)становляти
конституція	від лат. <i>constitutio</i> – установа, устрій, порядок	зіставляти
реституція	від лат. <i>restitutio</i> – відновлення, підставляння	переставляти
субституція	від пізньолат. <i>substitutio</i> , – заміщати; від лат. <i>substitutio</i> – призначаю замість, підставляю	підставляти
інститут	від лат. <i>institutum</i> – організація, лад; запроваджений порядок < <i>institutio</i> – ставлю, розміщую; створюю, споруджую	ставити

* Джерело: складено автором на основі джерел [268, с. 231, 291, 467, 499; 282, с. 307, 376].

Пошук слів-відповідників до кореневої форми «став» в українській мові та науковій термінології призводить нас до таких понять як устої та установи. Інститути – це устої. Економічні інститути – це устої економічної діяльності. Регіональні економічні інститути – це устої економічної діяльності в регіонах держави, або у більш широкому контексті це – устої господарювання (поняття, яке включає і економічну і управлінську діяльність) в регіонах.

Таким чином, як бачимо з таблиці значення терміну походить від дієслів ставити, установляти. Відповідно до цього можемо схематично зобразити структуру інституту (інституції) відповідно до підходів Д.Норта та А.Грейфа, які виділяють такі його компоненти як уявлення (*beliefs*), норми (*norms*), правила (*values*), організації (*organizations*). Таке бачення охоплює суб'єктний та нормативний бік поняття інституту. Суб'єктний аспект виражається в організаціях, а решта три покривають нормативний бік (рис. 2.7). Для цих понять можемо підібрати приблизні українські відповідники із коренем «стан», що є спорідненим до кореня «став»: уявлення – установка, організація –

установа, правило – постанова, норма – настанова. вляти». Звідси лаконічне визначення: інститут – це господарська постава.

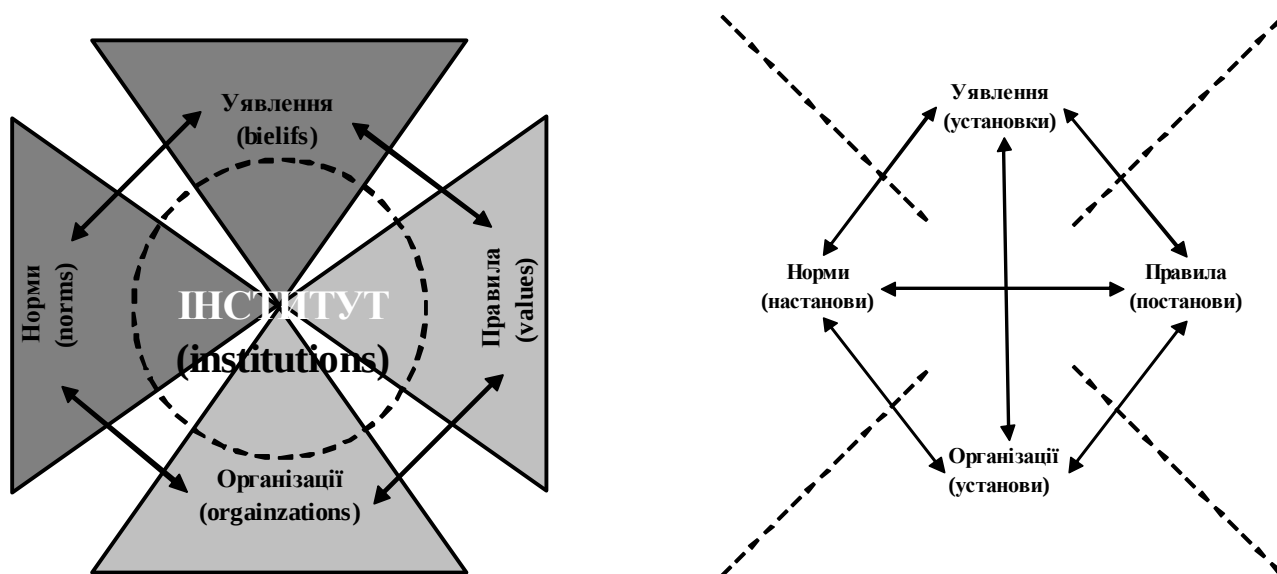

Рис. 2.7. Компонентна структура інституту: нормативна та суб'єктна складові

*Джерело: складено автором на основі джерел¹⁵

Наведені етимологічні зіставлення та міркування підкреслюють стабілізаційну функцію інститутів (інституцій) відносно економічної діяльності. Ці утворення складають структуру що цю діяльність визначає та обмежує. Такий стабілізаційний зміст латентно вміщений у понятті інституту і більше проясняється, якщо ми доходимо до слова-прототипу «ставити, устано

Отже, інститути несуть у собі стабілізуючу функцію, встановлюють порядок економічної діяльності. Це ілюструє структурна модель інституту, у якій для розуміння сутності поняття інститут додані категоріальні поняття із української мовно-термінологічної системи з коренем «став» (від *ставити*, *стабілізувати*), який є відповідником латиського кореня «stit» (*інститут*, *інституція*, *конституція*, *реституція*, *субституція*).

Приклавши дану структуру до проблем регіонального розвитку можемо тезово сформулювати декілька концептуальних положень. Оскільки уявлення визначають відношення людини та людських спільнот, в т.ч. регіональних громад до господарської дійсності, то вони визначають регіональну політику.

¹⁵ Структурні складові інституту подані відповідно до бачення А. Грейфа (див.: [211, с. 80-81; 346, с. 8-24; 84, с. 105]).

Якщо уявлення хибні, помилкові, то політика не ефективна, якщо не хибні – політика ефективна. Проте на практиці такої прямої залежності не існує. Домінуючі уявлення відображаються у стратегіях регіонального розвитку та нормативних документах (правилах) відповідно до яких відбувається регіонотворення в державі. Уявлення про норми регіонального розвитку складають неформальний корпус взаємовідносин регіональних та центральних управлінських еліт. Уявлення про правила визначають відношення до пакетів регіонального законодавства, те, яким чином формується система правозастосування в сфері регіонального розвитку держави. Уявлення про організацію, організаційні структури або інституції, що діють в сфері регіонального розвитку, дозволяють використовувати (повною або не повною мірою) організаційний потенціал для виведення системи регіонального розвитку з рівноважного стану системи з обмеженим доступом (за Д.Нортом) [211].

Господарство – результат людської діяльності, в першу чергу, інституційної діяльності, яка уможливорює саму діяльність. В світлі цього дамо короткі визначення акторам інституційної діяльності.

Соціум – суспільство (громада, колектив), що займається економічною діяльністю. Особистість – індивід, що займається діяльністю. Особистість – соціалізований (інституціалізований) індивід. Сукупність людей, що займається господарською діяльністю – суспільство. Суспільство, що займається політичною діяльністю – нація. Сукупність населення регіону, що займається господарською діяльністю – громада. Громада – соціалізоване (інституціалізоване) населення регіону.

Громада – сукупність організованих людей (соціалізованих індивідів, або особистостей), що займаються господарською діяльністю в регіоні (провадять господарську діяльність). Що таке інституційна діяльність по відношенню до господарської? Інституційна діяльність – діяльність зі встановлення порядку, ладу, норм провадження господарської діяльності.

Отже, концептуальне розуміння понять базових акторів інституційної

діяльності наступне: нація – інституціалізоване суспільство; громада – інституціалізоване населення регіону, або субрегіональних адміністративно-територіальних утворень; особистість – інституціалізований (соціалізований) індивід.

Ієрархічні рівні діяльності представлені у (табл. 2.3). Кількість рівнів може бути іншою, більш розгалуженою. Ми наводимо лише базові рівні, які чітко співвідносяться з державою, регіоном, фірмою та домогосподарством як з об'єктами інституційного аналізу.

Таблиця 2.3

Ієрархічні рівні та суб'єкти (актори) людської діяльності

Рівень	Простір діяльності	Суб'єкт (актор) діяльності
Мега	Земля (світ)	Людство
Макро	Країна (держава)	Суспільство (нація)
Мезо	Край (регіон)	... (громада)
Мікро	Підприємство (фірма)	... (колектив) / (трудоий колектив)
Нано	Домогосподарство (сім'я)	Індивід (особистість)

* Джерело: складено автором.

Діяльність регіонів – це діяльність регіональних громад. Інституційна діяльність регіонів – це діяльність регіональних громад, представлених регіональними елітами. Якщо представництво еліт формалізоване на основі делегування повноважень громадою, то це діяльність регіональних органів влади та самоврядування.

2.2. Процеси регіонотворення як основа інституціалізації структурно-просторових змін

З огляду на те, що останнім часом робиться все більше спроб поставити в центр регіональних досліджень людину з її потребами та інтересами, сформулювати «людинознавчу парадигму регіоналістики» [79, с. 33], людська діяльність як спосіб існування людини так само повинна стати об'єктом наукового пошуку в регіональних дослідженнях та регіональній економіці.

Засновником систематичних наукових досліджень людської діяльності прийнято вважати американського економіста австрійського походження,

уродженця Львова Людвіга фон Мізеса. Проте, в контексті українських економічних досліджень засновником праксеології слід вважати Є.Слуцького [105, с. 545]. Він вперше виклав теорію праксеології, тобто раціональних рішень при різних комбінаціях умов. Само поняття праксеологія було вперше вжито 1899 р. в публікації французького вченого А.Аспінаса [105, с. 559-564].

Л.Мізесом було розбудовано теоретико-методологічний фундамент дослідження діяльності, логічно структуровано напрям наукових досліджень (за його власним виразом – науку) – праксеологію, яка вивчає дію як таку, а не мотиви, що спонукають людину діяти тим чи іншим чином [197].

Л.Мізесом також сформульована економічна теорія історії, як соціально-економічної еволюції. Його бачення має багато спільних рис з неоінституційними поглядами на економічну історію, зокрема з науковими розробками Д.Норта.

Знаковим науковим моментом є те, що можна чітко виявити дотичність розроблюваної проблематики львівських вчених (починаючи від Л.ф.Мізеса до сучасних дослідників). Зокрема, аналіз наукового доробку львівської школи регіоналістики дає можливість констатувати, що у цій науковій школі відбувається формування діяльнісного підходу в дослідженнях різних феноменів регіонального розвитку.

Так, діяльнісний підхід до дослідження потенціалу та його інформаційної складової в сфері наукової, а отже, творчої діяльності людини, був сформульований С.Й.Вовканичем у середині 80-х рр. XX ст. [43, с. 1-7; 46, с. 92-93, 104]. Вчений ставить і розв'язує проблему оцінювання інформаційного потенціалу, зокрема врахування якісних характеристик ефективності творчої діяльності людини [43, с. 4]. Ним проаналізовано феномени, що описуються поняттями науково-інформаційна діяльність, творча діяльність вченого, ефективність творчої діяльності, а також поняттями трудова, наукова та інформаційна діяльність; окреслено проблему обліку наукової діяльності країн та регіонів. Крім поняття діяльності вчений послуговується поняттям соціальної активності.

Розкриваючи сутність діяльнісного підходу до інформаційного потенціалу С.Й.Вовканич пише: «Діяльнісний підхід є вихідним пояснювальним принципом аналізу переходу ресурсу у результат, що забезпечений відповідним потенціалом» [43, с. 3; 46, с. 92-93, 104].

Діяльнісний підхід Вовканича С.Й. виступає як антитеза ресурсному підходу. Запропонований підхід націлений на виявлення резервів підвищення соціальної активності учасників процесу прискорення науково-технічного прогресу. С.Й. Вовканич доводить, що практичне значення діяльнісного підходу проявляється при оцінці інформаційного потенціалу колективу підприємства (фірми), а також на рівні регіональних форм управління науково-технічними комплексами (в сьогоdnішньому звучанні – кластерами) [43, с. 5].

Наслідком застосування діяльнісного підходу, одним із можливих наслідків, є прогнозування результатів пізнавальної, трудової, інформаційної та інших видів діяльності, здійснення комплексного аналізу суб'єктно-об'єктних відноши в процесі трудової діяльності, і ширше, людської діяльності взагалі.

Діяльнісний підхід використовує Садова У.Я. при дослідженні регіональних особливостей соціальної політики в Україні. Зокрема, нею виділені парадигми діяльнісного типу при групуванні основних парадигм регіону на основі концепції соціальності [259, с. 43], крім того, Садова У.Я. визначає діяльнісний тип людської взаємодії як класифікаційну ознаку територіальних суспільних систем, а також діяльнісну (власне соціальну) взаємодію при класифікації об'єднань людей за типами можливої взаємодії [259, с. 29-31, 39].

Діяльнісний підхід використано у роботах Шевчук Л.Т. при дослідженні медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу [316], а також при формулюванні теоретико-методологічних засад регіональної соціальної географії [317]. Шевчук Л.Т. при виділенні структури географічної науки виділяє географію діяльності, як складову соціальної географії, а при виробленні понятійно-термінологічного апарату соціальної географії використовує таку понятійно-термінологічну систему, як «людська діяльність»

[317, с. 42, 105, 111].

Діяльнісний підхід розвивається й в інших сферах наукових досліджень, зокрема у психології [121, с. 16] та суспільній географії [311, с. 23]. Сформулювати діяльнісний підхід у регіональних дослідженнях означає розв'язати проблему переходу від дуже загальних понять, від невеликої кількості категорій до більш конкретизованих наукових понять. Таких базових, вихідних категорій у діяльнісному підході можна назвати три: людина, діяльність, простір. Шляхом їх взаємозв'язку, взаємовизначення ми тільки почнемо формулювати підхід. Спочатку визначимо поняття людини. Окреслимо її атрибутивні ознаки. Потім зв'яжемо категорії людини, простору та діяльності. А надалі перейдемо вже до більш конкретних понять регіональних досліджень, в тому числі й до центрального поняття – поняття регіону. Розбудуємо понятійно-термінологічну систему даного підходу, даючи послідовно визначення кожному науковому поняттю. Маючи готову понятійно-термінологічну систему, використаємо її центральні поняття як основоположні принципи пояснення досліджуваної реальності. Спробуємо, так би мовити, «прикласти» її до дійсності. З'ясувати, наскільки вона нам потрібна, наскільки вона краща (гірша) за інші. Будемо шукати відповіді на питання: чи можна використовувати діяльнісний підхід на практиці? Спробуємо дістати практичні підтвердження правильності (хибності) даного підходу. І побачити яке це матиме практичне значення, тобто з'ясувати, який прагматичний аспект діяльнісного підходу в регіональних дослідженнях, і чи є він взагалі.

Щодо визначення базових, вихідних категорій. Слід зазначити, що ці визначення не абсолютні, вони конструктивні, тобто придатні і призначені до побудови вищезгаданої нами понятійно-термінологічної системи.

Отже, людина – жива, розумна і духовна істота; простір – місце буття людини, арена її діяльності; діяльність – спосіб буття людини, буття не будь де, а власне у просторі, точніше у геопросторі [311, с. 21, 25].

За даним вище визначенням назвемо головні складові та відповідні процеси людської життєдіяльності, у яких найбільш проявлені ці найсуттєвіші

ознаки людини. Дані процеси можна назвати типами людської діяльності. Їх, в першому окресленні, є чотири: життя – сукупність соматичних (фізіологічних) процесів; мислення – сукупність розумових (інтелектуальних, когнітивних) процесів; переживання, людська емоційність – сукупність психічних (душевних) процесів і станів; творчість – сукупність духовних (когнітивно-психічних) процесів і станів (рис. 2.8).

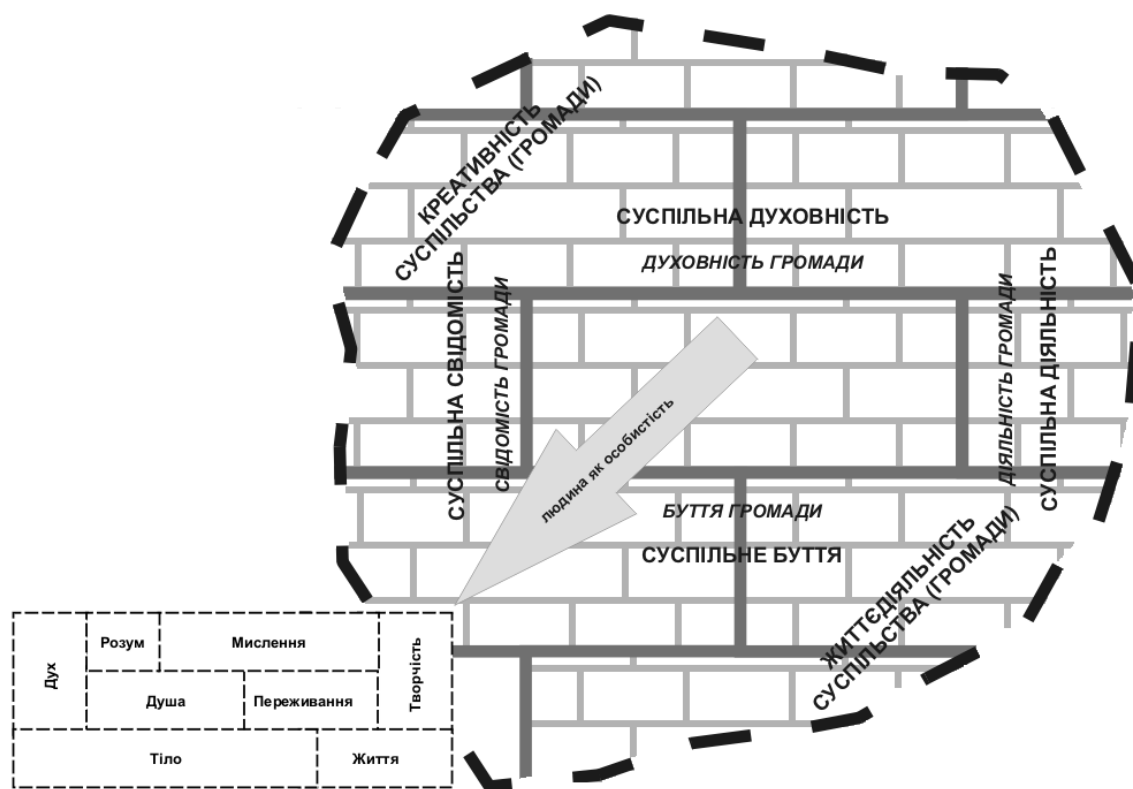

Рис. 2.8. Компонентна структура особистості як складової суспільства та громади

** Джерело: складено автором.*

Можна застосовувати до діяльності поняття раціональна та ірраціональна¹⁶. Проте, вважаємо, що раціональною (розумною, свідомою) та ірраціональною (афективною) є скоріше поведінка (оскільки вона не така усвідомлена, як діяльність). Діяльність же коректніше називати конструктивною та деструктивною. Хоча можна констатувати, що діяльність за своїм характером може бути раціональна та ірраціональна, а за наслідками –

¹⁶ Крім можливого поділу діяльності на раціональну та ірраціональну, більш уживаним і загальноприйнятим є її поділ на раціональну (доцільну) та нерациональну (недоцільну). Поняття ірраціональна несе на собі відбиток несвідомих процесів, які мають вплив на діяльність, але більшою мірою впливають на поведінку. Натомість нерациональна діяльність – більш свідомий процес, який може бути наслідком помилкового прорахунку результатів та наслідків діяльності, або неефективної організації самого процесу діяльності.

конструктивна (креативна) та деструктивна (руйнівна).

Важливо наголосити на сплетеності всіх типів діяльності людини, їх взаємозумовленості. Всі вони являють собою єдине ціле, тісно взаємодіють, і розчленовуються уявно тільки як феномени при їх науковому дослідженні. Смысл цих проявлених феноменів у випадку наукового дослідження слід бачити у тому, що кожен з них, досліджуваних окремо, немов би вказує на всі інші.

З цієї позиції, на нашу думку, слід виходити й при розкритті змісту кожної сфери діяльності людини в регіоні, науковому виявленні взаємовпливів між соціально-економічною, політико-управлінською¹⁷, науково-освітньою та духовно-релігійною сферами.

Що ж стосується безпосередньо економіки регіону, то її слід розглядати як феномен культури в широкому розумінні цього поняття [103, с. 517], як прояв творчої діяльності людини взагалі.

Центральним поняттям регіональних досліджень є поняття регіону. Даний термін можна розглядати в дуже широкому розумінні. При визначенні поняття регіону, зв'язуванні його із іншими поняттями, визначенні характерних ознак, а особливо видів чи різновидів регіонів, слід бути уважним, і не змішувати логічну операцію поділу понять, із мисленням розчленуванням об'єкту (регіону) на складові частини. Так, результатом застосування операції поділу до поняття регіон буде виділення за чітко визначеною логічною основою певних видів чи типів регіонів. Наприклад, за ознакою типів людської діяльності можна говорити про політико-економічний, науково-технічний, культурно-релігійний регіони, за ознакою розмірів території, охоплення площі можна говорити про великі, малі, та середні регіони, або ж мікро-, мезо-, макро- та мегарегіони. Поділ же об'єкту на складові дасть нам змогу виділяти в регіоні підрегіони (субрегіональний рівень), або формувати із регіонів надрегіони (рис.

¹⁷ Регіональна політика об'єктивується у двох формах – інтелектуальній та інструментальній. Інтелектуальну форму регіональної політики складає розумова, творча діяльність, що формує уявлення про політику та її змістовне наповнення. Інструментальну форму створює практика реалізації ідей політики. Інституціалізація політики, приведення її в дію в інструментальній формі забезпечується створенням політико-правових і соціально-економічних інституцій як засобів досягнення запланованих результатів.

2.9).

допоміжна шкала 1		мега-	макро-	мезо-	мікро-	
основна шкала	глобальний	національний	регіональний		локальний	
допоміжна шкала 2	надрегіональний				субрегіональний	
допоміжна шкала 3			зовнішньо-		внутрішньо-	
допоміжна шкала 4			міжнаціональний	міжрегіональний		

Рис. 2.9. Таксономічна шкала «глобальний-національний-регіональний-локальний»

** Джерело: складено автором.*

Територія держави – це регіон, де типи діяльності людини проявлені у найбільш повному вигляді, де у повній мірі проявлені усі сфери людської діяльності: політична, економічна, військова, наукова, технічна, мистецька, релігійна, тобто де культура проявляє себе у всіх своїх гранях і носієм даної проявленості, її головним агентом є титульна нація.

Отже, регіон це універсальне, дуже загальне поняття, яке за обсягом охоплює різні простори: від групи країн, країни в цілому, до частини країни. Це фактично структурна одиниця геопростору. По великому рахунку одиниця будь-якого розміру. Регіони виникають через трансформацію, зміну людиною географічного простору. Регіон – трансформована людською діяльністю частина географічного простору планети. Розміри регіону визначаються в залежності від типу діяльності, який аналізують дослідники, а також «обсягу» спільноти, що провадить цю діяльність. Адже фундаментальна ознака людської діяльності – це її соціальність, спільність, тобто не поодинокість, а діяння разом – групою, колективом, громадою, нацією тощо.

На основі типізації людської діяльності можна виділити сфери діяльності людини, які є не відокремлені, а взаємопроникні. Таких сфер можна виділяти дуже багато. По відношенню до регіональних досліджень можна твердити, що їх є сім: політика, економіка, оборона, наука, освіта, мистецтво, релігія. Всі ці сфери є сферами культури в найширшому розумінні цього терміну – як другої реальності, що створена людською діяльністю та протистоїть в цьому відношенні природі (рис.2.10).

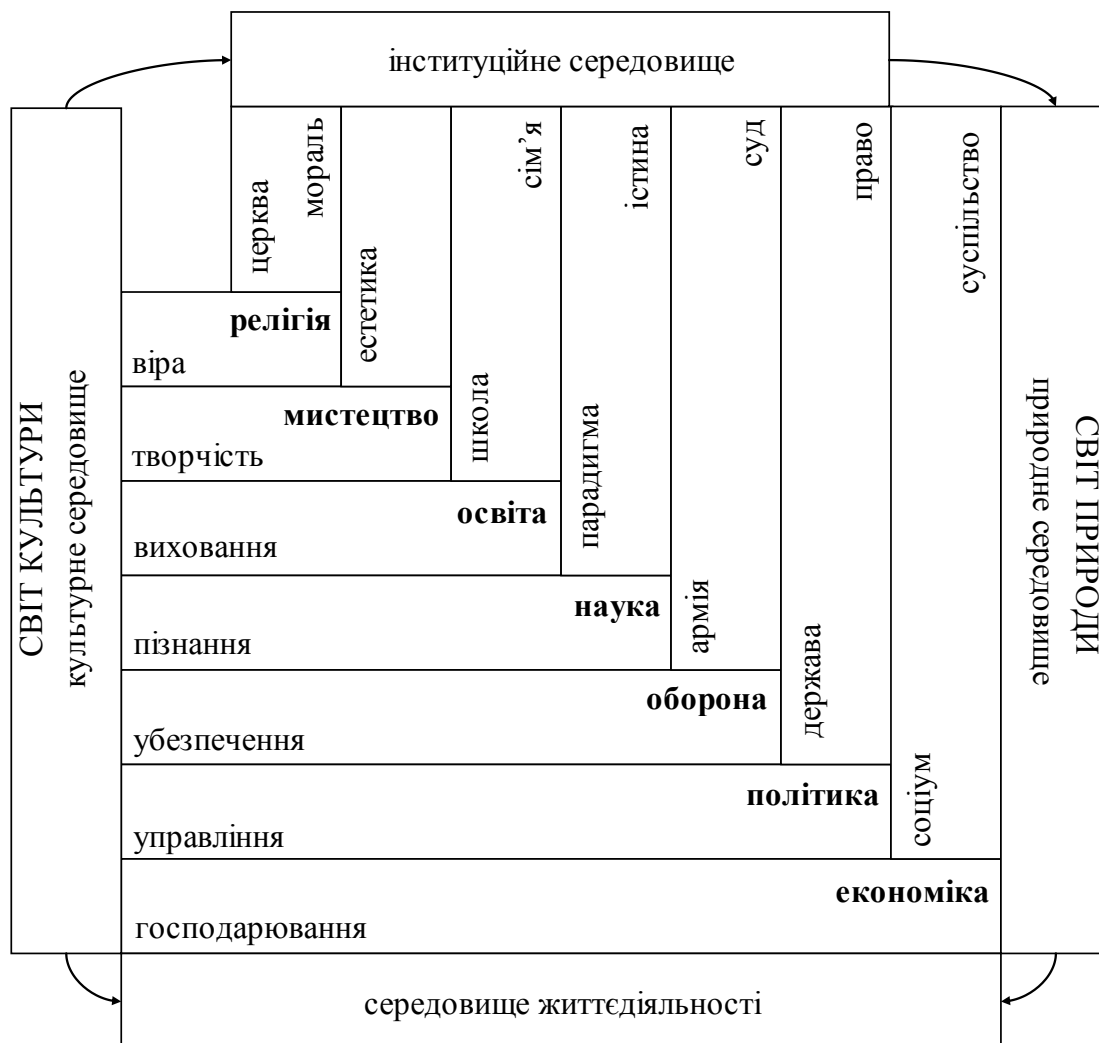

Рис. 2.10. Інституційно-компонентна структура життєдіяльності людини

** Джерело: складено автором.*

Поняття простору може бути використане й для опису вертикальної структуризації економічної діяльності. В цьому контексті воно набуватиме значення культурно-господарського простору. Близьким до цього поняття є поняття універсуму та універсуміки [284, с. 15-23]. Регіон – це царина простору, разом із цим царина – це сфера людської діяльності.

На нашу думку, вертикальна структуризація культурно-господарського простору найбільш глибоко віддзеркалена у структурованих видах економічної діяльності, що представлені у КВЕДі, який гармонізований з Міжнародною стандартною галузевою класифікацією всіх видів економічної діяльності (ISIC-2008) та з Класифікацією видів економічної діяльності ЄС (NACE-2006) [206]. Узагальнення секцій (позначаються латинськими літерами А – Х) дає нам змогу

виділити сфери культурно-господарської діяльності, які, фактично, є сферами культури у найширшому розуміння даного поняття (культури, як явища, що створене людською діяльністю і протистоїть природі). Таких сфер по відношенню до проблематики дослідження виділяємо сім (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Сфери економічної (культурно-господарської) діяльності,
виділені на основі аналізу КВЕД України**

Культура	Сфери культури	Узагальнені види діяльності	Тип діяльності	Природа
	Релігія	Релігійна та благочинна діяльність	Культурно-господарський	
	Мистецтво	Митецька та розважальна діяльність		
	Наука	Наукова та винахідницька (інженерна, технічна) діяльність		
	Освіта	Освітня та виховна діяльність		
	Оборона	Оборонна діяльність та діяльність з підтримання безпеки (правопорядку)		
	Політка	Політична та управлінська діяльність		
	Економіка	Економічна та соціальна діяльність	Господарсько-культурний	

* Джерело: складено автором на основі джерела [206].

На стику господарських та культурних сфер діяльності (хоча про культурний та господарський характер сфер ми можемо говорити з певною долею умовності, адже в «чистому виді» їх не існує)¹⁸ розташоване головне джерело продукування інновацій – наукова та освітня сфери. Верхня частина таблиці дозволяє нам унаочнити фокус «продукування» інститутів суспільства, які, на нашу думку, мають значною мірою духовне походження (релігія, мораль, право тощо), хоча, безперечно інститути «продукуються» й в інших сферах суспільної діяльності [284, с. 21]. Основа таблиці – базисні сфери: економіка, політика й оборона формують поле, у яке інновації та інститути інкорпорується та розвиваються, приносячи господарські ефекти¹⁹, або ж, в силу специфіки обставин, послаблюють такі ефекти.

Найбільш розроблена і досліджена, найбільш детально класифікована є сфера економічної діяльності людини [120]. Слід зазначити, що розгалужена

¹⁸ Через це умовно виділяються культурно-господарський та господарсько-культурний тип діяльності.

¹⁹ По відношенню до сфер, в яких вони «продукуються» ці ефекти є зовнішніми ефектами, або екстерналіями. Вони можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на інші сфери людської діяльності в регіоні (негативні й позитивні екстерналії). У випадку ідеалізованої моделі вони також можуть й не мати впливу, бути нейтральними по відношенню до інших сфер діяльності, хоча в практиці господарювання цей вплив завжди присутній і може «зникати» лише внаслідок абстрагування при проведенні дослідження.

систематизація Класифікатора видів економічної діяльності почерпнута із практики господарювання людини, тобто відбувся такий життєвий експеримент: види економічної діяльності людини, що існують у реальності були систематизовані, але над цим довго і наполегливо працювали фахівці різних галузей знання.

Сфери економічної і політичної діяльності є тими сферами людської діяльності, де відбувається забезпечення життєвих людських потреб, базових потреб існування людини, власне як людини. Це низ піраміди потреб А.Маслоу.

Розгляд діяльності людини в просторовому аспекті з одного боку дає нам змогу виділяти регіони на будь-якій заселеній ділянці планети, а з іншого – ввести в економічну науку поняття регіону, як фундаментальної структурної одиниці – «місця» геопростору, сформувавши цим самим ядро понятійно-термінологічної системи регіоналістики – науки про регіони.

Регіон це не тільки простір, але й час. Це простір-час, якщо використовувати науково коректні розуміння цих категорій, запозичені із інших галузей знання²⁰. Причому не абсолютний час, а час, що знаходиться в залежності від людської діяльності (творча еволюція Бергсона) [12]. Крім того, це не один лінійний час, а поєднання часів, взаємопереплетення часів, накладання цивілізацій (укладів), існування їх всіх тут і тепер. Все, що відбувається в регіоні, відбувається в часі, точніше через творення історичного часу. Отже, зміну просторової організації функціонування регіонів можна розглядати й як творення історичного часу, а з іншого боку сам цей час впливає на зміну просторової організації регіону.

Згідно останніх досягнень науки, людина повинна буди «присутня» у дослідженнях. Тут вона виступає у декількох іпостасях. У гуманітарних дослідженнях вона є їх центром, смислом науково-творчого процесу, і разом із тим – центральною фігурою, що пізнає. Дослідником і досліджуваним. І коли

²⁰ Дослідженню часово-просторових аспектів функціонування регіональних систем присвячені новаторські дослідження У. Я. Садової. Автор дає визначення новому напрямку наукових досліджень – темпології і на основі глибокого філософсько-методологічного аналізу категорії «час» формулює теоретичні положення про час територіальних суспільних систем, вводячи до наукового обігу поняття регіональної метричної системи відліку [260].

ми говоримо про об'єктивність істини, коли кажемо, що треба вивести свідомість людини за межі дослідження, то слід пам'ятати що це лише свідомість дослідника, а не свідомість взагалі. У процесах аналізу регіональних особливостей розвитку людина, із всіма гранями її характерних рис (розумністю, емоційністю, духовністю), не може бути виведена за дужки теорії чи концепції, оскільки це вихолощує їх зміст, робить викладки занадто абстрактними і далекими від реального життя.

Слід зазначити, що людська діяльність повинна бути конструктивною. Точніше вона може бути конструктивною і деструктивною, як по відношенню до простору (природного та культурного), так і по відношенню до людини, її внутрішнього світу, окремих царин її діяльності, а також її свідомості. Поняття конструктивності діяльності, введене у дослідження, тягне за собою категорії моралі та совісті. Якщо ж підходити до діяльності людини із суто формальних ознак, то ми повинні застосовувати категорії оцінки, оцінювання та кількісного виміру. У цьому ж термінологічному ряді оцінювання діяльності стоятимуть: ефективність, результативність, продуктивність, ефективізація [259, с. 249-264] тощо.

Відразу зазначимо, що інституційна ефективність регіонального розвитку (діяльності регіону) – це здатність його громади творити нові інституції та змінювати інститути (впливати на інституційне середовище економіки регіону) в бік підвищення конструктивних можливостей креативної діяльності людини. Лише діяльнісний підхід, на противагу ресурсному підходу, може пояснити нове якісне розуміння поняття потенціалу, як результату активної діяльності людей, пише проф. С.Й.Вовканич, формулюючи наукові засади діяльнісного підходу при дослідженні трудової діяльності творчих колективів, що займаються науковими розробками [43, с. 3].

Проблемами структуризації внутрішнього світу окремої людини, її взаємодією із зовнішнім світом займаються психологічні науки. Подібна проблематика, для спільнот людей є предметом соціальних наук, зокрема соціології. Регіональні ж дослідження предметом свого розгляду можуть

зробити структуру зовнішньої (по відношенню до індивідуума та частково соціуму) реальності з точки зору виникнення та функціонування просторових структур – регіонів та регіональних систем, що формуються під впливом головних видів людської діяльності.

Зміст людської діяльності полягає в благоустрої території та створенні оптимального середовища для життя людини. Результатом діяльності виступають регіони, як основні структурні одиниці геопростору.

Регіони, в такому відношенні, є своєрідними конструктами діяльнісного підходу в теоретичних регіональних дослідженнях. Існують й інші підходи, що намагаються пояснити їх виникнення та функціонування. Від цього регіональні дослідження тільки збагачуються. Принципова можливість спростувати теоретичні виклади (принцип фальсифікації), а не тільки знаходження емпіричних можливостей їх підтвердження (принцип верифікації), є ознакою їх ефективності та наявності потенцій розвитку, ознакою яка стала принциповою рисою модерної науки. Наукове знання повинно бути принципово спростовним [242].

Діяльнісний підхід у регіональних дослідженнях може бути органічно доповнений базовими поняттями інституціоналізму, як одного з провідних напрямів економічної теорії. Так, зокрема, основне поняття інституціоналізму – інститут – фактично виступає по відношенню до людської діяльності як основний формотворчий чинник. Інститути визначають правила та принципи людської діяльності, зокрема, економічної, встановлюючи для неї свого роду рамки та обмеження. Знову ж таки йдеться про формування меж. Але інституційні межі людської діяльності досить розмиті та «віртуалізовані».

Схематично взаємозв'язок основних понять діяльнісного та інституційного підходів для регіональних досліджень можна зобразити у вигляді трикутника категорій (рис. 2.11).

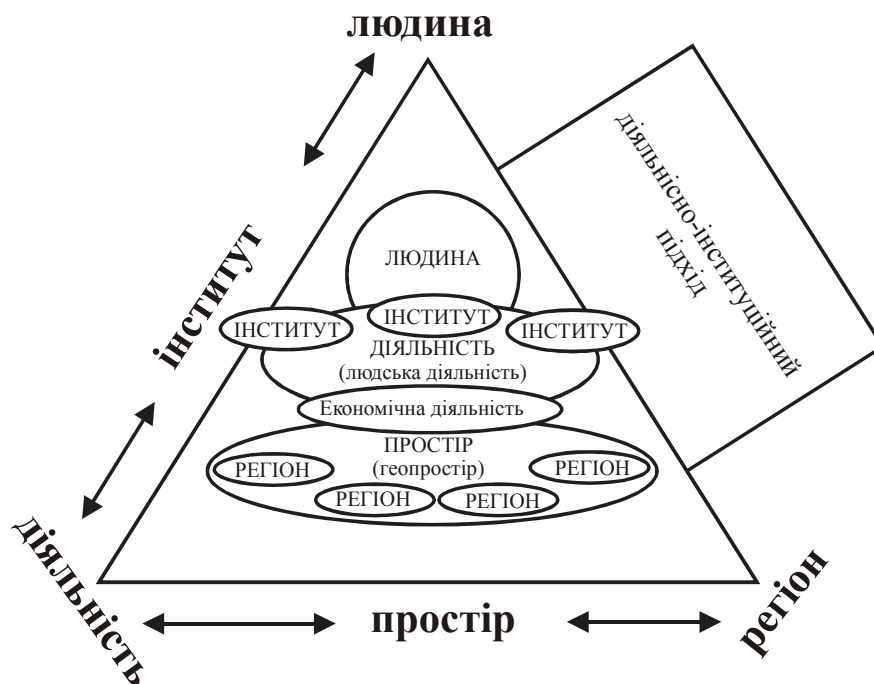

Рис. 2.11. Базові поняття діяльнісно-інституційного підходу
** Джерело: складено автором.*

Людина через систему інститутів проводить діяльність (економічну, політичну, соціальну та іншу), людська діяльність структурує простір, творить його структурні «клітини» – регіони, регіони формують середовище людської життєдіяльності, впливають на формування та функціонування людських спільнот. Далі цикл розвитку замикається і повторюється знову, що і є змістом регіонального розвитку з точки зору діяльнісно-інституційного підходу.

Виходячи з наведеної схеми, спираючись на гіпотетико-дедуктивний метод спробуємо окреслити попередню робочу гіпотезу дослідження. Зазначимо, що в основу даного дослідження покладені ідеї про формоутворюючу роль інститутів в економічній діяльності акторів регіону, що спирається на господарський потенціал регіональної громади та використовує її людський капітал.

Використовуючи поняття потенціал, ми дотримуємося підходів, вироблених львівською школою регіональних досліджень. Де потенціал прийнято трактувати як діялісно-результуючу категорію, а ресурс – обліково-статистичну. Цей підхід сформулював С.Й.Вовканич, він також обґрунтував тезу про діялісну природу потенціалу, яка принципово відрізняється від

традиційного підходу, що орієнтується на ресурсні форми прояву потенціалу. Вчений обґрунтував складний механізм перетворення інформаційного ресурсу в потенціал у процесі пізнавальної та творчої діяльності [43, с. 5]. «Потенціал – це можливості, що проявляються у виробничій, суспільній та іншій діяльності. В цьому відношенні він виступає і як суще, і як потенційне. Тільки в діяльності накопичена інформація (ресурс) перетворюється у реальний «живий» потенціал» [43, с. 4]. «Категорія потенціалу включає синергійний ефект, отриманий від планування та координації колективних зусиль людей» [43, с. 4].

Таким чином, щоби ресурс перетворився у потенціал, до нього слід прикласти творчу діяльність, яка власне й трансформує ресурс у потенціал [46, с. 92]. З іншого боку, під потенціалом слід розуміти сукупність можливостей та засобів їх реалізації. Дана категорія має більш виражений якісно-описовий характер, такий, що можна охарактеризувати, а ресурс – кількісно-статистичний, такий, що можна оцінити.

Вихідною моделлю для формування понятійно-термінологічної системи «ресурс-потенціал» буде праксеологічний ланцюг: ресурс-діяльність-потенціал (рис. 2.12).

Рис. 2.12. Співвіднесення понять ресурс, діяльність, потенціал

** Джерело: складено автором на основі джерела [44, с. 71-78; 46, с. 92-93].*

Використаний для зв'язування понять ресурс та потенціал діяльнісно-процесний підхід дозволяє охарактеризувати ресурс з точки зору його залучення до процесу діяльності, і виділити такі його різновиди, як задіяний та незадіяний ресурс.

Використовуючи ту саму логіку підходу, а також спираючись на сутність поняття потенціалу, як сукупності можливостей, засобів та способів реалізації цих можливостей, можемо вирізнити реалізований та нереалізований потенціал

(рис. 2.13). Virізнення двох різновидів ресурсу та потенціалу за діяльсно-процесною ознакою дає можливість модельно ув'язати ці поняття з такими поняттями як капітал і резерв. І наочно представити вихідну базову модель у розгалуженому вигляді²¹.

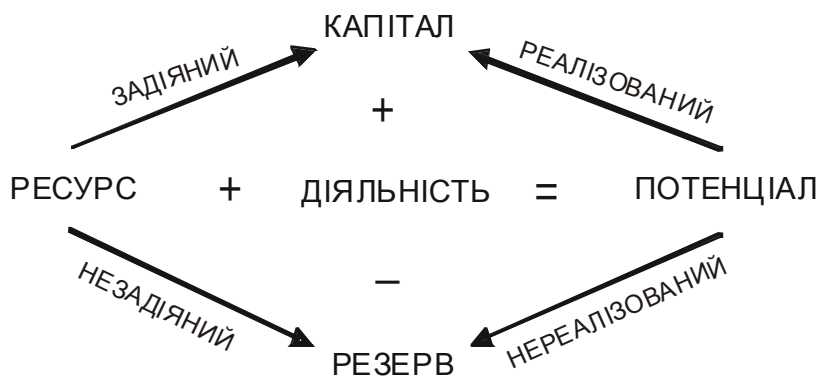

Рис. 2.13. Модель співвіднесення понять ресурс, діяльність, потенціал, капітал та резерв

** Джерело: складено автором на основі джерела [43, с. 71-78; 46].*

На представленій моделі знаки арифметичних операцій мають а символічне значення. Відповідно до побудованої моделі потенціал виступає, як трансформований діяльністю ресурс. Задіяний ресурс, реалізований потенціал – це капітал. Незадіяний ресурс, нереалізований потенціал – це резерв, або запас.

Така графічно-векторна інтерпретація понять хоча й є доволі умовною, проте дозволяє чіткіше побачити логічний зв'язок між базовими поняттями економіки: ресурс, капітал, резерв, а також визначити напрям подальшої імплементації до моделі основного результуючо-цільового поняття економіки, а в ширшому контексті – праксеології, поняття продукту.

Продуктивний підхід до аналізу базових об'єктів регіональних досліджень – територіальних систем є також широко розробленим. Так зокрема, Е.Алаєв зазначає, що економічний об'єкт може бути представлений у вигляді найпростішої системи з характерними елементами: ресурс, або ресурси – все, що надходить ззовні; процесор, або власне об'єкт; продукт, або економічною мовою – продукція, – все, що виробляє об'єкт (система) [130, с. 130-131]. Таким чином, продукт системи – це перетворений ресурс.

²¹ Вигляд моделі нагадує оператор «можливо» ($\Diamond$), що використовується у модальній логіці.

Переосмислення аналізованої моделі на «продуктивних» засадах дає можливість зафіксувати поняття продукту як результату діяльності, а поняття потенціалу «винести» за межі аналізованої фігури (рис. 2.14).

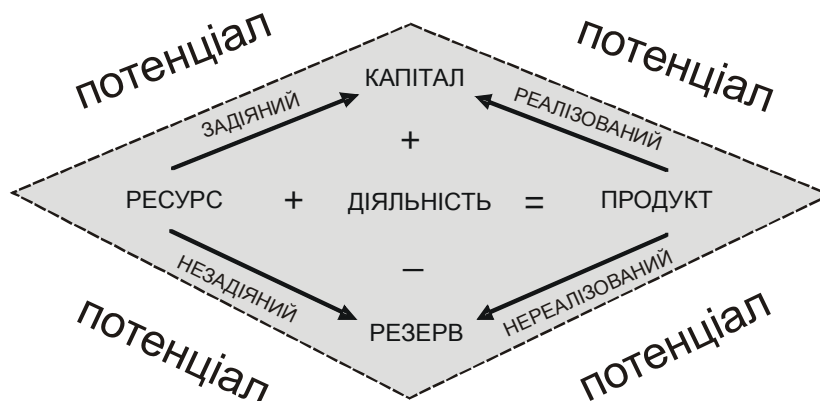

Рис. 2.14. Імплементация до моделі «ресурс-потенціал» поняття продукт

** Джерело: складено автором на основі джерела [44, с. 71-78; 46].*

На рис. 2.14 представлено модель ідеалізованої закритої системи, яка потенційно вироблятиме продукт. Така структура моделі найбільшою мірою відповідає визначенню потенціалу, як повністю використаному ресурсу. Наприклад, існує поняття потенційного ВВП, під яким розуміють такий його реальний обсяг, який вироблявся б в країні за умов повної зайнятості (природний рівень безробіття 5-7%) та раціонального використання усіх видів ресурсів [9]. Слід зазначити, що стрілка від продукту до капіталу означає реалізацію (залучення) продукту в процес діяльності (виробництва).

Побудована таким чином модель співвідношення понять дозволяє будувати праксеологічні ланцюжки різної довжини та відповідно, з різним охопленням понять, наприклад: діяльність-результат; ресурс-діяльність-результат; ресурс-діяльність-продукт; ресурс-умови (можливості)-діяльність-продукт (потенціал); умови (передумови, фактори)-ресурс-можливість-діяльність-результат (продукт, потенціал), тощо.

Наведемо одне з визначень потенціалу. Потенціал – наявні в економічного суб'єкта ресурси, їх оптимальна структура та вміння раціонально використовувати їх для досягнення поставленої мети [298, с. 387]. Виходячи з цього визначення можемо побачити, що ресурсом економічної діяльності,

мабуть, можна вважати і капітал, і продукт (принаймні проміжний продукт) і резерв, які задіюються на різних етапах господарювання. З огляду на це результуючу модель можна зобразити у такому вигляді (рис. 2.15).

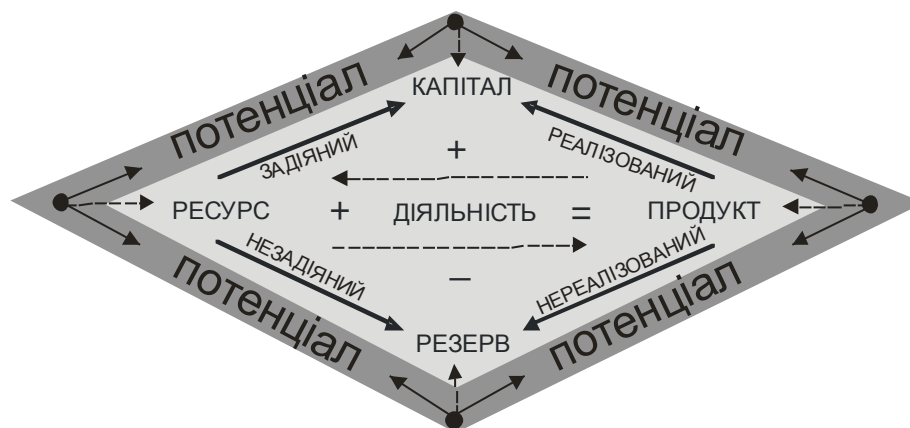

Рис. 2.15. Результуюча графічна модель базових складових понятійно-термінологічної системи «ресурс-потенціал»

**Джерело: складено автором на основі джерела [44, с. 71-78; 46].*

Розширення та структурування простої статичної моделі²², введення до неї базових понять економічного аналізу – продукт, капітал, резерв (запас) – дасть змогу визначити, бодай символічно, оціночні пропорції продуктивності, ефективності, місткості та інші, відповідно до їх класичного розуміння в економіці.

Отже, дещо абстрагуючись від реальності (господарської дійсності), можемо скласти перелік символічних відношень (формул) пропорційності потенціалу. Логіка побудови відношень полягає у відношенні крайніх точок моделі ромбу одна до одної і до його центру, який символізує діяльність. Такий підхід дозволяє побачити скільки умовних одиниць одного з складників потенціалу припадає на умовну одиницю іншого складника (табл. Б.1). Ця оцінка пропорційності потенціалу дозволить, якщо не виміряти, то бодай аналітично оцінити потенціал символічно у різних сферах людської діяльності, вивченням яких займаються регіональні дослідження.

Детальний розгляд категорій дозволяє дати визначення потенціалу

²² Аналізовану модель відносимо до простих, оскільки в ній фіксується процес діяльності у початковому та в кінцевому стані, і не зображується перехід від одного стану до іншого. Це модель фіксації кінцевих станів.

регіону, як здатності його економічної системи ефективно виробляти продукт та можливості максимально задовольняти економічні та соціальні потреби регіональної громади. В контексті інституційних теорій можемо вести мову про процес діяльності як трансформацію інституційного ресурсу в потенціал, а процес інституалізації – як нарощування інституційного потенціалу. Інститути та інституції, що беруть участь у процесі конструктивної інституалізації, складатимуть інституційний капітал регіону.

На національному ж рівні: «Загальним критерієм побудови в Україні суспільства інноваційно-інтелектуального типу є нарощування (або принаймні збереження вже здобутих) якісних параметрів розвитку духовно-інтелектуального потенціалу, здатного підвищуватися через механізм духовно-інформаційної мобільності та трансформуватись в належний людський капітал, який має затребуватись як на вітчизняному, так й на світовому ринках» [45, с. 49].

Отже, інститути визначають способи, форми, і якість економічної, соціальної, інтелектуально-інноваційної та інших видів діяльності регіональних громад та територіальних органів управління.

Інститути модулюють функціонально-діяльнісні характеристики регіональних інноваційних систем. Вони мають визначальний вплив на формування та передачу з покоління до покоління структурних компонентів колективної свідомості, особливо її надсвідомої компоненти.

Інститути визначають характер та протікання економічної поведінки спільнот та людей, що є основними структуроутворюючими суб'єктами регіональних суспільних систем. Економічна ж поведінка визначає якість економічної діяльності людей та спільнот. Економічна поведінка має більш виражений позасвідомий характер, економічна діяльність – свідомий. Економічна діяльність це, до певної міри, переусвідомлена економічна поведінка.

Стереотипи економічної поведінки формуються під сильним впливом інститутів, які є модуляторами стереотипів, створюючи глибинні структури або

архетипи економічної поведінки. На основі стереотипів економічної поведінки формуються специфічні комплекси економічної діяльності, які за аналогією з психології можуть бути названі гештальтами²³ економічної діяльності, проявами гештальтів економічної діяльності у просторі можуть бути кластери.

Інститути, модулюючи економічну поведінку спільнот регіонів, а через поведінку й їх економічну діяльність, визначають глибинну підоснову функціонування регіональних економічних систем, формують їх архітекτονіку (інституційну архітекτονіку).

Гештальти колективної свідомості спільнот регіону – цілісні уявлення, що мають представники даних спільнот, про те як слід провадити економічну діяльність. Для конструктивного провадження економічної діяльності необхідно, щоби позитивні гештальти домінували у критичної маси населення того чи іншого регіону або країни в цілому. Позитивним можна вважати гештальт, який є основою конструктивної економічної діяльності, в його основі лежать позитивні моральні цінності та конструктивні уявлення людей про економічну діяльність. Для переважаючої більшості членів регіональних спільнот України такими цінностями є моральні засади християнства.

Безпосереднім інструментом, який впливає на економічну діяльність, і є зв'язковою ланкою між колективною свідомістю громади, індивідуальною свідомістю її окремих членів є трудова етика. Структури колективної свідомості визначають її стереотипний фундамент, на якому, в свою чергу, будуються уявлення людей про те, яким чином з найбільшою вигодою (для себе, чи для громадськості, або держави) слід провадити економічну діяльність. Тут, безумовно, закладено конфлікт між громадськими та індивідуальними інтересами. Дана конфліктність є онтологічним проявом людського колективізму, який бореться з індивідуалізмом. Це конфлікт не можна зняти, він буде завжди. Але позитивні моменти в його розв'язанні підвищують потенціал діяльності (рис. 2.16).

²³ Гештальт (від. нім. Gestalt – форма, образ, структура) – цілісний образ, цілісна структура, які формуються у свідомості людини під час сприйняття об'єктів, унаслідок уявлення про них. Гештальтпсихологія, як напрямок у психології XX ст. використовує для пояснення складних психічних явищ принцип цілісності, вважаючи гештальти первинними й основними елементами психіки. Подано за: [282, с. 169].

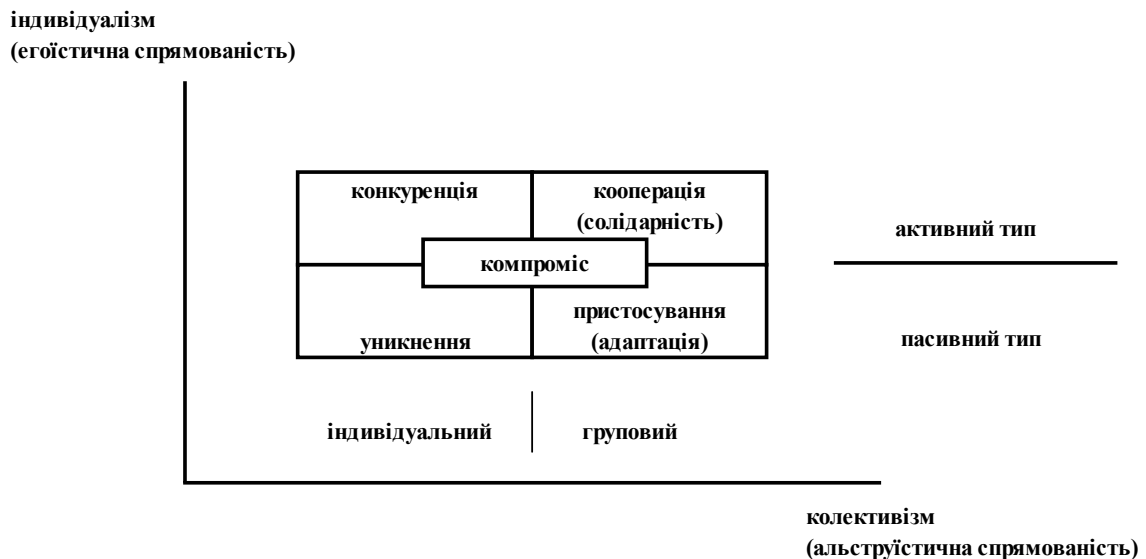

Рис. 2.16. Гармонізація індивідуальних та колективних інтересів

** Джерело: складено автором на основі джерела [247, с. 456-459].*

Діалектика розвитку суперечностей у цій сфері є джерелом конструктивних імпульсів, що забезпечують розвиток. У боротьбі протилежностей колективних та індивідуальних інтересів регіональних громад, національних інтересів держави та індивідуальних інтересів окремих людей, у цьому надскладному павутинні, хитросплетенні інтересів народжується поступальні імпульси соціально-економічного та регіонального розвитку, формуються інституційно-регуляторні структури регіонів.

Спрощена схема погодження національних інтересів та інтересів регіональних громад і еліт наведена на (рис. 2.17). Механізмом погодження цих інтересів, насамперед, є інститут контракту (договору). Найвищою формою такого контракту виступає суспільний договір, що інституціалізується у конституції держави. В контексті проведення конституційної й адміністративно-територіальної реформи в Україні зазначимо, що головною інституцією, яка буде погоджувати національні інтереси в регіонах держави виступатимуть префекти.

Відповідно до того, які інтереси домінують або «перемагають» унаслідок цієї боротьби протилежностей, формуються й різні типи регіональних економічних систем. Це знаходить вираження у структурі управління даними системами. На національному рівні це знаходить своє відображення у

формуванні відповідних політичних партій та їх ідеологій.

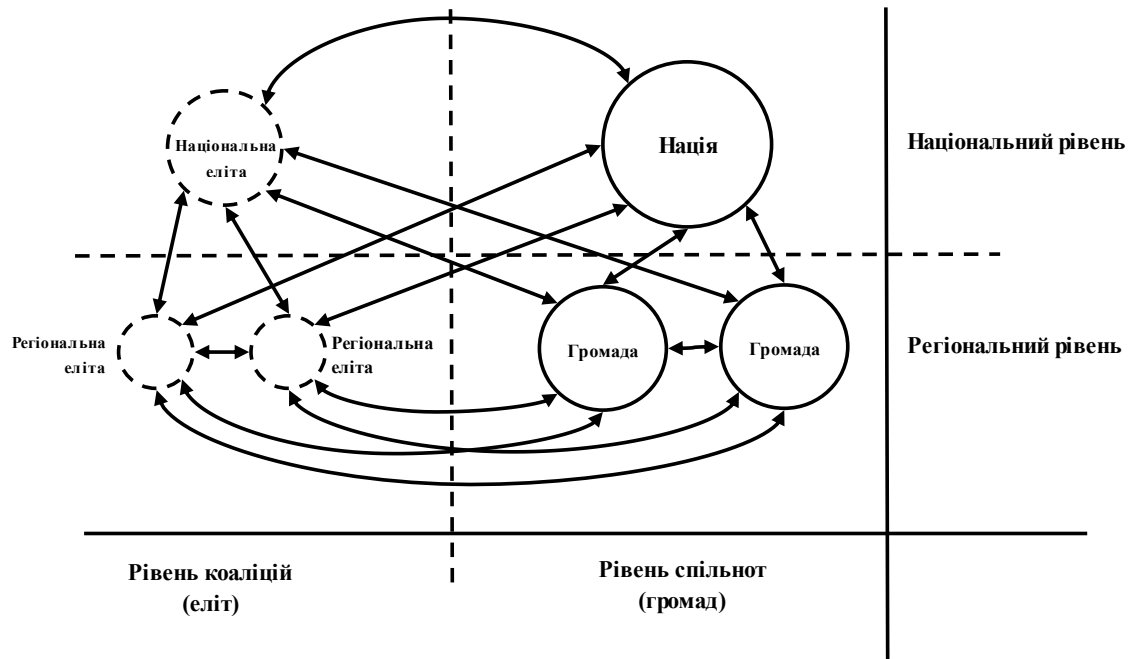

Рис. 2.17. Погодження інтересів еліт і громад на національному та регіональному рівнях
** Джерело: власна розробка.*

На регіональному рівні проявом політичної сфери діяльності людини є системи управління регіональними економічними системами. Такі системи управління також знаходяться в стадії «постійного становлення, переформатування та оновлення». Аналізуючи суспільні системи регіонального рівня, навряд чи коректно буде говорити про політичну складову у її класичному виразі. Тут проявами управлінської діяльності є державна регіональна політика, та регіональна «політика», яку намагаються проводити самі регіони, в особі тих чи інших регіональних еліт. Основне прагнення цих еліт – посісти центральне місце в державі, «зайняти столицю», не втративши, по можливості, при цьому свої панівні позиції в тому чи іншому регіоні. Переформатування інституцій та інструментів провадження управлінської діяльності якраз і відбувається відповідно до уявлень та інтересів про ці феномени, що формуються в управлінській регіональній еліті. Структури ж, які виникають внаслідок реалізації цих прагнень, не завжди оптимальні з точки зору виконання свого призначення. Їх забагато, вони дублюють одне одну. Це насамперед формалізовані структури – інституції. Якщо ж вони не

справляються зі своєю функцією, якщо вони тільки «є», але не діють, є бутафорно-фасадовими, то тут регулювання взаємин відбувається при допомозі вже інших, неформальних інститутів.

Сфери ж людської діяльності пов'язані між собою через взаємні впливи, які можна зобразити у вигляді проекцій кожної сфери на кожную. Так, на (рис. 2.18) представлено проекції сфер людської діяльності на економічну сферу. Протукування та споживання благ в різних сферах відбувається по іншому і відрізняється за типом благ від дефіцитних (таких, що вичерпуються) в економічній сфері до профіцитних (таких, що не вичерпуються, а примножуються) в сфері релігійній. Умовно кожній зі сфер діяльності на основі голограмного поділу можемо поставити у відповідність частку як дефіцитних та і профіцитних благ.

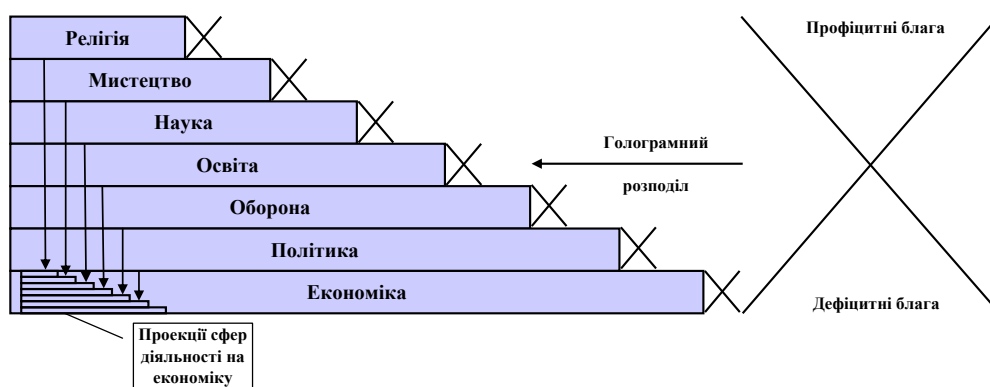

Рис. 2.18. Проекції сфер діяльності на економіку регіону

** Джерело: складено автором.*

Проекцією держави на регіональний рівень є органи регіонального управління на місцях та органи місцевого самоврядування. Не слід забувати і про більш широкий аспект самоврядування. Щодо суспільної діяльності різних видів (економічної, соціальної, наукової, релігійної та ін.) це проявляється у самоорганізації суб'єктів кожного виду діяльності, яке веде свою історію від традицій середньовічних цехових братств, лицарських орденів та лож. Так, наприклад інституціями самоорганізації економічної діяльності виступають різного роду підприємницькі громадянські об'єднання (коопераційні спілки, комітети підприємців та навіть політичні партії).

Слід розрізняти інститути державного управління (рис. 2.19) та інститути

державного та недержавного самоврядування (рис. 2.20).

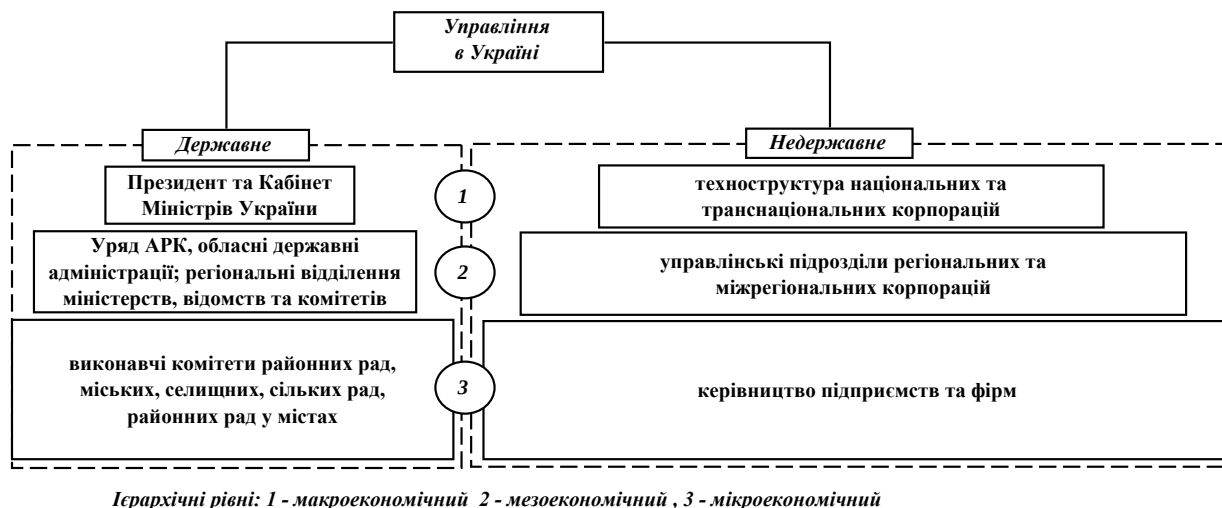

Рис. 2.19. Макроструктури інституту управління в Україні

** Джерело: складено автором.*

У кожному з названих різновидів інститутів можна виділити інститути державного (національного) та місцевого (регіонального, локального, в т.ч. муніципального) рівнів.

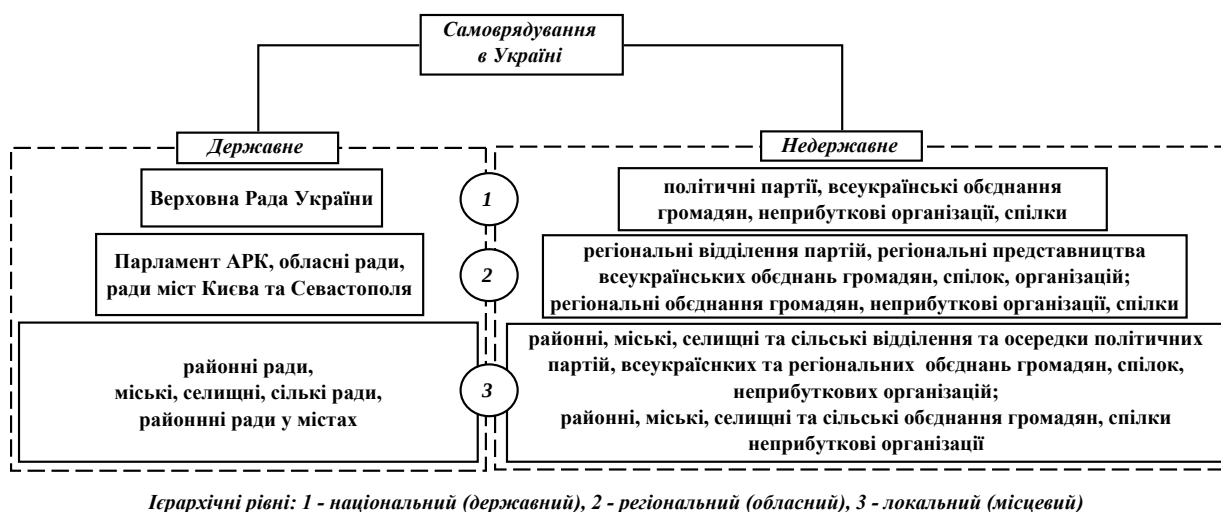

Рис. 2.20. Макроструктури інституту самоврядування в Україні

** Джерело: складено автором.*

Національні інституції повинні максимально сприяти «процесові становлення суб'єкта праці як носія високого тезаурусу знань, умінь, професійних навичок, а також культурних цінностей, установок, національних почувань і устремлінь, інших соціогуманістичних компонентів людини і

спільноти, адекватних часів та меті, як збереження національної ідентичності, так і визначення прогресивності вектора інтеграції у світове господарство» [45, с. 36].

У контексті окресленої наукової проблематики нас найбільше цікавлять інститути державного управління і самоврядування регіонального рівня – обласні державні адміністрації та обласні ради народних депутатів та інститути недержавного самоврядування (спілки, фонди, товариства, об'єднання тощо).

Державне самоврядування слід розглядати як процес, що забезпечує (легітимізує) державне управління, тримаючи його у правовому полі. Головним регулятивним інструментом тут виступає інститут права.

2.3. Формування і концептуалізація регіонального інституціоналізму

Чи існує таке науково-концептуальне явище як регіональний інституціоналізм? Ознайомлення з роботами зарубіжних і вітчизняних вчених дозволяє дати ствердну відповідь. Даний науковий феномен існує, хоча й знаходиться в стадії активного становлення. Регіональний інституціоналізм, виходячи зі своєї теоретико-методологічної природи, має два основні витoki – це теорії та концепції інституційного напрямку гуманітарних наук, передусім, економіки, а також концептуально-методологічний доробок регіональних досліджень. Зокрема, Т.Р.Гарєєв у статті «Регіональний інституціоналізм: *terra incognita* або *terra ficta*?» приходить до висновку про правомірність використання поняття регіональний інституціоналізм для особливого напрямку у соціально-економічних науках [52, с. 27-37]. Автор справедливо констатує, що даний напрям через складність та мультидисциплінарність є слабо дослідженим, проте становить очевидний науковий інтерес. Вчений дослідив регіональні дослідження субрегіонального рівня, спрямовані на вивчення функціонування локальних економічних систем та провів оцінку ступеня впливу інституційних, а у ширшому контексті – гетеродоксальних підходів на розвиток цих досліджень. Логіка наукової розробки Т.Р.Гарєєва побудована на

використанні системного підходу, виділенні на його основі регіональних систем мезоекономічного рівня та визначенні впливу інститутів на функціонування даних систем. Спочатку вчений знаходить «точки дотику» між регіонами та інститутами, які знаходяться в першу чергу в теоретичній площині, оскільки на мезоекономічний рівень аналізу звернули увагу, в першу чергу, представники інституційно-еволюційної парадигми [52, с. 28].

Основною проблемою, яка цікавить як регіоналістів так й інституціоналістів є встановлення взаємозв'язку організаційної структури мезоекономічної системи з характеристиками інституційного простору. Інституціоналізм, який досліджує відносини концепції інститутів та економічної системи, задля розуміння соціальної реальності повинен знаходити відображення у різних рівнях агрегування, проте на мезоекономічному рівні як окрема дослідницька галузь він тільки формується. Навряд чи можна погодитися із тезою дослідника про ускладненість використання інституційних концепцій на субрегіональному рівні через мультидисциплінарність. Адже регіональна економіка, так як і інституціоналізм, використовує міждисциплінарний підхід для дослідження власного об'єкту. Так само і складність категорій, множинність їх інтерпретацій не є новою ситуацією для регіоналістики.

Виділяючи передумови інституційного повороту в регіональній науці, вчений пише про вплив економічної соціології та безпосередньо старого інституціоналізму на дослідження економічної діяльності. Характерними рисами інституційного підходу до вивчення проблем регіонального розвитку є орієнтація на групові методи діяльності, на протиположність індивідуальним, переговорний процес та досягнення довготривалих угод, розвиток гідбридних форм координування діяльності (а не суто ринкових чи державних), врахування локального контексту та залежності від попереднього шляху розвитку. Основною проблемою використання інституційного підходу є проблема переходу у практичну площину, велике розмаїття концепцій та їх редукція, причому в різних інтерпретаціях. Проте, дослідження інститутів є важливим

для регіональної науки, про що свідчать доповіді експертів Світового банку про розвиток [52, с. 34]. Проте проблемою залишається те, що якісне порівняння інституційних факторів, зведених до прав власності та верховенству права, відбувалося на рівні окремих країн, тобто охоплювало міжнародний міжрегіональний рівень. Особливу увагу у дослідженнях привертає кумулятивна причинність, яка є джерелом нерівномірного розвитку (рис. 2.21).

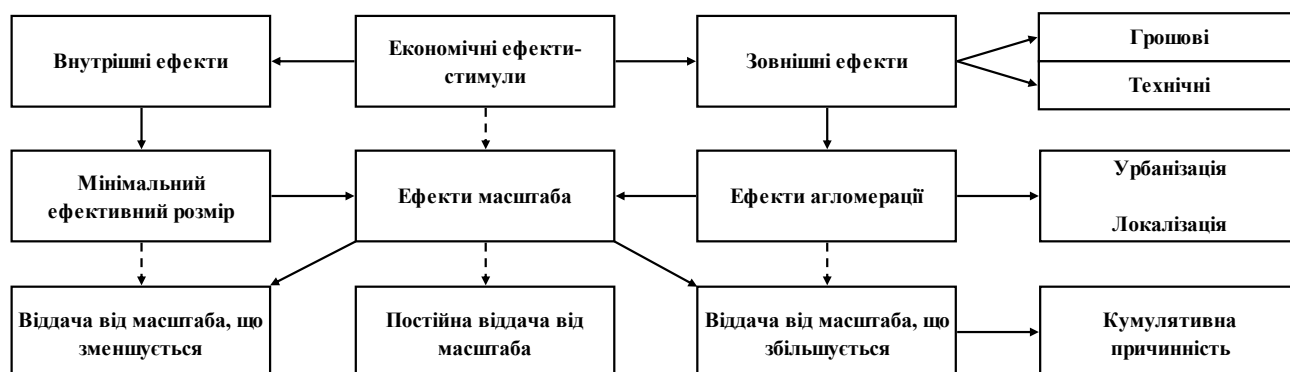

Рис. 2.21. Зв'язок «зовнішніх ефектів» та кумулятивної причинності у регіональній науці

** Джерело: складено автором на основі джерела [52, с. 35].*

На думку Т.Р.Гарєєва, з якою можна погодитися, кумулятивна причинність була «позичена» інституціоналізмом у регіональної економіки, спираючись на спостереження розвитку господарських процесів у просторі. Потреби регіональних громад спонукають дослідників все більше уваги приділяти проблемі коректної ідентифікації інститутів, що впливають на розвиток мезоекономічних систем. Серед дослідників найбільшим попитом користується вивчення локальних економічних взаємозалежностей, найвідомішими репрезентантами яких є мережі та кластери. На думку вченого тільки інституційні дослідження можуть відповісти на питання про те, чому мезоекономічні системи перехідного періоду не стають подібними до систем західного типу. З огляду на це розвиток, різноманіття та конкурентоздатність мезоекономічних систем можуть бути пояснені тільки із залученням до аналізу концепції інституту, та пов'язаних із нею принципів та підходів. На завершення Т.Р.Гарєєв констатує, що регіональний інституціоналізм має право на існування та може розвиватися як мультидисциплінарний напрям. Об'єктом його

досліджень він вважає мезоекономічні системи, що мають економічні, соціальні, культурні та просторові виміри [52, с. 35-36].

Ще однією роботою, яку можна вважати постановочною у регіональному інституціоналізмі є стаття Д.П.Фролова «Інституційний підхід в теорії і практиці регіональної економіки»[302, с. 19-24; 303, с. 2-11]. Вчений виділяє пріоритетні напрями інституційного дослідження регіональних господарських систем. В інтерпретації автора регіон трактується багатоаспектно: як складна інституційна система, локус економічних інституцій, просторовий інститут та актор інституційної конкуренції. Одними з пріоритетних напрямів досліджень регіоналістики в контексті застосування інституціоналізму є вивчення регіональних інституційних протиріч, а також локальних форм економічної раціональності та вироблення технологій «виращування» просторових утворень. Дослідник вводить поняття інституційної топографії.

Під аналітично-економічним кутом зору розглядає регіональний інституціоналізм Р.М.Нурєєв у роботі «Регіоналістика: резерви інституційного підходу» [217, с. 18-41]. Аналізуючи специфіку соціально-економічного розвитку регіонів вчений концентрує увагу на двох проблемах – нерівномірності та власності на регіональному рівні. Аналіз регіональних диспропорцій проводиться класичним методом співставлення основних соціально-економічних показників. Звертає на себе увагу розгляд Р.М.Нурєєвим стратегій взаємодії влади і бізнесу на різних ієрархічних рівнях державного управління. На рівні центральних органів влади відбувається тісна взаємодія влади та бізнесу і за рахунок цього виникає трансформаційна рента. На рівні ж регіонів спостерігається дещо протилежна тенденція – дистанціювання бізнесу від органів влади. Проте на ці процеси справляє сильний вплив забезпеченість того чи іншого регіону ресурсами. Генеральною ж тенденцією взаємодії є формування т.зв. «адміністративного ресурсу». Даний ресурс поділяється на потенційний та реалізований, оскільки з одного боку це накопичена політична рента (наслідок привласнення політичної ренти), а з іншого – потенціал політика, який дозволяє йому отримувати політичну ренту у

майбутньому [217, с. 26-27].

Р.М.Нурєєв виявив взаємозалежність між політичним та економічним монополізмом у регіонах, яка описується моделями інституціоналізму. Адміністративний ресурс сприяє зниженню економічної конкуренції, зокрема через надання податкових пільг у регіонах, перерозподіл фінансових ресурсів та державних замовлень на користь «своїх» кампаній. Таким чином політичні фактори надають лише відносні можливості з використання наявних ресурсів, а абсолютне значення доступного адміністративного ресурсу визначається показниками місцевих бюджетів [217, с. 30]. Таким чином на пострадянському політико-економічному просторі сформувалося таке явище, як сурогатна демократія (коли вибори втрачають свою функцію контролю громадян над державою, а вибір відбувається з обмеженого кола представників «партії влади»), прояви якої є характерними і для українських регіонів. Зокрема зростання кількості виборців на дільницях Р.М.Нурєєв пояснює не піднесенням громадянської активності, а зростанням активності місцевих бюрократів. В процесі викладу результатів дослідження автор послуговується поняттям «інституційної регіоналістики», проте, не дає визначення цьому поняттю. З викладу матеріалу можна зрозуміти, що він вкладає в це поняття, передусім, політико-управлінське значення, оскільки аналізує, в основному, розгортання виборчо-політичних процесів в регіонах держави, послуговуючись для аналізу неінституційними моделями політичних ринків.

Практично-прикладні аспекти регіонального інституціоналізму розкриті у роботі «Концепція регіонального інституціоналізму» [193, с. 7-14]. Під концепцією регіонального інституціоналізму автори розуміють інститути, що вибудовуються державою, до яких відносять: систему взаємодії центр-регіон, спеціалізоване регіональне законодавство, геополітичний код регіону, специфічні підходи (релігійні, політичні, соціально-економічні та ін.), що формуються властивостями конкретного регіону. Концепція має зовнішньоекономічний характер і пропонується для побудови «міжнародної політики у форматі центр-регіони» [193, с. 8], крім того важливими

інституційними компонентами регіональної структури автори вважають релігійні інститути, в їх історичній взаємодії з державними та регіональними інститутами. Авторами наголошується на тому, що формуючи засади регіонального інституціоналізму слід давати оцінку основним складовим взаємодії цієї системи [193, с. 14]. Таким чином, інституційна парадигма дослідження використовується для вивчення феноменів міжнародного міжрегіонального співробітництва, а також духовно-релігійних складових розвитку регіональних громад.

Інституційні аспекти регіонального розвитку в контексті еволюційної економіки розглядають С.В.Дорошенко та Е.П.Попов у статті «Про еволюційну регіономіку». Цікавим у науково-теоретичному плані є саме використання поняття «регіономіка» [83, с. 28-36]. Вчені доповнюють чотири класичні підходи до дослідження регіону (регіон-квазідержавна, регіон-квазікорпорація, регіон-ринок і регіон-соціум) п'ятим – регіон-популяція. Популяція (або популяція популяцій) є основним елементарним об'єктом досліджень еволюційної економіки, і регіональну соціально-економічну систему можна визначити як популяцію популяцій, побудовану на засадах ієрархії [83, с. 36].

Підвівши підсумок розгляду понятійно-концептуального інструментарію, поставимо запитання, який же термін з тих, що вживають автори для аналізу інституційної проблематики регіонального розвитку використати: регіональний інституціоналізм, інституційна регіоналістика, еволюційна регіономіка, інституційна регіономіка? На нашу думку перше із наведених понять є найбільш простим в плані зрозумілості та відповідності науковому явищу, яке ним позначається. Адже терміни регіоналістика, та тим більше, регіономіка є менш вживаними і відображають дещо інші концептуальні аспекти. Фактично вони є науковими неологізмами, широкий вжиток яких – справа часу. З огляду на це у даному дослідженні ми будемо послуговуватися поняттям регіональний інституціоналізм.

Виходячи з причин популярності інституційного напрямку у пострадянських, в т.ч. українських економічних дослідженнях, виділених

В.В.Дементьевим, зокрема щодо близькості предмета економічного аналізу, що склався у радянський період (економічні відносини) ближче до інституціоналізму, ніж традиція неокласики (економічний вибір), можна припустити, що й у економічних дослідженнях регіонального спрямування є суттєві масиви, побудовані на інституційній парадигмі. Якщо ставити наукову проблему радикально, то можемо сформулювати тезу про те, що в українській регіональній економіці присутнє таке наукове явище, як регіональний інституціоналізм – сукупність досліджень регіональної проблематики розвитку держави, які відповідають як «духові» інституціоналізму, так й підпадають під його основні три кваліфікаційні ознаки, або принцип: історичність та еволюційний характер господарських змін, вплив людського чинника на економічний розвиток, в т.ч. необхідність державного регулювання економіки, міждисциплінарність та рівноправність й рівноцінність економічних теорій (гетеродоксія), що пояснюють господарські феномени. Попередньо, виходячи з аналізу інституційної організації регіональної науки в Україні протягом останніх десятиліть, зокрема з структурного аналізу підрозділів науково-дослідних інститутів в системі Національної академії наук України та спрямованості їх досліджень, можна виділити два напрями в українському регіональному інституціоналізмі – економіко-екологічний та соціально-гуманістичний. Екологічна проблематика в контексті інституціональної парадигми розвивалася під впливом досліджень зовнішніх ефектів, або екстерналій, поштовх яким дала публікація Р.Коузом статті про природу фірми.

Важливою науковою та прикладною проблемою для регіональної економіки є проблема ефективної взаємодії та розподілу повноважень між центром та регіонами. Інституційна інтерпретація розв'язання даної проблеми проведена В.В.Дементьевим [73, с. 25-38]. У публікації виявлено перешкоди для формування ефективних інститутів розподілу владних повноважень, а також фактори внаслідок яких склалася реальна система взаємодії центр-регіони. Вчений намагається окреслити перспективу досягнення непримусової і добровільної домовленості між державою та регіонами відносно правил

взаємодії. Постановка та розв'язання проблеми відбувається в дусі теореми Коуза, хоча є суттєва різниця, оскільки держава може сама встановлювати правові норми. Тому завдання полягає у тому, щоби не просто ефективно обмінюватися правами власності, а у тому, щоби створити самі політичні права власності та виявити, що цьому перешкоджає [73, с. 25]. Якщо виходити з розподілу повноважень за моделлю Парето і врахувати, що повноваження між центром і регіонами на сьогодні розподілені неефективно, то ефективний перерозподіл на засадах добровільної угоди виявляється концептуально можливим. Проте на практиці державні та регіональні агенти не здійснюють спільні дії для формування ефективного конституційного правила (інституту). Вчений намагається розв'язати цю проблему, приймаючи ряд попередніх передумов, як то: існування потенційно ефективної моделі регіональної політики, яку можна пізнавати науковими методами і втілювати в життя політичними методами; люди, які будуть цим займатися, мають достатню для цього кваліфікацію. Розгляд відбувається на спрощеній моделі, яка складається з центру та одного регіону. Розглядаючи проблему мотивації ефективного розподілу повноважень, В.В.Демент'єв аналізує витрати та вигоди, що супроводжують процес змін, намагаючись визначити які втрати понесуть сторони і що вони виграють. Так, зокрема до політичних трансакційних витрат (витрат прийняття рішень) вчений відносить витрати на пошук інформації, витрати на ведення переговорів, витрати примусу на виконання рішень і ін. [73, с. 28]. У цьому контексті виникає проблема виміру суспільного блага. Якщо припустити наявність мотивації до збільшення суспільного доходу в обох сторін, то величина витрат прийняття рішень є єдиною перешкодою до Парето-ефективного розподілу повноважень.

Наступною проблемою є проблема асиметрії сторін, оскільки одна з сторін (центр чи регіон) може отримувати вигаиш не від зростання загального доходу, а через перерозподіл на свою користь доходів. Через асиметрію влади та інформації такий перерозподіл може бути досить довільним. В даний процес активно вклинюється «політика фізичних осіб» – індивідів, які ведуть

переговори і мають власні інтереси, які не співпадають з інтересами центра та регіонів. Розрив між індивідуальною та суспільною корисністю державного чи регіонального агента повинен заповнюватися витратами (санкціями), що формує суспільство задля перетворення приватного інтересу індивіду у соціальний інтерес. В сфері державної діяльності ренти-орієнтована поведінка має всеохоплюючий і стійкий характер. Величина політико-управлінської ренти залежить від обсягу повноважень, який є ресурсом влади. За виразом В.В.Дементьєва кожна з сторін «ідеологічно» та «науково» обґрунтовує потребу у розширенні своїх повноважень, посиляючись на загальні інтереси [73, с. 30]. Крім того «володіння» повноваженнями є само по собі цінністю, яка не потребує економічного раціонального обґрунтування з точки зору ефективності, адже влада сама по собі виступає як самоціль та кінцева мета. Важливою проблемою розподілу повноважень є проблема довіри, відсутність якої є прямою перешкодою оптимальному розподілу повноважень, оскільки сприяє збільшенню витрат сторін, що намагаються розподілити повноваження. Також дослідник звертає увагу не те, що будь-яка зміна правил спричиняє витрати для всіх учасників «соціально-економічної та політичної гри»: інформаційні на вивчення нових повноважень та зміну стратегії поведінки, проведення нових переговорів тощо. Ці витрати означаються як «витрати переходу» і їх можна розглядати до певної міри як негативний зовнішній ефект [73, с. 32].

Аналізуючи проблему розподілу повноважень не в «ідеальному» модельному світі, а у реальних соціально-економічних умовах, вчений виділяє фактори (негативні і позитивні), які впливають на цей процес (рис. 2.22).

Дослідник виділяє чотири аспекти вираження цільових установок державних та регіональних агентів у формальних правилах та правах розподілу повноважень. По-перше, це усвідомлені та декларовані для суспільства позитивні цілі (наприклад, максимізація суспільного доходу); по-друге, усвідомлені цілі, які неможливо відкрито декларувати (наприклад, максимізація ренти для центральних та регіональних державних агентів); по-третє, цілі, які

не повною мірою усвідомлюються агентами (наприклад, рівень довіри, домінуючі цінності тощо); по-четверте, інформаційні аспекти проблеми (інформація асиметрична та недостатня за своєю суттю, особливо по відношенню до майбутніх подій), які залишають місце дискреційним діям державних агентів [73, с. 34]. Реальний політичний інститут розподілу повноважень між центром та регіонами з формальної точки зору являє собою «спонтанний порядок», що підтверджується фактичним станом речей із розподілом повноважень між центром та регіонами в Україні [73, с. 34].

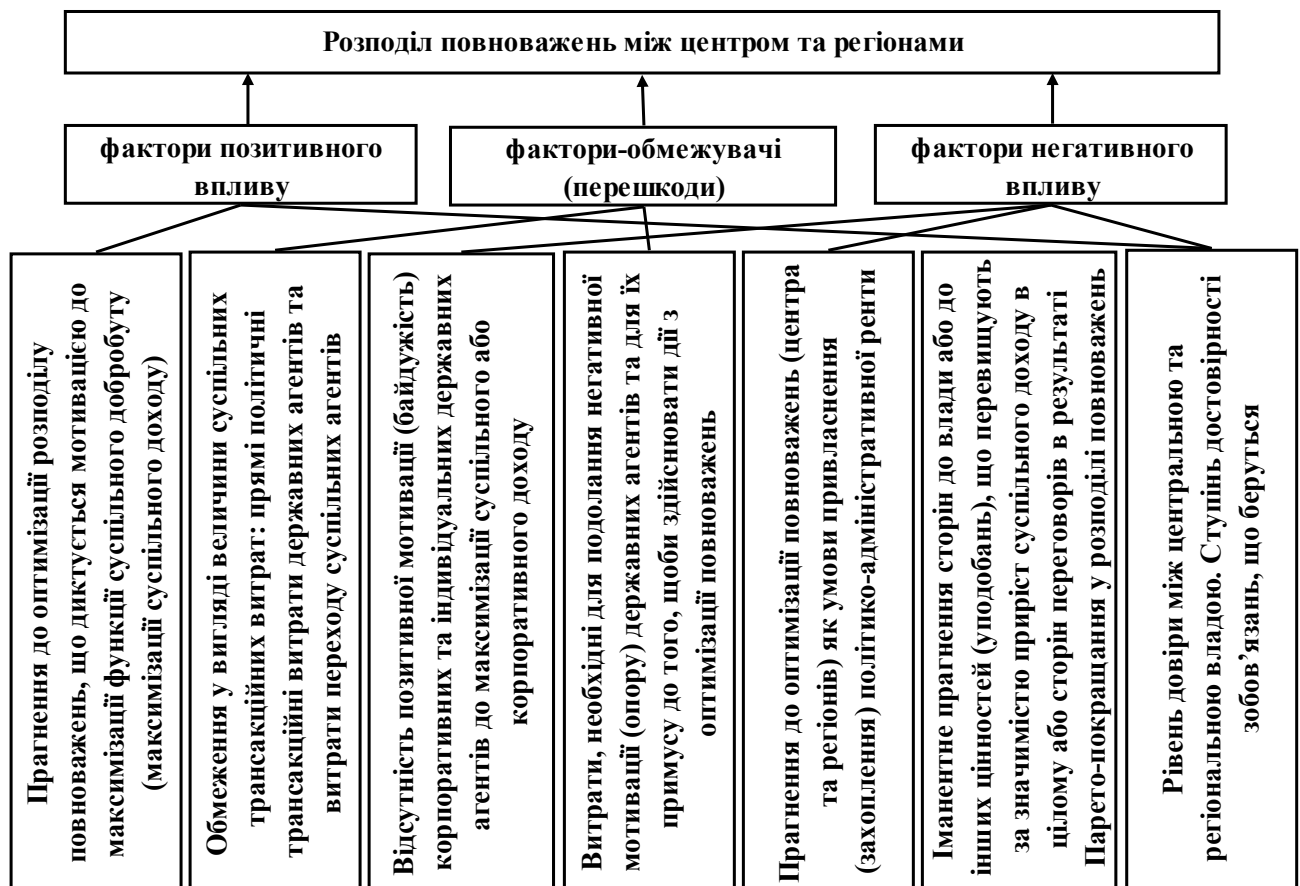

Рис. 2.22. Фактори розподілу повноважень між центром та регіонами

* Джерело: складено автором на основі джерела [73, с. 32].

Визначаючи інституційні межі регіональної політики, В.В.Дементьєв пише про те, що угоду з розподілу повноважень можна представити у вигляді точки, в рамках діапазону із двома крайнощами. Верхня його межа – це максимальна концентрація влади в центрі, а нижня – максимально можлива концентрація прав у регіонах. Обмеження на верхню межу накладають наявні інформаційні та адміністративні ресурси та можливості, а на нижню – вихід

регіону зі складу держави. Інституційні межі визначаються сукупністю діючих політичних та економічних інститутів, вони визначають безпосередній простір можливих змін повноважень сторін, в межах яких переміщується точка угоди. Дуже важливою є наявність контролюючого механізму соціальної влади, без якого переміщення владних повноважень між центром та регіонами означатиме переміщення «центру корупції», а не приріст регіонального чи то державного доходу. В.В.Дементьев виділяє основні інституційні фактори, які уможливають досягнення ефективного розподілу повноважень. Ними є [73, с. 36]:

- соціальна влада суспільства над державними агентами як на центральному, так і на регіональному рівнях²⁴;
- організація системи внутрішнього контролю в системі державного управління, яка перешкоджає індивідуальній опортуністичній поведінці;
- домінуючі цінності та ідеологічні установки як населення в цілому, так і правлячої еліти;
- інституційні угоди та інститути, що забезпечують довіру та достовірність прийнятих обов'язків сторін.

Вчений приходять до висновку, що ключовою проблемою є контроль громадянського суспільства на різних ієрархічних рівнях влади. Це дуже складна теоретична проблема та найбільш значуща практична. Складність зумовлена тим, що тут неможливо застосовувати схеми контролю споживача благ, засновані на відмові від споживання, як це відбувається по відношенню до фірми. З огляду на це дослідник пропонує три варіанти ефективного розподілу повноважень, які можуть поєднуватися та перетинатися. Перший – досягнення домовленостей між центром та регіоном на основі угоди (контракту), що самовиконується. Цей варіант ускладнений нерівноправністю сторін та наявністю рентних інтересів хоча б в одній з них. Другий – вирішення розподілу за допомогою сили (примусу) з боку однієї з сторін. Проте цей

²⁴ У зазначеному контексті можна було б також вжити поняття «суспільна влада», адже термін соціальний несе на собі понятійне навантаження лише частини суспільства, окремої його соціальної складової – групи, страти, прошарку.

варіант теоретично можливий лише за умови, якщо домінуюча сторона мотивована у максимізації суспільних благ, більше, ніж слабка сторона. Проте досягнення Парето-оптимальності у такому варіанті розвитку подій неможливо в принципі, оскільки він нав'язується силою. Третій – підключення зовнішньої сили, наприклад вступ до ЄС та вимушений привід законодавства у відповідності до певних стандартів [73, с. 38]. Таким чином, вченим поставлена і частково розв'язана проблема «перехідної регіональної політики» (пор. з поняттям перехідної економіки) на засадах застосування сучасної інституційної теорії, теорії суспільного вибору та конституційної політичної економії (у новітньому трактуванні даного поняття, як аналізу економічної політики держави).

2.4. Інституційні засади регіональної політики та структурно-інституційний розвиток підприємницького сектору в регіонах України в умовах євроінтеграції

Продовж останнього десятиліття євроінтеграція є головним зовнішньополітичним пріоритетом нашої країни. Нинішній розвиток політичного діалогу між Україною та ЄС базується на підписаній Угоді про Асоціацію (1 січня 2016 р. розпочався процес імплементації) та виробленні перспективних плавнів майбутнього членства. Україна виходить з того, що реалізація зазначеного документа має сприяти посиленню інституційної співпраці між Україною та ЄС в умовах різких змін геополітичної та геоекономічної ситуації у Європі, які розпочалися з 2014 р. і були спричинені, зокрема, Революцією гідності; створювати необхідні умови для переходу в майбутньому до якісно нового рівня відносин з ЄС.

В контексті інтеграції з ЄС Україна прагне не допустити появи нових розподільчих ліній в Європі та виступає за забезпечення недискримінаційного порядку в'їзду до країн-членів ЄС своїх громадян. Робота на цьому напрямі, зокрема, передбачає: перспективне запровадження довгострокових

багаторазових віз для громадян України, які на постійній основі беруть участь у економічних, культурних, спортивних, наукових і навчальних обмінах з ЄС; полегшення порядку перетину кордону для громадян України, що мешкають в прикордонних з ЄС районах, а в довгостроковій перспективі – спрощення візового режиму ЄС для всіх категорій українських громадян.

Слід особливо наголосити на тому, що з огляду на євроінтеграцію в регіонах України повинні бути сформовані такі інституційні умови забезпечення ефективного функціонування економіки, які б дозволили зберегти господарсько-культурну самобутність кожного регіону нашої держави у європейському економічному просторі [45, с. 32]. «Знання та культура – ці чинники інноваційного спрямування мають стати вирішальними у процесі рівноправного входження України у коло економічно розвинутих країн Європи» [45, с. 37].

Європейські країни мають за мету досягти показника у 3 відсотки ВВП на фінансування науки. В Україні ж, незважаючи на проголошений відповідним законом рівень витрат на науку у 1,7 відсотки, фактичні видатки протягом останнього десятиліття коливаються навколо середнього показника у 0,4 відсотки. А у 2015-16 рр. заплановані суттєві скорочення видатків на освіту і науку. З огляду на це, проблема фінансування інтелектуально-інноваційної сфери регіонів, формування та розвитку відповідних інституцій, в тому числі на регіональному рівні є найголовнішою проблемою. Виходячи з європейського досвіду рішення її можна знайти якщо поєднувати як державне фінансування науково-технічної сфери, так і використовуючи недержавні джерела фінансування.

Наголосимо також на тому, що через тривалу ізолюваність розвитку науково-інноваційної сфери України від європейських країн, у нас сформувалися дещо, а подекуди й значно, відмінні форми регіональної організації інтелектуально-інноваційної сфери. Зокрема, це стосується функціонування академій наук.

У цьому контексті постає проблема запозичення та адаптації інститутів.

Попередньо зазначимо, що ці процеси повинні ґрунтуватися на модифікації правил, при яких зберігаються якісні властивості запозичених інститутів. Модифікація правил полягає в такій інституційній інновації, яка може привести до змін деяких параметрів інститутів при збереженні їх якісних характеристик, але не повинна спричинятися до деформації, або руйнуванню останніх.

Збалансований регіональний розвиток, пом'якшення соціально-економічних диспропорцій між територіальними складовими країни є проблемою, подоланню якої приділяють значну увагу центральні уряди та органи місцевого самоврядування і регіонального управління більшості країн світу. В залежності від стану соціально-економічного розвитку регіонів (різниці між середнім рівнем розвитку та розвитком кожного окремого регіону), історико-політичних традицій, що склалися в державі, уваги до проблем регіонального розвитку з боку наддержавних утворень, до складу яких входить країна, в ній формуються спеціальні інституційні структури, які займаються управлінням розвитком регіонів, територіальним благоустроєм та проблемами, пов'язаними із регулюванням розподілу матеріально-фінансових ресурсів між регіонами.

Аналізуючи міжнародний досвід інституційного забезпечення регіонального розвитку, можна зробити висновок про те, що найбільш досконалий і ефективний організаційно-економічний механізм регіональної політики сформувався у ЄС. Цей механізм складається з системи планування територіального розвитку, яка включає дві підсистеми: просторове планування і планування регіонального розвитку. Перша підсистема має стимулюючу спрямованість і передбачає активну участь у розв'язанні регіональних проблем самих регіонів. Державний рівень регулювання передбачає регламентацію роботи системи планування в цілому. У відповідних законодавчих актах формулюються пріоритети територіального розвитку та механізми їх досягнення. Головну відповідальність за розроблення довгострокових планів розвитку територій покладено на самі регіони. Планування відбувається терміном на п'ять років. У системі національного планування крім підсистеми

благоустрою території функціонує і підсистема планування регіонального розвитку. Ці підсистеми в різних країнах можуть існувати як разом, так і окремо [235, с. 27]. Таким чином, ми бачимо, що основним інструментом управління регіональним розвитком країн ЄС є інститут територіального планування. Основним регулюючим документом в цій сфері виступає Європейська Хартія благоустрою території (1985 р.). Даний документ визначає основоположні принципи облаштування території, яке повинно бути: демократичним, всеоб'ємним, функціональним і довгостроковим [235, с. 30].

В умовах міжнародної конкуренції ключовим питанням стає готовність держави до розвитку інновацій. Регіональна політика перестає бути тільки такою, що компенсує об'єктивні територіальні диспропорції. Вона все більше стає розвиваючою, тобто орієнтованою на освоєння перспективних господарсько-економічних укладів, запровадження нових видів діяльності, формування сучасних інституційних структур, зміну територіальної структури економіки і системи розселення [81, с. 230-231].

Використання ринкової наукової метафори у регіональній та регіональній структурній політиці передбачає уявлення про дану сферу управлінсько-господарської діяльності як про інститут ринку – складну структуру, в яку входять фінансові, управлінські та інформаційні ланки. Вони функціонують, використовуючи як інституційну основу норми ділових державно-управлінських відносин.

Використання інституційно-ринкової парадигми для дослідження механізмів формування та функціонування регіональної політики, як способу регулювання регіонального розвитку, передбачає визначення базисних категорій, а саме: ринок та адміністративний ринок.

Ринок – це інститут або механізм регулювання економічних відносин між суб'єктами господарювання. Адміністративні відносини можуть регулюватися інституційним механізмом, який нагадує за своєю сутністю ринковий механізм. Слід зазначити, що процес адміністрування є за своєю сутністю ширшим, ніж процес управління.

Адміністративний ринок – це інститут або механізм регулювання адміністративно-управлінських відносин між суб'єктами адміністрування (у випадку нашого дослідження – між суб'єктами регіональної та регіональної структурної політики).

Адміністративний ринок регіональної політики – це сукупність управлінських відносин, що базуються на регулярному обміні – наданні та отриманні управлінських послуг між національними, регіональними й муніципальними і локальними органами державної влади та місцевого самоврядування.

Адміністративна реформа на рівні регіонів України зіштовхується з труднощами через те, що реформатори мають справу з потужним реліктом радянської економіки – адміністративним ринком. Адміністративний ринок складає жорстке ядро системи господарювання держави й регіонів, через це економіка України не має нормального в класичному розумінні цього поняття інституту адміністрування.

Ринок регіональної та регіональної структурної політики фактично монополізований державою. Регіональні та місцеві громади позбавлені фінансових ресурсів для свого розвитку та інвестування у проекти регіонального та локального рівня. Регіональні та локальні повноважні інституції як гравці (актори) ринку регіональної політики відсунуті на периферію адміністративних торгів. Ситуація розвивається в напрямку підвищення державної монополії на регіональну та регіональну структурну політику та породження цією монополією адміністративної владної ренти. В такій ситуації, якщо слідувати логіці ринкової парадигми, виробники та покупці мають низьку виробничу та купівельну спроможність, ринок не сприяє еквівалентному та взаємовигідному обміну, що стимулює розвиток. Адміністративні зусилля та діяльність в сфері регіонального управління, їх енергія спрямовуються на державну монополізацію та підтримання залишкового принципу перерозподілу. Це прояви потужного радянського релікту адміністративного ринку, який тиражує себе і функціонує як система із

обмеженим доступом²⁵. Заходи, спрямовані на подолання ситуації, що склалися можуть бути названі «роздержавленням» державної регіональної та регіональної структурної політики через децентралізацію управління регіональним розвитком. Регулювання процесів структурної трансформації в такому випадку повинно відбуватися квазіринковими інститутами.

Формування конструктивного і формально інституціоналізованого адміністративного ринку регіональної політики не означає автоматичного відкидання інституту плану зі сфери управління регіональним розвитком держави, зокрема у вигляді його програмування. Адже програмування регіонального розвитку є одним з найбільш поширених інструментів державного регулювання розвитку регіонів, а поряд з субсидіарністю, децентралізацією, партнерством, концентрацією складає базові принципи регіональної політики ЄС.

Серед основних інституційних інструментів державної регіональної політики можна назвати: цільові програми регіонального розвитку, фонди регіонального розвитку, договори і угоди про взаємодію і розмежування повноважень між урядом та регіонами, агентства регіонального розвитку, асоціації міжрегіонального співробітництва, банки регіонального розвитку, регіональні економічні форуми. Коротко проаналізуємо окреслений інструментарій.

Цільові програми моделювання проблем територіального розвитку прийнято поділяти на національні, регіональні й муніципальні із виділенням низки підвидів за різними основами.

Перед початком аналізу інституційного розвитку підприємницького сектору в регіонах України слід попередньо визначити основні поняття. Таке визначення передбачає відповіді на декілька запитань, що будуть сформульовані в дусі методології інституціоналізму, а саме. Що таке підприємливість, що таке підприємництво, що таке підприємство і

²⁵ Поняття «системи з обмеженим доступом» було введено і досліджено Д. Норт, Д. Уолісом, С. Веббом і Б. Вейнгастом, зокрема у роботі «Система обмеженого доступу в країнах, що розвиваються: новий підхід до проблем розвитку» [212].

підприємницька діяльність? А також що таке регіон, в контексті підприємницької діяльності?

Підприємливість – це притаманна акторам господарської діяльності властивість (риса), яка спрямовує їх поведінку на зміни меж господарської діяльності задля задоволення від отримання чи перерозподілу прибутків і рент. Підприємливість – це якість активності, вона забезпечує поступовий розвиток і примноження багатства. Ця активність стимулює ринковий обмін, зв'язує акторів через мережу трансакцій, чи то взаємодій.

Підприємництво – це агрегована сфера економічної, а також інших видів людської діяльності (підрозділ 2.2, табл. 2.4), в якій реалізується якість акторів діяльності, яка означається поняттям підприємливість.

Підприємства або фірми, чи то організації – це форми інституціалізації (установлення) підприємництва задля отримання прибутків, або інших еквівалентних до них видів зисків, які, в кінцевому результаті, можна конвертувати у грошово-фінансовий вираз.

Відповідно до цього, підприємницька діяльність – це процес реалізації підприємливих якостей людської активності, що проявляється в облаштуванні простору та структуруванні часу з метою зміни умов людського існування.

Регіон це підприємницька суперфірма. Це реліктовий згусток підприємницької діяльності в першу чергу в сфері урядування та оборони – тих царинах, де прикладався і прикладається найбільший потенціал реалізації влади (reg, rex – це володар, звідси волесть, воєводство та інші споріднені слова). Ці релікти лишилися як зручний фундамент для будівництва національних держав і були використані як клітини для побудови національних державних організмів.

В контексті розвитку підприємницької діяльності регіон можемо розглядати як структуру, що виконує подвійну функцію. По-перше, він є місцем розгортання підприємницької діяльності, середовищем її розвитку. І по-друге, є постачальником (дистрибутором) державної влади в системі тринітарного регулювання господарської діяльності, до якої входять: державне

управління (регулювання), громадянське регулювання і ринкове саморегулювання економіки. Відповідно до цього, підприємництво розвивається на двох засадничих принципах: на засадах прибутковості (господарювання) та на засадах виконання плану (управління).

Підприємництво і підприємливість проявляють себе як діяльність не лише в сфері економіки регіону. З огляду на важливість підприємницької діяльності у формуванні західного способу господарювання, можна вести мову про наявність його елементів і в інших сферах діяльності людини, які одночасно є сферами культури в широкому розумінні даного поняття (підрозділ 2.2, табл. 2.4).

Діяльнісний аналіз підприємництва уможливорює розглядати інститути як усталені форми і способи підприємницької діяльності, що сформувалися протягом історичного часу і визначають напрями розвитку господарських систем в регіонах держави.

Інституційний аналіз підприємницької діяльності та дослідження проблеми інституційного розвитку підприємництва регіону за допомогою моделі «інституційного хреста» А.Грейфа (підрозділ 2.1, рис. 2.7) дозволяє виділити три або чотири великі групи (множини) проблем, відповідно до складових моделі.

По-перше, це проблеми, пов'язані з компонентом «beliefs» – світосприйняття і уявлення регіональної громади про феномен підприємництва. Цей образ підприємництва функціонує на рівні суспільної свідомості та свідомості регіональної громади. Відношення до підприємництва у громадській свідомості визначає способи діяльності та форми прояву підприємливості у різних сферах господарювання.

В системі уявлень регіональних громад України підприємництво як символ має дещо негативне аксіологічне навантаження. Люди сприймають підприємництво і бізнес як такі феномени, що не зовсім слугують суспільному ідеалу. В контексті інституціоналізму це явище є наслідком дії ефекту так званої колії, залежності від траєкторії попереднього розвитку (path dependence).

На траєкторію господарського розвитку підприємництва в регіонах України вплинув той факт, що у колишньому Радянському Союзі підприємливі люди практично не могли займатися бізнесом легально. Існувала розгалужена система боротьби із цим «порочним капіталістичним явищем». Через це підприємливі і економічно талановиті люди йшли в систему державного управління, яке поширювало свій вплив практично на всю економіку і політику. Радянський Союз, як велика господарсько-підприємницька корпорація, регулювався, в основному, не на основі дії механізму цін (ринковий механізм), а на основі механізму команд (командний, а пізніше, у 70-80-ті рр. XX ст., адміністративно-командний механізм). Фактично це було підприємництво на засадах виконання плану та досягнення ідеологізованих колективних цілей, а не на засадах прибутковості і досягнення прагматичних індивідуальних цілей. Крім того, це був великий бізнес правлячої партії. Всіляка підприємливість у «непотрібному» місці пригнічувалася. Через це сформувався такий діяльнісний стереотип у світосприйнятті, що підприємливість це «зло» (на офіційному та офіціозному рівні).

Щоби глибше зрозуміти цю проблему, слід звернутися до концепту «адміністративного ринку». Він запропонований для критичного аналізу планового господарювання групами дослідників на чолі з В.Найшулем [205] та С.Кордонским [125] і відповідає моделям школи суспільного вибору у західній економічній думці (Д.Б'юкенен, Г.Таллок, К.Ерроу, М.Олсон), яка займається економічним аналізом політичної діяльності, досліджує «ринки влади» [41]. Адміністративний ринок – це квазіринкова система, яка уможлиблювала обмін при офіційній забороні комерціалізованого обміну. За умов, коли не існувало рівноправного, взаємовигідного ринкового обміну, торги відбувалися в системі державного управління.

В контексті сьогодення практика адміністративних торгів в Україні збереглася у підсиленій, порівняно із західною економічною системою, формі і функціонує як релікт адміністративного ринку. За своєю сутністю він є ринком влади, хоча феномен влади, на сьогоднішній день, знаходиться на периферії

економічних досліджень [69]. На думку В.Нейшуля, якщо раніше в державу ходили «за лімітами» та «фондами», то тепер ходять за «податковими пільгами» та іншими господарськими преференціями.

Специфіка такого розвитку підсилюється тим негативним внеском, який у підтримання образу підприємництва із знаком «мінус», роблять самі підприємці (тут, вочевидь, слід розрізняти малий і великий бізнес), коли займаються розвитком олігархічної системи влади. Можна констатувати, що фактично сформувався негативний самопідтримуючий інститут (антиінститут?) «антипідприємництва», який діє по відношенню до великого бізнесу і займає вагомому частку свідомості регіональних громад України.

На підприємництво через названі об'єктивні і суб'єктивні причини ліг значний «комплекс провини», який важко компенсувати будь-якими зисками та проявами його соціальної ефективності. У масовій свідомості громадян закріпився стереотип про асоціальну функцію підприємництва, як спекуляції або здирництва. Цей стереотип підтримується через засоби масової інформації та інші канали комунікації.

Зміна таких уявлень потребує часу і значних зусиль на різних щаблях регулювання системи господарської та управлінської діяльності, і може відбуватися через застосування методів і моделей рефлексивного інституційного управління підприємництвом [145, с. 92-134]. Це потребує залучення ширших аксіологічних цінностей, ніж прямий господарський прибуток, чи досягнення запланованих в сфері стратегічного управління державою та регіонами індикативних формальних показників.

Наступну групу проблем формують проблеми організації, або проблеми реалізації уявлень громадян про підприємницьку діяльність (компонент «organizations»). Тут слід наголосити на тому, що підприємництво в українських реаліях, відповідно до моделі функціонування економічних структур, запропонованої Д.Нортом, Б.Вайнгастом і Д.Уолісом, розвивається в системі господарювання, яку зазначені вчені називають системою обмеженого доступу. Коротка суть даного підходу полягає в тому, що правлячі еліти

намагаються обмежити доступ до будь-якого організаційного ресурсу, в тому числі і до підприємницького організаційного ресурсу. І на цьому обмеженні вибудовується система утворення ренти, яку використовують для подальшого розвитку системи обмежень [211, с. 59-81]. Через таке порочне коло організаційний ресурс громадян в сфері підприємницької діяльності використовується не повною мірою. З огляду на це, трансформаційні зусилля слід зосередити на досягненні консенсусу правлячих еліт з метою переходу на модель відкритого доступу, щоби до організаційного ресурсу підприємництва можна було доступитися якомога ширшій кількості підприємливих людей в регіонах. І хоча логіка відкритого доступу за моделлю Д.Норта притаманна небагатьом державам, українським регіонам і державі в цілому слід до неї прагнути.

Тепер розглянемо проблему взаємодії норм і правил (компоненти моделі «norms» і «values»). В системі господарювання регіонів України склалася дещо парадоксальна ситуація, коли підприємливість, яка є, безперечно, позитивною рисою, вплетена в невідповідну мережу суспільних стосунків і формує завеликий адміністративний ринок. Цей механізм розвивається за своєю внутрішньою логікою. Вагому роль у його підтримуванні відіграє система персоніфікованого [211, с. 75] обміну і зв'язки на основі непотизму²⁶. Така специфічна система взаємодії підсилює цей ринок, оскільки в інших формах, зокрема у неперсоніфікованому обміні, він функціонувати практично не може. Фактично це побудова відносин не на основі фаховості та виконання формальних правил (компонент «values»), а відданості й прихильності та підтримування неформальних норм (компонент «norms»). У будь якій господарській системі ці компоненти важливі для провадження підприємницької діяльності. Проте важливий їх спосіб поєднання, а саме їх баланс і гармонія. В українських реаліях склався дисбаланс з перевагою неформальних практик, що дисгармонізує підприємницьку господарську

²⁶ (від лат. nepos – «родинне» або nepotis – «внук», «племінник») – надання родичам або знайомим посад незалежно від їхніх професійних здібностей. Різновид фаворитизму. Інша назва – кумівство.

систему регіонів.

Для виправлення ситуації потрібні наполегливі зусилля з гармонізації всіх сфер життєдіяльності людини, в тому числі і релігії, яка продукує системи цінностей, і з огляду на це, могла б сценарно допрограмувати розвиток людських спільнот, впливаючи на міжлюдські трансакційні витрати, в тому числі й у сфері підприємницької діяльності. Для цього слід застосовувати такий суспільний інституційний менеджмент, який би підсилював позитивні ефекти впливу (екстерналії) кожної окремої сфери господарювання на всю господарську систему в цілому. Акцент слід робити не стільки на позитивних впливах, скільки на їх гармонізації. Теоретично-концептуальною основою наукового осмислення цих процесів можуть бути методи і моделі рефлексивного управління господарськими системами [145, с. 14-76]. Проблематику суспільної інженерії в контексті формування позитивних образів (суспільний іміджмент) націотворчої діяльності розробляє С.Й.Вовканич [47, с. 29-49]. Розроблений вченим соціогуманітарний підхід дозволяє імплементувати аксіологічну компоненту до методології господарської діяльності, в тому числі й підприємницької.

Складно однозначно сказати, чи можна складові інституційної моделі (підрозділ 2.1, рис. 2.7) ототожнювати із прийнятим в економіці поділом на тіньову (сіру) і нетіньову (білу) складову. В підприємницькій сфері регіонів склався дисбаланс по відношенню тінь-світло. Господарська система держави та регіонів має надмірну тіньову підприємницьку складову, яка охоплює практично всі складники, наведені у табл. 2.4 (підрозділ 2.2). Стосовно економіки, оцінки тіньової складової коливаються десь у межах «золотої пропорції», тобто співвідносяться як 60 на 40 (точніше 62 на 38) в той чи інший бік. Це також можна пояснити дією ефекту колії. Підприємливі люди після зміни державницьких умов «забули» вийти з тіні, у якій вони були працюючи «ділерами» на адміністративному ринку планової системи господарювання. Їм там бути звично, безпечно, вигідно і затишно. Склалася така «ігрова ситуація», коли актори, обтяжені економічною і політичною владою провадять

координуючу діяльність по відношенню до господарства, перебуваючи в тіні. В такій ситуації важливо сформувати систему, як б їм ненастирливо нагадувала виходити з тіні, робила це вигідним, проте мотивувала їх це робити свідомо, на вимушено добровільних засадах. В загальних рисах це система громадянського контролю над владою, в тому числі і над державою з боку суспільства. В контексті регіонів – це система впливу громад на регіональні органи влади.

Таким чином, головним завданням в світлі розвитку підприємництва в регіонах України є трансформація адміністративного ринку. Цей ринок може бути «подоланий» ззовні чимось більш сильним, ніж він сам. Тобто змінити його можна лише на засадах зовнішнього управління. Це є фактичний еквівалент інтеграції України до Євросоюзу, коли одна система бюрократії може бути поміняна на іншу – «більш притомну». В цьому контексті вибір альтернати ЄС чи ЄЕП виглядає вибором альтернатив між одним та іншим типами адміністративного ринку (інтеграція до ЄС), та одним та тим самим його типом (інтеграція до ЄЕП). Це не є дилема вибору: бути в системі адміністративного ринку, чи не бути у ньому. Не бути в системі адміністративного ринку зовсім неможливо. Це вибір між альтернативами олігархічного та демократичного правління, між типами адміністративних ринків, між способами адміністративної конкуренції та рівнями монополізму на них (більш детально модель адміністративного ринку розглядатиметься у підрозділі 2.5).

На основі проведеного інституційного аналізу можемо виділити декілька основних напрямів змін підприємницької діяльності в регіоні. Почнемо з того, що саме підприємництво не можна розглядати в вакуумі, а слід розглядати в системі середовища і різних сфер життєдіяльності (підрозділ 2.2, табл. 2.4). Якщо адміністративний ринок – це «кантор», де вимінюються ренти, то підприємництво – це спосіб породження рент у різних складових креатосфери (культури). Це спосіб структурування господарсько-культурної реальності з метою отримання прибутку (ренти, в тому числі й адміністративної). Саме на це спрямоване конструктивне руйнування інституційних меж підприємницької

діяльності в регіонах, яке проявляється у формуванні нових її видах та способах. Коротко це можна означити як запровадження моделі інноваційного розвитку в організацію підприємництва.

В контексті проведеного аналізу можна стверджувати, що важливою є пропаганда здорової підприємливості в засобах масової інформації, вироблення аксіологічних цінностей ведення бізнесу, формування кодексів економічної та підприємницької поведінки, створення морально-етичної регулівної складової в системі національної свідомості та колективних свідомостях регіональних громад. З огляду на контекст історичного духовно-культурного розвитку нашої держави, можна погодитися з тезою М.І.Мельник про формування ціннісних орієнтацій ведення бізнесу та формування бізнес середовища в Україні на християнських моральних засадах [196, с. 425-444].

Позитивний імідж підприємливості – це позитивне відношення до активності та ініціативності, як контртеза патерналізму. Зміна системи уявлень відбувається поступово, потребує часу і методичного вкладання ресурсів задля досягнення результатів. Очевидно, що час охоплюватиме зміну декількох поколінь (одне покоління – 25 років). Тобто період порядку п'ятдесяти років, через який Україні можливо вдасться увійти до «клубу без обмеженого доступу». Хоча це твердження, можливо, передбачає наявність дуже великого знаку питання. Таким клубним благом, як необмежений доступ користується невелика група країни, чисельність яких за оцінками Д.Норта вимірюється двома десятками [211, с. 33]. Питання в тому, чи є доступ до країн з відкритим доступом, системою з обмеженим чи відкритим доступом? Практика розвитку глобальних стосунків України показує, що на сьогодні цей клуб сам нагадує систему з обмеженим доступом.

Українські регіональні громади мусять нести свій інституційний хрест в сфері розвитку підприємництва (це зумовлено дією принципу колії, або path dependence). Цілковито позбутися цієї ноші неможливо, проте можна змінити умови несення. Підприємництво є корисним у відповідному місці, підприємливість у потрібній кількості та структурі (баланс між структурами,

що діють на основі прибутковості та на основі дотримання правил, виконання плану). Наявність надмірної кількості комерційного підприємництва на адміністративному ринку погіршує інституційні умови розвитку господарства.

Реалізуючи трансформаційні зусилля в сфері покращення підприємницької діяльності в регіоні, слід пам'ятати про те, що існують номінальний та реалістичний (позитивний) бік справи. З огляду на це не слід надмірно прагнути побудувати ідеальний господарський світ, який існує тільки «на небі». Спроби побудови такого світу, які переживала Україна протягом майже усього XX ст., і наслідки цих спроб, які вона переживає зараз, виразно свідчать про потребу концептуального бачення підприємництва на засадах господарського реалізму, вибору еволюційного шляху перетворень на засадах громадянського консенсусу (договору).

2.5. Адміністративно-структурні складові інституціалізації регіональної політики

Використання ринкової наукової метафори у регіональній та регіональній структурній політиці передбачає уявлення про дану сферу управлінсько-господарської діяльності як про інститут ринку – складну структуру, в яку входять фінансові, управлінські та інформаційні ланки. Вони функціонують, використовуючи як інституційну основу норми ділових державно-управлінських відносин.

Структура адміністративного ринку регіональної політики представлена на (рис. 2.23).

Ринок регіональної політики, включно із компонентами ринку регіональної структурної політики є за своєю сутністю політичним ринком. До нього можна використовувати концепти, за допомогою яких описується і пояснюється діяльність політичних ринків (дослідували Дж.Бьюкенен, Г.Талок, К.Ероу, М.Олсон та ін.), а також адміністративного ринку, який розподіляє статуси суспільних відносин, і сформувався протягом останніх декількох

десятиліть функціонування «розвинутого соціалізму» (досліджували В.А.Найшуль, С.Г.Кордонський та інші).

В сфері провадження регіональної структурної політики рішення виникають як результат зіткнення інтересів й боротьби, торгів й компромісів між різними коаліціями управлінців, об'єднаних навколо напряму адміністрування структурної політики, в першу чергу на регіональному рівні. До цих коаліційних об'єднань входять представники бізнесу, вагомі інвестори і представники громадських інституцій.

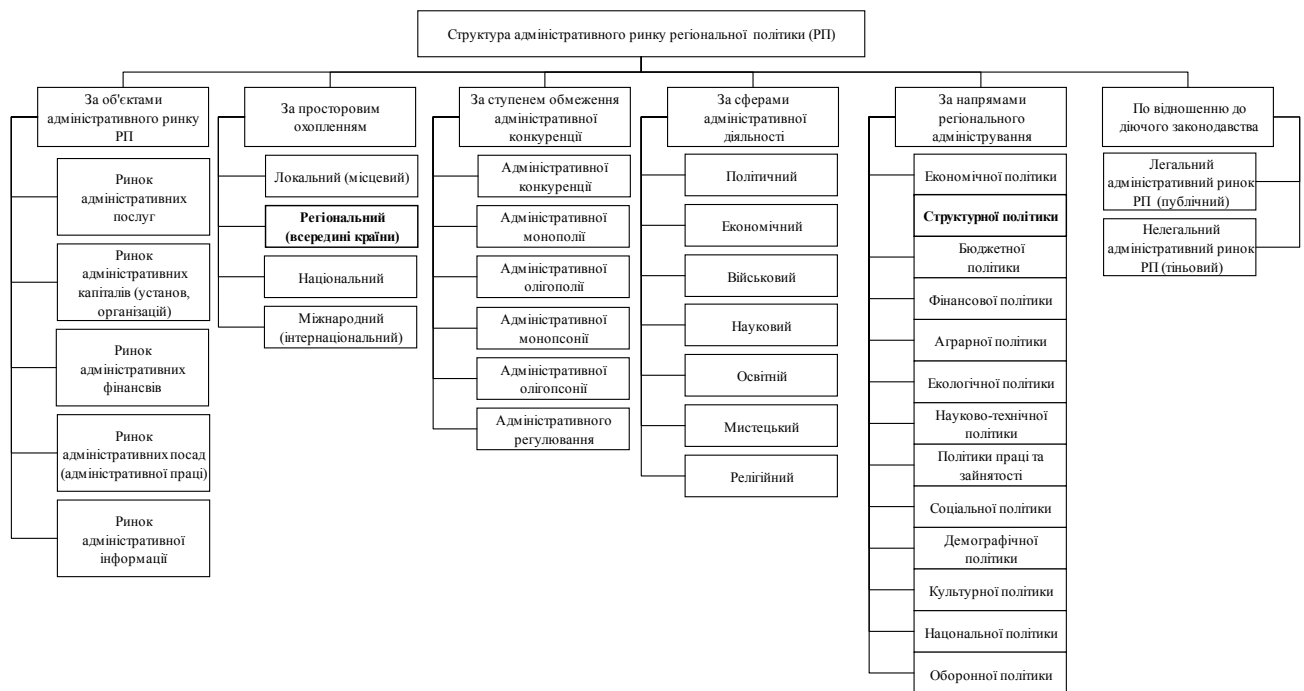

Рис. 2.23. Структура адміністративного ринку регіональної політики

** Джерело: складено автором.*

Міжбюджетні відносини являють собою класичний приклад функціонування адміністративного ринку і є наріжним каменем формування ринків регіональної та регіональної структурної політики.

Структурна політика це – політика перерозподілу та зміни співвідношень між складовими економіки (галузями, регіонами, повноваженнями тощо). Структурна політика – це цілеспрямована система дій з метою змін співвідношення між складовими економіки регіонів та держави. Структурна політика – сукупність цілей та засобів їх досягнення, визначених та застосовуваних регіональними та державними органами влади (акторами

політичних ринків) з метою подолання відтворювальних та територіальних диспропорцій та формування умов та стабільного господарського розвитку регіонів. Розподіл повноважень є важливим складником структурної політики. Зміна повноважень це – зміна структури управління, яка тягне за собою структурні зміни керованої системи господарства регіонів в цілому.

Потреба у структурних змінах в економіці регіонів України зумовлена вибором європейського вектору інтеграції, нагальною потребою у побудові конкурентоспроможної економіки держави та її регіонів.

Структурні зміни це – спонтанні процеси, які на противагу структурним трансформаціям відбуваються без відповідного стратегічного й управлінського супроводу державних органів влади.

Структурні трансформації – це наслідок структурної корекції, що проводиться відповідними органами на державному і регіональному рівнях.

Під структурною корекцією ми розуміємо систему заходів організаційно-управлінського характеру, спрямованих на досягнення такої структури економічної та промислової діяльності регіону, яка з одного боку відповідає сучасним структурним нормам та стандартам (в першу чергу економічно розвинутим західних країн), а з іншого – є результатом еволюційного розвитку секторно-галузевої структури економіки регіонів України, яка формувалася протягом різних періодів її господарської історії.

Під регіональною структурною політикою ми розуміємо діяльність відповідних органів державної влади на регіональному та субрегіональному рівні, яка спрямована на досягнення збалансованої та ефективної структури економіки регіонів держави. Структурна ж корекція є прикладною складовою, наслідком реалізації регіональної структурної політики. Структурна корекція з метою структурної трансформації самого адміністративного ринку регіональної політики передбачає проведення адміністративної реформи.

Адміністративний ринок регіональної політики це сукупність управлінських відносин, що базуються на регулярному обміні – наданні та отриманні управлінських послуг між національними, регіональними та

локальними (муніципальними) органами державної влади та місцевого самоврядування.

На ринку регіональної політики обмінюються послуги з управління та регулювання. Крім того, оскільки цей ринок є за своєю суттю ринком адміністративних послуг, на ньому «торгуються» владні повноваження, влада та підпорядкування виступають на цьому ринку як товар.

Таким чином, радянський адміністративний ринок нікуди не дівся, він лише монетаризувався і гармонійно вписався в систему ринково-грошових відносин держави і регіонів. Радянська практика ходіння «у державу» і вирішування господарських питань (вибивання лімітів та фондів) перетворилася на практику отримання в держави господарських преференцій (квот, дозволів, податкових знижок, дотацій, субвенцій та субсидій). Цей механізм адміністративних торгів не став допоміжним, а є домінуючим у сфері провадження господарської діяльності в регіонах України.

Еквівалентом грошей на адміністративному ринку регіональної політики виступає бюджет. Аналогом ціни – кількість голосів виборців. Аналогом цінних паперів – бланки із печатками державних органів управління та місцевого самоврядування, які мають свою власну «ціну» та вагу в управлінській вертикалі. Що продається – послуги, трансферти, управлінські зусилля, знання про те, як приймаються рішення. Держава одночасно виступає у вигляді і монополіста і регулятора ринку.

Щоби побудувати концептуальну модель адміністративного ринку регіональної політики, слід дати відповідь на запитання: що таке ринкова метафора в регіональній політиці?

Це наукове уявлення про сферу управлінсько-господарської діяльності регіонів як про ринок – складну структуру, в яку входять фінансові, управлінські та інформаційні ланки. Вони функціонують, використовуючи як інституційну основу норми державно-управлінських і ділових відносин.

Ринок регіональної політики – це «місце» контакту різноманітних груп інтересів та коаліцій господарсько-управлінської діяльності, що мають між

собою точки дотику. Одні пропонують власні послуги (виробники управлінських послуг). Інші їх отримують (споживачі управлінських послуг). У результаті, відповідно до ринкової парадигми, повинні формуватися «ціни», встановлені ринком, а також уточнюватися обсяги реалізованої кількості «продаж». Аналогом ціни на ринку регіональної політики можуть виступати і законодавчі норми, що регулюють кількість та обсяги управлінських взаємодій (трансакцій) між акторами ринку.

Акторами (гравцями) ринку є органи державної влади національного та регіонального рівня, а також органи місцевого самоврядування. Крім цих основних гравців на ринку можна ввести поняття факультативних акторів, якими є різні інституції, що надають чи отримують послуги в сфері формування та реалізації регіональної політики (наприклад, агенції та асоціації регіонального розвитку, банки та фонди регіонального розвитку тощо).

За своєю сутністю ринок регіональної політики є адміністративним ринком. Звідси впливає специфіка «купівельно-фінансових» відносин між акторами даного ринку. Кінцевими споживачами послуг є регіональні та місцеві громади, як структуроване певним чином населення регіональних та локальних адміністративно-територіальних одиниць.

Структурна конструкція адміністративного ринку регіональної політики зумовлена наявністю покупців (наприклад, регіональних громад) та продавців (наприклад, регіональних та місцевих органів управління), що взаємодіють у господарсько-управлінських операціях. Структура даного ринку може бути також ускладненою, коли, наприклад, монопольний постачальник послуг (держава), діючи через посередників (регіональні органи державної влади), реалізує послуги споживачам (регіональним та місцевим громадам). Взаємодія цих базових гравців регіональної політики створює попит та пропозиції на ринку і формує його різні моделі. Відповідно до положень ринкової парадигми, ці моделі розглядаються крізь призму такого поняття, як «конкуренція». Вона, разом із поняттям «влада», є базовими принципами в структурі ринкового концепту регіональної політики. Адміністративна конкуренція як прояв

боротьби за владу та повноваження виступає як каталізатор процесів, забезпечує наповнення ринку регіональної політики управлінськими послугами. Бюрократизацію в цьому контексті можна розглядати як перевиробництво управлінських послуг.

З економічної теорії відомі чотири основні моделі ринку: поліполія, олігополія, монополія, монопсонія. Коротко охарактеризуємо кожен із них, вказавши як кожна конкретна модель може бути застосована до аналізу ринку регіональної політики. Ці типи ринку представлені у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Базові моделі ринку

Характеристики	Поліполія	Монопсонія	Олігополія	Монополія
Число акторів	Дуже багато	Багато	Декілька	Один
Тип конкуренції	Чиста конкуренція	Монополістична конкуренція	Олігополія	Чиста монополія
Характер послуг	Стандартизовані	Диференційовані	Стандартизовані і диференційовані	Унікальні
Умови вступу	Дуже легкі, перешкоди відсутні	Порівняно легкі	Складні, наявність суттєвих перешкод	Блоковано
Умови виходу	Блоковано	Складні, наявність суттєвих переваг	Порівняно легкі	Дуже легкі, перешкоди відсутні
Доступність інформації	Повністю доступна	Деякі обмеження	Суттєві обмеження	Недоступна
Контроль над ціною	Відсутній	Деякий	Майже повний	Повний

* Джерело: складено автором на основі джерела [87, с. 174-205].

Поліполія, або ринок досконалої конкуренції. На ринку такого типу наявні чисельна група незалежних виробників однакового типу товарів та велика кількість споживачів. Споживачі купують товар в того з виробників, хто їм більше подобається (особисте уподобання). Ті ж, у свою чергу, мають можливість реалізовувати власну продукцію будь-кому з покупців, керуючись лише власною вигодою. У цій схемі споживач не відіграє значної ролі у формуванні долі сукупного попиту.

В контексті ринку регіональної політики навряд чи можна вести мову про незалежність виробників, хоча й виробляють вони подібний тип послуг. Чисельність виробників і споживачів послуг залежить від обсягу аналізованого

ринку. Якщо вести мову про національний ринок, то в ньому представлена значна кількість залежних один від одного постачальників послуг регіонального управління. Також тут існує велика кількість споживачів послуг, які, проте, не можуть обирати постачальника довільним чином, а є за ним, так би мовити, закріплені. Постачальник послуг не може керуватися лише принципом особистої вигоди. В дусі номінального підходу можна сказати, що в нього повинні домінувати групові інтереси. Проте в практиці господарсько-управлінської діяльності особистий інтерес виступає потужним мотиватором прийняття тих чи інших управлінських рішень. Деяку відповідність до даної схеми можна побачити у діяльності факультативних акторів ринку регіональної політики, які є більш вільними у виборі контрагентів у власній сфері. Як бачимо, модель поліполії є надто ідеалізованою і в практиці функціонування ринку регіональної політики практично не зустрічається.

Олігополія, або ринок недосконалої конкуренції. На цього типу ринку є значна кількість споживачів та суттєво обмежена кількість виробників, які в стані відшкодовувати більшу частину сукупного попиту. Їх потужності такі значні, що вони здатні робити це кожен самотужки. Ця модель ринку є більш придатною для концептуального опису функціонування ринку регіональної політики. Так, на національному ринку може існувати декілька постачальників управлінських послуг, які здатні їх надати і надають їх споживачам, дублюючи власні повноваження у певних сегментах управлінської діяльності. Таким чином може формуватися квазіолігопольна сегментна модель ринку регіональної політики.

Монополія, або ринок монополістичної конкуренції. В економічному просторі співіснують багато виробників, які постачають різноманітну продукцію. Але в окремій сфері виробництва кожен з них протистоїть значній масі споживачів. Він виступає як монополіст і має товар, в якого немає конкуренції у цій галузі. Прикладом цього є продукція відомих брендів, яку купують лише через наявність фірмового знаку. Монополістичним ринком є національний ринок регіональної політики, якщо розглядати його як діяльність одного

групового, або декількох групових гравців національного рівня управління, які постачають управлінські послуги через посередників (органи регіональної влади) або безпосередньо і протистоять значній масі споживачів. Держава є безперечним монополістом на ринку регіональної політики і має ексклюзивний характер послуг, оскільки може міняти правила надання цих послуг, їх обсяг і т.ін. Аналогами брендів виступають символи національної та регіональної державної влади (в першу чергу герби). Дана модель є найбільш наближеною до практики формування та реалізації регіональної політики як ринку послуг з адміністрування регіонального розвитку.

Монопсонія, або ринок недосконалої конкуренції. В цьому випадку присутня маса самостійних виробників та одиничний споживач. Він може скуповувати весь пропонований товар, що виробляється усіма виробниками, які присутні на ринку.

На формування ринку регіональної політики держави значно впливає модель державного устрою, яким його визначають Д.Норт та Б.Вайнгаст – режими обмеженого (природна держава) та відкритого доступу. Режим обмеженого доступу притаманний більшості держав, що існували та існують на сьогодні в світі. Для нього характерним є те, що правляча коаліція монополізує право на створення організацій, у режимі ж відкритого доступу формувати організаційні структури може умовно будь хто.

Характерною ознакою функціонування ринків регіональної політики, як прояву адміністративного ринку є те, що на ньому представлені відносини влади-підпорядкування. У адміністративному секторі ринків регіональної політики відбуваються торги з розподілу владних повноважень, які впливають на розподіл послуг з регіонального управління на ринках регіональної політики.

Сформулюємо методологічне запитання: про що коректно вести мову про ринок регіональної політики, чи про ринки регіональної політики? Зазначимо, що існує національний ринок регіональної політики, а також регіональні ринки регіональної політики. Останнє поняття не є бездоганим і дещо тавтологічним. Проте, якщо розглядати просторову структуру ринків, то за класичною схемою

можна виділити національний, регіональний та місцевий (локальний) ринок, тобто його територіально-просторові складові. Також можна говорити про міжнародний ринок регіональної політики. Особливо застосовуваним даний термін може бути до регіональної політики країн ЄС. Тут формується інтернаціональний інституціоналізований ринок регіональної політики. В ньому також представлена потужна структурна складова²⁷. Діють структурні фонди, формується відповідна структурна політика. Відбувається обмін благами (бюджетними і фондowymi трансфертами) між регіонами різних країн членів ЄС.

Структурна політика – це цілеспрямована система дій з метою змін співвідношення між складовими економіки. Розподіл повноважень є важливим проявом структурної політики. Зміна повноважень – це зміна структури управління.

В системі адміністративного ринку розрізняють горизонтальні (ієрархічні) і вертикальні (неієрархічні) торги. В процесі децентралізації влади відбувається постійне зростання горизонтальних обмінів. На адміністративному ринку ми можемо спостерігати торгівлю владою і підпорядкуванням, законами і правами їх порушувати, тобто правами і привілеями. На сьогодні гравці адміністративного ринку регіональної політики вимушені комбінувати вертикальний обмін між ієрархічними структурами адміністративного ринку, в якому в радянські часи сформувався корок із горизонтальним обміном між організаціями та регіонами. Горизонтальний розподіл доповнює і полегшує функціонування ієрархічного адміністративного ринку, ринок регіональної політики розвантажує та доповнює в певній мірі національний адміністративний ринок.

Україна позбулася химерної лівої ідеології в системі державного управління, проте не позбулася бюрократичного адміністративного ринку, де купляється і продається не тільки влада як товар й управлінські послуги, але й

²⁷ Структурна політика це політика перерозподілу та зміни співвідношень між складовими економіки (галузями, секторами, регіонами, повноваженнями тощо).

інші адміністративні блага, в тому числі статуси і т.ін. У трансформаційний період адміністративний ринок був доповнений товарним ринком, а також сам був глибоко монетаризований.

Влада також виступає як інструмент перерозподілу виведених на ринок ресурсів, накопичених у попередній економічній системі. У такий спосіб відбувається поступова капіталізація накопичених ресурсів.

Рівень залучення населення до адміністративної торгівлі дуже високий. Адміністративний ринок є за своєю суттю механізмом розподілу і перерозподілу. Якщо розподіляються владні повноваження, то формується відповідна структура та співвідношення влади як по вертикалі і горизонталі (національна, регіональна та локальна влада), так і по діагоналі (законодавча, виконавча та судова влада). Розподіл функцій влади відбувається в різних країнах по-різному. Так, наприклад, у Великобританії судова влада фактично має законодавчі функції, коли виступає із широкими можливостями до трактування та застосування законів, що базується на прецедентному праві.

Функціональна структура адміністративного ринку регіональної політики представлена на (рис. 2.24).

Можна виділити низку адміністративних ринків, або ж складові національного адміністративного ринку, а саме: адміністративний ринок державного управління, адміністративний ринок регіональної політики, адміністративний ринок силових структур (оборона, поліція тощо), адміністративний ринок наукових й освітніх структур, мистецтва та релігії. Фактично це аналог галузевих ринків. Якщо піти далі за такою логікою, то можна вести мову про адміністративні ринки в управлінні різними галузями господарства. Проте такий поділ є досить умовним, оскільки всі ці складові фактично функціонують як єдина система, єдиний адміністративний ринок країни. Про єдність ринку може свідчити вільне переміщення акторів ринку (чиновників та службовців) по посадах з однією сфери адміністрування в іншу. Хоча логіка обмежень тут, безумовно, є, існує певна професійна специфіка управлінців.

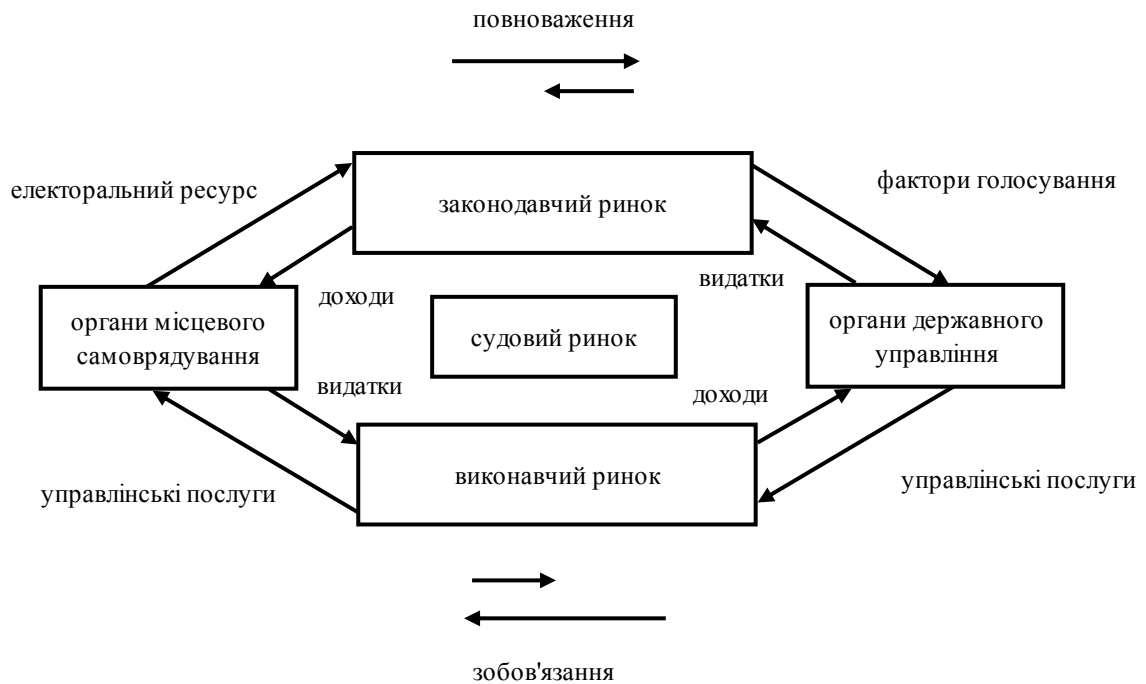

Рис. 2.24. Функціональна структура адміністративного ринку регіональної політики
** Джерело: складено автором.*

Обсяг адміністративного ринку є значно ширшим від обсягу сфери управління, адже він охоплює систему соціальних відносин не тільки господарської сфери, але й інших суспільних сфер. Цей ринок забезпечує рух «факторів виробництва» по соціальній драбині, формування ієрархічних відносин у суспільстві.

Домінування більшості на адміністративному ринку, превалювання принципу гігантоманії нівелюється правовим принципом захисту меншості. Тут можна згадати про протистояння людини та організації. Тут діє принцип примату особи над соціумом. За принципом економії ресурсу та його концентрації, принципом найменших зусиль домінує велика структура. Проте для балансування та підтримання відповідних структурних пропорцій меншість має бути захищена. В практиці господарювання, наприклад, це може проявлятися як протидія монополізму та проведення антимонопольної політики.

Функціонування адміністративного ринку регіональної політики зумовлює економіка адміністративних торгів та виключень. Структурна політика це прояв та спосіб перманентного переузгодження інтересів

центральної правлячої коаліції та управлінських еліт регіональних громад. Слід вести мову про розподіл на адміністративному ринку владних повноважень та відповідальності. Влада в цьому відношенні виступає активами, а соціальні зобов'язання – пасивами.

Точка рівноваги структурної політики формується внаслідок взаємодії владних акторів та покупців адміністративно-управлінських послуг. Структурна політика – це розв'язання проблеми перерозподілу та отримання компенсацій за такий перерозподіл. Структура владних повноважень та зобов'язань (повноважень та обов'язків) реалізується на ринку адміністративної політики. Важливі не тільки повноваження, але й обов'язки, оскільки економічний, або ж ринковий підхід зобов'язує до цього.

Ринок перерозподілу повноважень ніколи не вичерпає себе оскільки він породжує гроші (адміністративну ренту). Процес розподілу повноважень подібний за своєю сутністю до процесу приватизації (роздержавлення). Важливо розподіляти не тільки повноваження, але й обов'язки (зобов'язання), ділити активи і пасиви. Адже під час приватизаційних процесів, їх плануванні, гостро стоїть питання, як поділити пасиви, як прив'язати боргові зобов'язання до приватизованих структур. В економічній сфері існують спеціалізовані структури, які скуповують борги. Що є аналогом до цих структур в процесі поділу бюджетних пасивів та соціальних боргових зобов'язань? З логіко-математичної точки зору за розподілом стоїть операція поділу цілого на частини та операція знаходження відношення. Це уможлиблює схематичний опис цих процесів у моделях дискретної математики, таких її понять як відношення, відображення, відповідність а також моделей і методів комбінаторики.

Дослідник адміністративного ринку В.Найшуль пише, що у кожній культурі є сильні інститути. Їх завдання людей, які займаються соціальним конструюванням, – ці інститути виявити і відрефлексувати. Люди, які займаються практичною діяльністю, на них спираються, вони інтуїтивно прагнуть базувати на них свою діяльність, інакше вони втрачають владу та

гроші [204, 31-62].

Відсутність приватної власності, її юридична заборона та фактична можливість права розпоряджатися народною власністю (право розпорядження де факто) створили феномен номенклатурної власності та адміністративного ринку, як механізму перерозподілу та регулювання розпорядженням цією власністю.

Таким чином, при використанні інституційного підходу, який трактує право власності структурним чином глибоко і неоднозначно, ми можемо отримати концепт для розуміння процесів господарських та управлінських змін та їх впливу на формування сучасної системи господарювання в державі та її регіонах.

Зазначимо, що проведення адміністративної реформи зіштовхується з труднощами через те, що реформатори мають справу з потужним реліктом радянської економіки – адміністративним ринком. Науково-теоретичний концепт «адміністративного ринку, або економіки узгоджень» був запроваджений реформаторами-економістами, що розробляли ідейне оформлення господарських перетворень в СРСР та Росії (В.А.Найшуль, С.Г.Кордонський).

Адміністративний ринок складає жорстке ядро системи господарювання держави і через це економіка України не має нормального в класичному розумінні цього поняття адміністрування.

Мікроекономічний аспект аналізу передбачає виділення суб'єктів ринків регіональної політики. Розподіл ринку на горизонтальну (ієрархічну) та вертикальну (міжрегіональну) складові передбачає формування відповідного інституційного забезпечення функціонування в першу чергу щодо горизонтальної складової, оскільки дана сфера є менше формально регульованою ніж владно-підрядкувальні відносини між центром, який є уособленням спільних інтересів регіонів та окремими регіонами.

Ринок регіональної політики монополізований державою, регіональні та місцеві громади позбавлені фінансових ресурсів для свого розвитку та

інвестування у проекти регіонального та локального рівня. Регіональні та локальні повноважні інституції як гравці (актори) ринку регіональної політики обібрані та люмпенізовані. Ситуація розвивається в напрямку підвищення державної монополії на регіональну політику та породження цією монополією адміністративної владної ренти. В такій ситуації, якщо слідувати логіці ринкової парадигми, виробники та покупці мають низьку виробничу та купівельну спроможність, ринок не сприяє еквівалентному та взаємовигідному обміну, що стимулює розвиток. Адміністративні зусилля та діяльність в сфері регіонального управління, їх енергія спрямовується на державну монополізацію та підтримання залишкового принципу перерозподілу. Це прояви потужного радянського релікту адміністративного ринку, який тиражує себе і функціонує як рефлексивна система із обмеженим доступом. Заходи, спрямовані на подолання ситуації, що склалися можуть бути названі роздержавленням державної регіональної політики через децентралізацію управління регіональним розвитком.

По мірі зростання номенклатури послуг, що надається на ринку регіональної політики, відбуватиметься ускладнення можливості їх надання, оскільки зростання кількості «одиниць» послуг ускладнює систему адміністративного обліку та нормування у їх наданні.

Процеси, що відбуваються в сфері регіональної політики і регіонального управління державою можливо описувати, спираючись на концепти ринкової парадигми економіки. Ці наукові поняття, застосовані за методологічною схемою «подібно до того, як...» з одного боку розширюють поле досліджень економічної науки (ця дія відбувається в дусі «економічного імперіалізму»), а з іншого, дозволяють подивитися на феномени та процеси регіонального розвитку держави «іншими науковими очима».

Дослідження адміністративного ринку регіональної політики передбачає пошук відповіді на питання звідки береться адміністративне благо і як воно розподіляється? Які існують інститути, щоби довести це благо, ефекти від його використання до максимально більшої кількості акторів господарської

діяльності (громадян, домогосподарств, громад, фірм тощо).

Якщо адміністрування – це квазіфактор виробництва, то має бути і квазірента. Регіональна політика може бути представлена як сфера інституціалізації організаційно-адміністративного таланту регіональних управлінців (т.зв. четвертий фактор виробництва). Він має рентний вихід у вигляді бюджетних преференцій та інших адміністративних благ, що обмінюються на ринку регіональної політики.

В контексті реконцептуалізації регіональної політики важливо встановити межі використання наукових метафор, а також межі монополізації ринку регіональної політики. В різних режимах господарювання ринки регіональної політики будуть мати різне відношення в системі координат конкуренції та ефективності.

Адміністративна конкуренція залежить від розмірів (ваги) конкуруючих структур. Під розміром можна розуміти розмір організацій, наприклад розмір регіону, або наявний у ньому промислово-виробничий чи інший потенціал. Великі регіони мають більшу вагу на адміністративному ринку регіональної політики. Проте їх розміри не можна раптово поміняти. Регіон не може зростати як господарська одиниця, змінюючи свої адміністративні межі. Через це він «зростає», змінюючи «межі» свого адміністративного впливу на ринку регіональної політики. Це проявляється у управлінсько-господарської діяльності його еліт. В цьому контексті ринок регіональної політики слугує середовищем демпфірування зростання впливу регіонів, а також знаходження балансів інтересів у таких впливах. Зайвий вплив одних регіонів перерозподіляється іншим регіонам та каналізується в органах центрального управління «головного» регіону (центру), вимінюється на просування регіональної еліти по правлячій адміністративній драбини держави.

За умови функціонування держави як адміністративної системи з обмеженим доступом, обмін адміністративних повноважень відбувається не безособово, а персоніфіковано. Це породжує, зокрема, такі явища, як регіональний непотизм у формуванні кадрового потенціалу правлячої еліти

країни.

Причини неузгодженості у структурному балансуванні ринків регіональної політики, їх циклічному коливанні знаходяться як в середині самих ринків, так за їх межами. Це відбувається через переважання виробництва послуг над їх попитом та споживанням (перевиробництво управлінських послуг). Фактично це затоварення ринку управлінських послуг, коли виробляється не та продукція, яка користується попитом. Адміністрування ринку регіональної політики має подібні вади, що і система господарювання колишнього СРСР. Це ще раз підтверджує тезу про інституційний релікт адміністративного ринку радянського типу.

Для виправлення ситуації потрібні структурні зміни на адміністративному ринку. Неуспіх реформування адміністративного ринку регіональної політики може бути пояснений тим, що він реформується адміністративними, а не ринковими методами. Цей, по суті своїй ринковий, механізм обміну владних повноважень та підпорядкувань слід змінювати, враховуючи логіку функціонування ринкових процесів. Гравців з ринку не можна просто усунути, не завдавши шкоди всій структурі. Усунення повинно супроводжуватися компенсаційними заходами, що є аналогом компенсаційних «виплат» при ринковому регулюванні.

Реформування адміністративного ринку слід здійснювати не адміністративними, а ринково-регулюючими інструментами. Для цього необхідно віднайти такі інструменти, які б за своєю логікою дії відповідали ринковому механізму, були аналогами ринкових перетворень. Поки що це не вдалося. Адже ринок регулюється через адміністративне регулювання, класичне адміністративне регулювання. А адміністративний ринок не може бути регульований через класичне адміністративне втручання, оскільки воно, виростаючи і стикаючись із ним, втрачає логіку зовнішньої дії по відношенню до ринку, втрачає свою регулюючу сутність, стаючи предметом «торгу» на адміністративному ринку.

Логіка дій в такій ситуації майже патова. Або регулювати

адміністративний ринок адміністративними методами, які немає де взяти, або ринковими, тобто пустити процес на саморегуляцію. Можна також взяти зовнішнього регулятора. Таким регулятором може виступити привнесене інституційне середовище, система, більш потужна, ніж адміністративний ринок держави. Мова йде про інкорпорування його до складу вищої інтеграційної структури²⁸. Про відкриття національного адміністративного ринку, допуск на нього іноземних адміністраторів і послуг у вигляді відпрацьованих норм регулювання, можливо навіть і без доробки їх до українських реалій.

Граничним випадком у розвитку та функціонуванні посттоталітарних господарських систем, таким імпорнтним інструментом регулювання виступали окупаційні адміністрації, що спиралися на військові ієрархії з чіткою системою субординації (як це було у післявоєнних Японії та ФРН).

Слід розв'язати дилему: формувати чи не формувати нового органа – монополіста регіональної політики, який суперечить децентралізованій сутності цього адміністративного ринку. Хоча і в разі його формування, він може бути майданчиком (біржею), де узгоджуються різні за таксономічним рівнем інтереси: національні, регіональні та локальні.

Нерозуміння глибинної ринкової сутності адміністративних процесів та їх ролі у розвитку постсоціалістичного трансформованого господарства можна подолати, використовуючи принцип залежності траєкторії від попереднього розвитку, або колії (path dependence).

Ситуативний характер функціонування сучасного адміністративного ринку регіональної політики України призводить до того, що на ньому недостатньо представлені стратегічні продукти. Стратегія – це послуга довготривалого користування. А зараз спостерігаємо акцент на адміністративно-управлінські товари короткотривалого користування, які загортаються у стратегічну упаковку.

Виробництво засобів виробництва для сфери регіональної політики це виробництво систем регіонального управління, коли система управління

²⁸ Такою перспективною структурою для України виступає, безумовно, ЄС.

виробляє послуги, спрямовані на її внутрішнє споживання заради функціонування, самовідновлення і трансформації. Розуміння цих процесів може бути на основі використання моделі рефлексивного управління. В нас склалася ситуація, подібна на функціонування дистрибутивного ринку планової економіки, коли велика кількість руди вироблялася задля того, щоби виробити велику кількість кар'єрних екскаваторів, щоби виробити ще більшу кількість руди для іще більшої кількості кар'єрних екскаваторів.

Влада – це товар, а управління – послуга. Протидукування влади та управління, а також систем надання таких послуг власне і повинно регулюватися адміністративним ринком регіональної політики.

Держава – це колективний інтерес колективних інтересів. Тут ми спостерігаємо багаторівневий ступінь узагальнення інтересів, що виражається подібно до агрегування показників. Поки що владний ресурс не знайшов в особі держави свого ефективного в плані справедливості власника.

Слід позбутися міфологічного розуміння держави, як структури яка дбає суто про загальнонародні інтереси. Держава як структура, складається з індивідуальних політичних агентів, кожний з яких діє у своїх власних інтересах, і подібно до саморегуляції ринку відбувається регулювання політичних ринків регіональної політики. Питання стоїть в ефективності регулювання [75, с. 452].

Навіть служіння «моральному боргу» на думку В.Дементьєва може бути прирівняне до приватного інтересу, оскільки йдеться про індивідуальне розуміння державним агентом суспільного інтересу, його суб'єктивні уявлення, які поєднуються також за принципом переслідування акторами приватних інтересів.

Вчений робить висновок про те, що інтереси громадян (колективні блага) та інтереси державних агентів (політична рента) не збігаються [75, с. 453].

Немає ідеалізованого (ідеального) адміністрування, воно працює на ринкових засадах. Кожен індивідуальний адміністратор працює у своїх власних інтересах, мінімізує витрати, максимізує прибутки, є раціональним актором

(діячем).

Наукова символізація діяльності в сфері регіональної політики та опис її на основі наукових метафор ринкового фундаменталізму складають сутність мікроекономічного підходу до дослідження ринків регіональної політики, використання мікроекономічних моделей попиту і пропозиції, поведінки споживача і діяльності виробника адміністративних послуг.

У добу пізнього соціалізму, в лоні його адміністративного ринку народилися чисельні малі групи впливу, які були неможливі за функціонування командної економіки тоталітарного режиму. Пом'якшення тоталітаризму, авторитаризм брежнєвської пори породив, на думку експертів, потужні структури адміністративного ринку. Вони і є однією з причин неефективності економічної діяльності в більшості пострадянських країн, в тому числі в Україні та її регіонах.

Висновки до розділу 2

1. Визначено, що під інституційним забезпеченням регіонального розвитку слід розуміти створення належних умов для функціонування існуючих, а при потребі – реорганізацію та створення нових інституцій, які безпосередньо залучаються до процесів координації зусиль у цій царині, передусім у сфері розробки, провадження та моніторингу регіональної політики.

Запропоновано поняття регіональної інституціалізації економіки України під якою слід розуміти сукупність процесів становлення та функціонування мережі інститутів з структурування взаємовідносин між суб'єктами регіонального розвитку держави, узгодження інтересів між центром та регіонами, а також обмеження, що формують механізми діяльності та економічної поведінки акторів (суб'єктів) регіонального розвитку України.

2. Доведено, що при формуванні інституційно-правової бази регіонального розвитку слід виходити із модельного для України європейського

досвіду інституціоналізації економіки регіонів. Це передбачає адаптацію та запровадження в Україні європейського досвіду взаємодії центральних, регіональних та місцевих органів влади, а також вироблення механізмів ефективної взаємодії з європейськими відомствами, які займаються забезпеченням регіонального розвитку. Ці процеси передбачають проведення реальної децентралізації влади та формування спроможних територіальних громад в Україні.

3. Доведено, що ідеї інституціоналізму є одними з найпридатніших для дослідження регіонального розвитку, оскільки дана теорія виступає проти державно-монополістського регулювання економіки, за її децентралізацію, підтримку малих і середніх підприємств, розширення організаційного потенціалу громадянського суспільства. Регіони та муніципальні утворення досліджуються інституціоналізмом як самоврядні автономні спільності, причому перевага віддається соціально-культурним чинникам, духовним потребам людини в контексті поняття «якості життя». З точки зору інституціоналізму, який виступає за обмежене втручання держави в регіональний розвиток, стратегії мають утворювати певні рамки, в межах яких здійснюються конкретні рішення щодо використання ресурсів, зміни прав власності і таке інше.

4. Визначено, що ключовою проблемою децентралізації влади є проблема контролю інституцій громадянського суспільства на діяльність державних органів на різних рівнях управління. Складність зумовлена тим, що тут неможливо застосовувати схеми контролю споживача благ, засновані на відмові від споживання, як це відбувається по відношенню до фірми. З огляду на це запропоновано три варіанти ефективного розподілу повноважень, які можуть поєднуватися та перетинатися. Перший – досягнення домовленостей між центром та регіоном на основі угоди (контракту), що самовиконується. Цей варіант ускладнений нерівноправністю сторін та наявністю рентних інтересів хоча б в одній з них. Другий – вирішення розподілу за допомогою сили (примусу) з боку однієї з сторін. Проте цей варіант теоретично можливий лише

за умови, якщо домінуюча сторона мотивована у максимізації суспільних благ, більше, ніж слабка сторона. Третій – підключення зовнішньої сили, наприклад вступ до ЄС та вимушений привід законодавства у відповідності до певних стандартів. Таким чином, вченим поставлена і частково розв’язана проблема «перехідної регіональної політики» (пор. з поняттям перехідної економіки) на засадах застосування сучасної інституційної теорії, теорії суспільного вибору та конституційної політичної економії (у новітньому трактуванні даного поняття, як аналізу економічної політики держави).

5. З’ясовано, що інституційна модель, на якій базується розробка та реалізації регіональної політики, залежить від чинників політико-правового, соціально-економічного та культурно-історичного розвитку. Країни значно відрізняються за моделями впливу державних органів на процеси і явища територіальних диспропорцій. Значна різниця існує також і у методах державного втручання в процеси регіонального соціально-економічного розвитку, що передбачає формування різних інституційних структур. Крім того, на вибір конкретної інституційної структури регіонального розвитку впливають також геоекономічні інтереси країни, оскільки на їх основі формуються інститути транскордонного співробітництва та зовнішньоекономічних зв’язки у різних регіонах держави.

6. В межах ідеї «економічного імперіалізму» запропоновано використання ринкової наукової метафори у регіональній та регіональній структурній політиці, що передбачає уявлення про дану сферу управлінсько-господарської діяльності як про інститут ринку – складну структуру, в яку входять фінансові, управлінські та інформаційні ланки. Вони функціонують, використовуючи як інституційну основу норми ділових державно-управлінських відносин.

7. Визначено, що інститут ринку регіональної політики – це «місце» контакту різноманітних груп інтересів та коаліцій господарсько-управлінської діяльності, що мають між собою точки дотику. Одні пропонують власні послуги (виробники управлінських послуг), інші їх отримують (споживачі

управлінських послуг). Відповідно до ринкової парадигми в результаті повинні формуватися «ціни», встановлені ринком, а також уточнюватися обсяги реалізованої кількості «продаж-купівель». Аналогом ціни на ринку регіональної політики виступають законодавчі норми, що регулюють кількість та обсяги управлінських взаємодій (трансакцій) між акторами ринку. Акторами (гравцями) ринку є органи державної влади національного та регіонального рівня, а також органи місцевого самоврядування. Крім цих основних гравців на ринку можна ввести поняття факультативних акторів, якими є різні інституції, що надають чи отримують послуги в сфері формування та реалізації регіональної політики (наприклад, агенції та асоціації регіонального розвитку, науково-дослідні установи, банки та фонди регіонального розвитку тощо).

8. Визначено, що під структурною корекцією слід розуміти систему заходів організаційно-управлінського характеру, спрямованих на досягнення такої структури економічної та промислової діяльності регіону, яка з одного боку відповідає сучасним структурним нормам та стандартам (в першу чергу економічно розвинутим західним країнам), а з іншого – є результатом еволюційного розвитку секторно-галузевої структури економіки регіонів України, яка формувалася протягом різних періодів її господарської історії.

9. Констатовано, що реформування адміністративного ринку слід здійснювати не адміністративними, а ринково-регулюючими інструментами. Для цього необхідно віднайти такі інструменти, які б за своєю логікою дії відповідали ринковому механізму, були аналогами ринкових перетворень. Поки що це не вдалося. Адже ринок регулюється через адміністративне регулювання, класичне адміністративне регулювання. А адміністративний ринок не може бути регульований через класичне адміністративне втручання, оскільки воно втрачає логіку зовнішньої дії по відношенню до ринку, втрачає свою регулюючу сутність, стаючи предметом «торгу» на адміністративному ринку.

Результати дослідження другого розділу роботи опубліковано у наукових працях [159, 174, 175, 176, 179, 180, 181, 184, 185].

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ СТРУКТУРНО-ПРОСТОРОВИХ ТА ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

3.1. Макро- та мікропросторова інституціалізація економіки України

Для того, щоб глибше зрозуміти проблеми функціонування адміністративно-територіальної системи, одним зі складових якої є адміністративне районування необхідно розглянути історію формування адміністративно-територіального устрою нашої держави.

Впродовж 20-го століття адміністративний устрій України зазнав кардинальних змін. На початок минулого століття Україна була позбавлена будь-яких ознак не лише державності, а й навіть територіальної автономії. Вона була розділена між двома імперіалістичними державами: Росією та Австро-Угорщиною, причому в складі останньої переважно належала австрійській, частково – угорській частині цієї країни. Всього в межах Російської імперії основна українська етнічна територія складала 9 губерній, які, в свою чергу, ділились на 92 адміністративні одиниці нижчого порядку (90 повітів та 2 міста губернського підпорядкування).

В Австро-Угорській імперії перебували такі українські історичні території: Галичина (42 повіти повністю та 10 повітів Надсяння і Лемківщини – частково), Буковина (8 повітів, з яких повністю українських – 4, частково – 2), т.зв. Угорська Русь, тобто Закарпаття (об'єднувала 49 дрібних адміністративних одиниць – т.зв. столиць, з яких 20 були переважно українськими).

Крім впливу історичного чинника, однією із причин пробуксовки адміністративно-територіальної реформи є, на нашу думку, несформоване інституційне середовище її проведення. Під інституційним середовищем реформування адміністративно-територіального устрою слід розуміти сукупність державних інституцій управління національного, регіонального та

локального рівнів та інститутів (законів, традицій, стереотипів господарської діяльності і т.ін.), що формує умови та визначає потреби змін територіальної структури управління країною. Дане середовище забезпечує реалізацію управлінських впливів на різних таксономічних щаблях влади. Серед кроків з формування необхідного інституційного середовища реформування адміністративно-територіального устрою України рівні слід назвати:

- суттєве підвищення ролі регіональної політики в системі державного управління, регіональна політика повинна стати основним регламентуючим інститутом, що визначає нормативи та інструменти реалізації цілей соціально-економічного розвитку країни, як це відбувається, приміром у європейських країнах [181, с. 92-97];

- створення не фрагментарного, як це відбувається зараз, а послідовного законодавчо-правового поля реформування адміністративно-територіального устрою;

- формування низового інституційного потенціалу проведення реформи, зокрема формування в системах органів регіональної влади інституцій, які б займалися підготовкою та проведенням реформи;

- залучення до підготовки організації проведення реформи інституцій недержавного самоврядування на місцях.

Науково-методологічною основою реформування адміністративно-територіального устрою на субнаціональному рівні може слугувати адміністративне районування, а на субрегіональному – мікрорайонування (адміністративне мікрорайонування). Цей процес виокремлення просторово-економічних структур дозволить максимально врахувати господарську складову при моделюванні та подальшому формуванні та реалізації нової адміністративної сітки.

Економічно-просторова база реформування адміністративно-територіального устрою дуже важлива, адже економічний простір характеризує протяжність і структуру економічних процесів, умови існування і взаємодію різних суб'єктів економічних відносин та елементів економічних систем.

Слід зазначити, що проведення адміністративно-територіальної реформи не повинно бути самоціллю державного будівництва. Метою реформи повинні бути: забезпечення населення якісними та доступними послугами, отримання органами місцевого самоврядування реальних фінансово підкріплених повноважень для організації таких послуг, формування умов для реалізації творчого потенціалу територіальних громад і формування на цій основі нових осередків економічного зростання [253, с. 47].

Систематизація та узагальнення розроблених вітчизняних і зарубіжних підходів до адміністративного районування свідчать про те, що існує об'єктивна необхідність розвитку науково-методичних основ його проведення та практичного інструментарію його реалізації, що дозволить повною мірою забезпечити адаптивність та ефективність функціонування регіональної системи до сучасних умов.

В Україні проводяться фундаментальні дослідження з проблем адміністративно-територіального устрою та його удосконалення [133, с. 7-16]. Зокрема, визначено методологічні засади адміністративно-територіального устрою України, встановлена сутність адміністративно-територіальної одиниці як соціально-економічної й адміністративно-політичної цілісності, визначені вихідні засади формування адміністративно-територіального устрою України.

Разом з тим, внаслідок соціально-економічної і політичної трансформації суспільства за роки незалежності, назріла гостра необхідність реформування адміністративно-територіального устрою України відповідно до нових реалій управління політичним і соціально-економічним розвитком регіонів, формування і розподілу адміністративно-територіальних одиниць на території країни та підвищення ефективності діяльності державних органів влади. Наявні адміністративно-територіальні одиниці, які зазначені у діючій Конституції України, не відповідають сучасним реаліям суспільства, застарілими є критерії їх віднесення до певних категорій, недостатньо використовується для їх визначення наукова база регіональної економіки, географічних та інших наук. Це стосується встановлення меж адміністративно-територіальних одиниць

різних типів, віднесення населених пунктів до певних категорій, що обумовлено зміною демографічної ситуації в Україні, обліку населених пунктів, їх географічних назв тощо.

До того ж, у Конституції України різних періодів вживаються різні поняття – адміністративно-територіальний і територіальний устрій, відсутня чіткість у статистичному обліку адміністративно-територіальних одиниць. В сучасних умовах різко загострилась ситуація забезпечення адміністративно-територіальних одиниць ресурсами для виконання ними повноважень. Невирішеним є питання визначення адміністративно-територіального статусу територіальних громад. Актуальним є питання встановлення переліку адміністративних послуг та плати за них, що важливо для формування дохідної частини місцевих бюджетів.

Практичне розв'язання наведених проблем вилилося у процес децентралізації інституту державної влади в Україні, який неформальної відбувається з початку 2014 року, проте розгортається на складному тлі політичного та військового конфлікту, що значно ускладнює його конструктивну реалізацію.

Слід констатувати, що на сьогодні в Україні напрацьована критична маса моделей економічного районування [270, с. 33-37]. Основною проблемою, яку не вдається розв'язати протягом більш як десяти років, є проблема практичного використання економічного районування у сфері регулювання розвитком національного господарського комплексу держави.

Для вирішення проблем, що склалися з економічним районуванням України, потрібні цілеспрямовані зусилля вчених та управлінців в сфері розробки регіональних стратегій розвитку і оптимізації просторової структури економічних районів під ці стратегії, що потребуватиме залучення додаткових інвестиційних ресурсів в макроекономічні райони, важливі з погляду майбутнього соціально-економічного розвитку країни.

Нові економічні райони поряд із внутрішньодержавною спеціалізацією повинні мати потужну зовнішньоекономічну складову, яка слугуватиме

включенню економічного простору України у міжнародний економічний простір. Відповідно до цього побудована нова модель економічного районування держави (підрозділ 4.1), яка передбачає виділення чотирьох глобалізованих економічних районів, або макрорегіонів України: Центрального, Західного, Південного і Східного із відповідними центрами у Києві, Львові, Одесі та Донецьку [158, с. 148-162, 262]. В світлі останніх подій, пов'язаних із тимчасовою втратою Україною частин макрорегіонів (тимчасова окупація АР Крим та проведення антитерористичної операції на Донбасі) макрорегіональна інституціоналізація економіки держави дещо змінила свою конфігурацію, що не змінює сутності процесу закріплення в інституціях територіального управління економічних інститутів районування та регіоналізації.

Розв'язання проблеми практичного впровадження економічного районування України пов'язане із вирішенням двох практичних завдань. По-перше, слід створити необхідні інституційні умови для цього процесу, по-друге, проаналізувавши існуючі моделі районування, які не вдалося впровадити в практику господарювання, розробити нову модель економічного районування, яка б відповідала сучасним вимогам. Зокрема, процесам глобалізації, міжнародної міжрегіональної інтеграції, піднесенню ролі регіонів держави у процесах соціально-економічного розвитку. Всі названі вище процеси є надскладними за своєю суттю, мають як позитивні, так і негативні наслідки, діють одночасно, накладаючись, а подекуди й розвиваючись із протиріччями одне одному.

Через названі вище причини нова модель економічного районування враховує глобальні, регіональні та міжрегіональні процеси розвитку господарської діяльності. Пропонована модель складається з невеликої кількості економічних районів, які є конкурентноздатними у міжнародному економічному просторі, мають потужну інфраструктурну мережу для підтримання міжнародних економічних зв'язків. Це насамперед порти, автомобільне, залізничне та повітряне сполучення. Поряд із забезпеченням інтеграції України в міжнародний економічний простір такі макропросторові

структури відіграють ще й транзитну функцію, оскільки наша держава має дуже вигідне у цьому відношенні положення, яке не використовується повною мірою. Крім того макрорегіональна інституціоналізація економіки України та належне організаційно-інституційне формування глобалізованих макроекономічних районів відповідає актуальним потребам інтеграції України до європейського економічного простору в світлі практичної імплементації Угоди про асоціацію, яка розпочалася із 1 січня 2016 року.

Більш детально аналітичні аспекти моделі макрорегіональної інституціоналізації економіки України буде подано у четвертому розділі дисертації. Регіональна інституціоналізація економіки може слугувати концептуальною базою для проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні на засадах децентралізації деяких, чітко визначених законодавством, інститутів влади.

Слід зазначити, що українськими вченими напрацьований значний науковий потенціал, який є підґрунтям проведення адміністративно-територіальної реформи. Проте ці процеси потребують переосмислення інституціоналізації економіки держави не тільки на макрорегіональному рівні, але й на рівні мікрорегіональному. Такий підхід зумовлений класичними методологічними уявленнями проведення економічного аналізу на макро- та мікрорівні. І можемо стверджувати, що крім макрорегіональної інституціоналізації економіки існує й мікрорегіональна інституціоналізація, концептуальний інструментарій якої складається з понять про мікрорайонування регіонів держави. Розглянемо цю проблему більш детально, спираючись на проведене у дослідженні мікрорайонування Львівської області.

Слід зазначити, що мікрорайонування територій областей, як механізм проведення реформи, висвітлено у науковій літературі недостатньо. У сучасній регіональній економіці склалася така ситуація, що проблематиці мікрорайонування приділяється значно менша увага, ніж проблемам виділення макрорайонів України. Проте, на потребу проведення адміністративно-територіальної реформи, на субрегіональному рівні мікрорайонування може

стати об'єктивним підґрунтям виділення відповідних просторово-економічних структур.

Соціально-економічні мікрорайони являють собою «об'єктивно функціонуючі комірки (стільники) регіональної організації життя суспільства», у межах яких «протікає життя людей та здійснюється циклічна суспільна діяльність» [311, с. 103]. Характерними рисами мікрорайонів є «компактна територія, трудова діяльність населення, соціально-економічна спільність життя людей, соціально-інфраструктурний комплекс тощо» [311, с. 105]. Інтеграційною базою мікрорайонів, як правило, виступають ті чи інші види економічної діяльності. Донедавна такою базою мікрорайонування виступала промисловість, дослідники мікрорайонів акцентували увагу також на розвитку виробничої та соціальної інфраструктури [236, с. 447].

Отже, економічний мікрорайон – це територія, виділена для цілей планування територій на основі дрібного економічного районування. Виділяється в адміністративних границях, а у випадках, коли територія в адміністративних границях не має необхідної з позицій планування територіальної цілісності, заново. Більшу частину економічних мікрорайонів у зонах інтенсивного господарського освоєння становлять зони впливу або господарського тяжіння надвеликих, великих і середніх міст. Окрім зон впливу міст економічні мікрорайони являють собою спеціалізовані території. Насамперед, це лісопромислові та нафтовидобувні райони, райони зрошувального рільництва, курортні райони, які займають декілька адміністративних районів [249, с. 72]. Дрібне економічне районування – це районування, яке здійснюється для цілей планування територій з метою виділення економічних мікрорайонів як об'єктів планування територій на регіональному і місцевому рівні. Іноді роль економічних мікрорайонів відіграють одиниці адміністративно-територіального устрою країни – адміністративні райони або їхні групи. Проте у багатьох випадках районування території для цілей планування територій необхідно здійснювати заново. Вибір того або іншого фактора як районоутворюючого визначається конкретною

характеристикою території (тип виробничої спеціалізації, особливості локалізації виробництва, розвиток міста-центру тощо). Найбільш масовим видом планування економічних мікрорайонів є схеми планування територій, прилеглих до великих міст [249, с. 65].

Як бачимо, економічні мікрорайони характеризуються компактністю території та інтегрованістю на основі окремих видів економічної діяльності. В залежності від економіко-географічного положення структуруючими галузями мікрорайонів можуть бути галузі промисловості або сільського господарства. Підґрунтям інтегрування галузей та господарської діяльності населення виступає виробнича та соціальна інфраструктура. Мікрорайон може мати як загальнонаціональну, так і макрорегіональну спеціалізацію. Утворюються мікрорайони навколо найбільших локальних центрів системи розселення.

Методика виділення мікрорайонів складається з декількох етапів. Спочатку виділяються основні види економічної діяльності населення, які формуються навколо ядер господарської активності, проводиться делімітація поширення кожного з виділених видів діяльності та встановлюються межі економічних мікрорайонів на основі синтезу ареалів різних видів економічної діяльності населення.

Якщо адміністративно-територіальне реформування регіонів України буде здійснюватися в напрямку укрупнення адміністративно-територіальних районів, як це і передбачено положеннями відповідних урядових документів про децентралізацію державної влади в Україні, це потребуватиме об'єктивного просторово-економічного підґрунтя. Мікрорайонування, у такому випадку, слугуватиме науковою основою для формування нових адміністративно-територіальних утворень субрегіонального рівня. Новостворені дієздатні структури відповідатимуть принципу самоврядування та демократизації життя населення області, що призведе до підвищення ролі місцевих громад у вирішенні проблем соціально-економічного розвитку.

Однією з найважливіших передумов внутрішньообласного

мікрорайонування є спеціалізація окремих частин області на випуску певних видів продукції, комплексність розвитку, наявність ядра із спеціалізацією у межах великого економічного району.

Українськими вченими, на основі використання математичних методів регіонального аналізу (побудови матриці таксономічних відстаней та групування об'єктів за допомогою «вроцлавської таксономії» та «дерева поєднань» Б.Бері), проведено типологізацію адміністративних районів Львівщини. Було виділено такі типи адміністративних районів: гірський з екстенсивним господарством, високо урбанізований індустріальний, індустріально-аграрний, аграрно-індустріальний, низькогірський з екстенсивним господарством, приміський, індустріальний [310, с. 58-64].

На основі виділених типів адміністративно-територіальних районів можна запропонувати мережу соціально-економічного мікрорайонування Львівської області. Дана мережа складатиметься з шести економічних мікрорайонів, а саме: Карпатського гірського з екстенсивним розвитком економіки, Прикарпатського урбанізованого промислового, Центрального приміського промислового, Прикордонного промислово-сільськогосподарського, Північно-східного сільсько-господарсько-промислового, Північного промислового (табл. 3.1).

Основною ідеєю реформування адміністративно-територіального устрою України та її регіонів є перехід від системи рад до формування дієздатних територіальних громад різного таксономічного рівня. Така доктрина трансформації системи регулювання регіонального та місцевого розвитку поступово сформувалась в наукових та управлінських колах держави за останні дванадцять років.

Відповідно до цього необхідно внести концептуальні зміни до процесу виділення просторово-економічних структур всередині області. Крім мікрорайонів слід виділяти міжрайонні господарські кластери, поєднання яких формуватиме мережі різних видів економічної діяльності. Структурними елементами міжрайонних кластерів виступатимуть суб'єкти господарювання

області.

Таблиця 3.1

Соціально-економічні мікрорайони Львівської області

станом на 1 січня 2015 р.

Назва економічного мікрорайону	Адміністративно-територіальні райони, що входять до його складу	Площа території, кв.км	Чисельність населення, тис.осіб	Щільність населення, осіб/кв.км
Карпатський	Старосамбірський Турківський Сколівський	3909	176,5	45,2
Прикарпатський	Самбірський Дрогобицький Стрийський	2948	311,4	105,6
Центральний	Пустомитівський Городоцький Миколаївський Жидачівський Перемишлянський	4261	359,2	84,3
Прикордонний	Мостиський Яворівський	2389	180,2	75,4
Північно-східний	Радехівський Кам'янка-Буський Буський Бродівський Золочівський	5121	285,7	55,9
Північний	Сокальський	1570	94,2	60,0

* Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних²⁹.

Економічні мікрорайони та міжрайонні економічні кластери можуть стати основою формування укрупнених адміністративно-територіальних районів області, якщо таке укрупнення буде проводитися після реформування сілрад та створення на їх базі дієздатних адміністративно-територіальних одиниць – громад.

Формування кластерів є перспективним напрямом соціально-економічного розвитку регіону. Кластеризація, як процес, що доповнює мікрорайонування області стає дієвим інструментом структурування економічного простору регіону та його адміністративного центру – міста Львова.

На території Львівської області формуються кластери різних видів та галузевих профілів, зокрема це: бальнеологічно-лікувальний кластер

²⁹ Райони та міста Львівської області. Статистичний щорічник за 2008 рік. – Львів : ГУСЛО, 2009. – С. 20.

«Прикарпатський» (Трускавець-Моршин-Східниця); туристично-відпочинковий кластер «Карпатський» (Славськ); виробничо-промислові кластери «Стрийський» (Стрий), «Дрогобицький» (Дрогобич, Борислав, Стебник), «Червоноградський» (Червоноград, Соснівка); низка агропромислових кластерів «Радехівський», «Стрийський», «Жовківський» (Жовква, Куликів, Дубляни), «Львівський приміський» та ін.

Навколо Львова формується туристично-відпочинковий кластер «Золота підкова» (Олеськ, Свірж, Золочів). Найбільша кількість кластерів, що формуються, сконцентрована, звичайно, у центрі області – місті Львові. Це, зокрема: інноваційно-наукові кластери на базі найбільших навчальних університетів міста (наприклад «Економосвіта» до складу якого входять НУ «Львівська політехніка», Львівський банківський інститут, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України»), транспортно-транзитний кластер із залучень інфраструктурних об'єктів Львова, а також прикордонної інфраструктури (переходи Краковець, Шегині, Мостиська). У регіональному центрі області сформувався потужний туристично-відпочинковий кластер міжнародного значення. Також в місті сформувався інфраструктурно-спортивний кластер «Євро 2012».

Перспективним напрямом кластеризації господарства міста Львова є формування кластерів на засадах т.зв. «економіки знань». Це, по суті, інноваційно-наукові кластери з високою часткою інтелектуального капіталу.

При визначенні доцільності формування мікрорайонів та кластерів, як економічної основи оновленого адміністративного устрою області, необхідно враховувати, що саме в адміністративно-територіальних районах здійснюється безпосередня життєдіяльність громад, реалізуються потреби населення в праці, навчанні, відпочинку, забезпечуються багато соціальних потреб. На даний час у значній кількості районів Львівської області немає крупних промислових підприємств або інших господарюючих суб'єктів, через що вони знаходяться в складному фінансово-економічному положенні.

З огляду на це особливої актуальності для досліджуваного регіону

набирає проблема створення інноваційних структур мікроекономічного рівня у сільському господарстві. Однією з організаційних формами таких структур є агротехнопарки, які добре зарекомендували себе в практиці господарювання інших країн і можуть бути сформовані на базі суб'єктів економічної діяльності у сільськогосподарській сфері Львівської області.

Отже, мікроекономічне районування та кластерний аналіз економіки регіонів можуть бути основою наукового обґрунтування меж нових адміністративних районів, формування яких буде здійснюватися у перспективі, після укрупнення сілрад та створення на їх базі дієздатних місцевих громад. Використання мікроекономічного інструментарію передбачає впорядкування та уніфікацію підходів до виділення мікрорайонів. Мікрорайонування області повинно враховувати специфіку її адміністративно-територіального поділу.

Сітка економічних мікрорайонів у поєднанні із виділеними міжрайонними кластерами може бути використана не тільки для формування нових адміністративно-територіальних районів, але й для активізації соціально-економічного розвитку середніх та малих міст області, які виступатимуть центрами мікрорайонів та кластерів. Це дозволить, хоча б частково, послабити проблеми просторового розвитку економіки Львівської області.

Внесені пропозиції передбачають якнайшвидше прийняття базових законів у сфері реформування адміністративно-територіального устрою та інститутів державної влади в Україні. Крім того, центральним та регіональним органам державного управління, із залученням відповідних установ системи Національної академії наук України, необхідно створити офіційний електронний довідник «Адміністративно-територіальний устрій України» з можливим доступом до нього через мережу Інтернет.

3.2. Структурно-інституційний розвиток підприємницького сектора та структурно-інституційні процеси в регіонах України

Зазначимо, що на сучасному етапі економічного розвитку урядові

структури зарубіжних країн приділяються значну увагу підприємницькому сектору економіки. Це зумовлено тим, що підприємництво позитивно впливає на впровадження інновацій, зайнятість та загальний рівень добробуту населення в регіонах держави. Урядові структури розвинутих країні активно підтримуються малий і середній бізнес, формуючи відповідне інституційне середовище, оскільки ці господарські структури забезпечують формування конкуренції і сприяють підвищенню економічної активності. Сприяння ж розвитку великого підприємництва забезпечує формування потужного економічного потенціалу країн та регіонів.

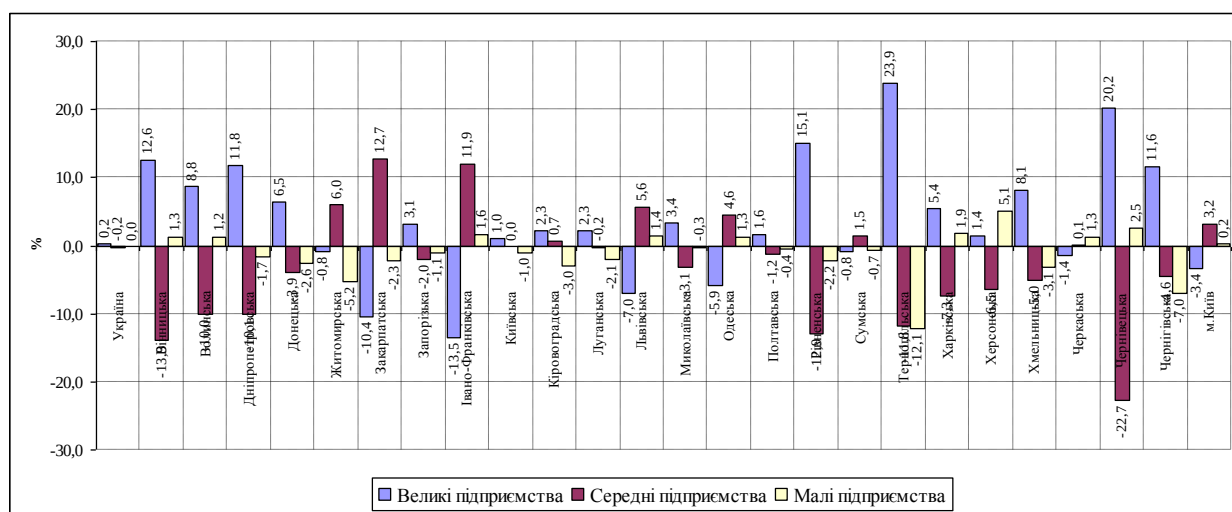

Рис. 3.1. Зміни у регіональній структурі підприємництва за 2010-2014 рр. (за показником обсягу реалізації продукції)

* Джерело: складено автором на основі джерела³⁰.

Зміни, які відбулися у регіональній структурі підприємництва, представлені на (рис. 3.1) і мають різноплановий характер. Так, за обсягами реалізованої продукції великими підприємствами найбільше зростання відбулося у Тернопільській (23,9%), Чернівецькій (20,9%) та Вінницькій областях (12,7%). Натомість найсильніше падіння продемонстрували великі підприємства Івано-Франківської (13,5%), Закарпатської (10,4%) та Львівської (7,0%) областей.

На середніх підприємствах обсяги реалізації продукції найбільше зросли у Закарпатській (12,7%), Івано-Франківській (11,9%) та Житомирській (6,0%)

³⁰ Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

областях. А значне падіння спостерігається у Чернівецькій (22,7%), Вінницькій (13,9%) та Рівненській (12,9%) областях. Також подібний рівень падіння демонструють середні підприємства Тернопільської (11,8%) та Волинської (10,0%) областей.

За показником чисельності зайнятих на великих, середніх та малих підприємствах регіонів України, представленим на (рис. 3.2), можемо спостерігати такі тенденції, як менша розбіжність показників між різними організаційними секторами підприємництва та декілька значних змін чисельності зайнятих, зокрема у Рівненській та Чернівецькій областях.

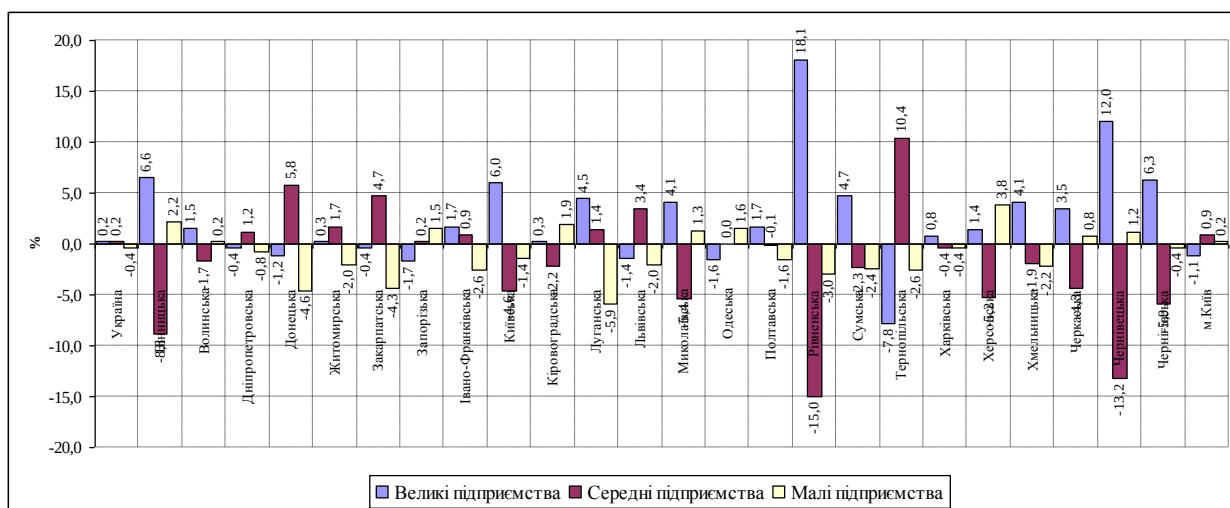

Рис. 3.2. Зміни у регіональній структурі підприємництва за 2010-2014 рр. (за показником зайнятості)

** Джерело: складено автором на основі джерела³¹.*

На великих підприємствах найбільше зростання чисельності зайнятих відбулося у Рівненській (18,1%), Чернівецькій (12,0%) та Вінницькій (6,6%) областях. Проте у Тернопільській області зайнятість у секторі великих підприємств знизилася на 7,8%, у решті областей де спостерігається зменшення кількості зайнятих, воно незначне – у Запорізькій 1,7%, у Донецькій 1,2%.

Сектор середніх підприємств характеризується наступними змінами: зростання чисельності зайнятих у Тернопільській (10,4%), Донецькій (5,8%) та Закарпатській (4,7%) областях. А у Рівненській, Чернівецькій та Вінницькій

³¹ Там само.

областях чисельність зайнятих на середніх підприємствах зменшилася на 15,0%, 13,2% та 8,8% відповідно.

Розвиток малого підприємництва в регіонах України характеризується рядом негативних тенденцій. Про це свідчать сповільнений темп зростання кількості малих підприємств, доволі низька частка зайнятих на цих підприємствах у загальній кількості зайнятих працівників, недостатня частка виробленої продукції малими підприємствами. До такого стану розвитку підприємницького сектору в регіонах України призводять недосконалість ринкової інфраструктури, недостатній розвиток конкурентного середовища, нестача власних оборотних коштів, дефіцит інвестиційних ресурсів.

За офіційними даними, в Україні малі підприємства складають нині 96,7 % від загальної кількості усіх підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності. Так, станом на кінець 2014 року їх число склало 10105 підприємств.

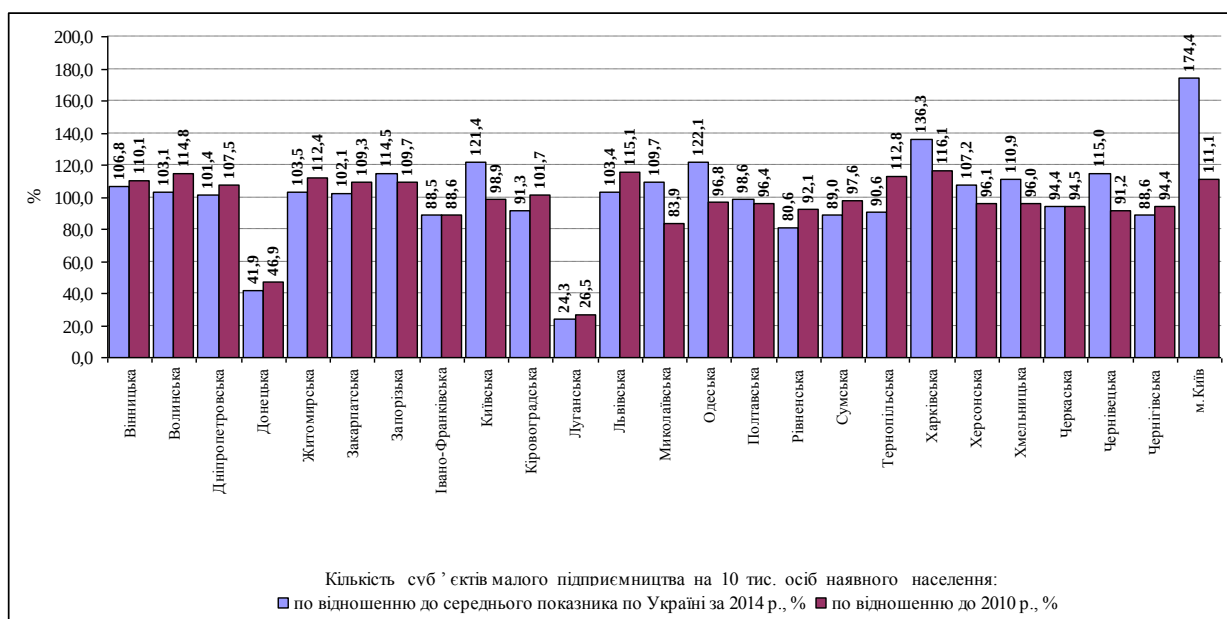

Рис. 3.3. Кількість суб'єктів малого підприємництва на 10 тис. осіб наявного населення у 2014 р. по відношенню до середнього показника по Україні та по відношенню до 2010 р., %

** Джерело: складено автором на основі джерела³².*

Найменшу кількість малих підприємств мали Луганська та Донецька області. Кількість суб'єктів малого підприємництва на 10 тис. населення в

³² Там само.

регіонах України за період 2010-2014 рр. найбільше зросла у Харківській (16,1%), Львівській (15,1%), Волинській (14,8%), Тернопільській (12,8%), Житомирській (12,4%), Вінницькій (10,1%) областях та місті Києві (11,1%). Зменшення цього показника найсильніше у Луганській (73,5%) та Донецькій (53,1%) областях, що пов'язано із веденням бойових дій та їх частковою окупацією. Також значно зменшилася кількість суб'єктів малого підприємництва на 10 тис. населення у Миколаївській (16,1%), Івано-Франківській (11,4%), Чернівецькій (8,8%) та Рівненській (7,9%) областях (рис. 3.3).

Зміна загальної кількості малих підприємств регіонів у загальній кількості малих підприємств в Україні демонструє тенденцію до зростання (за винятком Донецької, Луганської та Чернівецької областей, де падіння склало відповідно 3,8%, 2,0% і 0,3%). Найбільше зріс цей показник у м. Києві (4,1%), Київській (1,4%) та Одеській (0,6%) областях (рис. 3.4).

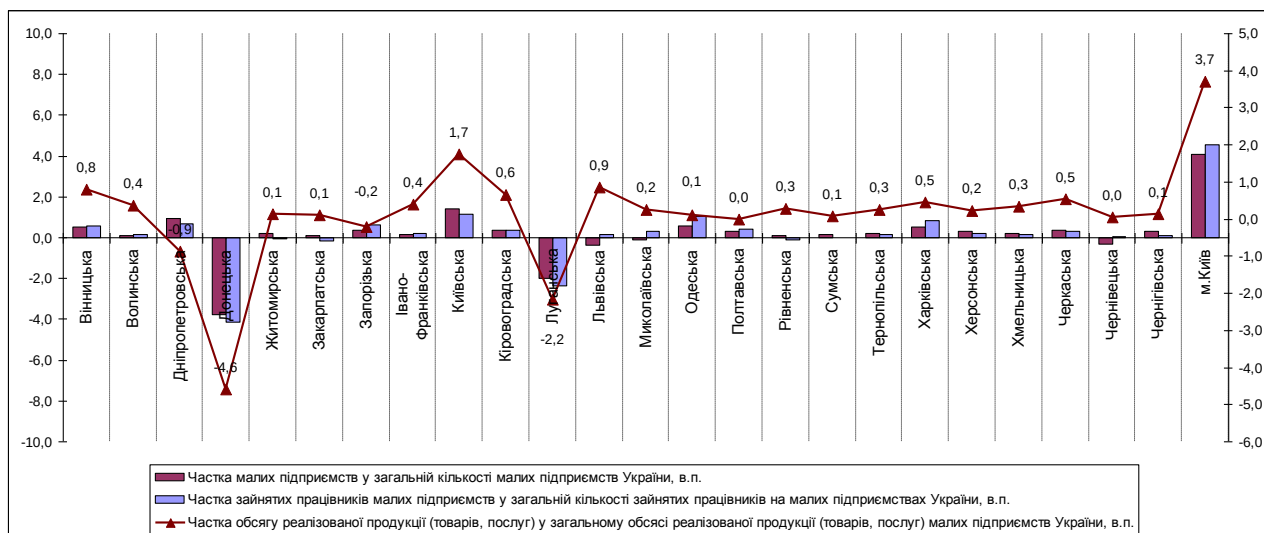

Рис. 3.4. Зміна основних показників діяльності малих підприємств в регіонах України за 2010-2014 рр., в.п.

(зміна частки показника по відношенню до загального показника в Україні)

* Джерело: складено автором на основі джерела³³.

Натомість зміна кількості малих підприємств в середині регіонів у загальній кількості підприємств відзначається значнішим зростанням у переважній кількості регіонів, зокрема: у Чернігівській області (3,5%),

³³ Там само.

Вінницькій (2,7%), Київській (2,6%) та Житомирській (2,4%) областях. Падіння цього показника спостерігається лише у Луганській області і становить 0,3% (рис. 3.5). Це пов'язано із зміною розмірів території Донецької та Луганської областей, спричинених їхньою тимчасовою окупацією.

Проте за показником кількості зайнятих працівників за досліджуваний період зростання спостерігається лише у десяти регіонах України. Найбільше він зріз у Херсонській, Вінницькій та Одеській областях. У чотирнадцяти регіонах держави спостерігається зменшення кількості зайнятих працівників у малому підприємстві. Найвиразнішою ця тенденція є у Запорізькій, Донецькій та Луганській областях.

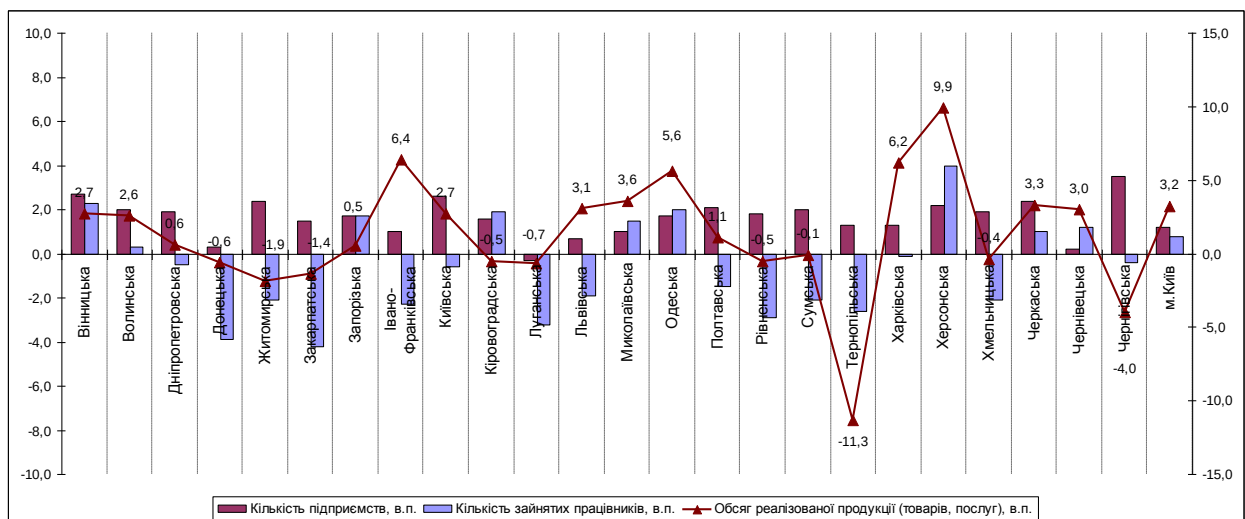

Рис. 3.5. Зміна основних показників діяльності малих підприємств в регіонах України за 2010-2014 рр., в.п.

(зміна частки показника по відношенню до загального показника у регіоні)

* Джерело: складено автором на основі джерела³⁴.

Таким чином, можна визнати, що стан малого підприємництва в країні хоча і демонструє певні тенденції до зростання у більшості регіонів, але такі його показники розвитку як кількість працюючих та обсяг реалізованої продукції свідчать що у Донецькій, Луганській, Житомирській, Закарпатській, Тернопільській та Чернігівській областях темпи розвитку малого підприємництва залишаються на низькому рівні.

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) малими підприємствами в

³⁴ Там само.

регіонах України за видами економічної діяльності (додаток В, табл. В.1) засвідчує, що лідирують за питомою вагою в структурі такі види економічної діяльності: оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, промисловість, сільське, лісове та рибне господарство. У середньому по Україні їх питома вага складає 73,3%.

Наступні місця за обсягами реалізованої продукції посідають такі види економічної діяльності, як: будівництво, операції з нерухомим майном, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність. Останні місця займають освіта, охорона здоров'я і надання соціальної допомоги, мистецтво, спорт, розваги та відпочинок.

Проведений аналіз свідчить про те, що розвиток суб'єктів малого підприємництва, фізичних осіб і малих підприємств до початку політико-економічної кризи в Україні активізувався, незважаючи на значний податковий тягар та непередбачену регуляторну політику загалом. Криза спричинила падіння показників розвитку підприємництва в регіонах України, в першу чергу у Донецькій та Луганській областях.

Для корегування ситуації, що склалася в сфері розвитку малого підприємництва регіонів України, необхідно проведення регуляторних заходів наступного спрямування: поступове зниження податкового навантаження на суб'єктів малого підприємництва; подальше формування спрощеної системи оподаткування; поліпшення доступу суб'єктів малого підприємництва до фінансових ресурсів, зокрема розвиток системи мікрокредитування.

Розвиток підприємництва в регіонах України є ефективним стимулятором структурних змін, оскільки підприємницький сектор є головною ланкою активізації економічного розвитку. Зокрема розвиток малого і середнього підприємництва дозволяє швидко долати такі негативні явища, як безробіття й неповна зайнятість, сприяє підвищенню конкурентоспроможності пріоритетних секторів економіки регіонів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, оскільки дозволяє у короткі терміни і гнучко провести залучення людських, фінансових та виробничих ресурсів у необхідні види економічної діяльності.

Структурне корегування на засадах стимулювання розвитку підприємництва повинно здійснюватися задля формування такого прийняттого розподілу ресурсів між видами економічної діяльності, секторами економіки та регіонами, який би забезпечував стійкість економіки регіонів та формував потенціал її стабільного розвитку. При цьому слід брати під увагу найбільш значущі економічні диспропорції, які найбільше перешкоджають стабільності процесів відтворення. Пріоритетність конкретного виду економічної діяльності у підприємницькому секторі того чи іншого регіону можна визначити на основі наступних критеріїв:

- експортний потенціал (продукція повинна посилювати конкурентоспроможність на зовнішньому ринку та сприяти швидкому нарощуванню експорту);

- перспективи попиту на продукцію на внутрішньому ринку;

- соціально-економічний розвиток держави в цілому (розвиток пріоритетних видів підприємницької діяльності регіонів повинен забезпечити зростання наукового та інтелектуального потенціалу країни в цілому);

- позитивний побічний ефект (якщо в разі прискореного розвитку даного виду підприємництва підвищується ефективність всіх інших, то він може бути визнаним пріоритетним).

З огляду на це, сьогодні є життєво важливим включення розвитку підприємництва в Україні до загальної стратегії економічного зростання і структурної реконструкції національної економіки та економіки регіонів. Це дозволить виробляти дієві заходи для проведення структурної корекції економіки регіонів України. Структурне корегування економічного розвитку регіонів України передбачає проведення аналізу структурно-інституційних змін економіки областей та макрорегіонів держави, що передбачає розробку і використання методичних прийомів структурного аналізу, формування відповідних методичних підходів. Розглянемо і використаємо цей методичний інструментарій на прикладі Буковини.

Розвиток економіки Чернівецької області зумовлений тим, що відповідно

до галузевої-секторальної структури виробництва область належить до областей аграрно-індустріальної категорії. Упродовж останніх років економічна діяльність області відмічається стабільним зростанням показників соціально-економічного розвитку і значними структурними змінами. Це відбувається завдяки активній підтримці традиційних видів діяльності та пришвидшеному розвитку послуг. Отже, провідне місце в економіці області займають промисловість і сфера послуг.

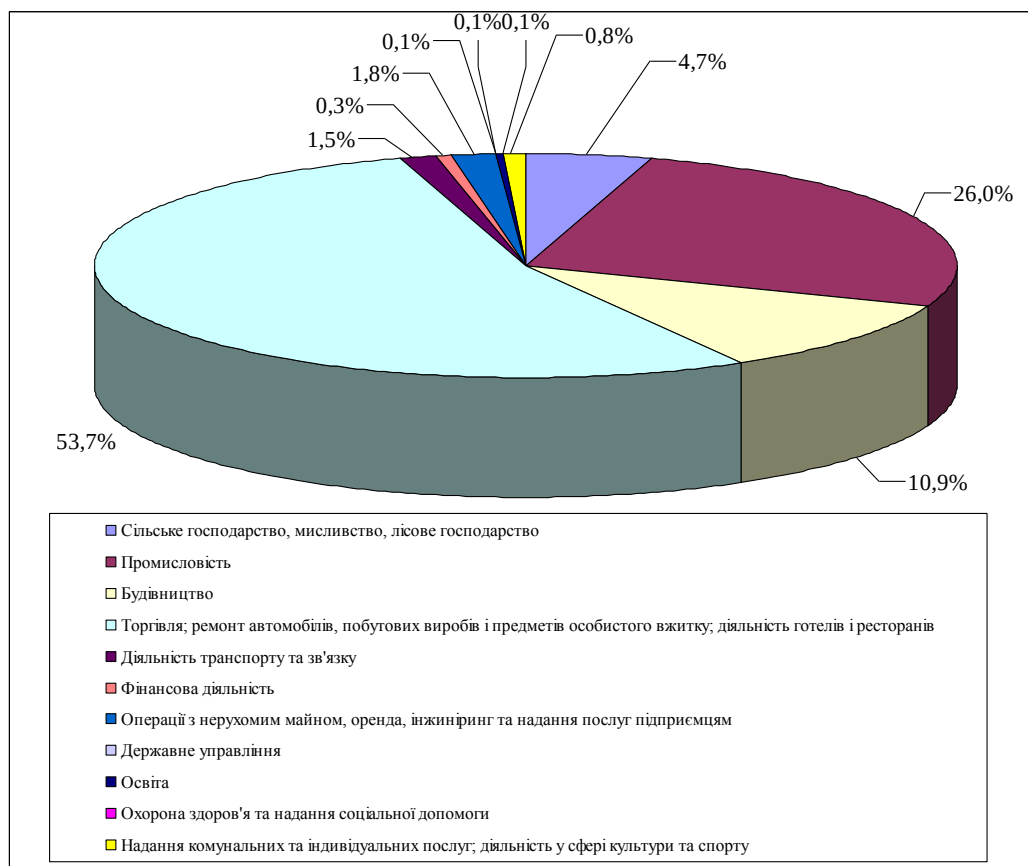

Рис. 3.6. Структура обсягів реалізації продукції за секторами економіки Чернівецької області за 2006 рік, %

* Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних³⁵.

Вагомою складовою промислового комплексу області є легка промисловість, яка посідає третє місце в структурі галузей промисловості і формує внутрішній споживчий ринок. Пріоритети в легкій промисловості області посідають підприємства, що виготовляють готовий одяг, виробляють взуття та текстиль.

³⁵ Обраховано за даними офіційного сайту Головного управління статистики у Чернівецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cv.ukrstat.gov.ua>.

Соціально-економічний розвиток області характеризувався поглибленням спаду промислового виробництва; відтоком інвестиційного капіталу; скороченням обсягу експорту товарів, виконаних будівельних робіт; зменшенням реальної заробітної плати; зростанням заборгованостей до бюджету, виплати заробітної плати; погіршенням ситуації на ринку праці та споживчому ринку. Серед позитивних тенденцій слід відмітити зростання обсягів реалізованої промислової продукції та виробництва сільськогосподарської продукції.

В структурі реалізованої продукції Буковини (рис. 3.6-3.8) найбільшу вагу займає сфера послуг – 46,8%; промисловість – 25,8%; сільське господарство, мисливство, лісове господарство – 10,4%, будівництво – 6,1%; операції з нерухомим майном – 4,2%, питома вага інших видів діяльності у структурі реалізованої продукції у 2013 р. складала нижче 1%.

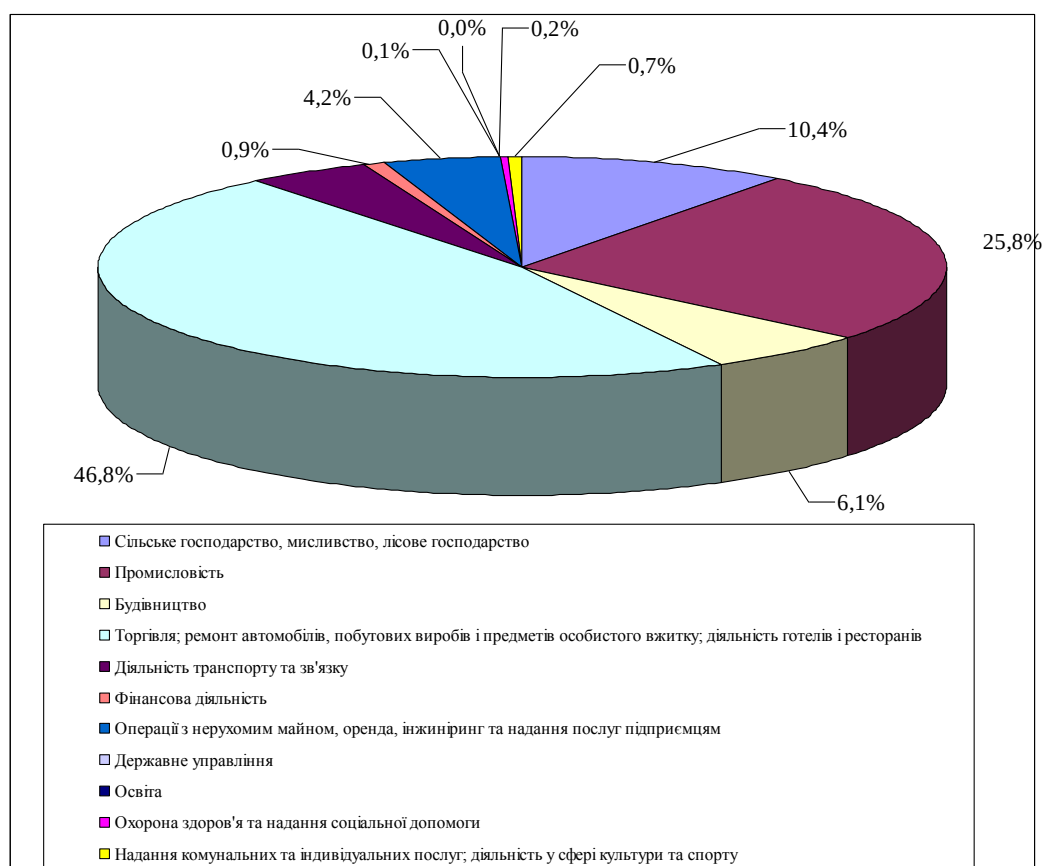

Рис. 3.7. Структура обсягів реалізації продукції за секторами економіки Чернівецької області за 2013 рік, %

** Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних³⁶.*

³⁶ Там само.

Звертає на себе увагу переважання в структурі економічної діяльності так званого первинного і вторинного секторів економіки. Позитивним є те, що в області добре розвинута сфера послуг (рис. 3.7). Проте, досить малу частку займає фінансова діяльність, яка забезпечує економічні трансакції і може бути добрим інструментом у проведенні структурних перетворень. Її розвиток відповідав би загальносвітовим тенденціям структурних змін, а у перспективі забезпечував би стабільне економічне зростання економіки області.

На рис. 3.8 можна чітко прослідкувати, що динаміка структурних зрушень за секторами економіки з 2006 по 2013 рр. зазнала непропорційних змін. Так, якщо будівництво майже не зростало, то послуги зазнали майже подвійного зростання, так само як і промисловість регіону. Натомість базовий первинний сектор економіки, який складає, в основному, сільське господарство, зріз майже у п'ять разів, що може свідчити про певні деструктивні зміни в структурі економічного розвитку регіону.

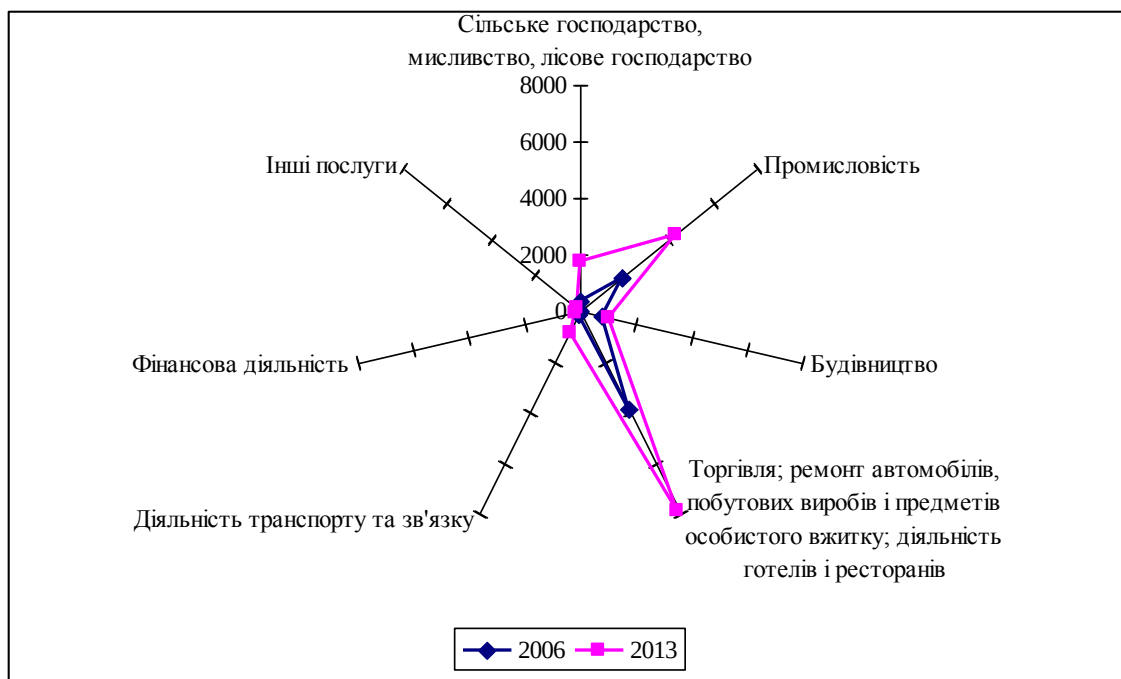

Рис. 3.8. Динаміка структурних змін за видами економічної діяльності регіону в абсолютних показниках у 2006-2013 рр.
** Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних³⁷.*

Низьке ж зростання будівництва свідчить про послаблення

³⁷ Там само.

інвестиційного компоненту господарського комплексу області, що може призвести до негативних тенденцій розвитку її економіки у майбутньому, протягом найближчих 3-5 років. Адже саме в цій галузі створюється точка зростання, яка стимулює інші галузі виробництва.

Якщо згрупувати види економічної діяльності Чернівецької області за класичною схемою первинного, вторинного та третинного секторів (рис. 3.9), то ми побачимо, що у 2013 р. відбулося досить значне зростання первинного сектора (сільське господарство та ін.). На другому місці за інтенсивністю зростання знаходиться третинний сектор (послуги), а третє місце посів вторинний сектор (промисловість та будівництво).

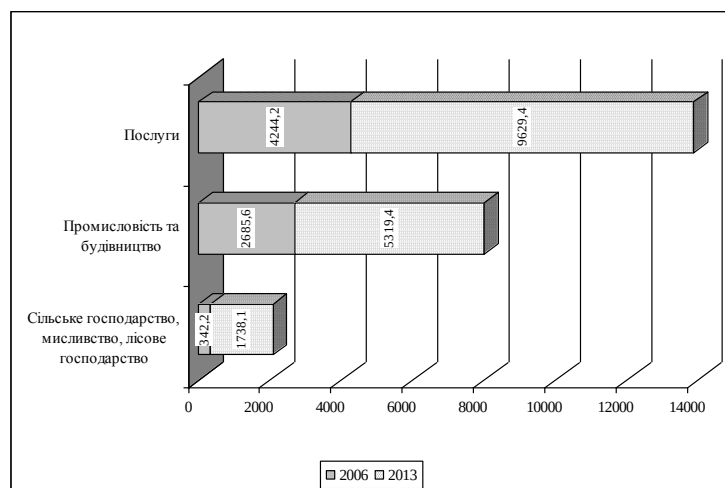

Рис. 3.9. Динаміка структурних змін за секторами економіки регіону

** Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних³⁸.*

Інтенсивність структурних змін оцінювалася на основі обрахунку інтегрального коефіцієнта структурних зрушень за основними показниками економічної діяльності області (табл. 3.2).

Найбільш інтенсивно структурні зміни відбувалися в сфері капітального інвестування. Тут найвищий інтегральний коефіцієнт склав 24,3% у 2012 р., у 2007 р. – 24,1% та у 2009 р. – 20,5%. В інші роки структурні зміни в сфері інвестування за основними галузями економічної діяльності відбувалися значно повільніше, причому різниця становила біля 5 разів, що може бути, з одного боку, свідченням специфіки самого процесу інвертування (нерівномірне

³⁸ Там само

надходження фінансових ресурсів, зумовлене початком певних проектів), а з іншого – несприятливими тенденціями у формуванні інвестиційного середовища області.

Таблиця 3.2

**Інтегральні коефіцієнти структурних зрушень
за основними показниками економіки Чернівецької області**

Роки	Інтегральний коефіцієнт структурних зрушень					
	Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг)	Капітальні інвестиції	Кількість зайнятих працівників	Валова додана вартість	Валовий випуск продукції та послуг	Проміжне споживання
2007	6,2%	24,1%	3,7%	4,4%	4,6%	5,0%
2008	7,5%	3,9%	1,4%	5,9%	7,7%	10,1%
2009	3,7%	20,5%	2,0%	7,5%	10,5%	11,3%
2010	6,6%	5,0%	1,1%	3,1%	5,0%	7,7%
2011	2,8%	5,2%	1,5%	6,5%	6,8%	7,2%
2012	15,2%	24,3%	1,0%	3,1%	2,6%	2,1%
2013	8,5%	1,8%	2,0%	1,1%	1,1%	1,1%
2014	1,4%	4,9%	1,0%	0,9%	1,0%	1,0%
2015	1,2%	4,2%	1,0%	0,8%	0,8%	0,8%
2016	7,1%	3,7%	1,0%	0,7%	0,7%	0,7%

* Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних³⁹.

Такі тенденції свідчать про те, що інвестиційне середовище не забезпечує стабільне та пропорційне надходження інвестицій до кожного із секторів економіки, що в кінцевому результаті відбивається на інших показниках функціонування господарства, в першу чергу на обсязі реалізованої продукції та валовому випуску продукції та послуг. Така ситуація потребує розробки та впровадження цілісної системи заходів, в першу чергу інституційного характеру для виправлення та корегування ситуації, а саме:

- трансформація відносин власності на основі приватизації, формування великих корпоративних господарських структур;
- перетворення монопольної адміністративної системи державного управління до системи, що функціонує на правових та економічних засадах;
- перехід від планово-адміністративного регулювання зайнятості до ринкового, що базується на поєднанні принципів економічної ефективності та

³⁹ Статистичні дані Головного управління статистики у Чернівецькій області.

соціального захисту;

- перетворення системи регулювання трудових відносин на основі інституту контракту (договору) в рамках соціального партнерства;

- розвиток і інституційна підтримка малого підприємництва, як інструмента проведення реструктуризації.

За іншими показниками інтегральний коефіцієнт структурних зрушень розподілявся більш рівномірно, що може свідчити про позитивні тенденції розвитку економіки регіону. Натомість виключення складають структурні зміни, що відбувалися по відношенню до попереднього року у 2012 р. за показником обсягу реалізованої продукції – 15,2% (основний внесок було зроблено такими видами економічної діяльності: зростання промисловості на 6,26 в.п., сільського господарства на 4,7 в.п., падіння торгівлі на 8,27 в.п., падіння діяльності транспорту та зв'язку на 3,14 в.п.); у 2009 р. за показником валового випуску продукції та послуг – 10,5% (в першу чергу за рахунок падіння будівельної діяльності на 4,12 в.п. та падіння промисловості на 2,46 в.п.); за показником проміжного споживання у 2008 р. та 2009 р. на 10,1% та 11,3% відповідно.

На основі обрахованих індексів структурних зрушень визначено тенденції, що формуватимуться протягом 2014-2016 рр. за основними показниками розвитку економіки Буковини. Як видно з таблиці, найбільш значущі зміни очікуються в сфері інвестиційної діяльності від 3,7% до 4,9%, а також, відповідно, й в обсягах реалізованої продукції від 1,2% до 7,1%. За іншими показниками очікувана кількісна оцінка змін на досліджуваний період незначна і становить від 0,7% до 1,0%. За такою прогножною оцінкою у 2016 р. може спостерігатися падіння у промисловій та будівельній діяльності на 3,09 та 2,76 в.п. відповідно, проте торгівельна галузь а також діяльність транспорту і зв'язку зростуть на 2,52 та 2,35 в.п. відповідно. Такий очікуваний стан структурних процесів не може бути однозначно оцінений як позитивний. Адже промисловість та будівництво, як структуроутворюючі базові галузі економічної діяльності, за очікуваною оцінкою зменшуватимуть випуск

продукції, що потребуватиме системи заходів регіональної структурної політики стимулюючого характеру⁴⁰.

Оцінка структурних змін в промисловості аналізованого регіону свідчить про те, що обсяг реалізованої промислової продукції з 2006 по 2013 рр. збільшився майже за всіма видами промислової діяльності і склав 2,5 рази. Однак, в обробленні деревини та металургійному виробництві спостерігається протилежна тенденція ріст склав 0,95 та 0,9 рази відповідно (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Оцінка структурних змін в промисловості Чернівецької області

Види промислової діяльності	Добування	Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	Легка промисловість	Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	Целюлозно-паперова промисловість, видавнича діяльність	Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	Хімічна і нафтохімічна промисловість	Виробництво іншої металевих продукції	Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	Машинобудування	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	Інші	всього
Обсяг реалізованої продукції, тис.грн.	2006	25800	473100	110600	109100	31500	790	84800	106500	241500	128500	391000	1762590
	2007	42600	651600	135500	130500	35400	800	107000	143700	349500	258900	628500	2580700
	2008	42100	801500	169600	115900	44500	810	135300	237300	541800	412500	826000	3464110
	2009	46800	765500	169500	114300	41100	805	159300	187800	275100	287600	812500	2988705
	2010	35300	792800	209900	106500	47000	820	212200	154200	179200	272300	994600	3131420
	2011	45480	922890	228800	108840	50910	825	231850	207750	257720	366850	1147880	3729205
	2012	47800	998220	252060	106700	54580	831	262560	221700	237820	398480	1287000	4043771
	2013	50120	1073550	275320	104560	58250	838	293270	235650	217920	430110	1426120	4358338
темп зростання 2013/2006	1,943	2,269	2,489	0,958	1,849	1,060	3,458	2,213	0,902	3,347	3,647	3,243	2,473

* Джерело: розраховано автором за статистичними даними⁴¹.

Оцінка відтворювальної структури економіки Чернівецької області наведена на (рис. 3.10). Валова додана вартість (ВДВ) за різними видами діяльності змінювалася неоднаково. Загалом у 2013 р. вона становила 13633,5 млн.грн, що у 2,8 рази більше в порівнянні з 2006 р.

Найбільшу ВДВ створюють такі види діяльності, як: сільське господарство (19,8%), послуги (17,6%), освіта (10,9%), промисловість (9,9%), діяльність транспорту та зв'язку (8,8%)⁴².

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Статистичні дані Головного управління статистики у Чернівецькій області.

⁴² Обраховано за даними офіційного сайту Головного управління статистики у Чернівецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cv.ukrstat.gov.ua>.

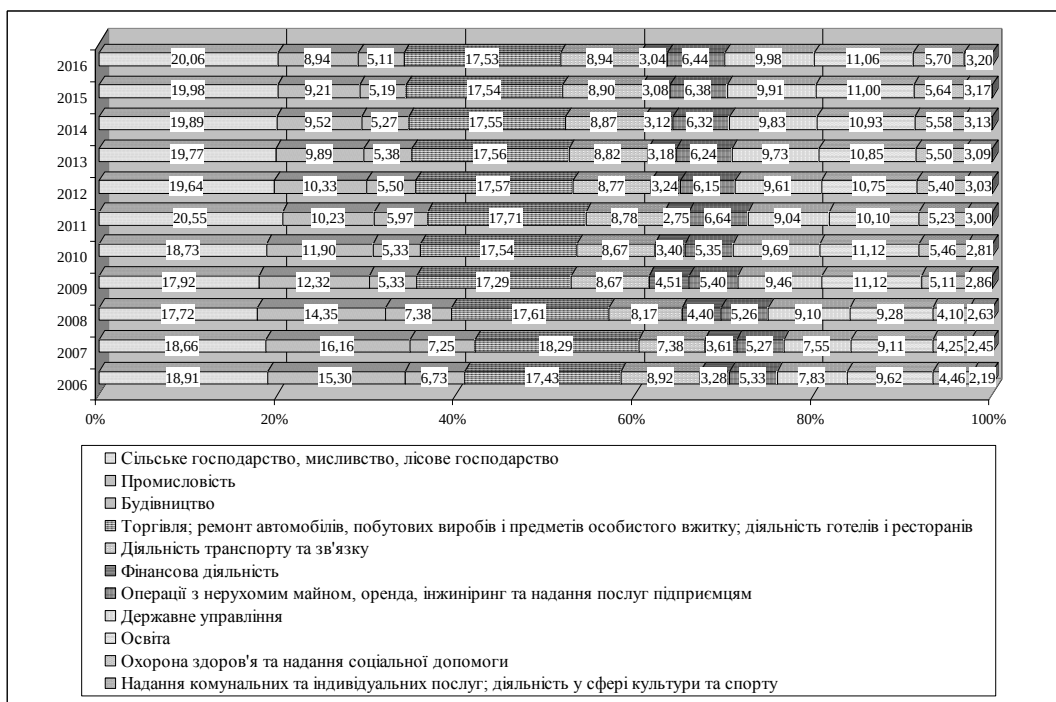

Рис. 3.10. Зміна та прогноз структури ВДВ Чернівецької області (за видами економічної діяльності), %

** Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних⁴³.*

Прогноз структури ВДВ за видами економічної діяльності довів, що спостерігається тенденція до скорочення частки промисловості та будівництва, проте спостерігатиметься незначне зростання сільського господарства та освіти. Інші види економічної діяльності суттєво не змінюватимуться, що може свідчити про певні елементи стабільності розвитку економічної системи області, зокрема її третинного сектора. Така стабільність не може бути оцінена однозначно позитивно, оскільки цей сектор, як свідчить практика світового економічного розвитку, розвивається найбільш динамічно.

Прогнозні тенденції розвитку базових видів економічної діяльності економіки Чернівецької області, визначені на основі використання трендового моделювання представлені на (рис. 3.11).

⁴³ Там само.

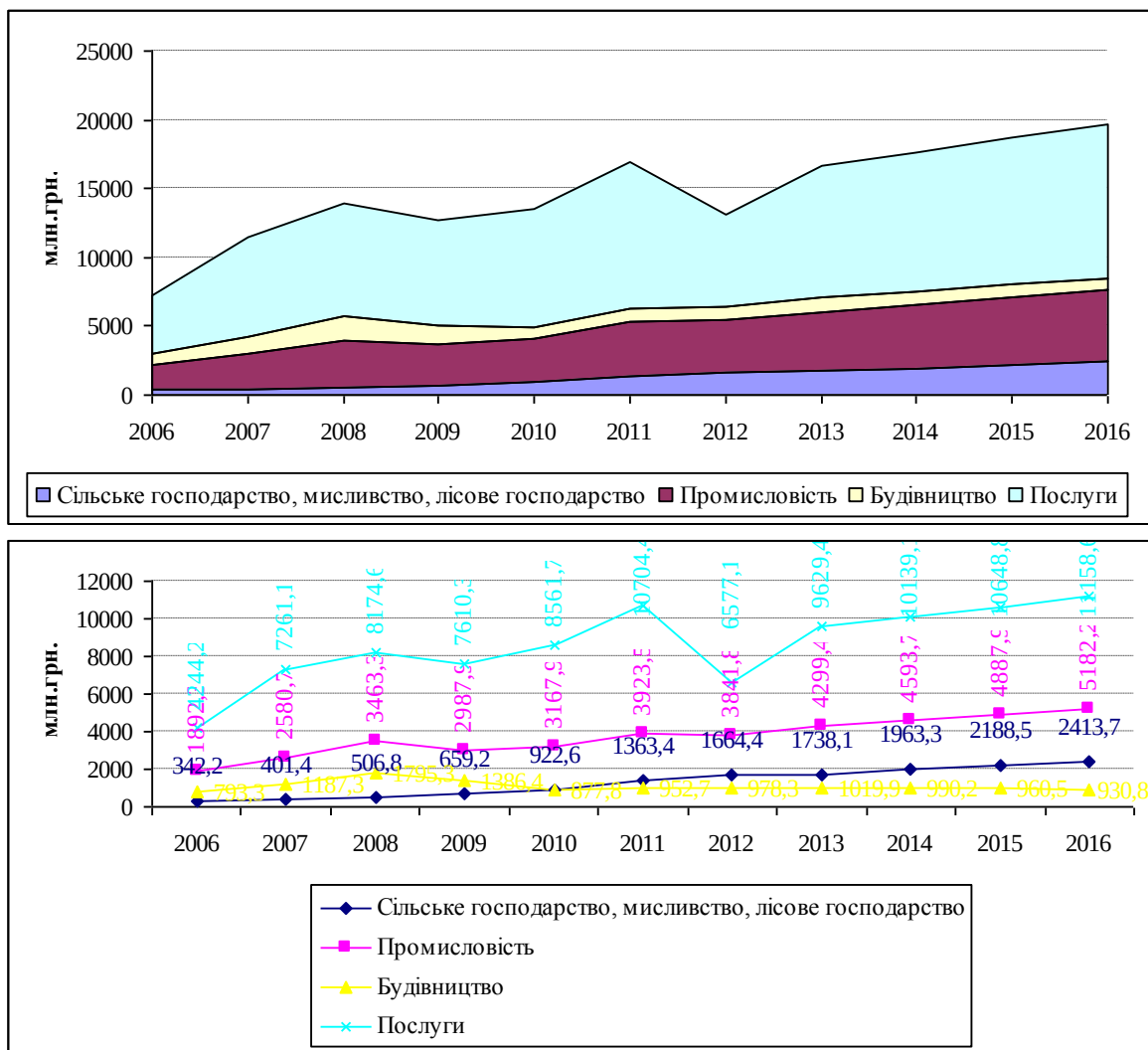

Рис. 3.11. Зміна та прогноз структури обсягів реалізованої продукції (за секторами економіки), млн.грн.

* Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних⁴⁴.

Як видно з рисунку, всі види економічної діяльності з 2014 р. зазнаватимуть незначного зростання структури обсягів реалізованої продукції. Найбільш інтенсивно зростатимуть послуги, що є позитивною тенденцією, також відбуватиметься зростання в сфері промислової діяльності, проте у сільському господарстві ріст буде більш повільним, що може бути визнано позитивним моментом в контексті структурних змін. Найменше зростатиме будівництво, яке можна на сьогодні визнати проблемною галуззю для Чернівецької області, яка, очевидно, зазнала значних втрат протягом фінансової кризи 2008-2009 рр. і відновлюється доволі повільно. Для пришвидшення структурних змін у будівництві необхідно проводити відповідну регіональну

⁴⁴ Там само.

структурну політику, зорієнтовану на розвиток інвестиційної складової економіки області.

Підсумовуючи викладений вище матеріал можна зробити висновок про те, що економіка та промисловість Чернівецької області за період з 2006 по 2013 рр. зазнала суттєвих структурних змін. Ці зміни заклали потенціал економічного розвитку на найближчі 5 років, і на подальший період. За прогностичною оцінкою цього потенціалу пришвидшеними темпами розвиватиметься сфера послуг регіону. В світлі цього постають проблеми корегування структурних процесів, зменшення негативних наслідків таких змін та спонтанності їх протікання.

Для запобігання окреслених проблем і проведення структурної корекції економіки Чернівецької області слід надати такі рекомендації:

1. Посилено розвивати галузі сфери послуг, які займають домінуючу частку в структурі виготовленого продукту та реалізації товарів та послуг області, а також не потребують значних інвестиційних витрат. Крім того, ці галузі належать до т.зв. «третинного сектору економіки», який розвивається пришвидшеними темпами в країнах, структура економіки яких може слугувати для України та її регіонів певним структурним орієнтиром.

2. Сприяти розвитку промислової та будівельної діяльності, як галузям, які є базовими для формування реального сектору економіки. Це передбачає прийняття відповідних програмно-цільових документів, формування відповідного інвестиційного середовища в регіоні. Проте, з огляду на специфіку структурного розвитку економіки та промисловості області, ці галузі виступають «пріоритетом другого порядку», оскільки прогностична оцінка їх розвитку дає відчутне падіння виробництва. Очевидно, що за таких умов необхідно сприяти перерозподілу ресурсів в бік сектору сфери послуг.

Значний внесок у структурно-інституційні зміни економіки регіонів здійснюється в секторі промислової діяльності, адже структурні зміни у промисловості є вагомим чинником, що впливає на економічний розвиток провідних держав та їх регіонів. За останні десятиліття в економічно

розвинених країнах спостерігаються тенденції до формування нових видів промислової діяльності – збільшення трансакційного та інформаційного секторів економіки.

Для модернізаційних перетворень промислового потенціалу регіону виявлення тенденцій та закономірностей структурних зрушень є передумовою вірного вибору стратегії модернізації. Адже виявлені зміни дозволятимуть висвітлити проблеми і вузькі місця, які перешкоджатимуть інституційно-економічним і технологічним перетворенням.

З метою напрацювання використання методичного підходу розглянемо показник структурних зрушень в обсягах реалізованої промислової продукції областей Карпатського регіону з 2005 по 2010 роки (додаток В, табл. В.2). Як видно з таблиці, структурними компонентами аналізу виступатимуть групи галузей промислової діяльності такі як: добувна промисловість (секція С, згідно КВЕДУ-2005), переробна промисловість (секція D), виробництво та розподіл електроенергії, газу та води (секція E) [120].

Структурні зміни у промисловості регіону аналізуються, спираючись на класичні методики проведення статистичного аналізу [271]. Зокрема для цього використовуються, в першу чергу, абсолютні і відносні показники динаміки. Ці показники виступатимуть лінійними характеристиками структурних зрушень (табл. В.2). Вони обраховуються за формулами:

$$\Delta d_j = d_{j1} - d_{j0} \quad (3.1)$$

$$Kd_j = d_{j1} / d_{j0} \quad (3.2)$$

де, Δd_j – абсолютний приріст j -ої частки в процентних пунктах;

Kd_j – темп зростання j -ої частки;

d_{j0} – розмір кожної j -ої частки у базовому році (2005 рік);

d_{j1} – розмір кожної j -ої частки у звітному році (2010 рік).

Ці дані свідчать, що, оскільки збільшення частки обсягів реалізованої промислової продукції одних груп галузей приводить до зниження частки інших груп, то сума абсолютних приростів часток дорівнює нулю, а загальний темп зростання – одиниці (табл. В.2).

Характеристики структурних зрушень взаємопов'язані: ми можемо обрахувати кожний показник Δd_j виходячи із розміру показника Kd_j :

$$\Delta d_j = d_{j0}(Kd_j - 1) \quad (3.3)$$

Ми бачимо, що для складових частин табл. В.2, де темпи зростання більші одиниці, абсолютні прирости додатні, і навпаки, при $Kd < 1$ – від'ємні.

Так, для України в цілому, в межах аналізованого періоду, абсолютний лінійний показник структурних зрушень був від'ємним лише для переробної промисловості (-7,2%), відповідний відносний показник дорівнював 0,905. для решти груп галузей по державі в цілому ці показники були додатними і вище одиниці відповідно. Натомість у Карпатському регіоні ми бачимо від'ємний ріст вже не тільки переробної промисловості (-4,1%), але й добувної промисловості (-0,3%), для них темпи росту становлять 0,946 і 0,935 відповідно. Хоча, як бачимо, переробна промисловість регіону зазнала меншого спаду, ніж Україна в цілому. Виробництво та розподіл електроенергії газу та води за аналізований період в державі має більш високий абсолютний показник приросту на 0,8%.

Серед областей Карпатського регіону позитивними характеристиками розвивалися лише галузі з виробництва і розподілу електроенергії, газу та води. Вони розширювали свою абсолютну частку. Найбільше ріст був у Чернівецькій області (12,9%). Це значне зростання проти 4,4% у Карпатському регіоні в цілому, та навіть проти України з її 5,5%. Проте, звертає на себе увагу, що перерозподіл в структурі відбувся за рахунок зменшення часток переробних галузей, які скорочувались в кожній з чотирьох областей регіону, та й, зрозуміло, що в регіоні в цілому. Найсильніше переробні галузі зменшилися в Чернівецькій області (-12,6%), далі йдуть Івано-Франківська (-4,9%), Львівська (-4,2%), та Закарпатська (-2,4%) області.

Незначне зростання добувної галузі спостерігається лише в Івано-Франківській області (0,3%). В інших областях регіону, як й в регіоні в цілому, спостерігаємо зменшення частки добувних галузей промисловості та її від'ємне зростання.

Можемо також побачити, що абсолютні показники і темпи зростання є непропорційні одне одному. Для підвищення комплексності використання абсолютних і відносних характеристик структурних зрушень обсягів виробництва реалізованої промислової продукції у Карпатському регіоні скористаймося узагальнюючими коефіцієнтами (лінійним l_d і квадратичним σ_d), які обрахуємо на основі абсолютних приростів часток Δ_d за формулами:

$$l_d = \frac{\sum |d_{j1} - d_{j0}|}{n} \quad (3.4)$$

$$\sigma_d = \sqrt{\frac{\sum (d_{j1} - d_{j0})^2}{n}} \quad (3.5)$$

Де, l_d – лінійний коефіцієнт інтенсивності структурних зрушень;

σ_d – квадратичний коефіцієнт структурних зрушень;

n – кількість складових структури (для нашого випадку – 3).

Як бачимо з табл. В.3, найвища інтенсивність структурних зрушень в промисловому секторі діяльності Карпатського регіону була у Чернівецькій області (4,3%), а найменша – у Закарпатській (0,9%). Порівняно із показником по Карпатському регіону (1,5%) це становить 2,8% перевищення та 0,4% менше відповідно. В Україні в цілому структурні зміни відбувалися більш інтенсивно, ніж у Карпатському регіоні, і ніж в областях, які входять до його складу. Про це свідчить як лінійний (3,0%) так і квадратичний (5,32%) коефіцієнти на основі абсолютних приростів (табл. 3.6). Безумовним лідером структурних змін у промисловому секторі в обсягах реалізованої продукції виступає Чернівецька область, квадратичний коефіцієнт інтенсивності змін в якій складає 10,41%.

Квадратичні характеристики структурних зрушень (абсолютна й відносна) дають можливість обрахувати квадратичний коефіцієнт, який є більш чутливим до змін, ніж інші обраховані показники, й обраховується за формулою:

$$\sigma_{Kd} = \sqrt{\sum \frac{(d_{j1} - d_{j0})^2}{d_{j0}}} = \sqrt{\sum (K_{dj} - 1)^2 d_{j0}} \quad (3.6)$$

де, σ_{Kd} – відносний квадратичний коефіцієнт структурних зрушень.

Обчислені коефіцієнти структурних зрушень подані в табл. В.3. Якщо проаналізувати відносні квадратичні коефіцієнти структурних зрушень між добувними, переробними та енергетичними галузями Карпатського регіону з 2005 по 2010 рр., то можна побачити, що зміни у цій міжкомпонентній галузевій структурі в Україні були вищими, ніж у Карпатському регіоні в цілому (1,713% проти 1,113%). Три області, що формують Карпатський регіон, не перевищили показника змін по Україні, натомість Чернівецька область його значно перевищила (3,309%). Порівняння областей регіону з регіональним показником дає наступну картину: дві області не перевищують цей показник – Закарпатська (0,775%) та Івано-Франківська (1,037%); а дві інші області зазнали структурних змін більших, ніж регіон в цілому – Львівська (1,346%) та Чернівецька (3,309%).

За наведеною вище методикою були проаналізовані структурні зрушення у Карпатському регіоні за показниками: кількості найманих працівників, вартості основних засобів, інвестицій в основний капітал, фонду оплати праці, надходження прямих іноземних інвестицій. Зведені коефіцієнти структурних зрушень представлені у табл. В.3. З таблиці видно, що найбільших змін за 2005-2010 рр. зазнала промисловість у Чернівецькій області, коефіцієнти структурних зрушень в якій перевищують середньорегіональні показники у рази.

За кількістю найманих працівників структура промисловості найменше змінилася у Львівській області. Обласний показник за цим критерієм є меншим ніж загальнодержавний та регіональний параметр. Натомість за вартістю основних засобів найменш суттєві зміни відбулися у Закарпатській області. За цим показником значно вирізняється Чернівецька область. Структура інвестицій в основний капітал найбільш суттєво змінилася в Івано-Франківській та Чернівецькій областях. Структура фонду оплати праці у Закарпатській області змінилася меншою мірою, ніж в усіх інших областях, що входять до складу Карпатського регіону.

Аналізуючи структурні зміни у промисловості регіону, слід мати на увазі

пріоритети структурної модернізації промисловості України. Вони полягають в оптимізації структури в бік збільшення переробних галузей та випуску товарів широкого вжитку, розвитку, в першу чергу, наукомістких видів промислової діяльності четвертого і п'ятого технологічних укладів, реалізації енергозберігаючої моделі розвитку на основі використання нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії [156, с. 163].

Потенціал змін у промисловості регіону можна оцінити проаналізувавши структуру, яка сформувалася у відповідних секторах промислової діяльності. З цією метою виділяють чотири наступні сектори: енергосировинний та первинної обробки, інвестиційно-спрямований, споживчої орієнтації, матеріаловиробничий [244, 116-133]. Структура промислового виробництва за господарсько-культурними регіонами в розрізі даних секторів представлена на рис. В.1. З ілюстрації видно, що Карпатський регіон у порівнянні з Україною в цілому має більш оптимальну структуру, оскільки доля його енергосировинного сектору майже у двоє менше, ніж у державі в цілому. Особливо вирізняється він на тлі східних регіонів України, де доля сектору первинної переробки перевищує 60%.

Лідуючі позиції займає Карпатський регіон з обсягом інвестиційно-спрямованої промислової діяльності (2 місце після Причорноморського регіону) а також матеріаловиробничої діяльності (1 місце). Споживчо зорієнтований сектор складає в аналізованому регіоні 26%. Таким чином, в регіоні сформувалася така структура виробництва, яка робить його одним з найсприятливіших серед регіонів України для проведення модернізації промислового виробництва в першу чергу за рахунок однієї з найменших часток (32,4%) енергосировинного сектору та значної долі інвестиційно спрямованої промислової діяльності.

Аналіз класичної структури промислового виробництва України свідчить про те, що Карпатський регіон в цілому займає незначні долі виробництва в агрегованих галузях (табл. 3.3). Так, частка регіону у промисловому виробництві держави складає 5,7%. Порівняно із більшістю інших

господарсько-культурних регіонів це невеликий відсоток.

Серед областей, що входять до складу Карпатського регіону, енергосировинний сектор найбільшу частку має в Івано-Франківській (44%) та Чернівецькій (39,5%) областях (табл. В.4). Найменша частка цей сектор займає у Закарпатській області (19,5%). Натомість Закарпатську область вирізняє значна доля інвестиційно-спрямованої промислової діяльності (44,1%). Споживчо-зорієнтований сектор найбільш розвинутий у Львівській області (30,6%), найменшу частку у ньому складає Івано-Франківська область (17,7%). Матеріаловиробничий сектор у Львівській та Івано-Франківській областях складає 24,1% та 28,5% відповідно, а у Закарпатській і Чернівецькій областях 14,4% та 12,7%.

Таблиця 3.3

Структура промислового виробництва регіонів України у 2016 р., %

Господарсько-культурні регіони	Уся промисловість	Добувна промисловість	Переробна промисловість	Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води
Центральний	23,8	4,1	19,2	43,1
Волинський	2,4	1,6	2,0	2,3
Карпатський	5,7	5,1	5,9	6,2
Подільський	3,8	1,5	3,6	3,7
Причорноморський	8,6	3,1	9,8	7,9
Придніпровський	27,8	43,9	29,1	20,2
Донецький	16,0	25,3	17,6	9,4
Слобожанський	11,9	15,4	12,8	7,2

* Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних⁴⁵.

Якщо розглянути виробництво продукції переробної промисловості, то ми побачимо, що Карпатський регіон особливо вирізняється часткою деревообробної промисловості, яка складає понад третину загальнодержавного

⁴⁵ Дані офіційного сайту Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

показника (34,1%) та легкою промисловістю, яка забезпечує майже п'яту частину загальнодержавного обсягу випуску продукції (19,9%). Інші галузі переробної промисловості не перевищують межі у 5 або 10 відсотків (рис. 3.13).

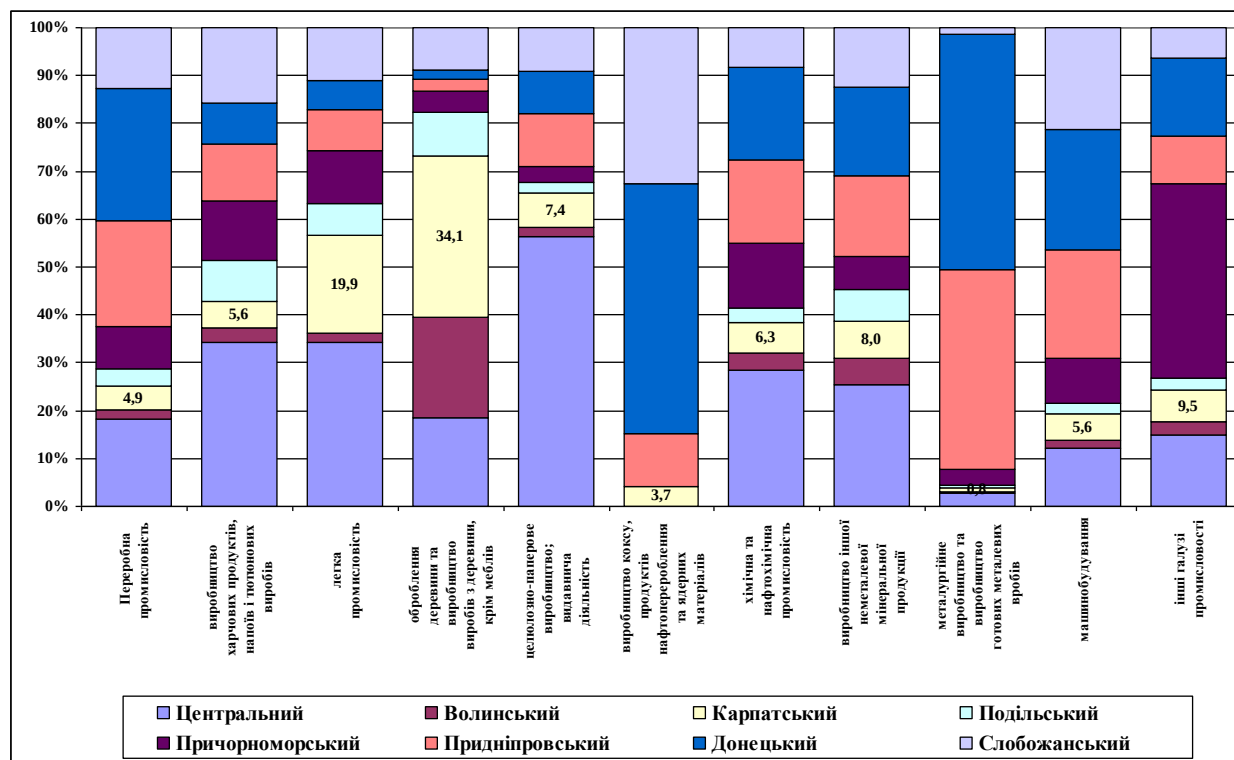

Рис. 3.13. Структура виробництва переробної промисловості регіонів України, %

* Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних⁴⁶.

В розрізі областей Карпатського регіону видно, що найбільший внесок у структуру промислового виробництва здійснює Львівська область, на другому місці знаходиться Івано-Франківська область (рис. 3.14). Третє місце за внеском до загальної структури промисловості регіону посідає Закарпатська область, а на четвертому місці – Буковина, яка, проте за виробництвом та розподілом електроенергії, газу та води знаходиться із Закарпаттям на практично однакових позиціях. Отже, як бачимо, промисловий потенціал Карпатського господарсько-культурного регіону розподілений за областями, що його формують, досить нерівномірно. Це потребує вироблення системи заходів із регулювання, які будуть детальніше описані у заключному, рекомендаційному розділі дисертації.

⁴⁶ Там само.

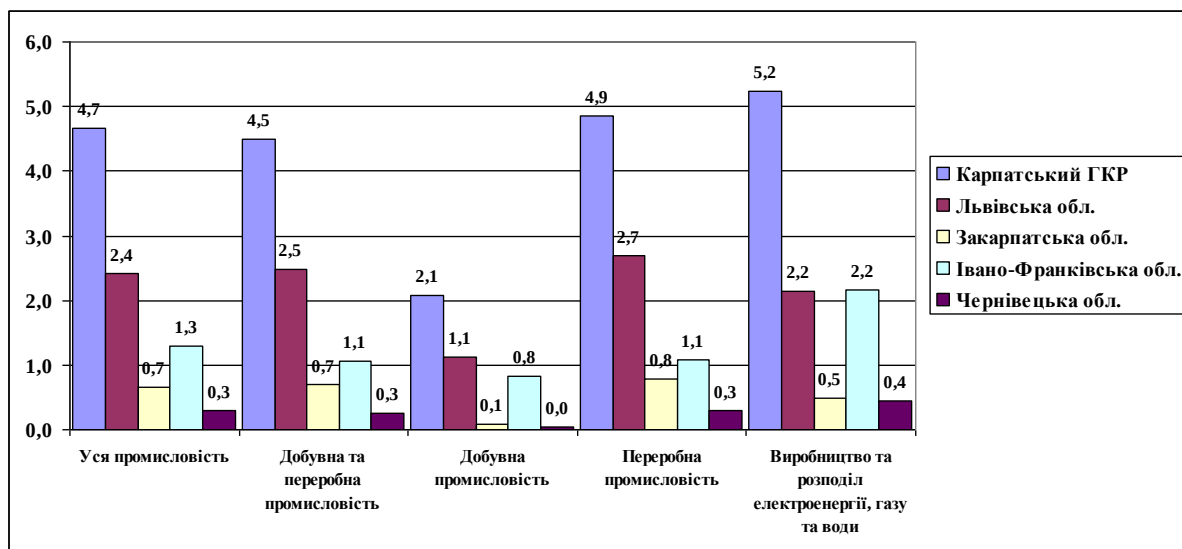

Рис. 3.14. Структура промислового виробництва областей Карпатського регіону, %

* Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних⁴⁷.

Структура промислового виробництва переробних галузей представлена на (рис. 3.15). З ілюстрації видно, що пріоритетними напрямками розвитку промислової діяльності в областях, що входять до складу Карпатського регіону є: харчова промисловість та машинобудування для Львівщини та Буковини; машинобудування та харчова промисловість для Закарпаття; харчова промисловість та оброблення деревини для Івано-Франківської області.

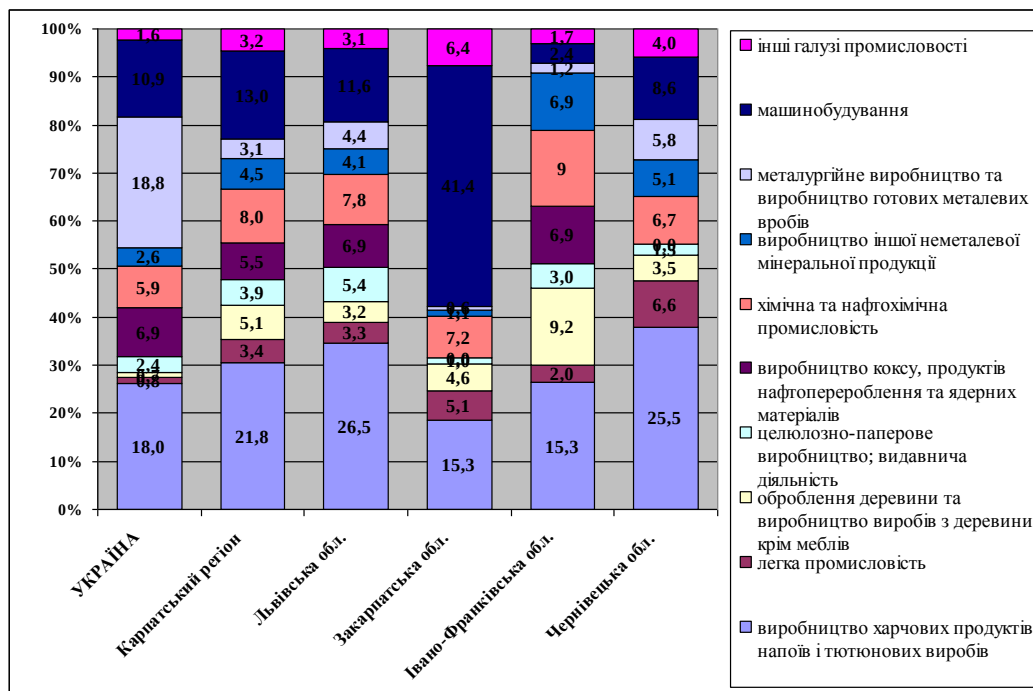

Рис. 3.15. Структура промислового виробництва переробних галузей

* Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних⁴⁸.

⁴⁷ Там само.

Ці види промислової діяльності можуть стати пріоритетними при формуванні та реалізації цільових програм розвитку промисловості областей Карпатського регіону, а також стати точками зростання та розвитку економіки в цілому, якщо зазнають конструктивних впливів державних та регіональних органів регулювання економічного розвитку та будуть належним чином модернізовані, в тому числі через формування інституційних умов задля інтенсифікації інноваційної та інвестиційної діяльності.

В цілому ж у Карпатському регіоні слід розвивати харчову промисловість, машинобудування, галузі хімічної та нафтохімічної промисловості, які займають відповідні частки в структурі промислового виробництва.

Підсумовуючи проведений аналіз структурних зрушень промисловості Карпатського регіону, можемо зробити висновок про те, що промисловий розвиток в Карпатському регіоні відбувався на нижчому рівні, ніж в цілому по Україні. Найбільший внесок в таке його відставання зробила Закарпатська область, хоча й він був збалансований відносно високими показниками розвитку промисловості Чернівецької області. З огляду на це, Карпатський регіон потребує розробки та запровадження організаційно-управлінських заходів в сфері регулювання розвитку промислової діяльності з метою вирівнювання його із загальнодержавними показниками, оскільки зміни, що відбуваються в регіоні характеризуються більш негативними тенденціями, ніж в цілому по Україні (зокрема зменшення часток переробних галузей).

3.3. Структурні аспекти модернізації промисловості регіону

Приступаючи до аналізу інституційних змін в контексті модернізації промисловості Карпатського регіону, зробимо невеликий історично-господарський екскурс для того, щоби глибше зрозуміти можливості та

⁴⁸ Там само.

наслідки повернення промислового сектору регіону від адміністративно-планових до ринково-директивних економічних регуляторів.

У кінці 30-х та другій половині 40-х рр. Карпатський регіон, як і весь Західний регіон країни, зазнав особливо глибоких трансформаційних змін. Значний вплив на формування промислового комплексу Карпатського регіону України та його модернізацію мали процеси зміни «державної приналежності» українських регіонів, що входять до його складу. Причому важливо наголосити на тому, що приєднання областей регіону до України відбувалося не одномоментно, а охопило період з 1939 по 1945 рр. Першими до складу тогочасної української держави (УРСР) увійшли Львівська, Дрогобицька (включена до складу Львівської у 1958 р.) та Станіславська (теперішня Івано-Франківська) області (1939 р.). Буковина (Чернівецька область) увійшла до складу УРСР у 1940 р., а Закарпаття (Закарпатська область), вже після закінчення Другої світової війни – у 1945 р. Відповідно до цього часового лагу були дещо зміщені періоди проведення модернізації (на лівих ідеологічних засадах) промисловості досліджуваного регіону. В цей період трансформаційні процеси полягали у націоналізації та одержавленні господарства, на все це накладалася т.зв. культурна «модернізація» на радикально-соціальних ідеологічних засадах. Повномасштабна ліва модернізація (або індустріалізація) господарства Західного регіону України, в т.ч. Карпатського регіону (тодішні Львівська, Дрогобицька, Станіславська, Закарпатська та Черньовська області), розпочалася після закінчення другої світової війни та співпала з періодом післявоєнного відновлення господарства. Метою проведення господарських змін було перетворення агарних провінцій декількох держав на індустріально-аграрний регіон, який хоча й входив до квазідержавного утворення – УРСР, мав стати сировинно-промисловим додатком загальносоюзного господарського комплексу.

На той час Карпатський регіон України, у порівнянні зі сходом республіки, вирізнявся слабкістю промислового потенціалу. Приміром у Галичині в промисловості було задіяно лише 4% населення краю. Ключовою

ланкою у радянській західноукраїнських земель була пришвидшена індустріалізація. Попри неоднозначність відбудовчих процесів у західноукраїнських регіонах слід констатувати, що все ж таки відбулася докорінна модернізація промислового потенціалу. Особливо глибокі зміни відбулися за роки четвертої п'ятирічки, коли суттєво реконструювали старі виробництва та створили тисячі нових великих та середніх промислових підприємств. Протягом 1946-50 рр. обсяги валової продукції промисловості зросли у 3,2 рази [26, с. 432]. Індустріалізація інкорпорованих до складу УРСР регіонів характеризувалася вищими, ніж у східних регіонах республіки, темпами промислового розвитку, суттєвими якісними змінами у традиційних галузях промисловості (формування деревообробної й мебельної, паперової та хімічної галузей), виникненням нових галузей виробництва (машинобудування, приладобудування, взуттєвої, трикотажної та рибопереробної промисловості), розвитком газодобувної галузі, яка за масштабами інфраструктурного озброєння посіла провідні місця у Європі. Проте радянська модель індустріалізації наклала на західноукраїнську промисловість такі вади, як: галузеві та просторові диспропорції розвитку, незавершеність технологічних циклів з огляду на загальносоюзну спеціалізацію. Перетворення в регіоні мали модернізаційний характер, оскільки витіснялося т.зв. «старе» (традиції, релігія, організація господарства, суспільна структура) та стверджувалося «нове», що ґрунтувалося на лівій ідеології підкорення людини громадським інтересам, задля форсованого інкорпорування населення регіону до «радянського суспільства» [26, с. 507].

Історичний досвід господарського розвитку може до певної міри прояснити ситуацію у промисловому комплексі сучасної України та її регіонів. Зокрема це стосується того, що значна кількість господарських зусиль керівників та власників підприємств зосереджена у сфері економічно-владного адміністрування, а не у впровадженні технологічних та організаційних змін (інновацій). Це, на нашу думку, крім мотивацій до швидшого економічного прибутку, також є проявом сили дії інерції адміністративно-командної системи.

Інституційні зміни у способах господарської діяльності мають своїм джерелом свідомість регіональної громади, вони закорінені у систему цінностей населення, що мешкає в тому чи іншому регіоні. Власне саме відношення до змін у промислово-господарській царині може бути потрактоване як певна «інституційна цінність». Як ставляться власники та керівники підприємств до змін та осучаснення технологічного та організаційного потенціалу господарських одиниць, якими вони володіють чи управляють? Якщо виходити з дослідження В.В.Дем'яненко та В.П.Вишневського, то таке відношення не є таким, що може вселяти оптимізм. Основна увага тут зосереджена на владних повноваженнях, які дають можливість отримувати прибуток легше і швидше, ніж ведення інноваційної діяльності [72, с. 87-89]. Вчені пишуть, що перешкоди інноваційній діяльності криються у політичних та економічних інститутах українського суспільства, асиметрії економічної влади та господарському порядку, який з неї виростає [72, с. 92].

Сучасні інституційні зміни промисловості регіону є проявом більш широких господарських, навіть культурно-господарських процесів, таких як глобалізація, модернізація та вестернізація. Протягом останніх століть, а особливо десятиліть розвитку, дані поняття виступають до певної міри синонімами. Можемо стверджувати, що сучасні завдання модернізації економіки України випливають з розгортання процесів фінансово-економічної глобалізації, є продовженням та поглибленням вестернізації українського господарства. Останнє означає прийняття та застосування у регулюванні господарської діяльності, в т.ч. й розвитку промисловості регіону, системи цінностей Західної цивілізації. Така система базується на декількох базових вихідних положеннях. Зокрема це верховенство права (закону), переважання індивідуалізму над колективізмом, примат приватної власності над власністю громади, а також прав людини над її обов'язками, безумовно, без огульного відкидання останніх, а лише їх «вторинності». Система цінностей проявляється, зокрема, у регуляторному законодавстві, яке встановлює правові норми

розвитку промисловості. Таким чином, для з'ясування суті інституційних змін, слід аналізувати законодавчу базу, її розвиток протягом досить тривалого періоду часу. Тут ми стикаємося з проблемою того, що саме законодавство сучасної України знаходиться в стадії становлення і ми можемо вести мову не стільки про зміни у ньому, а про його формування та потреби включення до законів ціннісної системи західного права. Крім того, безумовну цінність, базовий компонент вестернізації та відповідної модернізації промисловості становить цінність дотримання закону. Це впливає з принципу примату права. Не вдаючись у глибокий аналіз проблеми, можемо констатувати, що дотримання законності в нашій господарській діяльності не є оптимальним. Проте сама ця цінність не може бути законодавчо впроваджена, оскільки лежить у суспільній свідомості.

В Україні як унітарній державі не існує такого явища, як регіональне законодавство. Проте, на рівні областей формується нормативно-правове забезпечення розвитку промисловості. В першу чергу це стратегії та програми розвитку промисловості та її галузей, а також нормативна діяльність обласних органів управління – розпорядження голів обласних державних адміністрацій та накази відповідних управлінь, рішення рад обласного і місцевого рівнів.

Щодо розвитку промисловості досліджуваного регіону та інституційних змін у цій сфері господарювання, регуляторні функції на регіональному рівні виконують, передусім, обласні державні адміністрації. У цих державних структурах сформовані відповідні управлінські інституції, серед яких можемо назвати три провідні щодо розвитку промисловості: головні управління економіки, головні управління фінансів та управління промисловості. Останні в різних держадміністраціях регіону мають різні назви та обсяги повноважень.

Львівська обласна державна адміністрація має в своєму складі Головне управління економіки та інвестицій, Головне фінансове управління, Управління вугільної промисловості та паливно-енергетичного комплексу, Управління

промислової політики⁴⁹.

Регуляторні інституції промислового розвитку Закарпатської облдержадміністрації – це Головне управління економіки та Головне фінансове управління, а також Управління промисловості та розвитку інфраструктури.

Управління промисловості та розвитку інфраструктури облдержадміністрації, як структурний підрозділ Закарпатської обласної державної адміністрації, виконує такі завдання: забезпечення реалізації державної політики, у тому числі інвестиційної та інноваційної, у промисловості, паливно-енергетичному комплексі, галузях транспорту і зв'язку та у сфері енергозбереження; здійснення організаційних заходів щодо стабілізації роботи і нарощування обсягів виробництва та надання послуг підприємствами промисловості, паливно-енергетичного комплексу, транспорту і зв'язку⁵⁰.

В Івано-Франківській області регуляторні функції щодо промисловості здійснює Головне управління економіки, Головне фінансове управління та Головне управління промисловості та розвитку інфраструктури обласної державної адміністрації. Головне управління економіки складається з двох великих структурних підрозділів – Управління соціально-економічного розвитку та Управління державним сектором економіки, запобігання банкрутству, підтримки підприємництва та надання послуг. Головне управління промисловості та розвитку інфраструктури Івано-Франківської облдержадміністрації складається з Управління промисловості, транспорту та зв'язку, Управління паливно-енергетичного комплексу, ефективного використання енергетичних і мінерально-сировинних ресурсів.

В сфері координації та регулювання промислового розвитку регіону ним виконуються такі завдання: координація роботи підприємств промисловості, паливно-енергетичного комплексу, транспорту та зв'язку незалежно від форм власності в реалізації поточних і стратегічних програм соціально-економічного

⁴⁹ Офіційний сайт Львівської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.loda.gov.ua>.

⁵⁰ Офіційний сайт Закарпатської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.carpathia.gov.ua>.

розвитку області, відповідних галузевих програм; участь у реалізації державної промислової політики України, державної політики енергозбереження; розроблення пропозицій щодо вдосконалення механізмів державного регулювання, функціонування промислового, паливно-енергетичного та транспортного комплексів економіки області⁵¹.

В складі Чернівецької облдержадміністрації регуляторну політику у промисловому секторі провадить Головне управління економіки та Головне фінансове управління. Специфічний окремий підрозділ з промислової політики як такий відсутній, а знаходиться в складі Головного управління економіки⁵².

Під інституційними змінами, в першу чергу, слід розуміти зміни базових інститутів: влади, власності та управління. «Якщо на Заході відносини власності – найбільш динамічна система економіки, то у нас ця проблема взагалі не стоїть на порядку денному економічної модернізації. Незважаючи на її особливу актуальність, про неї навіть не згадують» [51]. Про зміну інституту власності в промисловому секторі регіону нам свідчать дані приватизації. Зміни інституту економічної влади, управління та праці можемо побачити, якщо проаналізуємо зміни форм організації базової ланки виробництва – підприємств регіону (формування акціонерних товариств, холдингів і інших нових форм інституційної організації виробництва). Українські дослідники акцентують увагу на тому, що промисловість України має багатокладність, подібно як і промисловість інших країн. Проте, інституційний устрій залишається застарілим, підприємства мають предметну спеціалізацію з жорсткими технологічними лініями, або ж застарілу технологічну структуру, що послаблює можливості конкурувати у глобальному економічному просторі [290, 472].

З аналізу досвіду проведення промислових модернізацій в Україні та за кордоном можна зробити висновок про те, що системні зміни промисловості, які дістали назву «модернізація», відбувалися паралельно із явищами, коли

⁵¹ Офіційний сайт Івано-Франківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.if.gov.ua>.

⁵² Офіційний сайт Чернівецької обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oda.cv.ua>.

промисловість розвивалася меншими темпами, або ж коли навмисно стримувався її розвиток (українські території в складі східноєвропейських країн у період між першою та другою світовими війнами). Якщо слідувати логіці викладу історико-економічного матеріалу у праці Бойка, який стверджує, що розвиток промислового виробництва на західних українських теренах знаходився на рівні XVIII ст. і це було штучно створено, а перед тим веде мову про рутинний стан техніки на правобережній Україні у цьому ж проміжку часу, то можна запропонувати назвати стан навмисного гальмування промислового розвитку, який відкидає виробництво назад, «рутинізацією» промисловості. Даний термін в історичному контексті буде протилежним до поняття модернізація.

Для того, щоб відбулася промислова модернізація, має змінитися економічна поведінка у промисловій сфері, відбутися зміна відносин споживачів та виробників (домогосподарств, фірм та держави) у промисловому секторі господарства регіону.

На основі вивчення досвіду господарського оновлення дослідники виділяють ліберальну та авторитарну модель модернізації промисловості та країни в цілому, її суспільного життя в цілому. На сьогодні можемо констатувати, що в Україні модернізація (точніше поки що модернізаційний дискурс) відбувається та на тлі певного розширення демократичних свобод та децентралізації владних функцій.

На думку експертів, найуспішнішою країною на пострадянському просторі в плані модернізації економіки промисловості є Казахстан. У цій державі було використано модель авторитарної модернізації, так само як і у Малайзії, Сінгапурі, Південній Кореї. Для України дана модель навряд чи прийнятна. Осучаснення має відбуватися на засадах наближених до ліберальної моделі, побудованій на досягненні суспільного консенсусу.

У світовій економічній історії виділяють три типи модернізації: піонерну, яка притаманна лідерам світового технічного та економічного прогресу; органічну, яку практикують країни, що перебувають у другому ешелоні

світового економічного прогресу; наздогоняючу, яка базується на засвоєнні передових технологій та економічних механізмів. Ретроспективний економічний аналіз дозволяє зробити висновок про те, що всі хвилі модернізації вітчизняної економіки були модернізаціями наздогоняючого типу. Характерними ознаками таких господарських змін виступали: запровадження нових форм інституційної організації економіки «згори»; вибіркове, а не системне запозичення інновацій; пріоритетний випереджаючий розвиток галузей, який призводить до структурних та просторових деформацій у розвитку промисловості; консервування багатоукладності економіки, і як наслідок, співдія старих та нових інститутів та суб'єктів економічної діяльності; загострення соціальних і політичних проблем та зростання соціальної напруженості.

Внаслідок проведення такого типу модернізацій різко зростає роль держави, що виявляється у встановленні державного контролю за всіма сферами економіки, активному втручанні державних структур у хід трансформаційних змін. Розгортання такого алгоритму інституційних змін веде до посилення авторитарності влади, централізму, гіпертрофії ролі чиновництва, бюрократизації управління. Як правило, наздоганяюча модернізація не створює власної гармонійної економічної моделі, а повторює окремі фрагменти вже визнаних зразків, що служать своєрідними еталонами [26, с. 686].

Виходячи з історичного досвіду констатуємо, що інституційні зміни промисловості регіону відбуватимуться у фарватері наздоганяючої модернізації країни. Наприкінці минулого десятиліття частка України на світових ринках високотехнологічної продукції оцінювалася у 0,042% [290, с. 472].

Можна стверджувати, що на сьогодні відбувається формування трансакційної економіки. В першу чергу це проявляється у фінансовій сфері господарювання. Світову економіку поділяють на три сектори: сировинний, виробляючий та трансакційний [290, с. 472]. У взаємодії та знаходженні балансів між цими секторами (а кожен сектор представлений економіками певних країн, наприклад, трансакційний – в першу чергу економікою США)

полягає суть економічного розвитку Світу на найближчу та віддалену перспективу.

Період сучасної модернізації – це період розвитку інформаційних галузей. Виходячи з класифікації видів економічної діяльності, наведених у КВЕД 2011, можемо вести мову про формування в Карпатському регіоні умов становлення економіки J-сектора, J-економіки (економіки джей-сектора, джей-економіки).

Для промислового розвитку у цьому контексті слід вести мову про виникнення нових галузей. Історичний аналіз виникнення нових галузей при модернізації дає нам таку умовну послідовність – машинобудування, хімічна промисловість, електроенергетика та електротехніка, електроніка та ІТ-технології. Уособленням сучасності є промисловість інформаційних технологій. Так, у Концепції загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України на період до 2017 року при визначенні шляхів та способів інноваційного розвитку інформаційні технології визначені як невід’ємна складова конкурентної стратегії, яка потребує інституціалізації, зокрема створення в складі Мінпромполітики України промислової галузі (сектора, департаменту) інформаційних технологій. Організаційною формою розвитку цього напрямку діяльності стануть створення крупних компаній та об’єднань з розробки програмних продуктів, інтеграції, впровадження інформаційно-технологічного (ІТ) консалтингу та виробництво інформаційних засобів і технологій [124].

Слід зазначити, що загалом в Україні протягом майже двадцяти років її незалежності явно не вистачало політичної волі та інституційних можливостей проведення модернізації країни, в тому числі й у промисловому секторі господарства.

Стосовно Карпатського регіону ми можемо вести мову не про тотальну, а тільки часткову модернізацію (по-перше, тільки регіон, а не країна в цілому; по-друге, модернізація лише організаційних форм промисловості, а не всіх параметрів – технології, опанування новим видом енергії).

Використовуючи підхід технологічних укладів, можемо визначити сучасні інституційні зміни яких потребує Карпатський регіон України як постіндустріальні перетворення. Постіндустріальна модернізація повинна включати у себе елемент деіндустріалізації промисловості – зниження частки важкої промисловості та збільшення частки промислового виробництва з великою доданою вартістю – високотехнологічне машинобудування, харчова та легка промисловості.

Необхідною умовою модернізації є зміна принципів поведінки та ідеологічних рамок господарської діяльності основних економічних гравців, якими є: держава, фірми, домогосподарства та громадяни як окремі кінцеві споживачі. На регіональному рівні слід вести мову скоріш не про модернізацію промисловості регіону в цілому, а про модернізацію провідних промислових підприємств регіону.

Проводячи аналіз інституційної модернізації промисловості областей Карпатського регіону, слід зазначити, що українська промисловість займає провідне місце в структурі національної економіки. Її частка у ВВП протягом останніх десяти років в середньому складала біля 44%, а у ВДВ – 26%. Крім того, у промисловості задіяна майже чверть зайнятих в економіці країни. З огляду на це, розвиток та оновлення промислового потенціалу регіонів є стратегічним пріоритетом розвитку економічного потенціалу України. Реалістичне формування цілей розвитку неможливе без ґрунтовного аналізу ситуації, що склалася в промисловому секторі кожної області.

Так, зокрема, промисловість Львівської області розвивається нерівномірно зі значними коливаннями по роках. Про це свідчать дані зі зміни обсягів промислової продукції області впродовж 2000-14 рр. (рис. 3.16).

Як видно з ілюстрації, тенденції розвитку промисловості області відповідають, в основному, загальнонаціональним тенденціям. Виняток становить 2001 р., коли в області спостерігалось значне збільшення, а на наступний рік, відповідно, значне падіння обсягів промислової продукції. Найсильніше падіння відбулося у 2009 р., проте у 2011 р. обсяги виробництва у

промисловості області і Україні в цілому досягнули рівня до кризового періоду 2007 р. (12,8% і 7,6% відповідно).

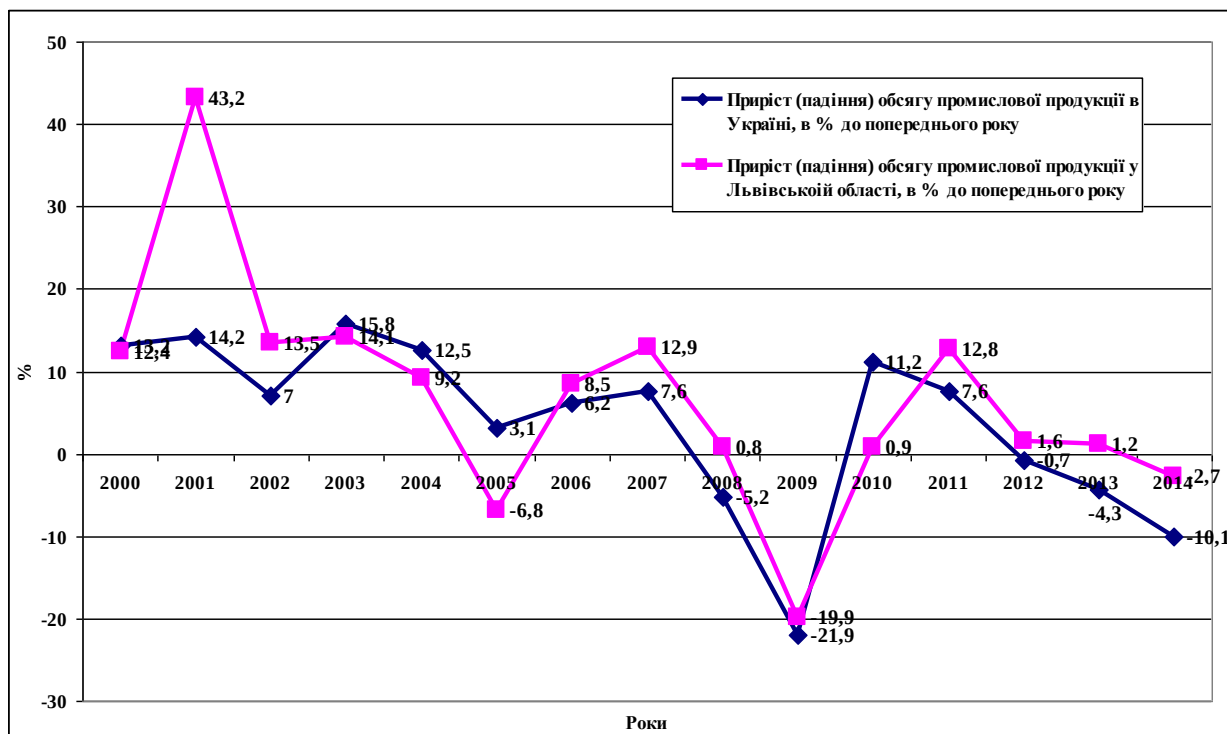

Рис. 3.16. Зміна обсягів промислової продукції України та Львівської області впродовж 2000-2014 рр.
** Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних⁵³.*

Особливо критичними для промисловості області були 2005 та 2009 рр., коли індекси обсягу промислової продукції досягли мінімумів у – 6,8 та –19,9% відповідно. Протягом 2010-11 рр. обсяги поступово зростали і практично досягнули докризового періоду, хоча в Україні в цілому спостерігаємо певний спад обсягів реалізованої промислової продукції у 2011 р., порівняно із попереднім, 2010 р.

Структура промислового виробництва області протягом 2004-13 рр. також змінювалася (табл. 3.4). Звертає на себе увагу те, що у галузевій структурі області значно переважають переробні галузі.

Це є позитивною передумовою для проведення модернізаційних змін промислового потенціалу. Натомість можемо зауважити, що частка переробних галузей була максимальною протягом 2005-08 рр., а потім дещо зменшилася, у межах, співставних з розміром частки переробних галузей (порядку 5%). Разом

⁵³ Дані офіційного сайту Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lv.ukrstat.gov.ua>.

із тим відбулося зменшення, а потім більш стрімке зростання видобувної галузі, що особливо чітко проявилось протягом 2010-11 рр.

Таблиця 3.4

Структура промислового виробництва Львівської області, %

Галузі промисловості	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Добувна, в т.ч.	5,8	5,2	5,5	4,9	4,1	4,8	4,7	6,4	4,6	4,9
добування паливно-енергетичних корисних копалин	5,5	4,9	5,3	4,6	3,7	4,5	4,4	5,8	4,4	4,6
добування корисних копалин крім паливно-енергетичних	0,3	0,3	0,2	0,3	0,4	0,3	0,3	0,6	0,2	0,3
Переробна, в т.ч:	78,7	80,5	80,1	80,2	80,2	76,4	76,3	75,3	72,9	71,9
Харчова	23,2	21,3	19,2	20,4	20,4	22,4	26,5	27,9	33,2	32,5
Легка	5,0	5,1	5,2	5,5	6,0	4,3	3,3	3,2	2,5	2,7
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	4,9	5,4	4,5	4,3	3,9	3,3	3,2	2,9	2,7	2,4
Целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	7,5	7,0	6,4	6,0	5,8	5,9	5,4	5,8	5,6	5,2
Виробництво коксу, продуктів нафто-перероблення	4,1	8,8	11,2	9,2	8,6	6,0	6,9	3,6	3,1	2,9
Хімічна і нафтохімічна промисловість	6,3	7,1	7,0	7,1	6,5	6,5	7,8	6,7	8,6	8,1
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	6,3	5,7	6,1	7,0	7,5	6,0	4,1	5,2	3,9	4,1
Металургійне виробництво	2,6	2,3	3,3	4,1	4,1	3,5	4,4	5,0	3,7	2,9
Машинобудування	15,2	14,8	14,3	13,5	11,9	11,4	11,6	11,4	7,9	7,9
Інші галузі промисловості	3,6	3,0	2,9	3,1	3,5	3,0	3,1	3,6	2,8	2,9
Виробництво та розподілення електроенергії	15,5	14,3	14,4	14,9	15,7	18,8	19,0	18,3	17,2	17,4

* Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних⁵⁴.

Такі тенденції розвитку можуть свідчити, про не зовсім оптимальні

⁵⁴ Там само.

процеси перерозподілу промислового виробництва Львівської області. Аналіз таблиці свідчить також про те, що протягом аналізованого періоду зросла доля енергетичного сектору промисловості (на 2,8%), натомість доля машинобудування зменшилася на 3,8%. Така тенденція є не дуже сприятливою для проведення модернізаційних перетворень промислового виробництва, оскільки машинобудування, як галузь і високою доданою вартістю повинна відігравати у цих процесах базову роль.

Як бачимо, у структурі промислового виробництва регіону найбільш питому вагу мають харчова, паливна промисловості, машинобудування і металообробка, електроенергетика. У структурі виробництва товарів народного споживання частка продовольчих товарів становить 65 %.

Несприятливим для проведення модернізаційних перетворень є зменшення інвестиційної групи продукції в структурі реалізованої промислової продукції області (табл. 3.5). Разом із тим спостерігається домінування частки сировинної продукції, хоча її доля протягом 2004-10 рр. зменшилася більше як на 15% за рахунок перерозподілу у товари широкого вжитку. Це є позитивною тенденцією динаміки розвитку промислового потенціалу Львівщини.

Таблиця 3.5

**Розподіл реалізованої промислової продукції
Львівської області за групами по роках, %**

Роки	Сировинна продукція	Інвестиційна продукція	Товари широкого вжитку	Товари тривалого використання
2004	67,5	13,0	18,2	1,3
2005	66,7	13,3	18,7	1,3
2006	59,0	12,7	25,6	2,7
2007	55,0	14,2	27,6	3,2
2008	55,8	12,4	28,4	3,4
2009	52,0	10,5	34,1	3,4
2010	51,8	10,3	34,5	3,4
2011	51,4	12,3	32,8	3,5
2012	51,2	12,1	32,9	3,8
2013	51,1	12,0	33,2	3,7

* Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних⁵⁵.

Змінилася також частка товарів тривалого використання. Від 2004 до

⁵⁵ Там само.

2010 р. цей зріст становив майже три рази. Найбільше зростання відбулося протягом 2005-07 рр. і з цього моменту дана частка змінювалася несуттєво. З огляду на цілі модернізації промислового потенціалу логічним є подальше зменшення відсотку сировинної продукції, причому дуже важливо, щоби такий перерозподіл відбувався у групу інвестиційної продукції, а не тільки групи товарів широкого вжитку. Позитивну динаміку зменшення частки сировинної продукції слід підтримувати.

Складною проблемою осучаснення розвитку промисловості області є зношеність основних фондів (рис. 3.17).

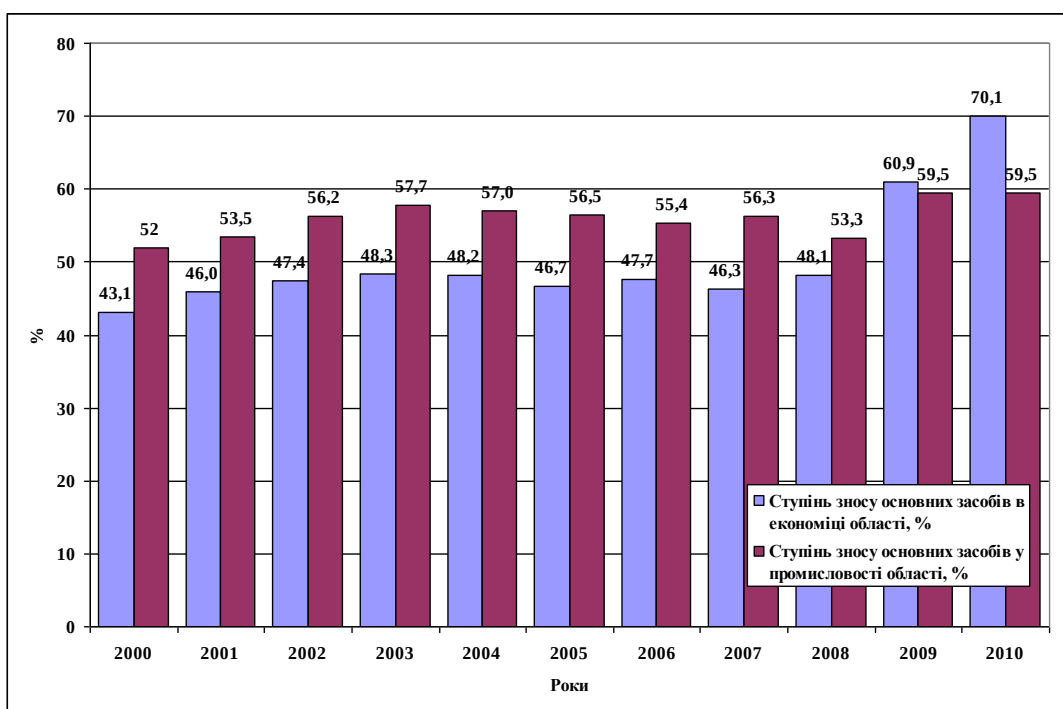

Рис.3.17. Коефіцієнти зносу основних засобів Львівської області

** Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних⁵⁶.*

Як видно з ілюстрації, протягом останнього десятиріччя зношеність основних фондів у промисловості області перевищувала цей показник в економіці Львівщини. Проте, у 2009 р. загальноекономічний показник випередив промисловий, і у 2010 р. ця різниця збільшилася, склавши понад 10%. Таким чином, зношеності фондів у промисловості складає значну частку у зношеність фондів в економіці в цілому. Показники зносу основних фондів промисловості є критичними, становлять понад 50%, а з 2009 р. наблизились до

⁵⁶ Там само.

межі 60%.

Зношеність основних фондів є суттєвим бар'єром для нарощування обсягів виробництва, вагомим викликом для модернізації промислового потенціалу. З історії проведення промислових модернізацій можемо почерпнути тезу про те, що зношеність основних фондів була однією з вагомих причин, що вплинули на рішення про початок модернізації. Адже сам процес модернізації, можна сказати, напряму націлений на оновлення основних засобів виробництва (якщо брати під увагу технологічну складову модернізації).

З огляду на перспективи модернізації базовою галуззю промисловості є машинобудування. Машинобудування Львівщини володіє значним потенціалом та має суттєвий вплив на розвиток промисловості області. Галузь забезпечує дев'яту частину реалізованої промислової та інноваційної продукції, більше третини експорту промислової продукції, тут зайнято більше п'ятої частини працівників промисловості (рис. 3.18).

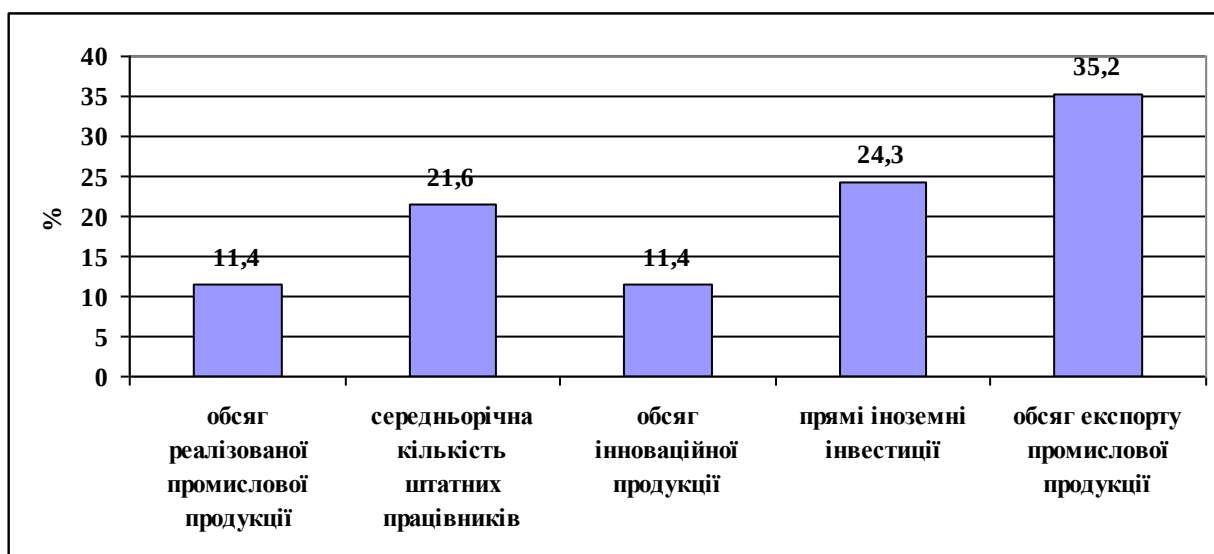

Рис. 3.18. Частка машинобудування у загальнопромислових показниках Львівської області, 2014 р.

** Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних⁵⁷.*

У 2014 р. на машинобудівних підприємствах було задіяно 26,3 тис. найманих працівників, кожний п'ятий працівник промисловості був зайнятий саме у цій галузі. Працівники машинобудівного комплексу отримували вищу заробітну плату, ніж в економіці області загалом. Так, середньомісячна

⁵⁷ Там само.

заробітна плата працівників підприємств з виробництва машин та устаткування становила 2809 грн, що на 25,2% більше, від загального рівня в економіці, з виробництва електричного та електронного устаткування – 2451 грн (на 9,2% більше), з виробництва транспортних засобів та устаткування – 2276 грн (на 1,4% більше).

У 2013 р. машинобудівні підприємства реалізували продукції (робіт, послуг) на 3,7 млрд. грн, що склало у загальнообласному обсязі реалізованої промислової продукції 11,4%. За обсягом реалізованої продукції галузь посідає друге місце серед галузей переробної промисловості після підприємств з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів.

Суттєвий внесок в обсяги реалізації галузі здійснюють: ЗАТ «Завод комунального транспорту», ТзОВ «Леоні Ваерінг Системс УА ГМБХ», ПАТ «Іскра», ДП «Стрийський вагоноремонтний завод», ПАТ «Львівський локомотиворемонтний завод», ПАТ «Дрогобицький завод автомобільних кранів», ДП «Львівський державний завод «Лорта», ДП «Холгер Крістіансенс Продакшн Україна», НВП «Спаринг Віст Центр», ВАТ «Львіворгрес».

Великі підприємства сплачують третину від усіх податків Львівщини. Станом на 1 вересня 2014 року великими платниками податків Львівської області були 45 підприємств, які забезпечили надходження до бюджетів усіх рівнів податків та платежів в сумі 2031,1 млн грн, або 33,3 % до загальної суми сплачених в області податків.

У 2011 р. машинобудівні підприємства області забезпечили один із найбільших приростів випуску промислової продукції, обсяги виробництва збільшились практично на третину (на 31,9%). Зокрема, на підприємствах з виробництва електричного, електронного та оптичного устаткування виробництво продукції збільшилось на 49,6%, з виробництва транспортних засобів та устаткування – на 42,6%. В Україні загалом випуск продукції машинобудування збільшився у 2011 році на 17,2%.

У 2011 році на розвиток підприємств машинобудування було спрямовано 162,2 млн. грн інвестицій в основний капітал, що на 26,3% більше, ніж у 2010

році . Зокрема, в 1,9 рази збільшились капвкладення у підприємства з виробництва електричного, електронного та оптичного устаткування. Також в 1,7 рази зросли обсяги іноземних інвестицій і становили у 2011 році 9,2 млн. дол. США.

Машинобудівній продукції належить значна роль у зовнішній торгівлі товарами. У 2011 році підприємства галузі експортували продукції на 343,1 млн. дол. США, що на 21,5% більше проти 2010 року, а їх частка у загальнообласному експорті області склала 35,2% (у 2010 році – 29%). Найбільші експортні поставки підприємства машинобудування здійснювали у Польщу, Німеччину, Великобританію, Російську Федерацію, Чехію та Данію.

Якщо проаналізувати матеріали керівних органів економічного розвитку області (зокрема офіційний сайт обласної державної адміністрації), то можна зробити висновок про те, що значна доля координуючих зусиль по відношенню промислової діяльності зосереджена в сфері енергозбереження, сучасної переробки побутових і промислових відходів, запобіганню шкідливих наслідків розвитку промисловості (зокрема малої гідроенергетики). Увесь цей корпус діяльності в контексті проблеми модернізації може бути означений як розвиток екотехнологій. Іншими двома важливими складовими до технологічного осучаснення промислового виробництва є розвиток біотехнологій та натотехнологій. Біотехнологічний сектор промисловості в області представлений такими виробничими потужностями як «Ензим», «Майола», фармакологічне виробництво. Тут зосереджений вагомий виробничий та організаційний потенціал, який може стати базисом проведення модернізації усього промислового комплексу Львівщини. Зосереджений він, головним чином, навколо галузей харчової промисловості і має потужну наукову базу. Зокрема, у Львові працює Інститут біології клітини НАН України, який розробив унікальний штам дріжджів, здатний до надсинтезу вітаміну В2. Розробка львівських науковців перевищує продуктивність американських та китайських аналогів.

Натомість нерозвиненим є сектор нанотехнологій. Розвиток цих галузей

потребує координації на національному рівні, і не може бути, на нашу думку, розв'язаний в межах одного регіону. На рівні держави мають бути сформовані буквально декілька центрів розвитку нанотехнологій, які повинні зосереджуватися на базі науково-дослідних установ. Місто Львів в такому відношенні є перспективним центром.

Важливою складовою модернізації промисловості області є розвиток т.зв. допоміжних і трансакційних секторів, в першу чергу ІТ-технологій. Зокрема, у Львові формується потужна база виробників програмного забезпечення, які одними з перших в Україні зуміли знайти застосування цьому ресурсу на світових ринках. Розвивається співпраця з потужними виробниками цифрового та офісного обладнання. Зокрема, перспективним є створення Глобального сервісного центру компанії «Хюлетт Пакард» та регіонального офісу компанії, в якому до кінця 2016 року має працювати до двох тисяч львів'ян.

Для промисловості області характерна складна галузева і територіальна структура. Головні промислові центри області: Львів, Дрогобич, Стрий, Борислав, Новий Розділ, Червоноград, Сокаль. Важливим напрямом модернізації промислового виробництва області є удосконалення його просторової структури. В територіальному плані У Львівській області вчені виділяють три промислові райони: Передкарпатський (із центрами: Дрогобич – машинобудування, деревообробка, легка промисловість; Стрий – машинобудування, харчова і деревообробна промисловість, газопромислова галузь; Борислав – нафтовидобувна, легка і хімічна промисловість; Новий Розділ і Яворів колишні центри виробництва сірки), Північний (із центрами: Червоноград – видобуток вугілля, легка промисловість; Сокаль – хімічна промисловість, Добротвір – електроенергетика); Львівський (в обласному центрі зосереджені галузі машинобудування, харчової, легкої промисловості). Основними напрями удосконалення просторової структури промисловості області є створення нових організаційній форм інноваційної діяльності, таких як технопарки та точкові зони інтенсивного економічного розвитку. А також, після прийняття відповідного закону – індустріальні парки. Зокрема

перспективним є створення індустріального парку у Яворівському районі на місці колишніх виробництв з видобування сірки та індустріального парку Черляни у Городоцькому районі на базі колишньої військово-повітряної бази.

Таким чином, слід зазначити, що промисловість Львівської області протягом останніх десяти років розвивалася нерівномірно, зазнаючи значних впливів кризових та трансформаційних явищ. Надмірне реагування галузей промислової діяльності на зміни економічної ситуації в регіоні і державі може свідчити про необхідність проведення глибоких модернізаційних змін у цій сфері. Можливості для модернізації промислового потенціалу області є, і вони закладені в структурі промислового виробництва, у формуванні нових центрів сучасного промислового розвитку як у галузево-секторальному, так і в територіально-просторовому вимірах. Проте, для перевірки цієї можливості потрібні подальші дослідження, які розвиватимуться у напрямі визначення стратегічних пріоритетів розвитку промисловості Львівської області, як складової промислового потенціалу Карпатського регіону, під кутом зору його модернізації.

В результаті аналізу виявлено традиційні галузі, які переважають у структурі промислового виробництва регіону і з огляду на це потребують особливої підтримки, а саме: харчова і легка промисловість, машинобудування і металообробка, електроенергетика і паливна промисловість. З огляду на перспективи модернізації базовою галуззю промисловості визначено машинобудування. Реструктуризації потребують галузі вугільної та гірничо-видобувної промисловості.

Галузями, які необхідно розвивати в області є: хімічна та нафтохімічна промисловість, приладо- та верстатобудування, промисловість будівельних матеріалів, деревообробна промисловість. Особливу увагу слід приділити розвитку екотехнологій, важливою складовою технологічного осучаснення промислового виробництва є розвиток біотехнологій.

З огляду на цілі та досвід проведення модернізаційних змін в області необхідно започатковувати такі нові галузі: в першу чергу ІТ-технологій,

розвивати співпрацю з потужними виробниками цифрового та офісного обладнання.

Однією з провідних галузей промисловості Львівщини є легка промисловість, яка потребує порівняно менших інвестицій для проведення модернізаційних перетворень, порівняно із іншими галузями.

У структурі легкої промисловості Львівської області перше місце за обсягом виробництва посідає шкіряна і взуттєва галузь, друге – швейна, третє – текстильна.

За кількістю працівників легка промисловість є однією з найчисленніших у промисловості Львівської області. У 2014 р. за цим показником галузь посіла 5-е місце у промисловості (після машинобудування, виробництва та розподілення електроенергії, газу та води, харчової та добувної промисловості). У 2014 р. у легкій промисловості було зайнято 12,5 тис. найманих працівників (на великих та середніх підприємствах) (рис.3.19). Тобто кожний десятий промисловий працівник задіяний у легкій промисловості. На Львівську область припадає майже 13% від загальної кількості працівників у легкій промисловості України [143].

Підприємства легкої промисловості (великі, середні та вагомі за обсягом малі підприємства) у 2014 р. реалізували промислової продукції на 720,6 млн.грн, у тому числі продукції текстильного виробництва: одягу, хутра та виробів з хутра – на 501,1 млн.грн, виробництва шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів – на 219,5 млн.грн. Внесок галузі у загальному обсязі реалізованої промислової продукції Львівщини становив 3%, а у легкій промисловості України – близько 11%⁵⁸.

⁵⁸ Там само.

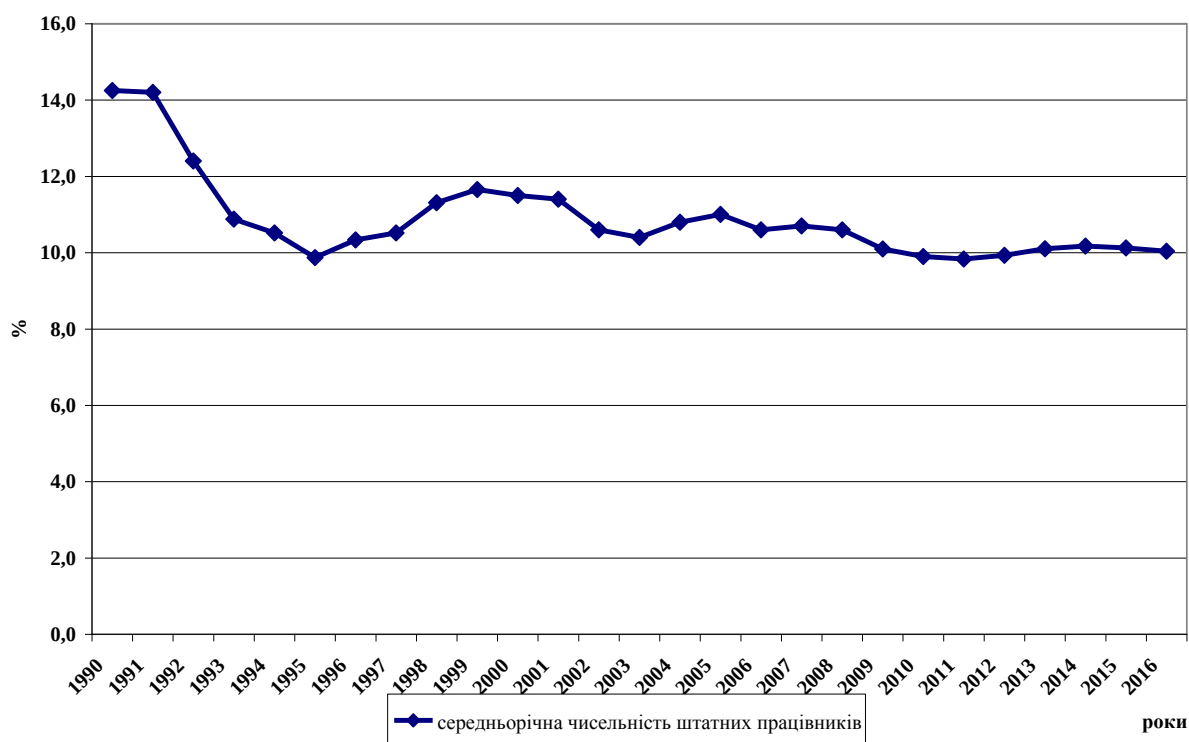

Рис. 3.19. Частка працівників легкої промисловості у загальній чисельності працівників промисловості Львівської області, %

** Джерело: складено автором на основі [246].*

Обсяги реалізованої промислової продукції у загальній кількості промислової продукції Львівської області різко зменшувалися протягом 1991-1996 рр. (рис. 3.20). З 1997 по 2008 рр. спостерігається поступове нарощування частки продукції легкої промисловості, а з 2008 р. відбулося її скорочення до рівня 1996 р.

За січень-липень 2011 р. обсяг реалізованої промислової продукції підприємств легкої промисловості області склав 554047,2 тис.грн, що становить 3,4% від всієї реалізованої продукції промисловості. Структура обсягу реалізованої промисловості продукції протягом першого півріччя 2011 р. формується таким чином, що легка промисловість області без врахування вартості електроенергії, газу та води а також товарів, придбаних для перепродажу, реалізувала продукцію в обсязі 3,6% від загального обсягу реалізованої продукції промисловістю Львівської області.

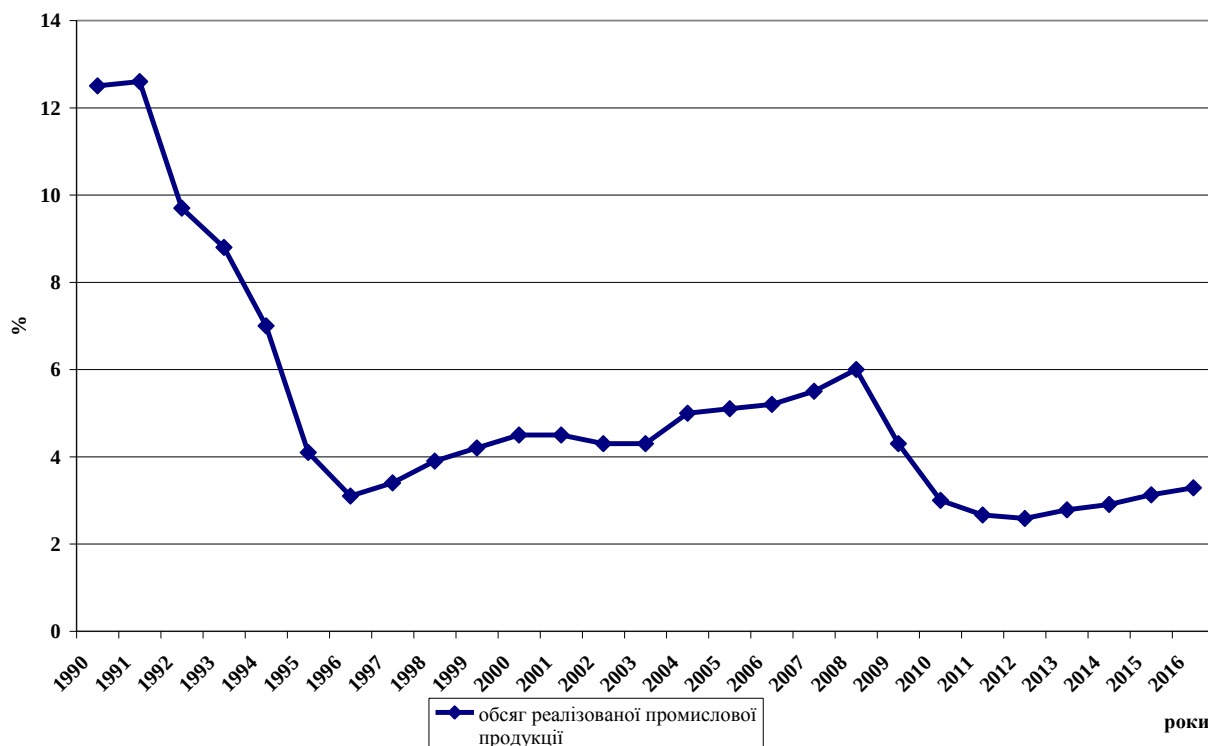

Рис. 3.20. Частка реалізованої продукції легкої промисловості у загальному обсязі реалізованої промислової продукції Львівської області, %
** Джерело: складено автором на основі [46].*

Найбільші з підприємств-виробників продукції легкої промисловості області – це ТЗОВ «Дюна-Веста», дочірнє підприємство «Датський текстиль», ПАТ Стрийська швейна фабрика «Стрітекс», ВАТ «Калина», ТЗОВ «Українська панчішна компанія», дочірнє підприємство «Львівтекс» датської компанії «Грін коттон», ТЗОВ «Йоха Україна», ВАТ «Маяк», АТЗТ «Самбірська швейна фабрика», ВАТ «Троттола», дочірнє підприємство «ХРТ текстиль», ПТ «Шкіряне підприємство «Світанок» тощо [143].

У підприємства легкої промисловості активно інвестують іноземні інвестори. За весь період інвестування на 1 січня 2011 року обсяг іноземних інвестицій у легку промисловість становив 31,7 млн.дол. США, або 2,5% від загального обсягу іноземних інвестицій у промисловість [143].

Підприємства легкої промисловості активно співпрацюють з іноземними партнерами. Упродовж 2010 року у галузь надійшло від іноземних замовників текстилю і текстильних виробів на 101,8 млн.дол. США (34,4% від імпорту давальницької сировини загалом в області) та експортовано текстильних

виробів на 141,6 млн.дол. США (37% експорту готової продукції). Основними партнерами в операціях з давальницькою сировиною були країни Європи – Німеччина, Данія, Польща, Бельгія, Сполучене Королівство, Італія.

Відповідно у легкій промисловості значною є частка продукції, виробленої із сировини іноземних замовників. Так, у 2010 році на давальницьких засадах виготовлено увесь обсяг жіночих блузок та сумок, одягу верхнього трикотажного; у межах 95-99,9% – светрів, джемперів, пуловерів трикотажних, брюк та бриджів чоловічих, трикотажу спіднього, курток вітрозахисних жіночих, спідниць, брюк жіночих, трикотажу верхнього, одягу для маленьких дітей, суконь та сарафанів, одягу робочого чоловічого; у межах 82-93% – пальт, напівпальт, курток теплих жіночих та чоловічих, полотен трикотажних, піджаків чоловічих; 68,3% – взуття [143].

Більш як 90% текстильної продукції Львівської області виробляється з давальницької сировини. На фабриках регіону обмежені оборотні засоби для виробництва конкурентної продукції, погано налагоджена система збуту.

Якісна продукція з т.зв. «давальницької сировини» вивозиться і реалізується за кордоном. Через нестачу обігових коштів та фактичну недоступність кредитів, постійне зростання цін на енергоносії та несумлінну конкуренцію більшість підприємств легкої промисловості області змушена виробляти продукцію на давальницьких умовах. Із сировини іноземного замовника на давальницьких умовах за окремими видами виготовляється майже 100% продукції, зокрема постільної білизни, значної кількості асортименту чоловічого, жіночого та дитячого одягу [246, с. 123].

Розв'язання виділених проблем розвитку галузі можливе на основі реалізації двох напрямів. По-перше, на основі імпорту обладнання і розвитку виробництва на давальницькій сировині, що не забезпечить докорінного поліпшення у розвитку легкої промисловості Львівської області; по-друге, на основі інноваційно-інвестиційного розвитку галузі, що дасть можливість суттєво оновити застарілу технічну базу і значно збільшити зростання обсягів виробництва.

Для органів влади Львівської області щодо розвитку легкої промисловості регіону можна сформулювати наступні пропозиції та шляхи розвитку галузі:

- формування кластерів виробництв сучасного одягу з розгалуженою мережею просування продукції, не тільки за кордоном, але й в регіоні;
- сприяння залученню до роботи підприємств науково-дослідних установ та дизайнерських структур, що сприяло б освоєнню нових видів інноваційної продукції;
- створення розгалуженої мережі реалізації продукції легкої промисловості в регіоні, що повинно сприяти збільшенню відсотка насичення внутрішнього ринку продукцією вітчизняного виробництва;
- забезпечення темпів виробництва у галузі на рівні не нижче, ніж 2,0%.

Реалізація наведених вище пропозицій сприятиме нарощуванню модернізаційного потенціалу промисловості Львівської області, як однієї з провідних регіональних складових Карпатського регіону.

Висновки до розділу 3

1. Констатовано, що розв'язання проблеми практичного впровадження економічного районування України пов'язане із вирішенням двох практичних завдань. По-перше, слід створити необхідні інституційні умови для цього процесу, по-друге, проаналізувавши існуючі моделі районування, які не вдалося впровадити в практику господарювання, розробити нову модель економічного районування, яка б відповідала сучасним вимогам. Зокрема, процесам глобалізації, міжнародної міжрегіональної інтеграції, піднесенню ролі регіонів держави у процесах соціально-економічного розвитку. Всі названі вище процеси є надскладними за своєю суттю, мають як позитивні, так і негативні наслідки, діють одночасно, накладаючись, а подекуди й розвиваючись із протиріччями одне одному.

2. Українським вченими напрацьований значний науковий потенціал,

який є підґрунтям проведення адміністративно-територіальної реформи. Проте ці процеси потребують переосмислення інституціалізації економіки держави не тільки на макрорегіональному рівні, але й на рівні мікрорегіональному. Такий підхід зумовлений класичними методологічними уявленнями проведення економічного аналізу на макро- та мікрорівні. Таким чином, крім макрорегіональної інституціалізації економіки існує й мікрорегіональна інституціалізація, концептуальний інструментарій якої складається з понять про мікрорайонування регіонів держави.

3. Доведено, що соціально-економічні мікрорайони є «об'єктивно функціонуючими комірками (стілниками) регіональної організації життя суспільства», у межах яких «протікає життя людей та здійснюється циклічна суспільна діяльність». Характерними рисами мікрорайонів є «компактна територія, трудова діяльність населення, соціально-економічна спільність життя людей, соціально-інфраструктурний комплекс тощо». Мікрорайони характеризуються наявністю інтеграційної бази. Донедавна такою базою мікрорайонування виступала промисловість, дослідження мікрорайонів доводить, що цю функцію такої бази також виконує транспортна та соціальна інфраструктура.

4. Виявлено, що на території Львівської області формуються кластери різних видів та галузевих профілів, зокрема це: бальнеологічно-лікувальний кластер «Прикарпатський» (Трускавець-Моршин-Східниця); туристично-відпочинковий кластер «Карпатський» (Славськ); виробничо-промислові кластери «Стрийський» (Стрий), «Дрогобицький» (Дрогобич, Борислав, Стебник), «Червоноградський» (Червоноград, Соснівка); низка агропромислових кластерів «Радехівський», «Стрийський», «Жовківський» (Жовква, Куликів, Дубляни), «Львівський приміський» та ін.

Навколо Львова формується туристично-відпочинковий кластер «Золота підкова» (Олеськ, Свірж, Золочів). Найбільша кількість кластерів, що формуються, сконцентрована, звичайно, у центрі області – місті Львові. Це, зокрема: інноваційно-наукові кластери на базі найбільших навчальних

університетів міста (наприклад «Економосвіта» до складу якого входять НУ «Львівська політехніка», Львівський банківський інститут, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України»), транспортно-транзитний кластер із залучень інфраструктурних об'єктів Львова, а також прикордонної інфраструктури (переходи Краковець, Шегині, Мостиська). У регіональному центрі області сформувався потужний туристично-віпочинковий кластер міжнародного значення. Також в місті сформувався інфраструктурно-спортивний кластер «Євро 2012».

5. Виявлено, що промисловість Чернівецької області за період з 2006 по 2015 рр. зазнала суттєвих інституційно-структурних змін. Ці зміни заклали потенціал економічного розвитку на найближчі 5 років, і на подальший період. За прогностичною оцінкою цього потенціалу пришвидшеними темпами розвиватиметься сфера послуг регіону. В світлі цього постають проблеми корегування структурних процесів, зменшення негативних наслідків таких змін та спонтанності їх протікання.

Для запобігання окреслених проблем і проведення структурної корекції економіки Чернівецької області слід надати такі рекомендації:

- посилено розвивати галузі сфери послуг, які займають домінуючу частку в структурі виготовленого продукту та реалізації товарів та послуг області, а також не потребують значних інвестиційних витрат. Крім того, ці галузі належать до т.зв. «третинного сектору економіки», який розвивається пришвидшеними темпами в країнах, структура економіки яких може слугувати для України та її регіонів певним структурним орієнтиром;

- сприяти розвитку промислової та будівельної діяльності, як галузям, які є базовими для формування реального сектору економіки. Це передбачає прийняття відповідних програмно-цільових документів, формування відповідного інвестиційного середовища в регіоні. Проте, з огляду на специфіку структурного розвитку економіки та промисловості області, ці галузі виступають «пріоритетом другого порядку», оскільки прогностична оцінка їх розвитку дає відчутне падіння виробництва. Очевидно, що за таких умов

необхідно сприяти перерозподілу ресурсів в бік сектору сфери послуг.

6. Виявлено, що значний внесок у структурно-інституційні зміни економіки регіонів здійснюється в секторі промислової діяльності, адже структурні зміни у промисловості є вагомим чинником, що впливає на економічний розвиток провідних держав та їх регіонів. За останні десятиліття в економічно розвинених країнах спостерігаються тенденції до формування нових видів промислової діяльності – збільшення трансакційного та інформаційного секторів економіки.

7. На прикладі областей Карпатського регіону України сформулювало пропозиції для регіональних органів влади щодо розвитку легкої промисловості:

- формування кластерів виробництв сучасного одягу з розгалуженою мережею просування продукції, не тільки за кордоном, але й в регіоні;

- сприяння залученню до роботи підприємств науково-дослідних установ та дизайнерських структур, що сприяло б освоєнню нових видів інноваційної продукції;

- створення розгалуженої мережі реалізації продукції легкої промисловості в регіоні, що повинно сприяти збільшенню відсотка насичення внутрішнього ринку продукцією вітчизняного виробництва;

- забезпечення темпів виробництва у галузі на рівні не нижче, ніж 2,0%.

Реалізація наведених вище пропозицій сприятиме нарощуванню модернізаційного потенціалу промисловості областей Карпатського регіону.

8. Виявлено, що у структурі промислового виробництва Карпатського регіону найбільш питому вагу мають харчова, паливна промисловості, машинобудування і металообробка, електроенергетика. У структурі виробництва товарів народного споживання частка продовольчих товарів становить 65 %.

Несприятливим для проведення модернізаційних перетворень є зменшення інвестиційної групи продукції в структурі реалізованої промислової продукції області. Разом із тим спостерігається домінування частки сировинної

продукції, хоча її доля протягом 2004-10 рр. зменшилася більше як на 15% за рахунок перерозподілу у товари широкого вжитку. Це є позитивною тенденцією динаміки розвитку промислового потенціалу Карпатського регіону.

Результати дослідження третього розділу роботи опубліковано у наукових працях [182,183,184, 186, 187, 189].

РОЗДІЛ 4

ФОРМУВАННЯ МОДЕЛЕЙ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ СТРУКТУРНО-ПРОСТОРОВИХ ЗМІН ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

4.1. Характеристика моделі неінституціалізованих економічних районів України

Вивчення проблематики інституційного забезпечення регіонального розвитку є важливою науковою проблемою, дослідження якої активізується останніми роками з огляду на проведення в Україні адміністративної реформи, формування ефективних моделей регіонального розвитку, в тому числі на інституційній основі. Крім того, з огляду на початок практичної реалізації євроінтеграційних устремлінь нашої держави, яка проявляється у імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що розпочалася з 1 січня 2016 року, виникає гостра потреба у формуванні в країні системи інститутів регіонального розвитку, яка б могла «стикуватися» із подібними європейськими структурами, слугувала б організаційно-інституційним каркасом інтеграції, як на національному, так і на регіональному рівні. Адже регіони, як основні компоненти території країни, виступають інституціалізованими суб'єктами реалізації соціально-економічної, науково-технічної, структурно-інвестиційної та інших політик держави.

Моделювання регіонального розвитку, в тому числі й побудова інституційних моделей, є важливою складовою дослідження проблем і перспектив інституціалізації економіки регіонів України. Власне побудова моделей дає змогу кристалізувати проблеми регіонального розвитку і побачити можливі шляхи їх розв'язання, що є важливим етапом формулювання науково-рекомендаційного блоку дослідження, який призначається для відповідних державних органів управління та інституцій місцевого самоврядування з метою підвищення ефективності їх діяльності в сфері регіонального розвитку та

інституціоналізації економіки регіонів задля пом'якшення наслідків інституційно-організаційних проблем розгортання процесів трансформації та інтеграції.

Під інституційними моделями слід розуміти опис процесів регіонального розвитку науково-формальними мовами, в тому числі й мовою математичних символів, на засадах концептуальних положень економічного інституціоналізму та інституційно-діяльнісного підходу у регіональній економіці. Відповідно до цього визначення, можемо виділити концептуально-вербальні, формально-математичні та наочно-просторові інституційні моделі.

Побудова інституційних моделей забезпечення розвитку регіонів на засадах сучасних положень економічної теорії дає можливість визначення основних інститутів управління на регіональному та національному рівнях, які б були основою механізму інституціалізованого розвитку територій держави, сформулювати проблеми функціонування інституційного середовища, в якому відбуваються процеси господарської діяльності в регіонах. Це, своєю чергою, уможливить виділити прикладні проблеми трансформації інститутів, що забезпечують регіональний розвиток, в першу чергу – інститутів управління на національному та регіональному рівнях, визначити обсяг практичного інструментарію формування інституційного середовища, сприятливого для ефективного регіонального розвитку держави. Запропонований практичний інструментарій стане основою вироблення оновленої моделі державної регіональної та регіональної структурної політики, яка формуватиметься на концептуальних засадах інституційно-діяльнісного підходу в регіональних дослідженнях.

З огляду на це, нами буде сфокусована увага на побудові геоінформаційної моделі неінституціалізованих економічних районів України, а також моделі інституціалізації нового економічного районування⁵⁹. Також буде змодельована ситуація взаємодії владних інституцій при модернізації

⁵⁹ Під неінституціалізованим економічним районуванням держави слід розуміти розроблену, але не впроваджену в практику регулювання просторового розвитку економіки мережу економічних районів. Процес впровадження мережі економічного районування в практику управлінської діяльності, зокрема у стратегічне планування та програмування соціально-економічного розвитку регіонів, є процесом інституціалізації економічного районування.

промислового потенціалу регіону, представлена модель прогнозової оцінки структурних змін економіки регіонів України та модель оцінки якості видової структури економіки Західного регіону України. Пропоновані моделі дають змогу виділити інституційні проблеми регіонального розвитку України та запропонувати шляхи їх подолання.

На сучасному етапі розвитку економічної науки і регіональної економіки зокрема, важливе методологічне значення у дослідженнях має побудова просторово-картографічних моделей розвитку економіки. На сьогодні рівень розвитку комп'ютерно-інформаційних технологій дозволяє вибудовувати такі моделі за різним таксономічним рівнем, відповідно до потреб та цілей задля яких моделі будуть використовуватися [53].

Інституційно-економічне середовище є найбільш інформаційно насиченим середовищем, адже під впливом господарської діяльності людини воно перманентно нарощує свій інформаційний потенціал. Тому геоінформаційне моделювання економічних районів, як процес систематизації та наочної візуалізації просторово-економічної інформації, дозволяє структурувати та полегшити виконання таких завдань, як: наукові дослідження, що важливі для розуміння суті економічних процесів, безперервне спостереження за станом даних процесів (просторово-економічний моніторинг); цілеспрямований контроль, регулювання та управління економічними процесами макрорайонів держави.

Інформаційні ресурси, які використовуються для геоінформаційного моделювання економічного районування можна систематизувати за рядом ознак, а саме: за формою існування – статистичні, картографічні, текстові; за сферою використання – економічні, соціальні, екологічні, політичні ті ін.; за ступенем обмеженості в оприлюдненні – загального доступу, або різного ступеня закритого доступу (конфіденційні, секретні); за власником інформресурсу – приватні, корпоративні та суспільні; за видом носія – паперові та електронні.

Методика побудови геоінформаційних моделей є складною та кропіткою

діяльністю і включає ряд організаційно-дослідних етапів. Зокрема: визначення мети та потреб у моделі, збір та структурування інформації, що передбачає формування бази даних про соціально-економічний розвиток території, що моделюється, комп'ютерну обробку баз даних з метою формування переліку необхідних показників, що будуть нанесені на карту. Наступним етапом є долучення сформованої бази даних до програмного пакету геоінформаційного моделювання, побудова необхідних картографічних моделей, їх аналіз та узагальнення, вироблення на цій основі відповідних рекомендацій з покращання соціально-економічного розвитку модельованих територій.

Для моделювання економічного районування України базовою одиницею на рівні якої буде формуватися відповідна база даних є регіон. Перелік інформаційних показників повинен охоплювати інформацію про розвиток усіх секторів економіки та соціальної сфери регіонів, а також базові демографічні дані, оскільки характеристики населення регіонів є вихідними як для розвитку економіки, так і для функціонування соціальної сфери.

Геоінформаційний підхід дає змогу по-новому здійснювати збір, узагальнення, перетворення, сприйняття та аналіз інформації, що поступає від різних видів і форм інформаційних ресурсів. Важливим моментом при цьому є відбір саме тої інформації, яка б давала узагальнююче уявлення про економічний розвиток регіонів, як складових економічних районів держави.

Збір показників наведеної вище бази даних можливий, або на централізованій основі (що значно полегшить та пришвидшить її формування), або пошук інформації в мережі Інтернет на офіційних сайтах управлінь статистики регіонів. Можливим, але дуже працезатратним, є збір даних із щорічних статистичних збірників регіонів з подальшим введенням їх у комп'ютер (скануванням чи ручним способом).

Практика дослідження офіційних сайтів управлінь статистики в Інтернеті дає можливість зробити висновок про те, що статистичні дані представлені на них практично (за рідким виключенням) в однаковому розрізі, але у різних програмних форматах, що ускладнюватиме збір даних.

Програмну базу даних слід формувати у програмних пакетах Microsoft Office, зокрема Excel або Access. Сформована база даних обробляється і приводиться до середніх показників, що дасть змогу побудувати граф і визначити які групи регіонів тяжіють один до одного. Після побудови графу та його аналізу слід скористатися опцією «районування», закладеною в програмний пакет MapInfo і вибудувати мережу економічних районів, які були представлені на графі. Програмний пакет дасть змогу більш-менш збалансувати економічні райони за кількістю регіонів, розмірами та чисельністю населення.

Побудована таким чином сітка економічного районування України буде об'єктивно відображати специфіку економічного розвитку регіонів. Із процесу районування до певної міри буде максимально виключений суб'єктивний фактор дослідника.

Виготовлена геоінформаційна система економічного районування України буде потужним інструментом просторового аналізу економічних явищ, яка може бути використана як у науково-дослідних цілях, так і у практичних цілях просторового регулювання розвитку національної економіки України. У другому випадку економічне районування України повинно пройти процес інституціоналізації, який передбачає законодавче закріплення мережі економічних районів, формування чи виділення вже існуючих інституцій, які б займалися проблемами впровадження та стратегічного забезпечення функціонування нового економічного районування України (підрозділ 4.2).

Існує ціла низка програмних пакетів для геоінформаційного моделювання. Зокрема: багатофункціональні геоінформаційні системи ArcView GIS, MapInfo Professional; системи з наявністю функцій web-картографування: ArcIMS, ArcExplorer Web; а також вузькофункціональне програмне забезпечення Surfer та інші. Широкого розповсюдження у використанні набув програмний пакет MapInfo, який використовують для складання земельних кадастрів, побудови мереж інфраструктури, виготовлення різних за призначенням тематичних карт. Нажаль у регіональній економіці використання даного методичного підходу із використання згаданого вище програмного

пакету не набуло широкого розповсюдження.

Будова геоінформаційної системи складається з таких основних елементів:

- бази даних, що забезпечує введення чи обробку інформації, отриманої з карт та статистичних джерел;
- засобів збереження і пошуку даних, що дозволяє оперативно одержувати інформацію для аналізу, оновлювати і виправляти їх;
- обробки й аналізу, за допомогою якої оцінюють дані, вирішують розрахункові завдання;
- унаочнення введеної та обробленої інформації у вигляді карт, таблиць, діаграм.

Сутність геоінформаційного моделювання полягає в інформаційній взаємодії між базами даних загально-географічної та економічної інформації шляхом побудови просторово-економічних картографічних моделей. При цьому геоінформаційні системи дозволяють в зручному вигляді відображати вихідну інформацію та використовувати отримані за результатами геоінформаційного картографування електронні економічні картографічні моделі для проведення наукових досліджень і практичного використання. Необхідність використання геоінформаційних технологій зумовлена тим, що практично кожна економічна інформація має в собі просторово-територіальну компоненту, і її в той чи інший спосіб можна представити у вигляді картографічної моделі. Як приклад даного твердження можна навести створення геоінформаційних моделей транспортних систем [304, с. 71-79], наукової та інноваційної діяльності [122, с. 32-43], малих підприємств України [122, с. 17-27].

В процесі досліджень побудовано модель районування економічного простору України. При розробці моделі використано пакет програм MapInfo. Розробка геоінформаційної моделі складалася з таких етапів:

- адаптація пакету програм MapInfo 7.8 до адміністративно-територіального устрою України на момент проведення моделювання,

складання комп'ютерної контурної карти України;

- створення на основі загальноновживаних прикладних програм (Microsoft Excel) комп'ютерної бази даних відносних соціально-економічних показників розвитку регіонів України;

- опрацювання створеної бази даних програмним пактом Statistica);

- геопросторове моделювання диференціації економічних явищ, які охарактеризовують показники, формування на цій основі моделі нових економічних районів держави програмним пакетом MapInfo.

Вихідні дані моделі районування економічного простору України структуровані за трьома тематичними блоками, а саме: 1) блок, що складається з показників, які характеризують економічний розвиток регіонів держави; 2) блок, присвячений проблемам соціального розвитку; 3) блок, в якому зібрано показники, що характеризують рівень розвитку зовнішньоекономічної діяльності в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

В процесі дослідження розроблено методичні основи комплексного комп'ютерного моделювання (на основі ПС-технологій) структурування економічного простору України та виділення на цій основі ядер формування нових глобалізованих економічних районів.

При виготовленні моделі використані сучасні геоінформаційні технології. З матеріалів моделювання органи регіональної і місцевої влади зможуть отримувати достовірну широку інформацію про потенційні можливості та конкурентні переваги економічно-просторової системи держави; розвиток зовнішньоекономічної діяльності; особливості соціального розвитку регіонів країни. На основі аналізу даних виділені нові глобалізовані економічні райони України. Їх структуроутворюючі ядра були виявлені з використанням просторово-математичних моделей впливу великих транспортних вузлів (автомобільні та морські перевезення). Відповідно до цього може бути скорегована Стратегія регіонального розвитку України та стратегії соціально-економічного розвитку областей й міст, навколо яких формуватимуться нові просторово-економічні структури. Побудована геоінформаційна модель

дозволятиме проводити моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів держави у відповідності до відкоригованих стратегій.

Розроблена модель – це репрезентативна мультимедійна інформаційна система з широкими можливостями проведення просторового аналізу, яка побудована на основі програмного пакету MapInfo (рис. 4.1). На базі розробленого алгоритму проведено обробку даних та геоінформаційне моделювання районування економічного простору України. Базовою одиницею, за якою формувалася база даних, були регіони держави (області, автономія, міста загальнодержавного значення).

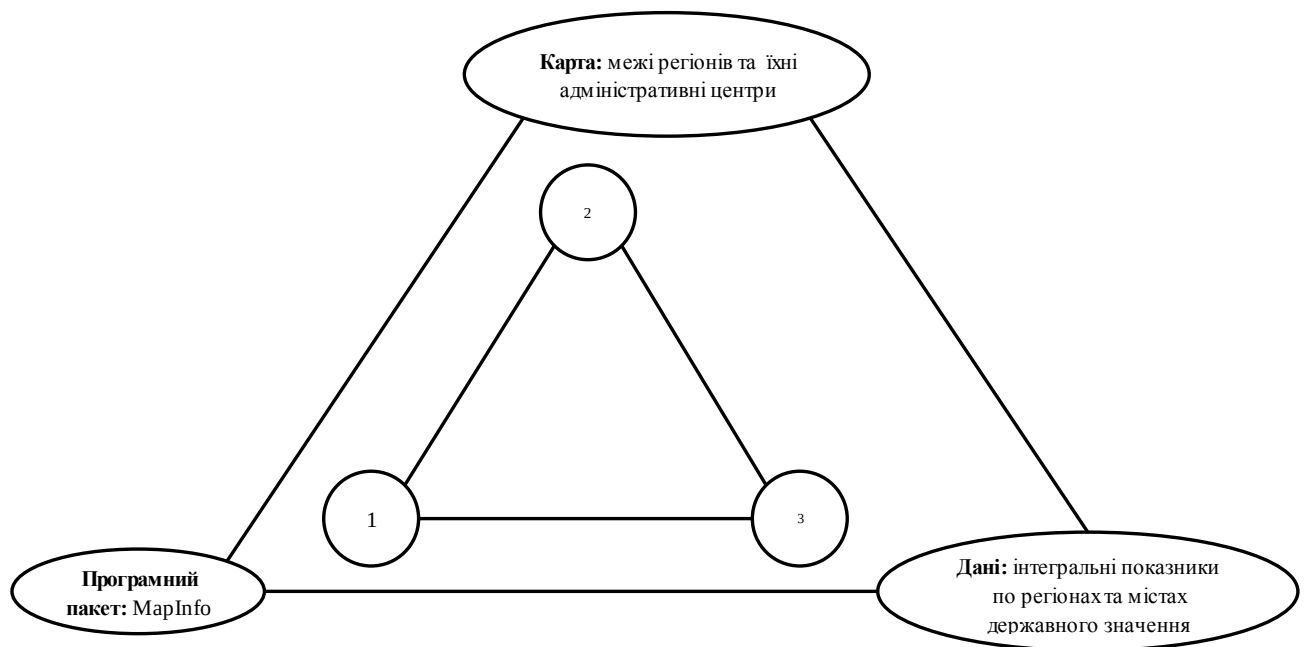

Рис. 4.1. Структура геоінформаційної системи та етапи побудови моделі

** Джерело: складено автором.*

Геоінформаційне моделювання дозволяє не тільки аналізувати бази даних, що описують специфіку протікання господарських процесів у різних адміністративно-територіальних утвореннях, але проводити порівняльний аналіз та співставлення просторових структур, їх форм, площ, конфігурацій тощо.

Для побудови геоінформаційної моделі неінституціалізованих економічних районів були накладені 24 відомі схеми, які опубліковані та

визнані науковим співтовариством (додаток Г, табл. Г.1, рис. Г.7)⁶⁰. Кожна схема прирівняна до думки одного експерта – індивідуального чи колективного розробника (додаток Г, рис, Г.1-Г.6).

Провівши таке нанесення за допомогою програмного пакету MapInfo, можна чітко визначити чотири бінарні (парні) компоненти, які є константами в аналізованих схемах районування (регіоналізації). Бінарні константи – це регіони (області України), які «не розпадаються», утворюють стабільну пару і ніколи не входять в різні економічні райони (макрорегіони).

Такі пари регіонів можемо назвати бінарними топосами⁶¹, що виділилися в результаті співставлення попередніх моделей районування (регіоналізації) України. Ці чотири пари регіонів не потрапляють у суміжні райони в різних сітках (мережах) районування.

Бінарні просторові компоненти, що проявляться при накладанні 24 відомих (див. табл. Г.1 і рис. Г.1-Г.7) схем районування (регіоналізації), представлені на рис. Г.8 і у табл. Г.2. На ілюстрації можемо побачити п'ять бінарних компонентів (поєднань), які є константами в аналізованих схемах районування, а саме: 1. Західноволинський (Волинська та Рівненська області), 2. Галицько-Карпатський (Львівська та Івано-Франківська області), 3. Донецький (Донецька та Луганська області), 4. Придніпровський або Запорізький (Дніпропетровська та Запорізька області), 5. Причорноморський або Таврійський (Миколаївська та Херсонська області).

Якщо топоси поєднати за суміжністю, то отримаємо три можливі варіанти об'єднання:

- Західноволинський – Галицько-Карпатський;
- Донецький – Придніпровський (Запорізький);

⁶⁰ Джерелами походження схем районування та регіоналізації були: 1. Енциклопедії; 2. Довідники (словники); 3. Підручники (посібники) та навчальні атласи; 4. Наукові монографії та наукові атласи (зокрема, Національний атлас України); 5. Статті у наукових фахових виданнях; 6. Тези конференцій за умови, якщо був розвиток ідей у подальших публікаціях, а тези вказували на пріоритетність авторства; 7. Концептуальні документи, що пройшли етапи розгляду або затвердження відповідними урядовими установами (наприклад, Концепція економічного районування України РВПС України).

⁶¹ Бінарний (від лат. binarius – двоїстий) – той, що складається з двох частин; топос (від гр. topos – місце, місцевість), звідси: топографія – наука про методи зображення географічних елементів місцевості на планах та картах, топологія – розділ математики, що вивчає ті властивості фігур, що не змінюються при будь-яких деформаціях, що відбуваються без розривів та склеювань.

– Придніпровський (Запорізький) – Причорноморський (Таврійський).

Третій варіант ми відкидаємо, оскільки Причорноморський, або Таврійський топос фактично складається з трьох регіонів (межа між Одеською та Миколаївськими областями зустрічається серед аналізованих схем районування лише один раз, в етнографічному районуванні за М.Дністрянським). І якщо використати критерій, що ми формуємо (виділяємо) структури, в яких повинно бути більше трьох компонентів (областей), то матимемо таку картину: Причорноморський (Таврійський) тринарний топос, складений з трьох областей (Одеська, Миколаївська, Херсонська) та дві пари бінарних топосів (Західноволинський – Галицько-Карпатський і Донецький – Придніпровський (Запорізький)), кількість регіонів у яких становить по чотири в кожній парі. Виділені структури можемо вважати модельно стабільними або константами попередніх моделей районування.

Підрахована кількість співпадінь меж районувань на кожному відтинку межі між регіонами України (додаток Г, рис. Г.9). На кожному відтинку меж між регіонами України (додаток Г, рис. Г.10) поставили числа, які відповідають кількості накладених ліній на відрізок. Обчислена відносна кількість співпадінь по відношенню до загальної кількості експертів. Межі структур, що виділені проводилися по тих відтинках, на яких вийшло понад 50% співпадінь «думок експертів» щодо проходження межі районів (додаток Г, рис. Г.10). Слід зазначити, що Кіровоградська область виступає майже окремим компонентом. Межа між нею та Дніпропетровщиною може бути проведена пунктирною лінією (більше як 40% співпадінь, 43,5%). Подібна ситуація з АР Крим (48,8% співпадінь).

Вважаємо, що за такого підходу максимально враховується думка кожного автора аналізованих попередніх розробок, чи то авторського колективу, яких ми вважаємо «експертом». При такому підході, зрозуміло, враховуються тільки топологічні параметри моделей районування та

регіоналізації, вироблених попередниками⁶². Проте, кожен автор або колектив авторів мали свою методику районування, вони її застосували і разом із застосуванням об'єктивних параметрів використовували наукову інтуїцію виділяючи районні (регіональні) структури власних моделей. Оскільки шлях перепроверяння та оцінювання методик, чи то узагальнення методик та вироблення на їх основі власного підходу, не дозволяє включити до дослідження кінцевий результат – сітку районування попередників, ми топологічно співставили сітки з використанням відповідних програмних пакетів т.зв. «настільної картографії». При цьому виявлені стабільні пари регіонів, а також консенсусні межі попередніх експертів, що дозволяє більш конструктивно інтегрувати та узагальнити досвід попередників, зменшити долю суб'єктивізму, яка є в кожній конкретній моделі. При аналізі було поставлено за мету використати максимальну кількість розробок попередників, намагатися нічого не відкидати, а долучати до просторово-топологічного аналізу комп'ютерними засобами.

В результаті аналізу попередніх мереж районування та регіоналізації розроблених експертами нами було виділено 8 компонентів власної моделі (додаток Г, рис. Г.11). Та з цих восьми компонентів «зібрані» нові економічні райони (точніше не райони, їх можливі варіанти), так само як з областей «збиралися» майже всі схеми районування попередніми дослідниками. Такий підхід використав у 1993 р. В.А.Поповкін, коли з 10-ти мезорайонів сформував 5 макрорайонів (додаток Г, рис. Г.2). Це можна назвати певною «генералізацією». В основі генералізації лежить оціночна шкала «великий, малий», або «великий, середній, малий» тощо. Відповідно до цього нові економічні райони – генералізовані райони – мезорайони. Вони генералізовані з виділених під час топологічного аналізу компонентів та оконтурені при топологічних маніпуляціях (компонентних перекомбінаціях моделі).

⁶² Відрізнати районування та регіоналізацію можна відповідно до параметру зафіксованому в етимологічному аналізі понять «район» та «регіон». Якщо у структурі всіх виділених структур є центр-мільйонник, то це районування, якщо більше центрів – регіоналізація. Тобто якщо структури виділяють тільки навколо міст Київ, Харків, Донецьк, Дніпро, Одеса, а також Запоріжжя та Львів (наближені до міста-мільйонника функціонально) – то це районування. Якщо структури виділяють навколо більшої кількості міст – то це регіоналізація.

Компоненти нової схеми до певної міри об'єктивізовані, оскільки вони виділені з моделей, розроблених спеціалістами найвищого класу.

Не у всіх виділених компонентах є центри міста-мільйонники, яким в більшій чи меншій мірі притаманні метропольні функції. В даному випадку ми дотримувалися принципу, висунутому О.І.Шаблієм, М.І.Долішнім, Л.Т.Шевчук: райони формуються навколо шести великих міст. Оскільки було виявлено, що три східних міста-мільйонника утворюють поліфункціональний центр економічного простору, кількість районів у нашій схемі дорівнює чотирьом. Були побудовані моделі зростання покомпонентної структури чотирьох макрорайонних утворень, які дали можливість провести умовні межі нових економічних районів (див. нижче). Зокрема було виділено чотири глобалізовані економічні райони: Центральний, Західний, Південний і Східний із відповідними центрами – Київ, Львів, Одеса, Донецьк [158, с. 185-196, 268].

Також побудована топологічна модель змін (трансформації) компонентів нового економічного районування України (додаток Д). Модель формувалася таким чином: виділяємо структури та комбінуємо їх. Райони експертів «збираються» із цільних компонентів – областей. Динамічні райони нового економічного районування «збираються» з цільних структур – компонентів I-VIII (рис. Г.11). «Динамічні райони» фіксуємо у 4-х ситуаціях:

Ситуація А «малий Центр». Захід з трьох компонентів та Схід з трьох компонентів – зменшення Центру (Центр з одного компоненту) (додаток Д, рис. Д.2).

Ситуація Б «великий Центр». Центр з трьох компонентів – зменшення Заходу і Сходу (Захід з двох компонентів та Схід із двох компонентів) (додаток Д, рис. Д.2).

Ситуація В «ріст Центру на Захід». Схід з трьох компонентів – зменшення і зсунення Центру, зменшення Заходу (Центр з двох компонентів, Захід з двох компонентів) (додаток Д, рис. Д.3).

Ситуація Г «ріст Центру на Схід». Захід з трьох компонентів – зменшення і зсунення Центру, зменшення Сходу (Центр з двох компонентів, Схід з двох

компонентів) (додаток Д, рис. Д.3).

Перекомбінація компонентів, які ми виділили під час співставлення попередніх схем районування, дає нам можливість провести умовні межі нових економічних районів України, названих глобалізованими економічними районами. Південна межа стабільна, а співставлення динамічних західної та східної меж дає можливість виявити і провести можливі межі як середню лінію, що проходить між мінімальною та максимальною межею при різних варіантах зростання Центрального, Західного та Східного районів.

Для проведення умовних інтегрованих меж нових економічних районів було накладено отримані межі при ситуації розростання центру, заходу, сходу держави, за умови стабільного півдня. Великі «захід», «центр» та «схід» України, що модельно складаються з трьох виявлених структурних компонентів, дозволяють нам провести межі нових районів як середні лінії між накладеними межами. Як бачимо з ілюстрації (додаток Д, рис. Д4), межа районів проходитиме між Рівненською та Житомирською областями, далі вона б в ідеалі мала йти через Хмельницький на південь до Буковини, проте її проводимо між Житомирською та Хмельницькою областю, між Вінницькою та Хмельницькою та Чернівецькою та Хмельницькою областями, долучаючи Хмельниччину до Західного глобалізованого економічного району. Умовна лінія між Східним та Центральним глобалізованим районом проходить між Сумською та Харківською областями, далі вона б мала йти територією Полтавщини до межі між Черкаською та Кіровоградською областями. Проте, враховуючи потужну метрополійну роль Києва ми включити Полтавську та Кіровоградську області до Центрального економічного району, замкнувши його межу між Одеською та Вінницькою областями. Південний глобалізований економічний район, як найбільш стабільна просторова структура, включає чотири регіони: Одеську, Миколаївську, Херсонську області та АР Крим (рис. Д.4).

Біополі не дають можливості проводити на моделі зміни у напрямку північ-південь, та обмежують кількість варіантів комбінацій компонентів у

напрямку захід-схід. «Глибше» біополя район не росте, біполь не може бути включений у інший район. Біполь – стабільний бінарний топос.

Використовуючи методологічний підхід київських вчених [77, с. 668-670] та результати досліджень міжрегіональної інтеграції в Україні І.З.Сторонянської, була обрахована глибина інтегрованості восьми виділених мезорегіональних утворень, генералізованих економічних районів а також динамічних регіональних структур за різних топологічних ситуацій (додаток Д, табл. Д.1). Результати проведеного аналізу виявили, що з восьми мезорегіональних структур шість (Північно-Західний, Подільський, Причорноморський, Придніпровський, Північно-Східний, Донецький) мають ступінь інтегрованості, що сягає 100%. Проте Карпатський та Центральний компоненти мають інтегрованість 83%.

Інтегрованість глобалізованих макроекономічних регіонів зменшується зі сходу і півдня, де вона становить 100% до центру (57%) і заходу (75%). За умов розгортання будь-якого з чотирьох можливих сценаріїв (додаток Д, рис. Д.5) інтегрованість Південного глобалізованого економічного району залишається максимально високою – 100%. У ситуації А («Малий Центр») інтегрованість Центрального глобалізованого економічного району на двадцять відсотків вища, ніж в ситуації Б («Великий центр») і становить 67%. Проте в ситуації Б Східний глобалізований економічний район стабільніший (100%), ніж у ситуації А, коли він більший (проте інтегрованість 93%). Із Західним глобалізованим економічним районом ситуація протилежна – чим він більший (ситуація А – 78%), тим він стабільніший (порівн. Ситуація Б – 60%).

У наступних ситуаціях «ріст Центру на Захід» (ситуація В) та «ріст Центру на Схід» (ситуація Г) західне зміщення Центрального глобалізованого економічного району призводить до підвищення його інтегрованості (62% проти 57%), натомість послаблюється інтегрованість Західного глобалізованого економічного району (60% проти 78%). Розростання Східного глобалізованого економічного району призводить до зниження його інтегрованості на 7% від 100% до 93%. Відповідним чином змінюються порогові межі інтегрованості

між глобалізованими економічними районами (додаток К, рис. К.2).

Якщо співставити розроблену сітку глобалізованих економічних районів з іншими схемами районування, а програмний пакет дає можливості проводити це на базі інформаційно-комп'ютерних технологій, то ми побачимо, що пропонована мережа найбільше нагадує мережу оперативних командувань (до 2001 р. округів) Збройних Сил України. Таких командувань є три: Західне з центром у Львові (Львівська, Волинська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька та Вінницька області), Центральне з центром у Чернігові (Київська, Чернігівська, Житомирська, Сумська, Черкаська та Полтавська області) та Південне з центром в Одесі (Одеська, Кіровоградська, Миколаївська, Херсонська, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська, Донецька, Луганська області та АР Крим). Таке співпадіння наводить на думку про підхід до адміністрування (просторового управління), що використовувався в Імперіях Габсбургів⁶³ – спочатку мілітарне будівництво (військові округи), а потім під нього підлаштовувалися всі інші просторові структури.

При наповненні нової моделі економічних районів інституційно-управлінським (регулятивно-економічним) змістом, в контексті інтегрування структур економічного простору України до європейського і глобального економічного простору та одночасного підвищення внутрішньої інтегрованості українського економічного простору з метою протидії негативним наслідкам глобалізації, такі райони можуть бути названі глобалізованими економічними районами (глобалізованими економічними макрорегіонами, або просто макрорегіонами).

Підсумовуючи викладений вище матеріал, слід зазначити, що геоінформаційне моделювання є потужним інструментом просторового аналізу економічних явищ та процесів. Одним із можливих способів його використання є побудова геоінформаційних моделей районування економічного простору

⁶³ Священна Римська імперія (962-1806 рр.) та Австрійська імперія, з 1867 року Австро-Угорщина (1804-1918 рр.).

України. Розв'язані в процесі дослідження проблеми дозволять сформувати методику створення та використання інформаційної бази даних для економічного районування, безпосередньому моделюванні економічного районування держави та аналізі отриманих моделей, виробленні методології їх науково-дослідного та практичного використання, зокрема для цілей формування довготермінових стратегій макроекономічних районів (макроекономічних регіонів) в системі просторового розвитку національної економіки України.

В контексті дослідження проблем інституціалізації розвитку економіки регіонів процес формалізації глобалізованих економічних районів України може бути названий процесом інституційної макрорегіоналізації держави, або процесом інституціалізації районування економічного простору України. Його аналізу присвячений наступний підрозділ монографії.

4.2. Інституціалізація нової моделі районування економічного простору України

Під інституційною моделлю районування слід розуміти науковий опис поділу держави на економічні райони, що відображає погляд дослідника на проблему структуризації економічного простору держави, здійснений на засадах економіко-інституційних теорій та методології інституціоналізму.

Проблеми, пов'язані із виробленням названої вище моделі, можна поділити на наукові (в першу чергу теоретико-методологічні) та прикладні, або політико-правові.

В сучасній економічній науці прийнято вирізняти декілька основних моделей, що акцентують увагу на типових проблемах інституційної організації економіки, зокрема: ліберальну та соціальну, яка, в свою чергу, поділяється на соціально-корпоративну, патерналістсько-корпоративну, патерналістсько-державну. Виділяють також змішану ліберально-соціальну модель.

Інституційна організація економічного простору, концептуальну модель

якої ми намагаємося побудувати, відбувається через господарську діяльність, опосередковану системою інститутів, яка вкорінена в економічну систему через комплекс відповідних інституцій. Останні виконують регулятивні та управлінські функції. З теоретично-методологічної точки зору провідним інститутом, що виконує регулятивні функції по відношенні до економіки, є інститут ринку. Управлінська функція реалізується через інститут плану, втілений, в першу чергу, в системі інституцій державного управління.

Це, фактично, інститут планування (програмування) на рівні держави. Оскільки держава це в основному інститут регулювання управління, то можна сказати, держава – це уособлення інституту плану.

Співвідношення інститутів плану та ринку представлене на (рис. 4.2). На ілюстрації представлений процес планування діяльності та ринкового регулювання на рівні: індивіду – уявний план дій; фірми (корпорації) – бізнес-плани; держави – доктрини, стратегії, програми. Доктрина це узагальнене теоретичне бачення, уявлення про стратегію, а стратегія – конкретизоване бачення реалізації доктрини, програма ж – це деталізація стратегії.

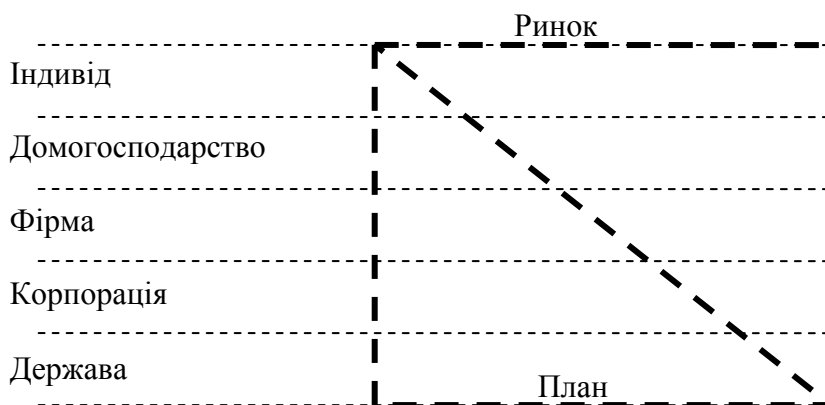

Рис. 4.2. Зміна ролі інститутів плану і ринку на різних інституційно-організаційних рівнях

** Джерело: складено автором.*

Держава найбільше використовує планування, а індивід – найбільше зазнає впливів стохастичних ринкових процесів. Корпорація (фірма) і планує і зазнає ринкових впливів. На сучасному етапі розвитку України особливої ваги набирає державне антикризове планування в умовах втрати частини територіального потенціалу та ведення гібридної війни.

З точки зору проблематики вибору методологічного інструментарію і з огляду на специфіку об'єкту дослідження, ядро його методології повинні формувати прийоми та методи, вироблені у процесі вивчення економічних явищ, які проявляються в процесах регіонального розвитку на основі ідей інституціоналізму, які повинні бути поєднані із методами регіональної та просторової економіки.

Суттєвою проблемою є вибір критеріїв районування, а саме – які інститути, їх розвиток та трансформація повинні лягти в основу моделювання.

Також слід назвати проблему вибору бази моделювання – які адміністративно-територіальні одиниці (райони чи регіони?) повинні стати основою формування економічних районів. Крім того з даною проблемою тісно пов'язана проблема наявності та відбору статистичних даних.

Дуже складною є також проблема реалізації моделі. Її слід вирішувати при формуванні засад оновленої регіональної політики України. Під оновленою регіональною політикою держави ми розуміємо набір політичних важелів та теоретичний фундамент їх побудови, що змінюється, відповідно до економічних та соціальних вимог сучасності, та вибудовується на нових концептуальних засадах. Таку перебудову регіональної політики можна назвати реконцептуалізацією на інституційних та інституційно-діяльнісних засадах (див. розділ 5).

Крім того, ідею побудови та реалізації власне інституційної моделі районування слід розглядати в системі уявлень про економічне та соціально-економічне районування України. Дана модель по суті є доповненням до районування як процесу просторового моделювання. Адже вона висвітлює лише один з аспектів просторової організації національної економіки, а саме просторовий аспект функціонування системи економічних інститутів в державі.

Інституційна модель районування може бути статичною та динамічною. Статична модель формується коли економічне районування законодавчо закріплюється та управлінська діяльність в господарській сфері відбувається з врахуванням і на основі мережі районів, як це було в системі господарства,

побудованій на патерналістсько-державних засадах. А динамічна – коли економічні райони, або макрорегіони країни є консолідованими структурами для провадження регіональної політики держави. Управління ж має не директивний а регулятивний характер, як це є в країнах-членах ЄС.

Яку модель буде запроваджено в Україні залежить від дії низки факторів соціально-економічного та військово-політичного характеру. Але враховуючи те, що конституція держави прописує побудову соціально-орієнтованої ринкової економіки (тобто з науково-теоретичної точки зору обрано соціально-ліберальну модель), то можна припустити, що більше шансів є у динамічній інституційній моделі районування асоціативного типу. У цій моделі державні органи регіонального рівня та інші суб'єкти економічної й управлінської діяльності формуватимуть територіальні господарські об'єднання у вигляді добровільних асоціацій регіонів. У подальшому ж, сформовані знизу, такі макрорегіональні структури, враховуються у стратегічних документах розвитку національної економіки.

Отже, інституційна модель районування дозволить розглянути проблеми регіональної структури економіки України у новому методологічному ракурсі, крізь призму просторових проявів обмежувачів економічної діяльності, якими по суті є інститути. Інституційна модель районування економічного простору дозволить підвищити ефективність територіальної структури економіки, наблизити методологію провадження економічної політики, особливо регіональної, до європейських управлінських стандартів.

Метою побудови інституційної моделі районування є поглиблення та розширення методологічних засад задля покращення науково-економічних уявлень щодо процесів просторової організації економіки, провідну роль в яких відіграють економічні інститути.

Відповідно до означеної мети сформулюємо завдання дослідження, які б одночасно відповідали послідовним етапам формування інституційної моделі, а саме:

– окреслити проблему та визначити її актуальність, узагальнити наявний

методологічний досвід вивчення інституційної організації економічного простору;

- сформувати базову понятійно-термінологічну систему дослідження;
- висунути робочу гіпотезу на якій, як на засадничих принципах, можуть бути сформовані способи, шляхи та методи дослідження інституційної організації економічного простору держави;

- запропоновувати концептуальні положення з удосконалення методології інституційної організації економічного простору та пропозиції із їхнього запровадження у практику господарювання (формування та реалізацію державної регіональної та регіональної структурної політики).

Перед побудовою інституційної моделі районування слід дати відповіді на ряд методологічних запитань, а саме: Чи можуть економічні інститути бути просторовими за своєю сутністю? Чи вони лише мають просторову компоненту для реалізації просторово-управлінських функцій? Чи має право на існування наукове поняття «просторовий інститут»? Відповіді на дані питання залежать від того, що розуміти під поняттям простір. Якщо простір – система взаємодій, то відповідь на сформульовані питання така. Економічні інститути не можуть бути просторовими, вони, як регулятори економічної діяльності, мають певну просторову функцію. Відповідно до цього, навряд чи доцільно вживати поняття «просторовий інститут». Під час трансакцій економічних суб'єктів формується специфічний простір взаємодії економічних інститутів. Це досить складне явище, що описується системою абстрактних понять. В такому випадку Економічний простір країни формується як система взаємодії між суб'єктами економічної діяльності, за умови що хоча б один з таких суб'єктів локалізований у даній країні.

Досліджувані явища є пізнаваними на основі інституційно-економічного інструментарію – цей «постулат» ми повинні визнати, приступаючи до розгляду методологічних аспектів дослідження.

Під інституційною організацією економічного простору країни слід розуміти структуру, яка включає інститути та інституції (організації), що

уможливлюють господарські взаємодії у просторовому (територіальному) відношенні, а також способи взаємодії цих складових між собою. Інституційна організація структурує економічний простір, встановлюючи межі та рамки економічної діяльності та забезпечуючи ефективне функціонування системи управління економікою, в тому числі підсистеми просторового регулювання. Крім того, вона задає основні напрями формування самого простору, визначаючи способи і порядок взаємодії суб'єктів економічної діяльності між собою та з органами територіального управління як на національному, так й на регіональному і місцевому рівнях.

Способи вивчення процесів інституційної організації складають суть методології дослідження, і базуються, в першу чергу, на теоретико-методологічному доробку інституційного напрямку економічної науки. Методологія дослідження інституційної організації формується як набір прийомів та шляхів пізнання інституційних процесів формування та функціонування економічного простору. А оптимізація господарських пропорцій та покращення інституційної системи управління економічним простором країни, підвищення ефективності її діяльності становлять суть методології інституційної організації економічного простору. Під інституційним процесом слід розуміти економічну та управлінську діяльність, базовим носієм якої є складові інституційної системи (інститути та інституції (організації) в їх взаємодії).

З огляду на специфіку об'єкту дослідження ядро методології повинні формувати прийоми та методи, вироблені у процесі вивчення економічних явищ на основі ідей інституціоналізму, крім того, ці прийоми повинні бути поєднані із методами регіональної та просторової економіки.

Характерною рисою методології інституціоналізму є дослідження економічної проблематики у взаємозв'язку із соціальними, політичними, правовими та етичними проблемами. Крім цього, методологію інституціоналізму характеризують послідовний історизм, використання еволюційного та міждисциплінарного підходів, спирання на статистичний

метод. На думку М.Блауга, можна помітити три важливі моменти в царині методології інституціоналізму – спробу дослідників відійти від високого абстрагування, притаманного іншим теоретичним напрямом, прагнення до поєднання економіки із суміжними суспільними дисциплінами, вироблення міждисциплінарного підходу, акцент на глибоких кількісних дослідженнях [332; 32, с. 634-636].

Інституційна організація простору залежить від типу економічної системи держави. На основі принципу, розробленого Кідріною С.Г., інституційний тип економіки можна представити у вигляді взаємодії двох матриць. Інституційна Х або Y-матриця містить у собі інформацію, що забезпечує відтворення суспільств відповідного типу (із редистрибутивною, або ринковою економікою). На практиці країни, що характеризуються домінуванням Х-матриці – Росія, Японія, Китай, країни Латинської Америки та ін. все більше «вбудовують» у практику господарювання елементи Y-матриці, а держави де домінує Y-матриця (США, в більшій мірі країни ЄС), доповнюють свої суспільні структури елементами Х-матриці [119]. Виходячи з таких теоретичних положень можна стверджувати, що в Україні формується змішана матриця (ХY), а у країнах східної Європи – комбінована (Yx)⁶⁴.

Використовуючи теоретико-методологічні положення про механізм економічної еволюції на основі матричного синтезу, структурування та розширення економічного простору України можна розглядати як взаємодію двох матриць: змішаної української (ХY-матриці) та комбінованої західної (Yx-матриці). У різниці матриць можна бачити головну сутнісну проблему ефективності розвитку, інституціалізованості, або неінституціалізованості компонентів економічного простору України, зокрема таких, як райони.

Під моделями функціонування економічного простору слід розуміти науковий опис взаємодії просторово-економічних структур, що відображає

⁶⁴ На основі використання моделей комбінаторної логіки можемо виділити, в залежності від місця компоненту Х та Y, а також способу їх написання (велика чи мала літера), шість можливих типів матриць. А саме: матриці змішаного типу ХY і YX та матриці комбінованого типу Ху і Yx, xY і уX. У випадку матриць змішаного типу компоненти Х та Y розподілені приблизно у рівних пропорціях (50 на 50 відсотків). У випадку ж комбінованого типу одна зі складових переважає іншу (домінує), і розподіл, в залежності від порядку слідування літер Х і Y та кількісних співвідношень «золотого перетину», може бути або 62 на 38, або 38 на 62 відсотки.

погляд дослідника на проблему структуризації економічного простору держави. В контексті цього дамо визначення ключовому поняттю дослідження. Під інституційною моделлю районування слід розуміти науковий опис поділу держави на економічні райони, що відображає погляд дослідника на проблему структуризації економічного простору держави, здійснений на засадах інституційно-економічних теорій та методології [166].

Процес включення економічних районів держави в планування, регулювання та управління розвитком економіки можна назвати інституціалізацією економічного районування. Інституціалізація передбачає формування законодавчо-правового поля функціонування економічних районів, формування структур, які б курували питання економічного районування, або виділення таких структур у вже існуючих управлінських інституціях України, зокрема у Кабінеті Міністрів та його структурних підрозділах у регіонах держави.

Виходячи з цього, зазначимо, що інституціалізований економічний район відрізняється від неінституціалізованого району наявністю законодавчої бази регулювання економічних процесів, існуванням інституцій, що координують економічну діяльність на його території.

Під інституційною підтримкою впровадження нового економічного районування України слід розуміти вироблення відповідного законодавчого поля та ефективну діяльність організаційних структур, що реалізують цей процес. Близьким до цього поняття є поняття інституційне забезпечення під яким слід розуміти процеси формування нових, а також удосконалення існуючих інституційних структур, заходи в сфері підготовки кадрового потенціалу з метою забезпечення діяльності нових і трансформованих інституцій та процесу впровадження районування в цілому.

Під інституційними умовами впровадження нової моделі економічного районування слід, передусім, розуміти наявність законодавчо-правової бази та наявність інституційних структур, які б займалися проблематикою впровадження нового економічного районування в практику економічної

діяльності держави.

Оновлення парадигми районування та формування на її основі нової моделі районування економічного простору України дає змогу запровадити цю модель у практику державного регулювання просторового розвитку. Таке запровадження може бути означене як інституціоналізація економічного районування. Інституціоналізація це процес політико-правового оформлення та організаційно-економічного становлення мережі розробленого економічного районування держави [165, с. 142-143].

Явища інституціоналізації виникають в залежності від визначення мети задля якої проводиться економічне районування, а саме:

- районування з метою систематизації знань про територіальні аспекти розвитку економіки, як один із методів її дослідження і передачі інформації із навчальною метою (дослідно-дидактичне районування, має науково-теоретичне, описове значення);

- районування з метою управління (планування, регулювання) територіальним розвитком економіки, як один із способів оптимізації структурних співвідношень господарства країни (прикладне районування, має практичне значення).

Перший тип районування з науково-дослідною та дидактичною метою не інституціоналізується, другий тип обов'язково інституціоналізується, адже здійснення тих чи інших аспектів управлінської діяльності передбачає формування відповідних інституцій в структурі державних, або регіональних органів управління.

Отже, відповідно до мети проведення районування можна виділити два його типи: інституціоналізоване економічне районування та неінституціоналізоване економічне районування (рис. 4.3). Інституціоналізоване економічне районування, відповідно до основних інститутів регулювання економічного розвитку держави можна розділити на формально інституціоналізоване та неформально інституціоналізоване районування.

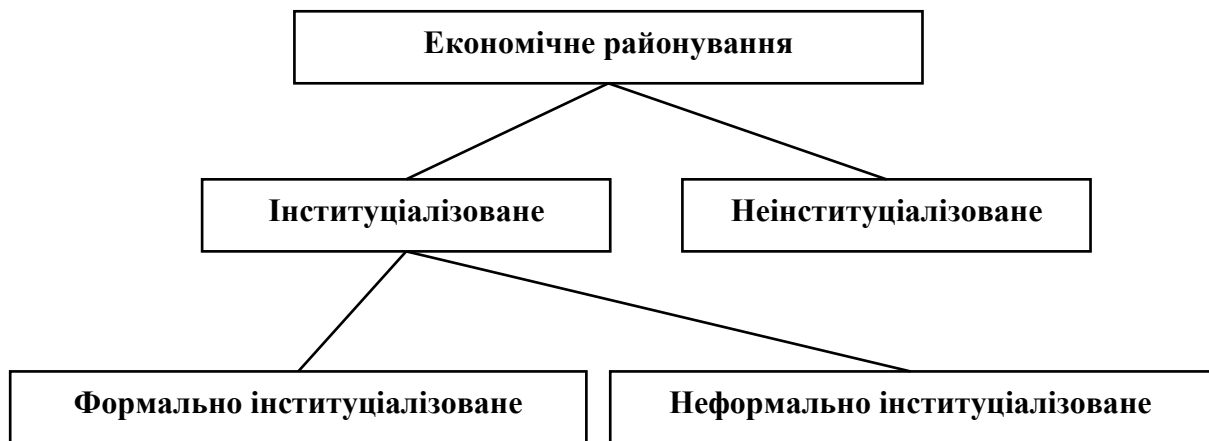

Рис. 4.3. Типи економічного районування за видами інституціоналізації

** Джерело: складено автором.*

Неінституціоналізоване районування характеризується відсутністю організацій, господарська та управлінська діяльність яких спиралася б на каркас економічних районів. Цей тип районування має виключено наукове значення, а прикладне значення районування – потенційне.

У формально інституціоналізованому районуванні домінують формальні інститути та виникає чітка система державних інституцій, що управляють розвитком економіки, відповідно до сформованих територіальних структур (наприклад, держплан, раднаргосп, рада по вивченню продуктивних сил тощо). В системі ж неформально інституціоналізованого районування переважають неформальні інститути, а організаційні структури (інституції) формуються лише за потреби, і, переважно, на договірних засадах (наприклад, асоціації регіонального співробітництва).

Мета інституціоналізації економічного районування – покращання територіальної організації економіки через надання економічним районам суб'єктного статусу в процесі державного управління. Проте, на сьогодні, спостерігається значна науково-теоретична «надлишковість» районування господарської території нашої держави, і відсутність практичних виходів запровадження цих наукових розробок у процесі управління національною економікою.

Причини неінституціоналізованості економічного районування в Україні

різні. Вони пояснюються наявністю організаційно-інституційних бар'єрів та перешкод. Головним серед яких є бар'єр, зумовлений самою природою районування – домінуванням у ньому територіальних, або просторових аспектів. З огляду на це, для того, щоб районування інституціалізувалось у повній мірі, слід здійснити перехід від галузевого до територіального принципу економічного управління. Змішаний тип – галузево-територіальний, чи територіально-галузевий, як показує практика господарського життя, не потребує інституціалізованої мережі економічних районів [166, с. 12-14].

Основоположним документом у царині інституціалізації нового економічного районування повинна стати Концепція впровадження нового економічного районування України. Серед концептуальних засад нового економічного районування слід назвати: економічно-просторову доцільність та ефективність, посилення єдності економічного простору України, першочерговий розвиток у макроекономічних районів економічних структур третього та четвертого укладів (сервісний та інформаційний). Структуроутворюючими опорами формування мережі нового економічного районування є: західний кордон держави, приморська смуга та столиця держави, яка має розгалужене комунікаційне сполучення з багатьма країнами світу. З огляду на це слід сформулювати стратегії економічного розвитку чотирьох глобалізованих економічних районів.

Щодо законодавчого забезпечення впровадження нової моделі економічного районування слід зазначити, що перед нашою державою стоїть проблема протягом декількох років сформулювати свою систему законодавства з регіонального розвитку. Законодавчі акти, що діють на даний момент є недосконалими та суперечливими й не формують достатнього правового поля для стабільного розвитку регіонів.

Серед законів, що діють в сфері регіонального розвитку, слід, в першу чергу, назвати закони: «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (№ 2411-VI від 01.07.2010 р.); «Про стимулювання розвитку регіонів» (№ 2856-IV від 08.09.2005 р.); «Про державні цільові програми» (№ 1621-IV від 18.03.2004

р.); «Про Генеральну схему планування території України» (№3059-III від 07.02.2002 р.); «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку України» (№1602-III від 23.03.2000 р.); «Про планування і забудову територій» (№ 1699-III від 20.04.2000 р.); «Про статус гірських населених пунктів в Україні» (№57/95-ВР від 15.02.95 р.). Крім того, слід назвати такі основоположні документи як Указ Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» (№ 341/2001 від 25 травня 2001 р.) та Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо реалізації Концепції державної регіональної політики» (№ 437-р від 13 вересня 2001 р.) [292]; Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» (№1001 від 21 липня 2006 р.); Постанову Кабінету Міністрів України «Про формування та реалізацію державної регіональної політики» (№426 від 9 червня 2010 р.); Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011-2015 роки» (№1838-р від 15 вересня 2010 р.); Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про організацію проведення обговорення змін до Конституції України щодо децентралізації державної влади» (№№ 451-р від 17 квітня 2014 р.).

На сьогодні можна констатувати, що законодавче поле, яке регулює процеси регіонального розвитку (а саме до цієї сфери належить економічне районування країни), не відповідає сучасним потребам регіонального розвитку економіки країни. Велика кількість проблем, таких як розподіл повноважень між центром та регіонами, формування територій пріоритетного розвитку, визначення та розвитку гірських територій, виходу проблемних територій із депресивного стану, лишається неврегульованими з правової точки зору. Через це Україні слід сформувати власну законодавчу систему, яка б була засадничою інституційною основою вибудовування моделі регіонального розвитку та забезпечувала поступовий перехід від галузевого до регіонального (галузево-територіального) розвитку національної системи господарства України.

Щодо економічного районування території України, то воно побіжно згадується у четвертому параграфі третього розділу закону «Про Генеральну схему планування території України» в контексті формування і розвитку систем розселення різного рангу. Крім того, у Концепції державної регіональної політики України (Указ Президента України №341/2001 від 25 травня 2001 року) на другому етапі її реалізації з 2003 р. було заплановано розроблення Генеральної схеми економічного районування України [296]. І згідно даної Концепції, у заходах щодо її реалізації (розпорядження Кабінету Міністрів України № 437-р від 13 вересня 2001 р.) було заплановано підготувати відповідним міністерствам проект Концепції Генеральної схеми економічного районування України [254]. Заплановані заходи так і не були реалізовані.

Очевидно, що нове економічне районування країни потребуватиме прийняття відповідного нормативного документу (закону). У ньому мають бути зафіксовані основоположні принципи формування та функціонування нової моделі економічного районування країни, визначені правові засади стратегічного регулювання розвитку економічних районів, окреслені фінансові механізми діяльності інституційних структур економічних районів та порядок їх становлення.

Базовими інституційними компонентами з розробки та впровадження нового економічного районування повинні стати відповідні міністерства України та інститути Національної академії наук України економічного профілю, що розташовані у різних містах країни – Києві, Донецьку, Львові та Одесі. Адже у Переліку найважливіших напрямів наукових досліджень та розробок, затвердженому Постановою Бюро Президії НАН України від 31.01.08 № 23. у розділі 9. «Політико-правові, економічні та управлінські механізми зміцнення конкурентоспроможності України» міститься підрозділ 9.2. «Політика стимулювання економічного розвитку та її інституційне забезпечення» [232]. Запровадження нової моделі економічного районування України, за умови формування відповідного інституційного забезпечення, може стати вагомим інструментом просторового стимулювання економічного

розвитку.

Використання нового економічного районування у практиці стратегічного планування розвитку господарства потребуватиме певних інституційних змін з упорядкування системи органів влади через її реконструкцію і приведення до територіально-галузевої схеми.

Основну увагу при цьому слід зосередити на раціональному поєднанні функцій відповідних інституцій із забезпечення такого їх співвідношення, яке б не продукувало конфлікт інтересів у діяльності органів влади різних щаблів.

Серед основних функцій системи територіально-галузевого управління, що спиратиметься на нове економічне районування слід назвати: формування державної економічної та регіональної політики; ухвалення нормативно-правових актів; контролю і нагляду у визначеній сфері діяльності; надання державних послуг; стратегічне планування розвитку районів.

Одним з важливих напрямів діяльності з впровадження нового економічного районування є його інформаційне забезпечення, під яким слід розуміти наявність уніфікованої статистичної інформації у відповідності з європейською системою подачі статистики NUTS, а також інформаційний супровід процесів, що реалізуються у засобах масової інформації та спеціальних наукових фахових виданнях. Важливо, щоб проблематика впровадження нової моделі економічного районування не була інформаційно замкнутою тільки серед вузького кола спеціалістів. З цього приводу слід проводити парламентські та громадські слухання, створити єдиний офіційний Інтернет-ресурс, на який усі зацікавлені суб'єкти могли б надсилати свої напрацювання та міркування з даної теми.

Велика кількість розроблених мереж економічного районування та довготривалий період намагань ввести його в дію, в практику економічного життя, можуть поставити питання про доцільність використання районування для управління чи регулювання господарством країни. Відповідь на це питання слід шукати не тільки в Україні, а й за її межами, аналізуючи зарубіжний досвід макрорегіоналізації країн, в першу чергу європейських країн. Особливо

близьким для України є досвід нових членів ЄС, колишніх країн т.зв «соціалістичного табору». Всі ці країни сформували у відповідності до структури NUTS регіони, спираючись на які, центральні уряди проводять стратегічне планування та статистичний моніторинг просторового розвитку економіки цих держав.

Стратегія у даному випадку виступає як система цілей, пріоритетів, орієнтирів, напрямів і меж економічної діяльності, що визначає магістральний шлях функціонування господарської системи макроекономічного району. На практиці така стратегія розвитку конкретизується комплексом завдань, які формулюються у цільових комплексних програмах, регіональних та міжрегіональних проектах та заходах непрограмного характеру, спрямованих на збільшення економічного потенціалу сформованих просторових макроструктур і реалізованих таким чином, щоб отримати синергетичний ефект при рішенні проблем регіонального розвитку господарства. Базовим принципом побудови всіх програмних документів щодо розвитку макроекономічних районів є узгодженість їх із загальнонаціональними стратегіями розвитку різних секторів господарства.

Координуюча роль інституту держави у соціально-економічному розвитку нових економічних районів полягатиме в узгодженні його пріоритетів, забезпеченні обліку загальних показників і формуванні обґрунтованих орієнтирів як системи конкретних економічних результатів. Стратегічна координація структурованого макроекономічного простору країни полягатиме у встановленні єдиних «правил гри», інституційних норм та санкцій, впровадженні механізму паритету регіональних інтересів і збалансованому лобіюванні вигідних умов розвитку, в першу чергу, інвестиційної діяльності для кожного нового економічного району на національному рівні. Центральний уряд визначатиме спеціалізацію економічних районів, а райони самі зможуть вибрати інвестиційні пріоритети і відповідатимуть за ризики. Для зменшення ризиків слід створити спеціальний фонд просторового розвитку економіки. Відповідно до обраної спеціалізації для кожного макроекономічного району

необхідно буде обрати невелику кількість галузей (3-5) пріоритетного розвитку, в які в першу чергу спрямовувати інвестиції. Обрані стратегічні галузі повинні бути відповідним чином реструктуризовані та модернізовані, для того щоб залучення інвестицій давало відчутний економічний ефект.

Для того, щоб даний механізм працював ефективно, основну увагу у співробітництві регіонів, що входитимуть до нових економічних районів, слід зосередити на таких напрямках, як розвиток кластерних утворень, інвестиційний маркетинг, формування зон інвестиційного співробітництва, т.зв «інвестиційних оазисів», проведення координованої політики залучення іноземних інвестицій на засадах забезпечення економічної безпеки, що є важливим з огляду на потужну зовнішньоекономічну компоненту господарської діяльності глобалізованих економічних районів.

Крім того, на формування нової мережі економічних районів впливатиме модель просторового розвитку економіки, що формується переважно під дією чинників внутрішньо-економічної політики. Розглянемо декілька можливих варіантів таких моделей.

При збереженні поточних тенденцій, традиційного підходу до просторового розвитку і способів рішення проблем, найімовірніше розгортання інерційної моделі формування та функціонування економічних районів. При реалізації інерційної моделі збережеться концентрація економічної активності в столичній агломерації і посиляться поляризації між заходом і сходом держави у рівні розвитку промислового потенціалу.

Модель енергетично-сировинного розвитку в основному характеризується тими ж регіональними тенденціями, що і інерційна модель, оскільки значною мірою спирається на збереження провідної ролі енергетичного та сировинного секторів. Разом з тим, реалізація в його рамках системи великих проєктів з розвитку транспортної і енергетичної інфраструктури додасть просторовому розвитку динамічніший і збалансований характер, оскільки транспортні маршрути повинні забезпечити зростання перевезень сировини до основних центрів споживання, включаючи перевезення

на експорт.

Модель інноваційного прориву передбачає прискорення темпів економічного розвитку на базі повнішого використання інноваційного потенціалу економічних районів, сконцентрованого у великих містах та містах, що входять до їх агломерацій. Найважливіші регіональні процеси моделі інноваційного прориву відбуватимуться в місцях концентрації інноваційного і людського капіталу, що співпадають з центрами (ядрами) глобалізованих економічних районів.

Реформування адміністративно-територіального устрою України на субрегіональному рівні є важливою науковою та прикладною проблемою. Адже самоврядні органи місцевих громад є першою інституцією влади, з якою безпосередньо стикається громадянин при вирішенні своїх проблем у різних сферах суспільного життя. Для надання відповідних послуг громадянину самоврядні громади повинні мати під собою міцний економічний фундамент, який слугуватиме джерелом фінансових ресурсів.

Як бачимо, практична значущість економічного районування – це дуже складна наукова та прикладна проблема. Районування видається ніби непотрібним для практики господарювання. Адже запровадження районування, так би мовити в обіг, передбачає зміну управлінської парадигми в державі. Така зміна полягатиме в переході від галузевого до територіального, або ж територіально-галузевого принципу управління.

Україна мала досвід територіального управління господарством, коли на її території функціонували так звані «раднаргоспи». Цей досвід був невдалим і від нього відмовились, через те, що промислові та сільськогосподарські раднаргоспи на одній і тій самій території дублювали функції, мали подвійний бюрократичний апарат [39, с. 108-110]. І все ж таки певну частину цього досвіду можна, на нашу думку, адаптувати до сучасних українських реалій. Не виділяти окремо промислових та сільськогосподарських територіальних структур, а скористатися інтегральним економічним (соціально-економічним) районуванням території країни. І проводити на цій основі довготермінову

координацію розвитку національної економіки.

Потреба інституціалізації макроекономічного районування України зумовлена й вимогами Євросоюзу в сфері подачі регіональної статистики (NUTS 1, NUTS 2, NUTS 3). Макроекономічні райони відповідали б рівню NUTS 1. На їх основі можна було б складати довгострокові стратегії розвитку держави, вирішувати складні міжрегіональні проблеми розвитку економіки, збалансовувати територіальні диспропорції господарювання в державі.

Інституціалізація економічного районування це не одноразовий стрибок, а поступовий та довготривалий організаційно-управлінський процес. Він передбачає стадію підготовки, апробації та реалізації. Розглянемо ці етапи більш детально.

На стадії підготовки обиратиметься найбільш оптимальна мережа економічних районів, формуватимуться або обиратимуться структури, які будуть провадити процес інституціалізації, складатимуться плани чи програми інституціалізації, підготовлятимуться відповідні законодавчі акти та концептуальні документи.

На сьогодні у НАН України розроблено Концепцію економічного районування України. Концепція складається з семи розділів, в яких розкрито бачення науковців актуальності та практичного значення економічного районування; проаналізовано вітчизняний та зарубіжний досвід районування; визначено стратегічні цілі, завдання, базові принципи, критерії та показники районування. Дослідниками розкрита сутність та вихідні теоретико-методологічні положення районування та проведена факторна оцінка формування економічних районів, визначено порядок галузевого районування та застосування аналітичних матеріалів для генерального районування України [123, с. 34-36].

Проте, в Концепції не дуже чітко висвітлена проблематика інституціалізації економічного районування держави. Хоча цілий підрозділ присвячений проблематиці управління: 7.4. «Управлінський аспект формування мережі економічних районів». У розділі згадуються управлінські елементи

економічного району, економічний район з точки зору системного підходу до управління розглядається як об'єкт державного управління. Йде мова про те, щоб зробити економічний район базовим рівнем державного управління, що має фіксовані територіальні кордони, район визнається об'єктом управління, що реалізовує функції управління. Також дано визначення поняттю управління розвитком економічного району. Наголошується на тому, щоб кожен економічний район мав свій законотворчий документ – статут. Проте лишається незрозумілим про яке місцеве утворення йдеться, коли говориться про необхідність існування у нього бюджету, власності, органів місцевого самоврядування (чи це економічний район, чи ні) [123, с. 33-37]. Натомість, на нашу думку, слід чітко визначити інституції, які провадили процес управління (регулювання) розвитком економічного району, віднісши до їх компетенції визначення стратегічних напрямів просторового розвитку економічних макрорайонів держави із подальшим затвердженням центральним урядом та включенням до загальнонаціональної стратегії економічного розвитку України.

Апробацію інституціалізації економічного району можна провести на одному з виділених макроекономічних утворень. Зокрема, добре для цього підходить Західний регіон (економічних район), оскільки він сприймається більшістю дослідників як сформована регіональна сукупність областей. В регіоні слід буде сформувати бюро міжрегіональної інтеграції із залученням вчених, управлінців, ділових кіл. Структуроутворюючими ланками такої інституції повинні стати структури Національної академії наук України, оскільки дана наукова інституція має чітку регіональну структуру на всій території держави – наукові центри та науково-дослідні інститути економічного профілю. За умови, якщо пілотне запровадження економічного району пройде успішно, можна переходити до наступного кроку інституціалізації. При негативному результаті – повернутися до попереднього етапу, провести аналіз недоліків та вад районування і повторити апробацію. За умови успішного результату слід переходити до реалізації інституційалізації економічного районування. На даному етапі слід прийняти підготовлені законодавчі акти з

макроекономічного районування України, по типу відпрацьованих на пілотному етапі інституцій створити такі ж інституції в кожному економічному макрорайоні держави і приступити до вироблення кожним економічним районом стратегії соціально-економічного просторового розвитку, яка б кореспондувалася із Стратегією регіонального розвитку України. Також необхідно зробити кроки з формування відповідної статистичної бази економічних районів, які за своєю суттю відповідають рівню NUTS 1. Такі бази слід формувати у головних статистичних управліннях найбільших міст макроекономічних районів. Координаційну діяльність з підготовки стратегічних документів розвитку економічних районів слід покласти на регіональні відділення НАН України.

До процесу інституціоналізації економічного районування повинні підключитися структури, які безпосередньо займаються регіональним розвитком. Зокрема це агенції регіонального розвитку, науково-дослідні інститути та вузи, інші інституції, що працюють в царині економічного розвитку територій.

Інституціоналізація передбачає формальне закріплення мережі економічних районів у законодавчих актах, а можливо, навіть прийняття Верховною Радою України кодексу регіонального законодавства, куди б увійшли закони (вже прийняті та такі, що будуть прийняті у майбутньому), що регулюють відносини в сфері регіонального розвитку держави. А саме: Про службу в органах місцевого самоврядування, Про місцеві державні адміністрації, Про місцеве самоврядування, Про транскордонне співробітництво, Про регіональний розвиток, Про економічне районування території, Про депресивні території, Про територіальний устрій України та ряд інших [3, с. 77].

На сьогоднішній день можна стверджувати, що підготовча стадія інституціоналізації економічного районування України, в основному, завершена. Необхідна політична воля керівництва держави для того, щоб перейти до стадії практичної реалізації економічного простору території України. Політичні лідери багатьох партій у передвиборчих кампаніях наголошували на

необхідності врахування регіональної економічної проблематики розвитку держави, проте після виборів дана проблематика відходить на задній план. Це можна пояснити тим, що економіка України розвивається через низку економічних, політичних та останнім часом військових криз і першочерговими завданнями урядів є подолання наслідків цих криз. Проте, на нашу думку, запровадження нового економічного районування в Україні надасть змогу розвивати економіку держави більш збалансовано у просторовому відношенні, виділяти головні стратегічні пріоритети розвитку кожного економічного макрорайону. А у воєнний час, при переведенні економіки на оборонні рейки, райони швидко можуть бути трансформовані у військові округи.

Процес інституціоналізації включає в себе декілька процесів (рис. 4.4). Це, в першу чергу процес формалізації, або ж формування формальних інститутів. Поряд із формальними інститутами виникатимуть і неформальні інститути, процес формування яких може бути означений як віртуалізація. Результатом інституціоналізації є формування мережі відповідних інституцій. Серед таких інституцій слід в першу чергу назвати бюро з координації просторово-економічної діяльності мережі економічних районів, сформовані або існуючі структурні підрозділи міністерств та відомств, які будуть займатися проблематикою стратегічного розвитку створених економічних районів.

На сьогодні найбільш інтенсивно розвивалися процеси віртуалізації економічного районування, під яким можна розуміти формування багатьох мереж економічних районів, які не знайшли поки що втілення у практику управління господарством. Процеси формалізації економічного районування знаходяться на початковій стадії і потребують владно-управлінського імпульсу для їх подальшого розвитку. Інституції, які б уособлювали в собі процес інституціоналізації економічного районування, можуть бути зосереджені у відповідних державних органах, що управляють регіональним розвитком. Це, в першу чергу, Мінрегіонбуд та Мінекономіки.

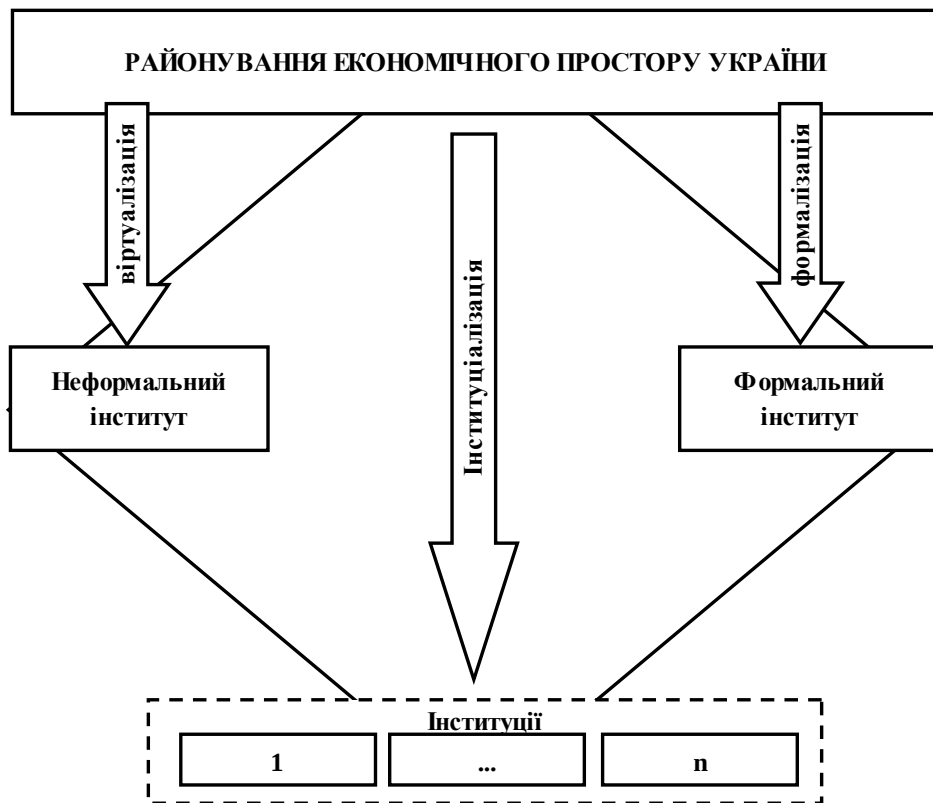

Рис. 4.4. Процеси інституціалізації економічного районування

** Джерело: складено автором.*

Крім того, у новостворених економічних районах будуть сформовані бюро, які б координували їх розвиток на місцях, адже найбільша кількість економічної інформації зосереджена власне на місцевому територіальному рівні (рис.4.5). Тому збір та передача, а потім обробка величезних масивів економічної інформації в єдиному центрі потребуватиме значно більших зусиль та витрат. Звичайно, формування органів координації економічного розвитку в економічних районах не означає ліквідацію центральних органів управління, або применшення їх значущості та керівної ролі в економічному розвитку держави. Такі інституції будуть доповнювати процеси управління та регулювання, вони мають підпорядковуватися центральному уряду.

Інституціалізоване економічне районування України може стати потужним інструментом просторового планування розвитку економіки, яке практикують розвинуті країни Західної та Центральної Європи.

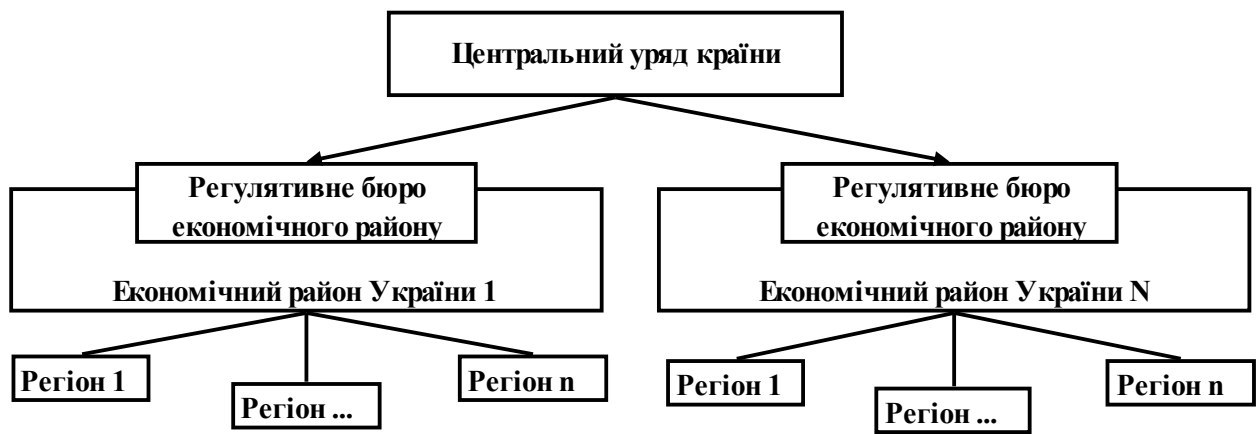

Рис. 4.5. Інституції регулювання функціонування економічних районів

** Джерело: складено автором.*

Інституціоналізація економічного районування – складний і суперечливий процес. Він супроводжуватиметься суттєвою інтересів різних територіальних еліт, макроекономічних районів та центру. Розв’язання даних суперечностей потребуватиме виваженого та відкритого підходу, дискусій за участі представників різних наукових шкіл, управлінців, бізнесменів та широкого громадського обговорення.

У разі позитивного рішення уряду щодо інституціоналізації економічного районування України у державному бюджеті повинні бути закладені кошти на її проведення. Інституціоналізація, в такому разі, може розглядатися як цільова комплексна програма, обов’язкова до виконання.

Законодавчий акт (закон), який запроваджуватиме економічне районування повинен містити у собі мету і принципи функціонування економічних районів, чітко окреслені межі економічних районів та порядок їх визначення, обсяги повноважень координуючих бюро економічних районів, давати чітке роз’яснення щодо взаємодії цих координуючих органів з центральними органами влади України.

Метою формування економічних районів в Україні може бути покращення територіальних пропорцій розвитку господарства та удосконалення процесами економічного розвитку. Також в законі слід зазначити, що економічне районування запроваджується для зміцнення економічної інтегрованості території держави, підвищення її обороноздатності і

не повинно викликати негативних наслідків, таких як регіональний сепаратизм. І це є основоположним принципом інституціоналізації економічного районування. Серед інших принципів можна назвати принцип економічної доцільності, єдності територій економічних районів (відсутність анклавних та ексклавних утворень), якомога більша збалансованість розмірів економічних районів за площею та чисельністю населення, принцип зверхності рішень центральних органів влади над рекомендаціями бюро розвитку економічних районів. Також слід чітко прописати розподіл повноважень між координуючими бюро, центром та органами управління регіонів України.

В законі повинно бути чітко прописано порядок фінансування діяльності бюро економічних районів, а також міжрегіональних програм економічного розвитку макрорайонів країни. Закон, що запровадить в дію економічне районування території України, не повинен суперечити іншим законам, що регулюють господарську діяльність у державі. Орієнтовно закон про економічне районування території України мав би містити наступні статті:

Преамбула, в якій зазначено, що визначає цей закон;

Стаття 1. Основні терміни використані у цьому законі (економічне районування, економічний район, центр економічного району тощо);

Стаття 2. Засади державної політики у сфері економічного районування;

Стаття 3. Базове законодавство про економічне районування;

Стаття 4. Економічний район;

Стаття 5. Статус економічного району;

Стаття 6. Регіон в складі економічного району;

Стаття 7. Найменування економічних районів;

Стаття 8. Територія економічного району та її межі;

Стаття 9. Визначення регулюючих центрів економічного району;

Стаття 10. Порядок утворення та ліквідації економічного району, визначення і зміни їх меж, встановлення та перенесення регулюючих центрів;

Стаття 11. Встановлення меж економічних районів;

Стаття 12. Порядок надання місту статусу регулюючого центру

економічного району;

Стаття 13. Порядок віднесення регіону держави до економічного району;

Стаття 14. Порядок перейменування економічних районів;

Стаття 15. Державний реєстр економічних районів та адміністративно-територіальних одиниць (регіонів), що входять до їх складу;

Стаття 16. Державний акт про межі економічного району;

Стаття 17. Офіційний довідник «Економічні райони України»;

Стаття 18. Фінансування витрат, пов'язаних із запровадженням та функціонуванням економічного районування;

Прикінцеві положення.

Підготовку проекту закону про економічне районування України слід проводити на базі науково-дослідних установ НАН України, що працюють в царині регіональної політики та територіального управління (Інститут регіональних досліджень, Інститут географії, Інститут економіки та прогнозування НАН України, інші інституції).

Слід зазначити, що в Україні напрацьована критична маса наукових розробок щодо районування її економічного простору. Такий обсяг напрацювань дає можливість вирішувати питання про запровадження економічного районування в практику державного управління розвитком економіки, або ж про інституціалізацію економічного районування.

Результатом інституціалізації економічного простору України повинна стати усталена мережа економічних районів, які обслуговуються у стратегічно-програмному плані відповідними бюро регіонального розвитку економічного району.

4.3. Моделі структурних змін в економіці регіону та інституційної взаємодії органів влади в умовах модернізації промисловості регіону

Модернізація промислового потенціалу регіону, з огляду на здійснюваний керівництвом України курс на євроінтеграцію країни, є важливою науковою і

прикладною проблемою. Успішність модернізаційних перетворень на рівні областей держави залежить від здатності регіональних та національних суб'єктів державного управління господарством взаємодіяти та погоджувати інтереси в цій сфері. Такого роду феномени економічного життя можуть бути змодельовані на основі використання інструментарію, виробленому в теорії дослідження операцій та теорії ігор. З огляду на важливість проблем інституційних взаємодій в процесі трансформаційних перетворень промислового комплексу регіонів та необхідності вироблення в цій сфері наукового обґрунтованих рекомендацій, побудова таких моделей є важливою науковою і прикладною проблемою.

Взаємодію між центральними і регіональними органами державної влади при модернізації промислового потенціалу регіону можна моделювати вербально, описуючи її відповідною науковою мовою, яка включає розмиті елементи звичайної мови, такі, як порівняння, метафори, парафрази. Це є образно-понятійним способом моделювання економічної реальності. Такий спосіб передбачає підбір більш-менш вдалим наукових метафор, або аналогій з інших сфер людської діяльності, ніж економіка. В такому контексті широкоживаними є метафори з медицини, яка володіє значним практично-операціональним потенціалом понять та досліджує різноманітні структури з точки зору їх відновлення.

Порівняно із такими підходами, опис формалізованою мовою теорії ігор видається більш тривіальним і «наївним», подекуди навіть невідповідним «вагомій» державницькій ситуації. Проте, даний модельно-математичний інструментарій широко використовується для визначення загальних рис та передбачення сценаріїв розвитку в різних сферах людської діяльності: політичній, військовій, економічній, спортивній та багатьох інших. Основною проблемою використання даного підходу є складність, точніше лавиноподібне ускладнення математичного апарату при переході від ігор з простими ситуаціями та мінімальною кількістю гравців до складних коаліційних ігор. Базова типологія ігор представлена на (рис. 4.6).

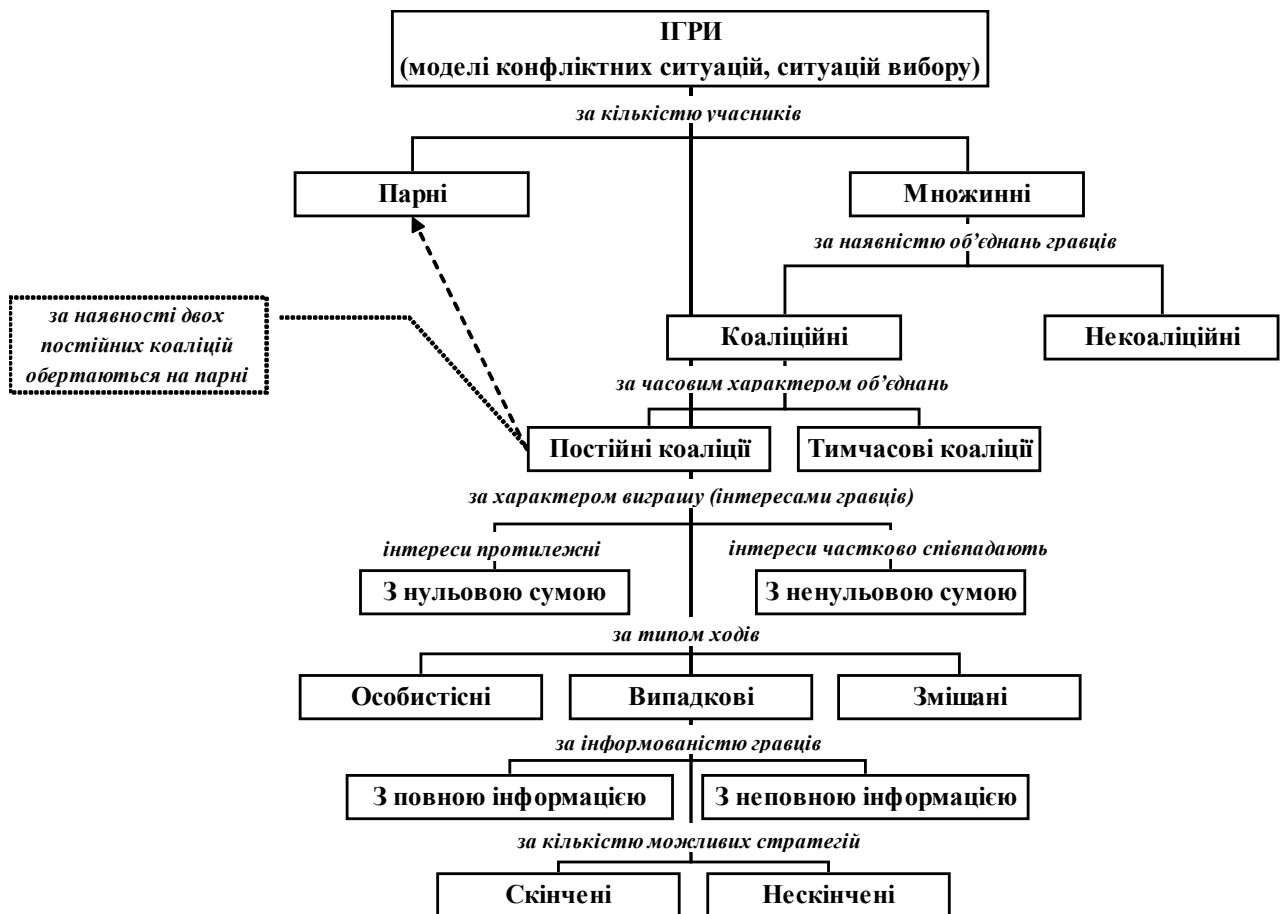

Рис. 4.6. Основні типи ігрових моделей

* Джерело: складено автором на основі джерела [38, с. 6-8].

Інституційну взаємодію Держави Україна (ДУ) та Карпатського регіону (КР) в плані проведення модернізації промислового потенціалу останнього можна змодельовати, використовуючи теорію прийняття рішень, і представити у вигляді одного з відомих типів ігор. Для простішого унаочнення і строгішої формалізації взаємодії використаємо на початку модель взаємодії із двох контрагентів: держава і регіон. Сформулюємо ситуацію в термінах теорії ігор.

Для моделювання ситуації про модернізацію промислового потенціалу регіону в системі взаємодії держава-регіон ми будемо використовувати найпростішу ігрову модель, яка становитиме в першу чергу науково-описову цінність з точки зору виявлення можливостей використання у дослідженнях «регіонального» спрямування цього формалізованого інструментарію.

В реальності ситуація складніша, ніж інституційна взаємодія держава-регіон. Адже на рівні Карпатського регіону не існує юридично закріпленої

суб'єктної форми прийняття інституційних рішень, наприклад, про спрямування та розподіл державних інвестицій на потреби інституційної трансформації промисловості з метою модернізації промислового потенціалу, і не існує інституційної можливості формування такої організаційної структури. З огляду на це, у подальших дослідженнях за умову моделювання слід прийняти інституційну взаємодію декількох контрагентів (гравців). Один з цих гравців буде привілейованим, таким що може впливати на правила – це держава ($D_{Ukr.}$). Крім неї, в систему інституційної взаємодії задіяно чотири області Карпатського регіону – Закарпатська ($P_{Зак.}$), Львівська ($P_{Льв.}$), Івано-Франківська ($P_{ІвФ.}$), Чернівецька ($P_{Чер.}$). Регіони створюють одну формальну коаліцію – Карпатський регіон, а також можуть формувати тимчасові коаліції – міжрегіональні асоціації – для реалізації тих чи інших аспектів проведення інституційної трансформації задля реалізації модернізації промислового потенціалу. У даному випадку інституційна взаємодія держави і чотирьох регіонів як контрагентів описуватиметься інституційною теорією неповного контракту і моделюватиметься теорією прийняття рішень як нескінченна коаліційна гра з ненульовим результатом (рис. 4.6). У такій грі «програш» одного учасника не є «виграшем» іншого, а ресурси розподіляються пропорційно до різних груп факторів. Тобто співвідношення взаємодії не можна записати у вигляді, коли виграш одного 1, програш іншого -1, а нічия – 0. Ресурси модернізації (наприклад, державні інвестиції) розподілятимуться іншим чином. Вони не матимуть яскравого кількісного виразу, проте встановивши певну шкалу виміру, можна виразити його визначеним числом. Це щодо наступного етапу досліджень.

А зараз розглянемо ситуацію, використовуючи скінчений тип парної гри з нульовою сумою, де регіон (KP) може не модернізувати промисловий потенціал, спонукуючи державу (DU) робити інвестиції. Центр (держава) може робити або не робити інвестиції, а регіон модернізувати, або не модернізувати промисловість. Визначимо ціну гри. У розгорнутій формі це виглядає так (рис. 4.7):

		Регіон	
		Не модернізувати	Модернізувати
Держава	Інвестувати	-3,0	-1,1
	Не інвестувати	-2,-1	0,0

Рис. 4.7. Платіжна матриця гри «Модернізація промисловості регіону»

** Джерело: складено автором.*

Насправді ситуація більш витончена. Стратегією регіону є не пара: не модернізувати і модернізувати промисловий потенціал, а більш складна конструкція. Адже стратегії визначаються ще до гри. Тому вони повинні описувати дії регіону в залежності від ситуації. Він повинен мати ходи на будь-які дії держави. Всього можливих стратегій – чотири:

1. Не модернізувати у випадку інвестування, не модернізувати, коли центр не інвестує (не модернізувати, не модернізувати)

2. Не модернізувати у випадку інвестування, модернізувати, коли центр не інвестує (не модернізувати, модернізувати)

3. Модернізувати у випадку інвестування, не модернізувати, коли центр не інвестує (модернізувати, не модернізувати)

4. Модернізувати у випадку інвестування, модернізувати, коли центр не інвестує (модернізувати, модернізувати)

Виглядати ж матриця гри у нормальній формі повинна таким чином (рис. 4.8):

		Регіон			
		Не модернізувати, не модернізувати	Не модернізувати, модернізувати	Модернізувати, не модернізувати	Модернізувати, модернізувати
Держава	Інвестувати	-3,0	-3,0	-1,1	-1,1
	Не інвестувати	-2,-1	0,0	-2,-1	0,0

Рис. 4.8. Стратегії регіону у платіжній матриці гри «Модернізація промисловості регіону»

** Джерело: складено автором.*

Тут виникає певний нюанс. Знайдемо рівновагу за Нешем в обох

нормальних іграх. В процесі розв'язання отримаємо розуміння проблеми (нюансу). Отже у чому ж проблема? Беремо нормальну форму гри, де у *KP* чотири стратегії. Спочатку зафіксуємо стратегії *ДУ*. Фіксуємо стратегію «інвестувати». Найкращі варіанти відповіді – «модернізувати, не модернізувати» та «модернізувати, модернізувати» з корисністю 1. За умов реалізації стратегії *ДУ* «не інвестувати» з боку держави, найкращі варіанти для *KP* – «не модернізувати, модернізувати» та «модернізувати, модернізувати» з корисністю 0. Таким чином отримуємо чотири претенденти на рівновагу за Нешем.

Тепер фіксуємо стратегії *KP*. При обранні стратегії «не модернізувати, модернізувати», «не інвестувати» є найкращою відповіддю, отже це рівновага за Нешем ($0 > -3$). Аналогічно з «модернізувати, не модернізувати» та «інвестувати» ($-1 > -2$). Але у випадку «модернізувати, модернізувати», стратегія «не інвестувати» краще, ніж «інвестувати» ($1 > 0$). У підсумку, з чотирьох претендентів три виявилися рівновагами за Нешем. Виходить, що коли спрощено, або ж не зовсім коректно ввести стратегії регіону (2 стратегії, а не всі можливі 4), то рівновага одна – «не інвестувати» та «модернізувати». Це легко перевірити. Як тільки ми все правильно визначили (взяли 4 стратегії), рівноваг стало багато.

Тут ми стикнулися з однією з головних проблем теорії ігор – очищенню від зайвих рівноваг. Величезним пластом теорії ігор є розробка правил, за допомогою яких вдається «скоротити» зайві рівноваги. Придумати таку методику часто дуже складно. Адже слід скорочувати так, щоби хоча б одна рівновага залишилась.

Угорський вчений Янош Харсан'ї розробив алгоритм, за яким кількість рівноваг скорочується рівно до однієї і робить інструментарій придатним для економічних досліджень [233, с. 20]. Проте, даний алгоритм є надзвичайно громіздким та подекуди його практично не можна реалізувати. Через що проблема збереглася.

Є ще одна очевидна методична проблема. Зображати гру набагато

зручніше у розгорнутій формі (у вигляді дерева), оскільки, по-перше, якщо гравців більше двох, то у нормальній формі починаються проблеми, а, по-друге, меншою є небезпека помилитися із кількістю стратегій, як у нормальній формі. Але рівновагу за Нешем зручніше шукати саме у таблиці (нормальна, приведена форма) [233, с. 22].

Розв’язання названих методичних проблем шукатимемо у найпростіший спосіб. Введемо найпростіше очищення від рівноваг – рівноваг за Нешем, яке здійснюється за підіграми. Для цього введемо просте поняття підігри. Це просто будь-яке піддерево у розгорнутій формі гри. Беремо будь-яку вершину, і дерево, що виходить із неї буде підігрою. У стратегічній грі з державою та регіоном відразу видно 2 підігри, з вершинами, коли ходить регіон (рис. 4.9).

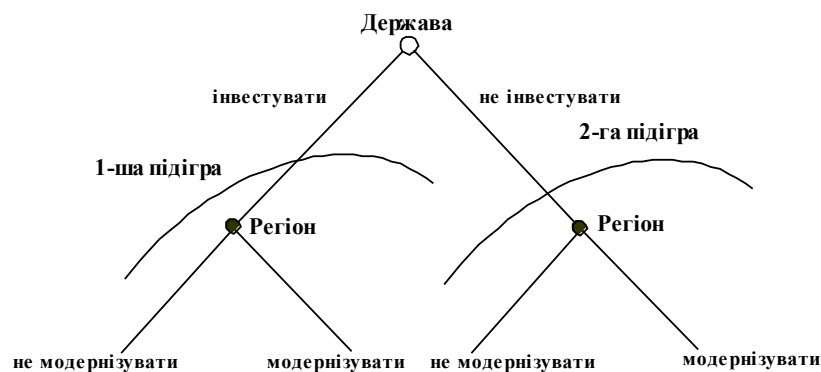
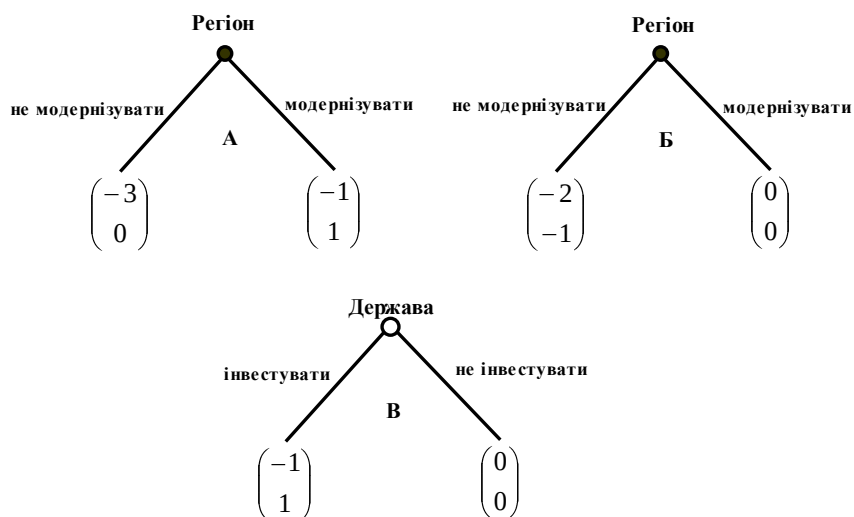

Рис. 4.9. Дерево гри «Модернізація промислового потенціалу регіону»

** Джерело: складено автором.*

Набір стратегій є рівновагою за Нешем, здійсненим за підіграми, якщо він є рівновагою з Нешем у кожній підгрі. Такі рівноваги легко шукати у розгорнутій формі гри. Для цього використовуємо метод зворотної індукції. Гра розв’язується знизу догори, починаючи від кінцевих вершин (рис. 4.10).

Розглянемо підігру, де держава вирішила інвестувати у модернізацію промисловості регіону. Тут у неї одна фіксована стратегія «інвестувати», у регіону – два варіанти стратегій «не інвестувати» (корисність 0), та «інвестувати» (корисність 1), зрозуміло, що він вибирає стратегію «інвестувати» (рис.4.10, А).

**Рис. 4.10. Зворотна індукція SPNE гри
«Модернізація промислового потенціалу регіону»**
* Джерело: складено автором.

Розглянемо підігру, де держава вже вирішила не інвестувати. У неї знову ж таки одна фіксована стратегія «не інвестувати». Тут аналогічно регіон обирає стратегію «модернізувати» з корисністю 0 (рис. 4.10, Б).

Тоді рівновага у результуючій грі шукається вже у такому урізаному вигляді, оскільки вона повинна бути рівновагою за Нешем у кожній підігрі. Тут держава знає, що регіон буде інвестувати, тому вона обирає «не інвестувати» (оскільки $0 > -1$) (рис.4.10, В). В результаті ми маємо єдину рівновагу «не інвестувати», «модернізувати, модернізувати». Отже ми ввели більш вузький тип рівноваги, за його допомогою ми скоротили кількість звичайних рівноваг за Нешем, залишивши тільки SPNE (Subgame Perfect Nash Equilibrium). Такі рівноваги легко шукати у розгорнутій формі гри, порівняно із нормальною формою, оскільки вона є більш наочною.

Виходячи із обраної моделі гри ми приходимо до висновку про те, що найкращим розв'язанням в системі взаємодії центри регіон буде обрання стратегій «не інвестувати», з боку держави та «модернізувати», «модернізувати» з боку регіону. З цього можна зробити висновок про те, що модернізація промислового потенціалу регіону, якщо вона відбуватиметься на засадах обраної моделі взаємодій стратегій, то відбуватиметься без використання інвестиційної складової держави в особі центральних органів

управління.

Подальші дослідження можуть розвиватися у напрямі моделювання інституційної взаємодії держави та декількох регіонів. Зокрема може моделюватися співпраця державних органів та органів регіонального управління областей, що входять до складу Карпатського регіону. Для цього слід обрати модель ігри в якій гравці мають інтереси, що частково співпадають, а частково суперечать, один гравець привілейований, який може встановлювати правила (держава). Гравці можуть утворювати тимчасові коаліції. Одна коаліція є стабільною – і складається з 4 гравців, проти одного привілейованого – це ситуація Карпатський регіон (з чотирьох областей) та держава.

Використання інструментарію теорії ігор для моделювання управлінської взаємодії центр-регіон, зокрема в контексті дослідження модернізації промисловості регіону, є можливим. Проте воно пов'язане із низкою методологічних труднощів та ускладнень. В першу чергу це пов'язано із підбором адекватного потреби дослідження типу гри та практичній інтерпретації результатів використання аналітичних моделей.

Інституціоналізація розвитку економіки регіонів держави передбачає також діяльність центральних та регіональних органів влади, спрямовану на забезпечення структурних змін в економіці, як у структурно-регіональному, так й у структурно-секторальному (галузевому, видовому) розподілі. З точки зору наукового дослідження, це передбачає моделювання структурних змін в економіці регіонів держави задля формулювання рекомендацій з структурного регулювання та структурної корекції економіки.

Структурне регулювання національних економік та економік регіонів розвинутих країн відбувається на засадах взаємодії різних політичних сил, які фактично лобіюють інтереси тих чи інших сфер діяльності та видів економічної діяльності. При цьому беруться до уваги найбільш значущі диспропорції, які найбільше перешкоджають стабільності процесів регіонально-структурного розвитку.

Пріоритетність конкретного виду економічної діяльності того чи іншого

регіону можна визначити на основі наступних критеріїв:

- експортний потенціал (продукція повинна посилювати конкурентоспроможність на зовнішньому ринку та сприяти швидкому нарощуванню експорту);
- перспективи попиту на продукцію на внутрішньому ринку;
- соціально-економічний розвиток держави в цілому (розвиток пріоритетних видів економічної діяльності регіонів повинен забезпечити зростання наукового та інтелектуального потенціалу країни в цілому);
- роль виду економічної діяльності в мінімізації дефіцитів у торговому балансі країни;
- позитивний побічний ефект (якщо в разі прискореного розвитку даного виду діяльності підвищується ефективність всіх інших, то він може бути визнаним пріоритетним).

Пріоритетність також є наслідком вивчення дії групи факторів, що впливають на структурні процеси і можуть бути визначені на основі проведення кореляційно-регресійного моделювання [155, с. 13-26]. Структурне корегування здійснюється задля формування такого прийняттого розподілу ресурсів між видами економічної діяльності, секторами економіки та регіонами, який би забезпечував стійкість економіки регіонів та формував потенціал її стабільного розвитку. Організація економічного співробітництва та розвитку визначає низку критеріїв стійкості економіки, основним з яких є критерій відповідності галузевої та технологічної структури. Типова стійка технологічна структура економіки оцінюється відповідно до Класифікації виробничих структур, прийнятої ЄС у 2007 р. Відповідно до якої структура повинна мати наступний вигляд: близько 50% – сумарна частка високотехнологічних (20%) та середньотехнологічних (30%) виробництв; приблизно 50% – сумарна частка низькотехнологічних (30%) та середньонизькотехнологічних (20%) виробництв [263, с. 35].

Структурні зрушення в економіці регіонів оцінюються на основі набору статистичних коефіцієнтів структурних змін, кожен з яких характеризує ці

зміни з різною точністю (додаток Е, табл. Е.1). Характеристики структурних зрушень здійснюються на засадах підрахунку абсолютних та відносних приростів, а також лінійного і квадратичного способів їх підрахунку. Відповідно до цього можемо побудувати класифікацію коефіцієнтів (табл. 4.1)

Таблиця 4.1

Характеристики структурних зрушень

Характеристики		Прирости		Характеристики структурних зрушень	
		абсолютний	відносний		
Коефіцієнти	лінійний	$\bar{d} = \frac{\sum d_{i1} - d_{i0} }{n}$ Лінійний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень	$d_k = \sum \frac{ d_{i1} - d_{i0} }{d_{i0}}$ Лінійний коефіцієнт відносних структурних зрушень	Лінійний коефіцієнт "абсолютних" структурних зсувів за n періодів	$\bar{\Delta}_{d_1-d_0}^{(n)} = \frac{\sum_{i=1}^k d_{i1} - d_{i0} }{k(n-1)}$
	квадратичний	$\sigma_d = \sqrt{\frac{\sum (d_{i1} - d_{i0})^2}{n}}$ Квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень	$\sigma_k = \sqrt{\frac{\sum (d_{i1} - d_{i0})^2}{d_{i0}^2}}$ Квадратичний коефіцієнт відносних структурних зрушень	Інтегральний коефіцієнт структурних зрушень	$K_d = \sqrt{\frac{\sum (d_{i1} - d_{i0})^2}{\sum d_{i0}^2 + \sum d_{i1}^2}}$

* Джерело: складено автором на основі джерел [203, с. 92-97; 271, с. 108-112; 194, с. 427-429].

Прогнозну оцінку інтегрального коефіцієнта структурних змін економіки регіонів України на основі побудови стохастичної моделі можна здійснити на основі вбудованої в Excel програмної надбудови Crystall Ball. Цей продукт дає можливість провести симуляційне моделювання, яке враховує фактор невизначеності у зміні структури економіки держави та регіонів. Для цього спочатку в Excel була розроблена модель визначення характеристик структурних зрушень областей Західного регіону України, що базується на обрахунку низки коефіцієнтів структурних змін, одним з яких є інтегральний коефіцієнт структурних зрушень (ІКСЗ). Набір коефіцієнтів, що обраховуються у комп'ютерній моделі для Західного регіону представлений у (табл. 4.2).

На наступному етапі дослідження складової моделі, розробленої для Західного регіону, було використано для оцінки структурних зрушень економіки України. Спочатку було обраховано ІКСЗ без проведення симуляцій у Crystal Ball. Проте така оцінка не несе інформації про ймовірність отримання того чи іншого коефіцієнта в залежності від ймовірності зміни кожної частки

структури економіки.

Таблиця 4.2

Коефіцієнти структурних зрушень економіки Західного регіону України

Показники, роки, прогноз		Лінійний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень	Квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень	Лінійний коефіцієнт відносних структурних зрушень	Квадратичний коефіцієнт відносних структурних зрушень	Лінійний коефіцієнт "абсолютних" структурних зсувів за n періодів	Інтегральний коефіцієнт структурних зрушень
Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг)	2007	0,436	0,726	1,037	0,69	0,436	0,029
	2008	0,562	1,050	1,165	0,80	0,281	0,042
	2009	0,405	0,709	1,641	1,05	0,135	0,028
	2010	0,521	0,804	1,430	0,82	0,130	0,032
	2011	0,382	0,574	1,194	0,59	0,076	0,023
	2012	0,788	1,409	1,022	0,91	0,158	0,056
	2013	0,326	0,494	0,777	0,48	0,065	0,020
	2014	0,063	0,100	0,327	0,17	0,013	0,004
	2015	0,054	0,086	0,301	0,15	0,011	0,003
	2016	0,373	0,518	1,723	0,82	0,075	0,020
Капітальні інвестиції	2007	0,842	1,069	1,178	1,05	0,842	0,063
	2008	0,882	1,303	1,290	1,49	0,441	0,077
	2009	1,355	2,234	1,679	1,92	0,452	0,131
	2010	2,550	3,848	4,569	3,79	0,638	0,223
	2011	2,065	3,273	2,960	3,13	0,413	0,184
	2012	1,518	2,445	1,610	1,81	0,304	0,132
	2013	0,452	0,575	1,282	0,71	0,090	0,030
	2014	0,365	0,648	0,687	0,58	0,073	0,034
	2015	0,319	0,566	0,668	0,53	0,064	0,029
	2016	0,281	0,499	0,662	0,49	0,056	0,025
Кількість зайнятих працівників	2007	0,407	0,663	0,767	0,74	0,407	0,042
	2008	0,494	0,713	0,812	0,84	0,247	0,045
	2009	0,498	0,663	0,677	0,69	0,166	0,042
	2010	0,843	1,202	1,235	1,33	0,211	0,076
	2011	0,617	0,789	0,975	0,91	0,123	0,049
	2012	0,325	0,386	0,771	0,59	0,065	0,024
	2013	0,670	0,930	1,056	1,09	0,134	0,056
	2014	0,360	0,467	0,623	0,60	0,072	0,028
	2015	0,380	0,494	0,735	0,69	0,076	0,029
	2016	0,403	0,523	0,926	0,83	0,081	0,030

* Джерело: розраховано автором на основі джерел⁶⁵.

Для проведення стимуляційного моделювання нами було проведено визначення параметрів невизначеності моделі шляхом задавання ряду припущень. Ми визначили, що показники часток кожного виду економічної діяльності є невизначеними, точніше визначеними випадковим чином. Для

⁶⁵ Дані надані головними управліннями статистики Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської Чернівецької області.

кожної частки було задано припущення про характер ймовірнісного розподілу. А саме шляхом аналізу зміни часток (динамічних рядів) інструментом Excel «Описова статистика» було визначено середні значення та граничні відхилення для показника кожної частки виду економічної діяльності. Засобами Crystal Ball було задано параметри розподілу ймовірності кожної частки та проведено комп'ютерну симуляцію обрахунку всіх коефіцієнтів, що складається з 10 000 симуляцій. Результатом моделювання стали інтерактивні гістограми розподілу коефіцієнтів структурних зрушень (рис. 4.11), які дозволяють оцінити інтервали значень за визначеної долі невизначеності вхідних показників.

Таким чином, проведена прогнозна оцінка, як і будь який прогноз, базується на припущеннях. Зокрема ми вважали, що частки видів економічної діяльності будуть змінюватися як нормальний стохастичний розподіл навколо значень, що відповідають середнім значенням із відповідним, обрахованим, на основі використання інструменту Excel «описова статистика», стандартним відхиленням від середніх значень. Такі припущення були зроблені на основі дослідження зміни структури економіки протягом 10 років, які були віддзеркалені у статистичних даних, що подавалися згідно КВЕД2005. У 2010 р. відбувся перехід до іншого КВДЕ – КВЕД2010, і з 2012 р. дані подаються у дещо іншому розподілі за видами економічної діяльності. Власне цією зміною структури подачі даних було зумовлено вибір методу моделювання, а саме – стохастичне імітаційне моделювання. Ми сформулювали ці припущення шляхом дослідження 15 рядів розподілу (згідно кількості видів економічної діяльності попереднього КВЕД2005), і використали їх при формування прогносної моделі для видів економічної діяльності КВЕД2010. Аналіз розподілів проводився відповідним інструментом Crystal Ball.

Після 2013 р., який був вихідним часовим періодом, за яким є офіційні статистичні дані за прогнозованим показником видової структури продукту (валової доданої вартості), прогнозування проводилося за трьома наступними періодами на 2014, 2015 та 2016 рр. з такими припущеннями: у кожний прогнозований період частка кожного виду економічної діяльності

змінюватиметься як нормальний статистичний розподіл навколо середнього значення за 2012-2013 рр., з урахуванням тої різниці, що у перший період відхилення від середніх буде в розмірі одного, у другий – двох, у третій – трьох стандартних відхилень. Результат імітаційного моделювання – інтерактивні гістограми розподілу – дозволяють аналізувати отримані результати із заданим рівнем вірогідності отримання результату (рис. 4.11).

Із представленого рисунку видно, що, прогнозований інтегральний коефіцієнт структурних зрушень (ІКСЗ) для економіки України, обрахований на основі даних за 2012-2013 рр. на перший період (2014 р.) коливатиметься в межах від 0,9 до 7,6 відсотків, із середнім значенням 3,8% і медіанним середнім значенням 3,6%; у другому періоді (2015 р.) очікуються зміни структури від 1,7 до 14,1 відсотків, середнє значення тут дорівнюватиме 6,8%, а медіанне – 6,4%. Третій період (2016 р.) характеризуватиметься такими параметрами зміни ІКСЗ – мінімальне значення 2,5%, максимальне 22,7%, в середньому очікуються зміни на 10,9%, медіанне значення 10,1%. Отримані в результаті симулятивного моделювання гістограми розподілу характеризуються лівосторонньою асиметрією, імовірність сягання максимальних значень дещо вище 5%. Як видно з результатів аналізу структурні зміни в економіці регіонів України наростатимуть протягом 2014-2016 років. Це потребуватиме особливої уваги з боку державних органів управління. Для зменшення негативних наслідки структурних зрушень слід сформувати систему заходів, яка б підтримувала конструктивні структурні процеси і була спрямована на розвиток секторів та галузей з високою долею доданої вартості, і таких, що забезпечуються реалізацію економічних трансакцій в інших секторах економіки.

Аналіз якості видової структури економіки можемо здійснити на основі обрахунку та оцінки коефіцієнтів пропорційності. Параметри якості видової структури, що оцінені на основі коефіцієнта пропорційності, відображають не тільки характер взаємної відповідності економічних та технологічних факторів розвитку, але й є самостійними економічними індикаторами, що характеризують результуючі структурні фактори.

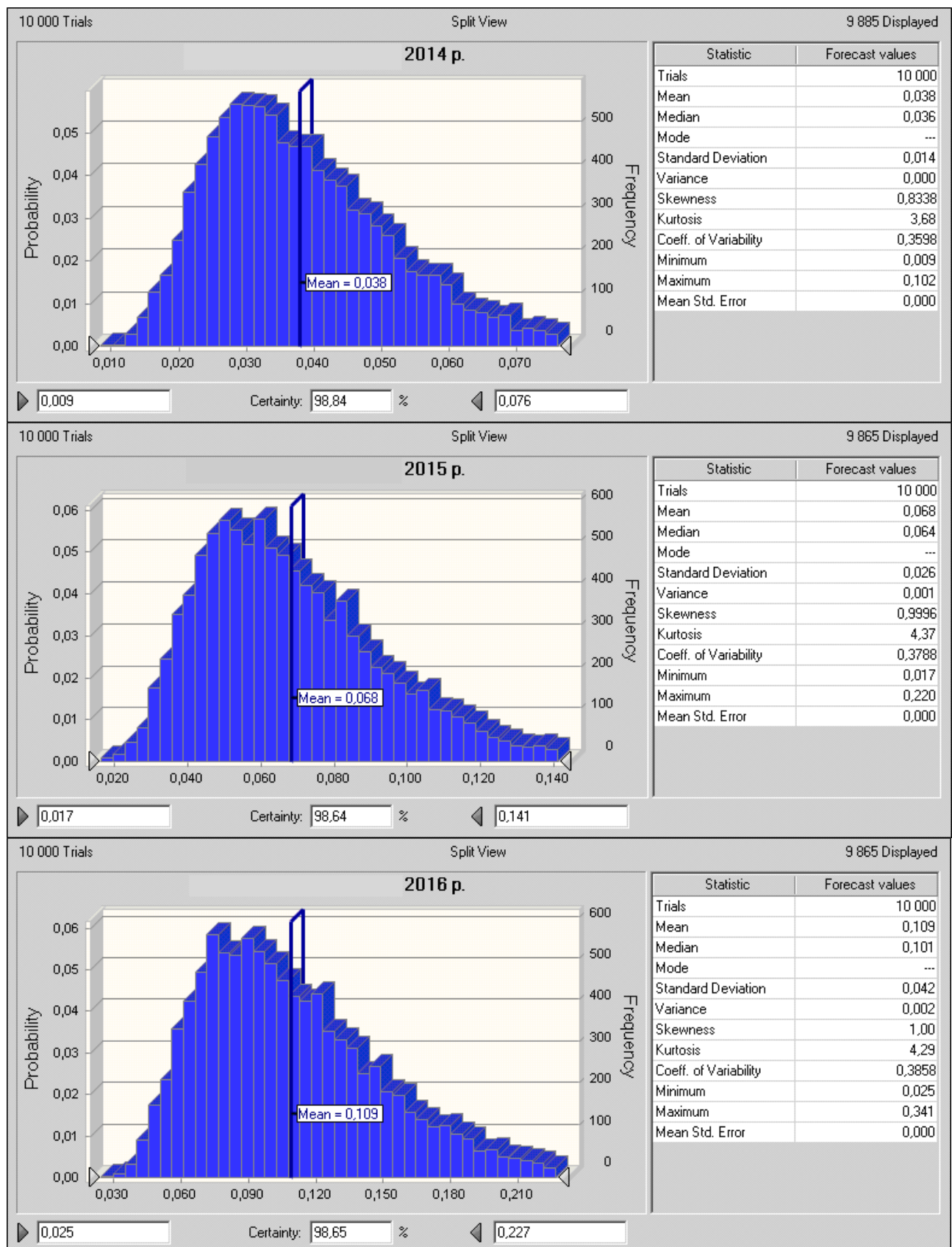

Рис. 4.11. Оцінка зміни структури економіки України за показником ВДВ на основі симулятивного моделювання інтегрального коефіцієнта структурних зрушень

** Джерело: Розраховано автором на основі джерела⁶⁶.*

⁶⁶ Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

В економіці областей Західного регіону України різні види економічної діяльності мають суттєво різні ваги й по різному впливають на формування результуючих показників. Метод оцінки різних структур на основі принципу вимірювання пропорційності дозволяє створити певну еталонну оцінку, що характеризує розвиток економіки регіону в цілому і може бути використана у подальшому дослідженні при вивченні динаміки зміни макро- та мезоекономічних структур. Визначений таким чином коефіцієнт пропорційності має наступний вигляд [155, с. 22]:

$$\text{Prop}[X,Y] = \frac{\overline{XY}^2}{\overline{X^2}\overline{Y^2}}, \text{ або ж } \text{Prop}[X,Y] = \frac{\left(\sum_i X_i Y_i\right)^2}{\left(\sum_i X_i^2\right)\left(\sum_i Y_i^2\right)} \quad (4.1)$$

Наведений коефіцієнт є структурною характеристикою, що визначає ступінь взаємної пропорційності змінних, якому притаманні наступні основні властивості:

- незалежно від розмірності змінних, коефіцієнт є завжди безрозмірною величиною;
- при будь-яких $a, b > 0$ справедлива рівність $\text{Prop}[aX, bY] = \text{Prop}[X, Y]$;
- можливі значення коефіцієнта пропорційності знаходяться у межах $0 \leq \text{Prop}[X, Y] \leq 1$.

Змістовно коефіцієнт пропорційності являє собою числову міру близькості між еталонною структурою та структурою, що оцінюється. При їх повному співпадінні $\text{Prop}[X, Y] = 1$. Коефіцієнт пропорційності не орієнтований на рівність часток всіх складових цілого і дозволяє задавати еталонну структуру, виходячи з якісних міркувань. У табл. 4.3 визначено еталон видової структури економіки України за показником обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг), який визначався як середнє значення за 2006-2015 рр.

Результати проведених обрахунків якості видової структури реалізації продукції наведено на (рис. 4.12).

Таблиця 4.3

**Значення еталона для видової структури економіки України
за показником реалізованої продукції (робіт, послуг)**

№ п/п	Вид економічної діяльності	Частка, %
1	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	1,7
2	Промисловість	32,1
3	Будівництво	4,0
4	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку; діяльність готелів і ресторанів	46,5
5	Діяльність транспорту та зв'язку	5,3
6	Фінансова діяльність	5,6
7	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	4,1
8	Освіта	0,1
9	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,1
10	Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	0,5

* Джерело: подано автором на основі джерела [155, с. 23].

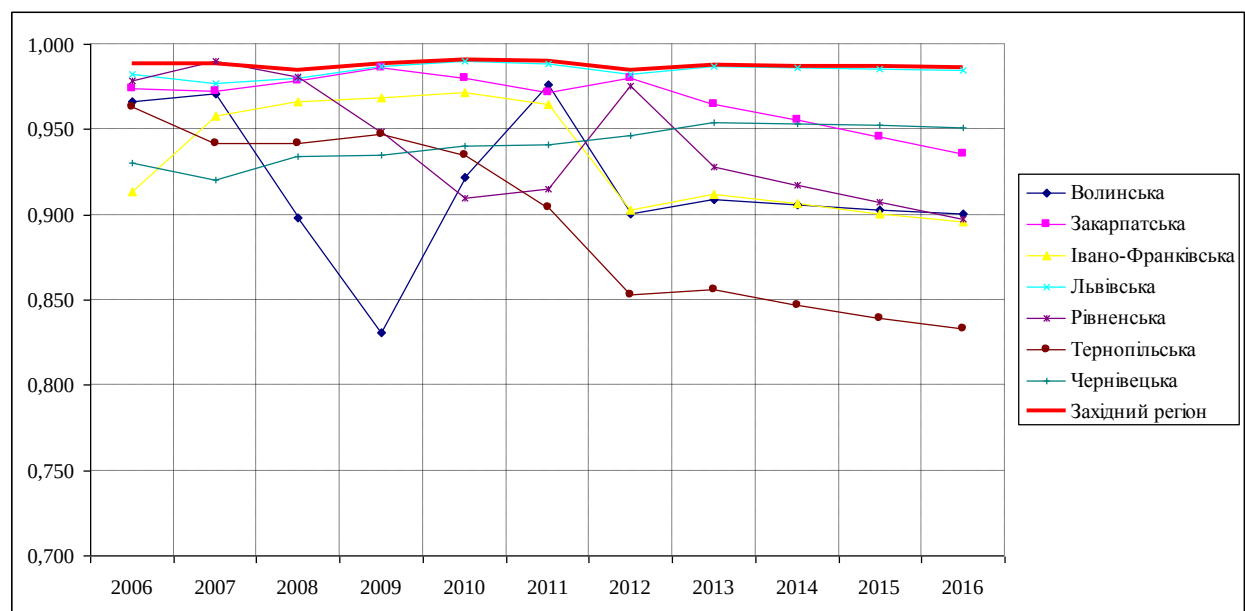

Рис. 4.12. Коефіцієнти пропорційності областей Західного регіону України. Динаміка якості структури видів економічної діяльності областей західного регіону України за показником обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг)

* Джерело: Розраховано автором на основі джерел⁶⁷.

Як видно з рисунку, найбільше відповідають видовій структурі економіки України економіки Львівської та Закарпатської областей, а також видова структура Західного регіону України в цілому, яка наближається до неї з

⁶⁷ Дані надані головними управліннями статистики Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської Чернівецької областей.

показником 0,98-0,99. Характерним є те, що зі структурою регіону в цілому практично збігається коефіцієнт пропорційності Львівської області.

Натомість найбільшу різницю бачимо між еталоном та економіками Волинської та Тернопільської областей. За роками найбільшу розбіжність між еталоном та видовими структурами економіки областей Західного регіону спостерігаємо у Волинській області у 2009 р. – 0,831, а також у Рівненській області у 2010 та 2011 рр. – 0,910 та 0,915 відповідно. Найбільших якісних змін у період з 2006 по 2014 рр. зазнали видові структури економіки Волинської, Рівненської, Івано-Франківської та Тернопільської областей, про що свідчить форма ламаних ліній, що висвітлюють коефіцієнти пропорційності цих областей. Прогнозні дані 2015-2016 рр. свідчать про те, що тенденції розходження між якісним складом економіки України та Західного регіону та названими вище областями, які зазнали найбільших структурних змін в аналізований період збержуться.

Отже, саме коефіцієнт пропорційності є основним індикатором, що найбільш точно віддзеркалює динаміку та природу структурних зрушень на мезоекономічному рівні. Використання його для аналізу якісних змін видової структури економіки областей Західного регіону України по відношенню до регіону в цілому та по відношенню до структури національної економіки дає змогу виділити дві групи областей, одна з яких є наближеною до якісної структури економіки регіону та держави (Львівська, Закарпатська, Чернівецька області) і демонструє тенденції структурної стабільності; інша ж – віддалена від еталонних якісних структур як держави так і регіону (Волинська, Івано-Франківська, Рівненська та Тернопільська області) і має яскраві прояви структурної нестабільності.

Використовуючи методику оцінки структурних зрушень, запропоновану Н.Л.Овандер [137, с. 178-183], було проведено оцінку внутрішніх та зовнішніх структурних стандартів на коротко-, середньо- та довгострокову перспективу за основними галузями Західного регіону України (табл. 4.4, табл. 4.5).

Відповідно до обраної методики оцінки довгострокова перспектива

співставляється з країнами «великої сімки» – Канада, США, Японія, Франція, Німеччина, Італія, Велика Британія, другу групу країн складають Фінляндія та Ірландія, а третю – країни, що успішно увійшли до складу ЄС: Угорщина, Польща, Словаччина, Чехія [137, с. 70].

Таблиця 4.4

Структура ВДВ областей Західного регіону України

Сектори	Області західного регіону							В середньому у Західному регіоні
	Львівська	Тернопільська	Закарпатська	Івано-Франківська	Волинська	Рівненська	Чернівецька	
Сільське господарство	9,8	22,7	15,2	12,7	16,8	17,6	20,5	16,5
Промисловість	17,8	12,5	17,2	30	14,6	25,9	10,3	18,3
Будівництво	3,6	3	3,9	4,2	3,7	3,5	6	4
Транспорт та торгівля	31,8	30,4	30,1	24,4	31,9	23,9	26,6	28,4
Фінансові та страхові послуги	5,3	2,5	2,8	3,9	4	3	2,7	3,5
Інші послуги	31,7	28,9	30,8	24,8	29	26,1	33,9	29,3

* Джерело: подано автором на основі джерела [154, с. 37-47].

Таблиця 4.5

Структурні норми та стандарти за часткою ВДВ

	Внутрішні структурні стандарти за ВДВ		Зовнішні структурні стандарти		
			Короткострокова перспектива	Середньострокова перспектива	Довгострокова перспектива
			Групи інших країн		
	Західний регіон України	Україна	Трансформаційні країни	Країни лідери економічного зростання	Країни «великої сімки»
Сільське господарство	16,5	9,5	3,6	2,5	1,5
Промисловість	18,3	25,7	28	24,9	20,6
Будівництво	4	3,2	6,7	8,2	5,7
Транспорт та торгівля	28,4	29,9	24,7	19,7	19,9
Фінансові та страхові послуги	3,5	5,5	18,8	24,7	29,6
Інші послуги	29,3	26,2	18,2	20	22,7

* Джерело: подано автором на основі джерела [154, с. 37-47].

Як видно з таблиці, Західний регіон України за структурою ВДВ значно відрізняється від усіх груп країн. З Україною різниця дещо менша. Найменше розходжень спостерігається в сфері будівництва, транспорту і торгівлі, проте фінансовий сектор в регіоні є значно меншим, ніж у всіх груп країн, а сектор сільського господарства – значно вищим, що може свідчити про відставання

регіону від світових тенденцій розвитку економіки і гостру потребу у проведенні структурних трансформацій [264, с. 234]. Ці трансформації повинні бути в першу чергу спрямовані на розвиток фінансового сектора, модернізацію промисловості та технологічне реформування сільського господарства, і для досягнення стандарту трансформаційних країни повинні бути проведені за 5-7 років.

Прогнозна оцінка інтегрального коефіцієнта структурних змін економіки України на основі побудови стохастичної моделі дозволяє оцінити їх з урахуванням фактору невизначеності і побудувати інтерактивну гістограму оцінки зміни структури економіки держави (регіону). Оцінювання якості структурних перетворень в економіці регіонів, які базуються на обґрунтуванні та обрахунку коефіцієнтів пропорційності, дозволило виявити у Західному регіоні України дві групи регіонів, а саме відносно структурно стабільні регіони та структурно нестабільні регіони.

Попередньо можемо зазначити, що виявлене явище структурної нестабільності спричинене низкою факторів суб'єктивного та об'єктивного характеру, які мають не тільки економічний, але й інституційний характер. Зменшення негативних впливів структурної нестабільності передбачає формування відповідних заходів державної регіональної та регіональної структурної політики, зокрема заходів структурної стабілізації економіки регіонів, які спрямовані на подолання цих негативних впливів, в тому числі й на зменшення інституційних диспропорцій регіонального розвитку.

Подолання структурної нестабільності та подолання наслідків структурно-інституційних диспропорцій регіонального розвитку держави відбуватиметься внаслідок послідовного впливу держави на процеси структурних змін. Цей процес може бути змодельований у вигляді декількох сценаріїв розвитку, або ж сценаріїв структурних змін економіки та економічного зростання регіону держави.

Сценарне прогнозування (моделювання) передбачає виокремлення відповідних сценаріїв інституційно-інвестиційного розвитку регіонів держави.

Тут, на мою думку, можливі три сценарії: ліберальний, мобілізаційний та інерційний. Вони характеризуються наступними головними рисами:

Ліберальний – створення умов для притягнення приватних інвестицій, ліберально-проривна модель сценарію інституційно-інвестиційного розвитку передбачає переваження приватних інвестицій (державні – 32%, приватні – 68%);

Мобілізаційний – вливання державних інвестиції у великі компанії, наближені до влади, адміністративно-мобілізаційна модель сценарію інституційно-інвестиційного розвитку передбачає приблизно рівні частки державних та приватних інвестицій (державні – 50%, приватні – 50%);

Інерційний – комбінація цих курсів із незначними змінами в інвестиційних зусиллях, соціально-інерційна модель інституційно-інвестиційного розвитку реалізовуватиметься із домінуванням державних інвестицій (державні – 68%, приватні – 32%).

Також можемо виділити еволюційний та революційний сценарії трансформації інституційної системи регіонального розвитку України. Очевидно, що еволюційним буде сценарій вирощування інститутів, а революційним – сценарій трансплантації (перенесення) інститутів. Компромісною формою між цими двома сценарними моделями інституційного розвитку може буди комбінований сценарій, який охоплює й еволюційні, й революційні сторони інституційного розвитку регіонів України.

Імплементация різних сценаріїв інституційно-інвестиційного розвитку регіонів України призводитиме до різних ситуацій зі структурними змінами в регіонах України, які можуть буди оцінені на основі відповідного інтегрального індексу. Структурні ж зміни, або зрушення, в свою чергу, зумовлюють різний розмір зростання економік регіонів. Якщо інтегральний індекс структурних зрушень в регіонах знаходиться в межах від 2,5% до 7,0%, то зростання буде відбуватися більше 100% на рік. Найбільший пік зростання спостерігатиметься при значенні показника інтегрального індексу структурних зрушень у 4,6% (рис. 4.13).

Вибір конкретного сценарію подолання наслідків структурної кризи регіонального розвитку залежить, в першу чергу, від діяльності системи політичних інститутів на центральному та місцевому таксономічних рівнях. Політичні партії соціального та ліберального спрямування пропонують різні економічні рецепти структурного оздоровлення економіки регіонів. Соціальне спрямування передбачає більше акцентування на принципах справедливості розподілу економічних благ, а ліберальне – на принципах ефективності функціонування економіки.

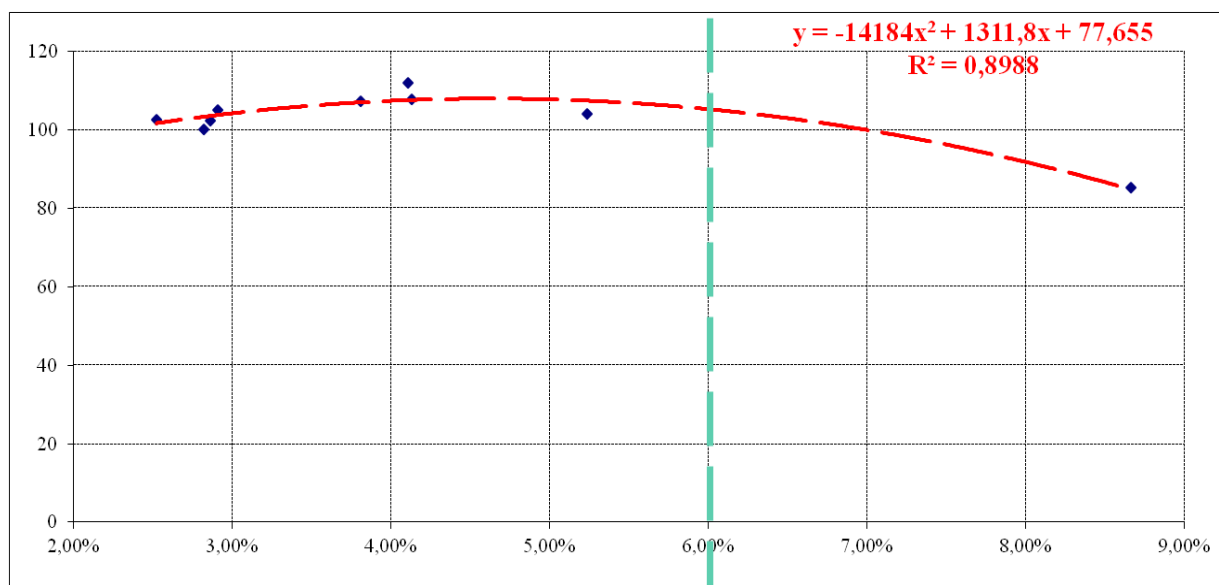

Рис. 4.13. Зв'язок інтегрального індексу структурних зрушень та річного зростання ВРП України

** Джерело: подано за [289, с. 25].*

Більш детально проблеми вибору сценаріїв інституційного розвитку регіонів України будуть розглянуті у розділі 5 при визначенні концептуальних засад формування цілей регіональної структурної політики.

Висновки до розділу 4

1. Визначено, що побудова інституційних моделей забезпечення розвитку регіонів на засадах сучасних положень економічної теорії дає можливість визначення основних інститутів управління на регіональному та національному рівнях, які б були основою механізму інституціоналізованого розвитку територій

держави, сформулювати проблеми функціонування інституційного середовища, в якому відбуваються процеси господарської діяльності в регіонах. Це, своєю чергою, уможливить виділити прикладні проблеми трансформації інститутів, що забезпечують регіональний розвиток, в першу чергу – інститутів управління на національному та регіональному рівнях, визначити обсяг практичного інструментарію формування інституційного середовища, сприятливого для ефективного регіонального розвитку держави. Запропонований практичний інструментарій стане основою вироблення оновленої моделі державної регіональної та регіональної структурної політики, яка формуватиметься на концептуальних засадах інституційно-діяльнісного підходу.

2. Аналіз схем районування України дозволив визначити найбільш прийнятну схему районування. Ця схема охоплює чотири глобалізовані економічні райони: Центральний, Західний, Південний і Східний із відповідними центрами – Київ, Львів, Одеса, Донецьк. Визначено, що інтегрованість глобалізованих макроекономічних регіонів зменшується зі сходу і півдня, де вона становить 100% до центру (57%) і заходу (75%). За умов розгортання будь-якого з чотирьох можливих сценаріїв розвитку інтегрованість Південного глобалізованого економічного району залишається максимально високою – 100%. У ситуації А («Малий Центр») інтегрованість Центрального глобалізованого економічного району на двадцять відсотків вища, ніж в ситуації Б («Великий центр») і становить 67%. Проте в ситуації Б Східний глобалізований економічний район стабільніший (100%), ніж у ситуації А, коли він більший (проте інтегрованість 93%). Із Західним глобалізованим економічним районом ситуація протилежна – чим він більший (ситуація А – 78%), тим він стабільніший (порівн. Ситуація Б – 60%).

3. Визначено, що інституційна модель районування може бути статичною та динамічною. Статична модель формується коли економічне районування законодавчо закріплюється та управлінська діяльність в господарській сфері відбувається з врахуванням і на основі мережі районів, як це було в системі господарства, побудованій на патерналістсько-державних засадах. А динамічна

– коли економічні райони, або макрорегіони країни є консолідованими структурами для провадження регіональної політики держави. Управління ж має не директивний а регулятивний характер, як це є в країнах-членах ЄС.

Інституційна модель районування дозволить розглянути проблеми регіональної структури економіки України у новому методологічному ракурсі, крізь призму просторових проявів обмежувачів економічної діяльності, якими по суті є інститути. Інституційна модель районування економічного простору дозволить підвищити ефективність територіальної структури економіки, наблизити методологію провадження економічної політики, особливо регіональної, до європейських управлінських стандартів.

4. Визначено, що під інституційною організацією економічного простору країни слід розуміти структуру, яка включає інститути та інституції (організації), що уможливають господарські взаємодії у просторовому (територіальному) відношенні, а також способи взаємодії цих складових між собою. Інституційна організація структурує економічний простір, встановлюючи межі та рамки економічної діяльності та забезпечуючи ефективне функціонування системи управління економікою, в тому числі підсистеми просторового регулювання. Крім того, вона задає основні напрями формування самого простору, визначаючи способи і порядок взаємодії суб'єктів економічної діяльності між собою та з органами територіального управління як на національному, так й на регіональному і місцевому рівнях.

Під інституційними умовами впровадження нової моделі економічного районування слід, передусім, розуміти наявність законодавчо-правової бази та наявність інституційних структур, які б займалися проблематикою впровадження нового економічного районування в практику економічної діяльності держави.

5. Доведено, що базовими інституційними компонентами з розробки та впровадження нового економічного районування повинні стати відповідні міністерства України та інститути Національної академії наук України економічного профілю, що розташовані у різних містах країни – Києві,

Донецьку, Львові та Одесі. Запровадження нової моделі економічного районування України, за умови формування відповідного інституційного забезпечення, може стати вагомим інструментом просторового стимулювання економічного розвитку.

6. Доведено, що інституціалізація розвитку економіки регіонів держави передбачає також діяльність центральних та регіональних органів влади, спрямовану на забезпечення структурних змін в економіці, як у структурно-регіональному, так й у структурно-секторальному (галузевому, видовому) розподілі. Це передбачає моделювання структурних змін в економіці регіонів держави задля формулювання рекомендацій з структурного регулювання та структурної корекції економіки.

7. Структурне регулювання національних економік та економік регіонів розвинутих країн відбувається на засадах взаємодії різних політичних сил, які фактично лобіюють інтереси тих чи інших сфер діяльності та видів економічної діяльності. При цьому беруться до уваги найбільш значущі диспропорції, які найбільше перешкоджають стабільності процесів структурного розвитку.

8. З'ясовано, що в економіці областей Західного регіону України різні види економічної діяльності мають суттєво різні ваги й по-різному впливають на формування результуючих показників. Метод оцінки різних структур на основі принципу вимірювання пропорційності дозволяє створити певну еталонну оцінку, що характеризує розвиток економіки регіону в цілому і може бути використана у подальшому дослідженні при вивченні динаміки зміни макро- та мезоекономічних структур.

9. Визначено, що імплементація різних сценаріїв інституційно-інвестиційного розвитку регіонів України призводитиме до різних ситуацій зі структурними змінами в регіонах України, які можуть бути оцінені на основі відповідного інтегрального індексу. Структурні ж зміни, або зрушення, в свою чергу, зумовлюють різний розмір зростання економік регіонів. Якщо інтегральний індекс структурних зрушень в регіонах знаходиться в межах від 2,5% до 7,0%, то зростання буде відбуватися більше 100% на рік. Найбільший

пiк зростання спостерiгатиметься при значеннi показника iнтегрального iндексу структурних зрушень у 4,6%.

Результати дослiдження четвертого роздiлу роботи опублiковано у наукових працях [165, 166, 171, 172, 174, 176, 189, 190, 191, 192].

РОЗДІЛ 5

НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ СТРУКТУРНО-ПРОСТОРОВИХ ЗМІН В ЕКОНОМІЦІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

5.1. Реконцептуалізація регіональної політики України на адміністративно-ринкових інституційних засадах

Сьогодні відбуваються суттєві парадигмальні зрушення в економічних дослідженнях, зумовлені виникненням нових ознак суспільного поступу, які спричинені, передусім, підвищенням ролі знання та інформації у процесах соціально-економічного розвитку. Крім того, сучасний стан економічної науки характеризується розширенням парадигмальних засад досліджень. Так, до традиційної вартісної та соціальної парадигми економіки додається просторова парадигма, через що дослідження регіональної специфіки трансформаційних процесів глибоко співзвучне сучасній парадигмі економічних досліджень.

У системі причинно-наслідкових зв'язків, що зумовлюють соціально-економічний розвиток регіонів, первинними є інститути, під впливом яких формується підприємницька мотивація суб'єктів господарювання та управління. Таким чином, успішне провадження економічної діяльності в регіонах держави, подолання протиріч між суб'єктами економічної діяльності, між суб'єктами господарювання та управлінськими і наглядово-контролюючими структурами влади вдається конструктивно вирішувати тільки завдяки тому, що в суспільстві формуються інститути, які мають відповідний рівень соціальної довіри. Інституційна проблематика дослідження соціально-економічних явищ в регіонах держави передбачає визначення мети та методів дослідження відповідно до теоретичних положень інституціоналізму [185, с. 407-415].

Основною ідеєю дослідження інституційних основ соціально-економічного розвитку регіонів відповідно до європейського досвіду є

побудова концептуальних складових та розроблення моделей адаптування європейського досвіду інституційного забезпечення розвитку регіонів до українських реалій, визначення основних інститутів на регіональному та національному рівнях, які могли б бути складовим механізмом соціально-економічного розвитку територій і стати базою для проведення оновленої (реконцептуалізованої⁶⁸) регіональної політики. Адже з огляду на специфіку регіонального розвитку України, який характеризується яскравими кризовими явищами, проявами яких є, зокрема, формування значних структурних дисбалансів у розвитку економіки регіонів держави, особливе значення в системі державного регулювання набуває державна регіональна та регіональна структурна політика. У цьому розділі буде викладено результати досліджень, які дозволяють удосконалити наукове розуміння цих складових регіональної політики, дати їм оновлене визначення з метою підвищення ефективності їх використання у практиці господарського регулювання регіонального розвитку. Процес переосмислення концептуального бачення теоретичних засад державної регіональної та регіональної структурної політики на інституційному базисі може бути означений як процес реконцептуалізації регіональної політики.

Процес оновлення регіональної політики передбачає виділення та інституційне оформлення регіональної структурної політики, як основного інструменту регулювання структурних і просторових змін в регіонах держави.

На основі дослідження основних видів структурних і просторових змін, що відбуваються в економіці регіонів можемо запропонувати напрями та окреслити основні складові їх інституціалізації (рис. 5.1). Метою інституціалізації визначено формування регіональних інститутів капіталізації трансформаційної ренти. Реалізація зазначеної мети передбачає досягнення сукупності цілей, а саме: в сфері удосконалення структури регіонального управління – розвиток інституцій громадянського суспільства, посилення

⁶⁸ Під реконцептуалізацією регіональної політики слід розуміти наукове переосмислення її теоретичних і методологічних засад. Ідейною базою реконцептуалізації, про яку йтиметься, зокрема, у цьому розділі монографії виступатимуть теоретичні положення інституціоналізму, які імплементуватимуться до наукового бачення регіональної політики на засадах методології економічного імперіалізму, зокрема через впровадження поняття інституту політичного, або ж адміністративного ринку, і формування на цій основі концепту адміністративного ринку регіональної та регіональної структурної політики.

вертикалі виконавчої влади, створення спроможних територіальних громад; в сфері удосконалення структури економіки регіонів – розвиток інститутів корпоративного сектору, формування вертикально-інтегрованих структур, створення ефективного середовища розвитку малого підприємництва в регіонах.

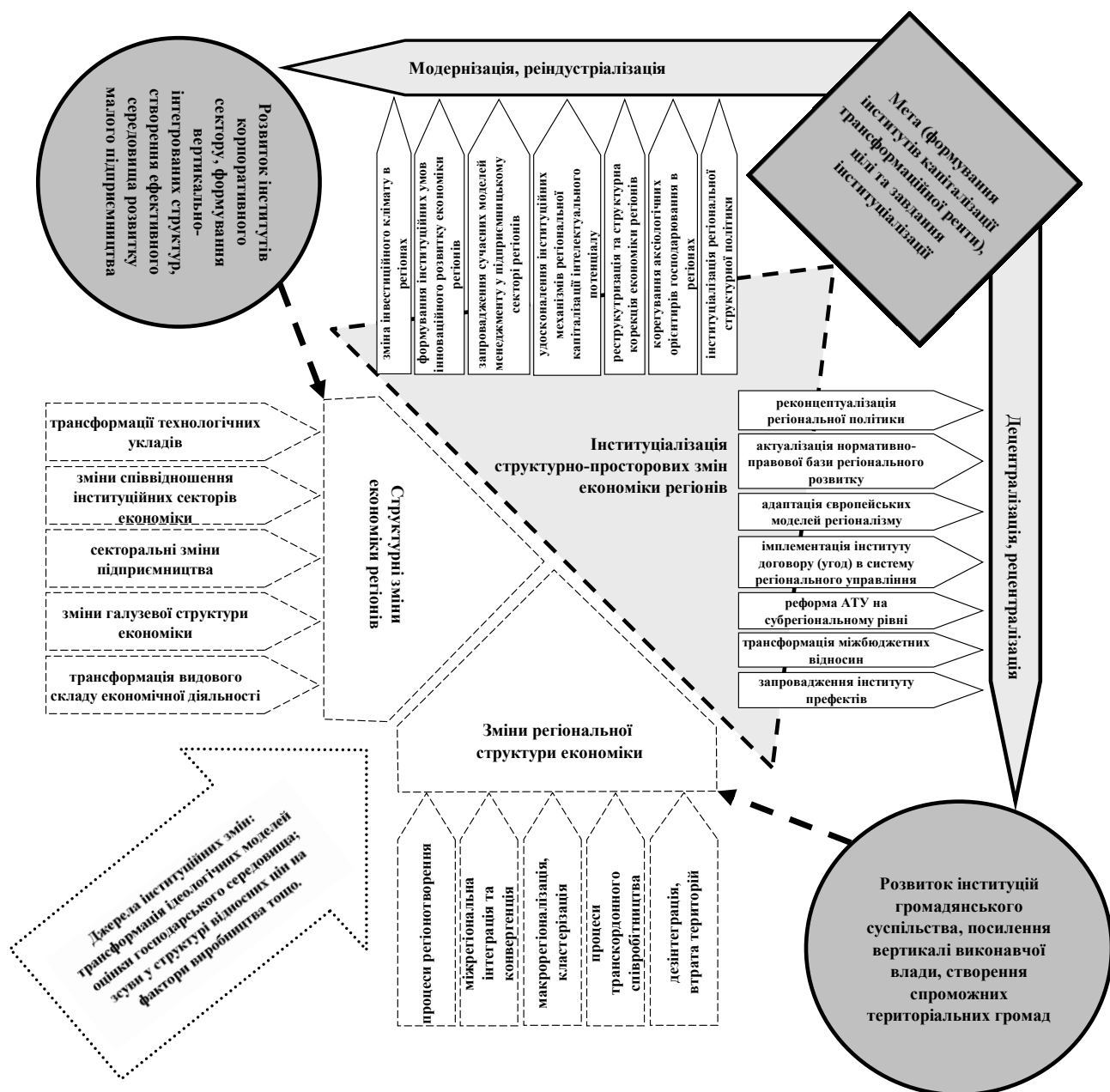

Рис. 5.1. Основні складові та напрями інституціалізації структурно-просторових змін економіки регіонів

* Розроблено автором

Досягнення означених цілей відбуватиметься шляхом інтенсифікації процесів децентралізації й рецентралізації державної влади та модернізації і реіндустріалізації економіки, що передбачає вирішення сукупності завдань для кожного зазначеного напрямку, зокрема: реконцептуалізація регіональної політики, інституціалізація регіональної структурної політики, актуалізація нормативно-правової бази регіонального розвитку, адаптація європейських моделей регіоналізму, імплементація інституту договору (угод) в систему регіонального управління, реформа АТУ на субрегіональному рівні, трансформація міжбюджетних відносин, запровадження інституту префектів, а також корегування аксіологічних орієнтирів господарювання в регіонах, реструктуризація та структурна корекція економіки регіонів, покращення інвестиційного клімату в регіонах, формування інституційних умов інноваційного розвитку економіки регіонів, запровадження сучасних моделей менеджменту у підприємницькому секторі регіонів, удосконалення інституційних механізмів регіональної капіталізації інтелектуального потенціалу.

Слід зазначити, що з огляду на специфіку євроінтеграції в регіонах України повинні бути сформовані такі інституційні умови забезпечення ефективного розвитку економічного потенціалу, які б відповідали високим європейським стандартам [81, с. 240-247]. Європейські країни прагнуть побудувати у себе високо динамічні економіки, розвиток яких базується на використанні інтелектуального потенціалу. А отже, виходячи з цього, слід застосовувати основні положення економічної теорії до формування таких моделей, які б адекватно описували ситуацію, що склалася у регіонах України в економічній сфері. Такими теоретичними засадами, на нашу думку, можуть бути саме інституційні та неінституційні моделі, які, на відміну від моделей неокласичної економіки (неоліберальної, монетарної), відводять більшу увагу дослідженню позаекономічних чинників розвитку економіки.

Своє головне завдання Україна на сьогоднішньому етапі вбачає в утвердженні європейських цінностей і стандартів в політиці, економіці,

соціальної сфері. У цьому – запорука суспільної стабільності і сталого розвитку нашої держави.

Якщо ставити перед собою завдання проектування інституційних механізмів регіонального розвитку для України, необхідно чітко визначитися з тим, перехід до якої моделі розвитку повинні забезпечити ці інститути, у якій парадигмі розвитку Україна збирається будувати своє майбутнє [110, с. 8-10].

Попередньо слід зазначити, що подальша індустріалізація наших територій є неприпустимою, оскільки регіональний розвиток у його індустріальній моделі вичерпав себе морально та потребує масштабних державних інвестицій в нове індустріальне і соціальне будівництво. Тому альтернативи інноваційному розвитку немає.

У 1990-і рр. радянська (держпланівська) інституційна схема перестала існувати з огляду на свою неефективність. Ринкова ідеологія замінила ідеологію планову. Однак нові інституційні механізми регіонального розвитку дотепер так і не сформувалися. Контури схеми радянського періоду продовжують імпліцитно проявляти себе, хоча і під іншими назвами, зокрема у процесі розробки і реалізації національних і регіональних стратегій та цільових програм. В результаті адміністративно-політичних торгів, які можна якісно описати, спираючись на концепцію адміністративного ринку⁶⁹ і індивідуального лобіювання, ці програми отримують деяке державне фінансування, але ніколи не реалізуються у запланованому обсязі. Крім того, відсутній механізм об'єктивної оцінки успішності реалізації таких програм.

З огляду на це, необхідність у проведенні інституційної реформи державної регіональної політики не викликає ніяких сумнівів. Створення інституційного механізму регіонального розвитку повинне стати державним пріоритетом. І формування конструктивного адміністративного ринку

⁶⁹ Концепт адміністративного ринку був запропонований для економіко-інституційного аналізу функціонування планового господарства. В Україні збереглися релікти радянського адміністративного ринку, які необхідно подолати. Проте сам факт існування адміністративних ринків, які за своєю сутністю є ринками політичними, дозволяє вести мову про формування в державі системи адміністративного ринку регіональної політики. Цей механізм регулює відносини в сфері регіонального розвитку, дозволяє керівним агентам «грати» на відповідних структурах цього квазіринкового утворення, отримуючи від цього прямі і непрямі зиски, які можуть бути означені як квазірента.

регіональної політики є важливою складовою формування такого механізму.

Щоб реалізувати це важливе завдання необхідно реконцептуалізувати державну регіональну політику на інституційних засадах, наповнивши її реальним дієвим змістом. Для цього: розробити нову редакцію Програми державної регіональної політики із чітким визначенням пріоритетів регіонального розвитку для кожного адміністративно-територіального утворення 1-го порядку; продовжити формувати оновлене законодавчо-правове поле регіонального розвитку, зокрема розробити і прийняти нові редакції законів про місцеві органи державного управління та самоврядування.

Використовуючи відповідні інституційно-правові механізми, продовжити практику укладання договорів між областями та центральною виконавчою владою для розв'язання конкретних, чітко означених для кожного регіону соціально-економічних проблем із зазначенням конкретних зобов'язань та кроків, які беруть на себе сторони по розв'язанню проблемних питань. Дії в даному напрямі є кроками з практичною реалізацією по запровадженню так званого «інституту контракту (договору)» – одного із центральних понять теорії інституціоналізму до процесів регіонального соціально-економічного розвитку.

Необхідно продовжувати реформу системи управління державою, адже ефективність системи управління як в центрі, так і на місцях (в першу чергу в регіонах) повинна бути більш ефективною. Підвищення ефективності, безперечно, лежить у площині продовження адміністративної та адміністративно-територіальної реформи. Крім того, важливою складовою адміністративно-інституційної трансформації економіки регіонів України є формування інституціалізованого громадянського суспільства, організаційний потенціал буде скеровувати регіональну систему управління.

Це непросте завдання передбачає розв'язання, здавалося б, взаємовиключних проблем і складається з декількох важливих кроків (рис. 5.2). Найпершим кроком тут виступає формування позитивного типу регіональних громад, які б відповідали параметрам, що зображені у лівій частині рис. 2.6.

Тобто були б інтегрованими за ступенем включення членів у стосунки; гармонійними за характером аксіологічної єдності; альтруїстичними за ознакою комунікативних установок; відкритими за кількістю та характером комунікативних зв'язків; гнучкими за характером адаптивності; демократичними за характером розподілу влади.

Рис. 5.2. Взаємозв'язок етапів адміністративної реформи та трансформації регіональних громад

** Джерело: складено автором.*

Позитивний тип регіональних громад може бути інституціалізований в громадських асоціативних структурах, які формувалися та функціонували на засадах плюралізму і саморозвитку. Ці дії складатимуть зміст другого кроку з коригування і саморегулювання структурних дисбалансів регіонального розвитку.

Для реалізації цих кроків необхідно активізувати механізми саморозвитку, схожі по дії з ринковими механізмами. Фактично йдеться про формування ринку, або точніше, ринків регіональної політики (в тому числі регіональної структурної політики), дослідження та концепції формуванням яких повинні включати в себе поняття політичних та адміністративних ринків. Активізація адміністративно-ринкових механізмів управління регіональним розвитком та конструктивна неформальна інституціалізація адміністративних ринків регіональної та регіональної структурної політики наповнюватиме змістом третій базисний крок з підвищення ефективності та досягнення структурної збалансованості регіонального розвитку.

Процеси, що відбуваються в сфері регіональної та регіональної

структурної політики і регіонального управління державою, можливо описувати, спираючись на концепти ринкової парадигми економіки. Ці наукові поняття, застосовані за методологічною схемою «подібно до того, як...», тобто базуються на використанні наукового методу аналогій. Це, з одного боку розширює поле досліджень регіональної економічної науки, адже ця дія відбувається в дусі «економічного імперіалізму»⁷⁰, а з іншого, дозволяє подивитися на феномени та процеси регіонального розвитку держави «новими концептуальними очима», закласти наукові основи реконцептуалізації регіональної політики та її структурної складової – регіональної структурної політики. Така реконцептуалізація відбувається на засадах використання концепту «інститут ринку», що є одним із провідних понять економічного інституціоналізму.

Інституційні зміни в регіональній та регіональній структурній політиці, науковому розумінню яких сприятиме їх реконцептуалізація, повинні забезпечити адаптацію організаційної структури економіки українських регіонів до нових соціально-ринкових умов, що склалися після проведення базових ринкових реформ, і охоплювати:

- подальші прогресивні зміни у системі власності й організаційно-правових формах ведення бізнесу (роздержавлення, приватизація, корпоратизація);

- вдосконалення функціонування державного сектора, зокрема тих галузей, які мають стратегічне значення і забезпечують економічну безпеку держави та регіонів;

- розвиток малого і середнього підприємництва, створення фінансово-промислових груп та інших інтегрованих форм корпоративного бізнесу і формування ефективних власників й організаційно-економічних форм ведення бізнесу.

⁷⁰ Економічний імперіалізм передбачає використання економічних, зокрема ринкових, конструктів (понять, термінів, концепцій, теорій і методологічних прийомів) для дослідження феноменів «неекономічного характеру», таких як політика, релігія, мистецтво, сфера міжособистісних взаємодій тощо. Фактично це теоретична «експансія» економічної науки на терени інших гуманітарних наук. Це явище набуло широкого розповсюдження у 60-х рр. минулого століття.

Покращення інституційно-функціональної структури національної економіки та економіки регіонів пов'язане з формуванням розвиненого цілісного та місткого ринку як системи залежних та динамічно взаємодіючих сегментних й регіональних ринків (ринків ресурсів, продуктів, грошей і валюти, інвестицій, цінних паперів, науково-технічних розробок, нерухомості тощо), які забезпечуватимуть через взаємодію (збалансування, узгодження) попиту і пропозиції, цін і витрат, доходів і видатків, заощаджень та інвестицій тощо, ефективне функціонування і стійке зростання економіки регіонів, як базису стійкого регіонального розвитку.

Основними напрямками зміни регіонально-просторової (територіальної) структури економіки в умовах існування значної різниці у рівні соціально-економічного розвитку регіонів України є:

- забезпечення комплексного і збалансованого розвитку усіх районів та регіонів країни на основі раціонального використання конкретних умов і наявних трудових, земельних, водних, енергетичних та інших природних ресурсів;
- усунення дисбалансу у розвитку окремих територій та забезпечення вирівнювання інституційних умов їх соціально-економічного розвитку;
- формування інституційного середовища, яке б сприяло гармонізації загальнодержавних і регіональних інтересів.

Спрямованість регіональної структурної політики повинна зазнати змін, які віддзеркалюватимуть рух від прямих капіталовкладень у певні пріоритетні галузі промисловості до створення сприятливого інституційного середовища для інвесторів не тільки в галузевому, але й у просторово-регіональному розрізі.

Послаблення структурних диспропорцій регіонального розвитку України потребує посилення ролі інститутів і таких ресурсів, які можна вважати інституційно-місткими [48]. Серед таких інституційних ресурсів головними є: розвиток фінансових інститутів, система захисту майнових прав, підвищення ефективності діяльності регуляторних органів та органів місцевого

самоврядування, активізація ролі місцевих територіальних громад у структурній перебудові економіки.

На сьогодні в Україні слід розв'язати дуже складене завдання – реформувати адміністративно-управлінську вертикаль в умовах зовнішньої агресії, здійснити адміністративно-територіальну реформу. Реформа відбувається і зараз, хоча досить «імпліцитно», основний її важіль перемістився на даний момент у політичну сферу. Тепер, відповідно до прийнятої Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, очікуються конституційні зміни і відповідно до них деякі функції управління в економічній сфері перейдуть від уряду країни на низовий рівень. Головними «підводними каменями» тут є те, що в уряді нині фактично немає вертикалі влади, яка б сягала до регіонального та місцевого рівнів. Цю вертикаль слід буде формувати на марші, і через це може виникнути певний проміжок часу з елементами господарської «некерованості».

В контексті адаптації міжнародного досвіду та потреб євроінтеграції зазначимо, що у багатьох країнах сформовані структури в центральному уряді, які напряму займаються проблемами регіонального розвитку. Прикладом такої країни з перехідною економікою, досвід якої може бути адаптований в Україні, є Болгарія [181, с. 367].

В Україні сформувалася потужна наукова школа регіонального програмування. Майже у всіх регіонах та великих містах в сфері науки та управління працює велика кількість кваліфікованих фахівців, що в повному обсязі володіють програмно-цільовими методами, розробляють і виконують цільові програми, спрямовані на розв'язання різнопланових проблем регіонального розвитку [81, с. 134].

Цільові програми моделювання проблем територіального розвитку прийнято поділяти на національні, регіональні й муніципальні із виділенням низки підвидів за різними основами.

Перша основа такої класифікації – це об'єкт програмного регулювання, та територія, на якій реалізується програма, ареал її реалізації. Наступна – джерела

фінансування реалізації програми та ступінь залучення органів управління у реалізації програми. Є й інші основи для віднесення програм до того чи іншого ієрархічного рівня. Крім того, важливо класифікувати програми за конкретністю та визначеністю їх предмета, окреслення конкретної регіональної проблеми, а не розвиток регіону «в цілому».

В світлі наведеного вище, можемо виділити два підходи до предмету, завдань й сутності програм регіонального розвитку. Перший це тоді, коли програми розглядаються як певний стратегічний план розвитку всього, що знаходиться на території регіону. Такі програми мають назву програм соціально-економічного або комплексного розвитку регіону. Такий тип програм важко фінансувати і реалізувати через їх розмитість. Саме такі програми складають основну масу нереалізованих і призупинених програм, що фінансувалися не в повному обсязі. Такий тип програм може бути ефективним тільки по відношенню до досить компактних територій (місто або невеликий район, невеликі депресивні території), де соціальні, економічні й екологічні проблеми дійсно сплелися у єдиний вузол, розв'язати який можливо тільки на основі комплексного підходу.

Інший підхід передбачає вирішення пріоритетних регіональних проблем, розв'язання яких потребує концентрації ресурсів і зусиль, і через своє чітке окреслення легше фінансується, піддається контролю і відслідковуванню як у витраті фінансових надходжень, так і в оцінці досягнення мети, отриманні конкретного результату (повного, або часткового розв'язання існуючої проблеми). Саме такий, другий підхід, використовується у світовій практиці цільового програмування.

Ці програми не були реалізовані у повному обсязі, крім того відсутні критерії ефективності їх реалізації. Одним з шляхів подолання ситуації, що склалася, є посилення інституту місцевого самоврядування не просто на словах, а на ділі – через укріплення його фінансової бази, формування дієвого механізму реалізації регіональної політики в державі. Ці завдання можуть бути вирішені лише в контексті проведення адміністративної реформи в Україні.

Реформа повинна бути спрямована на подолання ситуації, коли інтереси населення не співпадають з інтересами інститутів держави, уособлених у чиновницькому апараті. Адже найбільш заможна частина населення виводить капітали за кордон, більш-менш забезпечені люди приховують свої податки від фіскальних органів, а малозабезпечені верстви проживають наявне майно і все більше маргіналізуються. Це все призводить до розростання тіньового сектора економіки, функціонування «корупційної держави в державі», формування дублюючих інституційних структур, найяскравішим проявом яких є релікт пострадянського адміністративного ринку.

Дуже важливою проблемою при розробці стратегій і програм соціально-економічного розвитку є проблема вибору пріоритетів, в першу чергу їх кількість. Адже не може, наприклад, у стратегії розвитку регіону бути 20 чи 30 пріоритетів. Таких пріоритетів – стратегічних цілей – може бути 2-3, максимум 5, в крайньому випадку 7. Крім того, ті пріоритети, які склалися «природним» способом, скоріш за все, можуть такими й не бути, а сформувалися через досить «специфічну» господарську історію розвитку України та її регіонів. Суміжні регіони нашої країни, як правило, мають дуже подібну структуру господарства, і через це вони є конкуруючими не тільки через власне бажання конкурувати, а й тому, що власне так сформований господарський кістяк регіонів – на їх території під час господарського розвитку країни розміщувались близькі за типом виробництва, переважно із спрямованим на «зовні» виробничим циклом.

У цих «пріоритетних» сферах дуже важко налагодити програмну та стратегічну узгодженість. Адже тут вже давно склалася господарська конкуренція. З огляду на це слід формувати у стратегіях та програмах регіонального розвитку пріоритети нового типу, а не вписувати в них лише ті, що дісталися в спадок України від індустріального етапу її розвитку, адже такі пріоритети, навіть за умови їх успішного досягнення, виявляться периферійними по відношенню до ядра сучасного гео економічного простору. Слід формувати нові пріоритети, які б були перспективними майданчиками

регіонального розвитку на інституційно-інноваційних засадах.

Ключовим моментом, або ж навіть основним робочим процесом при виробленні та реалізації програм соціально-економічного розвитку регіонів є комунікації. Власне комунікація та здатність домовитися одне з одним стає ключовим фактором розробки, або навпаки – відмови від розробки програм регіонального розвитку. За будь яких теоретичних підвалин, що лежать в основі регіональних програм соціально-економічного розвитку (теорія виробничих комплексів, територіальних систем, кластерна модель тощо), перше, з чим прийдеться зіштовхнутися розробникам – це з організацією дуже довготермінової комунікації, дуже ресурсо- і часомісткої процедури, що займає багато місяців у фахівців, достатньо зайнятих, які кожен день приймають рішення й задіяні в управлінських чи науково-дослідних або навчально-методичних процесах.

На сьогодні завершено певний етап оновлення регіональної політики. Пробуксовування стратегій та програм регіонального соціально-економічного розвитку, їх надмірна кількість свідчать про те, що необхідно формувати нові інституції та провадити нове інституціональне середовище реалізації регіональної політики. Частково таке середовище формується спонтанно. Але слід допомогти народитися новим структурам. Це не відбудеться миттєво, силою низки адміністративних розпоряджень.

Зауважимо, що докорінні інституційні та ринкові трансформації в економіці регіонів повинні спиратися не тільки на те, що видається найбільш вірним з точки зору тієї або іншої економічної теорії, а й на те, в що вірять люди, оскільки їх поведінку, в тому числі й в економічній сфері, визначає передусім те, в що вони вірять. Це також означає, що такі трансформації повинні по можливості уникати політичних та психологічних розчарувань населення. Для успіху реформування економічної системи регіонів держави потрібна підтримка нових інститутів критичною масою представників регіональних громад, зміна стереотипів економічної поведінки населення регіонів. Бажані стереотипи можуть скластися тільки завдяки дії

інституціональних обмежень, притаманних відповідній економічній моделі. З точки зору ефективності трансформаційних процесів, ключову роль у розвитку як держави в цілому, так і її регіонів відіграє якість економічних і соціальних інститутів, а також інституційна взаємодія.

Інституційна взаємодія – це взаємодія інститутів, це взаємодія суб'єктів економічної діяльності, зумовлена інститутами. Зв'язок формується задля задоволення потреб суб'єктів економічної діяльності. Такі потреби формують наступні суб'єкти економічної діяльності: індивіди, домашні господарства, фірми, державні інституції. Всі вони можуть виступати і як споживачі, і як виробники товарів та послуг. Найбільш масовим за кількістю фізичних одиниць споживачем є людські індивіди. Обсяги споживання у грошовому виразі найбільші у фірм. Держава також виступає потужним споживачем послуг, особливо в світлі останніх подій та зовнішньої агресії – у сфері оборонної діяльності (ВПК та державні замовлення тощо).

Уявлення про реалізацію програм у регіональному розрізі може дати ситуація, що склалася з реалізацією цільових програм у Львівській області, в якій на різній стадії виконання перебуває 60 державних цільових середньо- та довгострокових програм, які спрямовані на вирішення значної частини проблем соціально-економічного та культурного розвитку Львівщини. Більшість державних цільових програм, які реалізуються в області, постійно недофінансовується із держбюджету.

Для підвищення ефективності цільових програм регіонального розвитку слід звернути увагу на якість та повноту їх науково-теоретичного забезпечення, а також на організаційні моменти розробки та реалізації програм [251, с. 53-55].

В Україні функціонує мережа фондів, метою яких є підтримка регіонального розвитку, соціально-економічних, політичних та культурних процесів, що відбуваються в регіонах. Наведемо приклади діяльності лише деяких із них.

По перше, це Державний фонд сприяння місцевому самоврядуванню в

Україні⁷¹. Фонд був центральною науково-методичною, консультативною та координуючою установою, створеною при Президентові України для підтримки місцевого самоврядування в Україні. Фонд проводив законотворчу, просвітницьку та комунікативну діяльність.

На новому етапі євроінтеграції відкривається інноваційний напрям діяльності, пов'язаний з формуванням дієздатних та самодостатніх територіальних громад в контексті вирішення проблем їх ресурсного забезпечення, в контексті децентралізації влади. Головною метою цього процесу є визначення джерел та пошук механізмів використання основних та додаткових ресурсів місцевого і регіонального розвитку. Для ефективного виконання нових завдань слід розглянути можливість реорганізації Фонду в потужну аналітичну та науково-прикладну структуру, яка буде здатною виконати поставлені суспільством завдання.

Перспективи розбудови в Україні мережі агентств регіонального розвитку заслуговують на особливу увагу, оскільки саме вони мають відігравати одну з головних ролей у впровадженні комплексного або інтегрованого підходу до розвитку регіонів. Ситуацію, що склалася сьогодні, можна охарактеризувати як «броунівський рух». Головними причинами цього вважаємо: відсутність базового нормативно-правового документа, який визначав би цілі, пріоритети, принципи, методи і механізм здійснення регіональної політики в Україні в нових геополітичних та гео економічних умовах; невизначеність на законодавчому рівні поняття «регіон (або територія) розвитку», що дуже суттєво для встановлення територіальних рамок діяльності агентств; відсутність чіткого уявлення про те, що ж таке агентства регіонального розвитку, які функції вони мають виконувати.

Формування міжрегіональних асоціацій економічного співробітництва є наслідком міжрегіональних інтеграційних процесів. Міжрегіональна інтеграція в Україні була і залишається важливим фактором національної стабільності, індикатором загальної соціально-економічної ситуації в країні і, одночасно,

⁷¹ Фонд було ліквідовано Указом Президента України 2 листопада 2014 р.

найважливішим механізмом поліпшення цієї ситуації [378, с. 236-280].

Регулювання процесів міжрегіональної інтеграції можуть здійснювати міжрегіональні асоціації економічного співробітництва. Важливим елементом роботи міжрегіональних економічних асоціацій і об'єднань, могло б бути сприяння створенню різного роду міжрегіональних економічних і фінансових структур, а саме:

- міжрегіональних інформаційних центрів, задачею яких би був збір інформації про стан товарних ринків, аналіз і прогноз економічної кон'юнктури, інформаційне забезпечення функціонування ринків;
- експертних рад по регіональних проблемах розвитку економіки;
- координаційних центрів по зовнішній торгівлі і розвитку транскордонного співробітництва.

Міжрегіональні економічні асоціації можуть виконувати функції координації соціально-економічної й інституціональної політики. Наприклад, проводити координацію при реалізації пілотних проектів соціально-економічного розвитку регіонів на основі відповідних угод між Урядом та областями.

Договори і угоди про взаємодію і розмежування повноважень між центром і регіонами є важливим інструментом регулювання регіонального розвитку в Україні [319, с. 250-259]. В ході проведення адміністративної реформи та трансформації адміністративно-територіального устрою має відбутися перерозподіл повноважень між центральними і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на користь останніх з метою наближення надання державних та громадських послуг безпосередньо до їх споживачів, а також розвантаження центральних органів виконавчої влади від невласливих для них функцій оперативного господарського та соціального управління. Таке розмежування може бути закріплено у відповідних договорах між урядом та конкретними регіонами. Дані угоди можуть бути як загального плану, так і стосуватися реалізації конкретних проектів соціально-економічного розвитку регіонів.

В Україні сформовано лише один банк регіонального розвитку, а саме Акціонерний банк «Банк регіонального розвитку», який є універсальною фінансово-кредитною установою, створеною у формі відкритого акціонерного товариства 2 серпня 1989 року.

Предметом діяльності банку є здійснення комплексного банківського обслуговування клієнтів, надання високоякісних банківських послуг підприємствам, організаціям різних форм власності й громадянам. АБ «Банк регіонального розвитку» є уповноваженим банком Пенсійного фонду України в м. Львів з виплати пенсій. Ця установа спеціалізується на кредитно-фінансовому забезпеченні економічної діяльності, пов'язаної із покращенням рівня соціально-економічного розвитку регіонів, підтримці проектів регіонального розвитку.

Регіональні економічні форуми набувають все більшого поширення в практиці господарського життя нашої держави та її регіонів. В цьому контексті слід хоча б згадати проведення українського міні-Давосу в Києві, на якому були присутні представники ділових кіл з багатьох країн світу. У західному регіоні України вже декілька років проходить постійно діючий економічний форум. Зокрема, XIV Міжнародний економічний форум «Бачення бізнесу 2020: стратегії для країн, регіонів та бізнесу» відбувся 27-28 листопада 2014 р., а XV Міжнародний економічний форум «Україна сьогодні: інвестиції, бізнес, відповідальність» – 8-9 жовтня 2015 р. у м. Львові

У період соціально-економічної трансформації з'явилась потреба в створенні принципово нових інститутів планування і управління територіальним розвитком, інститутів, що перетворюють планування зі знаряддя адміністративного примусу в інструмент підготовки збалансованих, науково обґрунтованих рішень, спрямованих на досягнення цілей соціально-економічного розвитку регіонів України.

Дуже важливою передумовою успіху роботи інститутів регіонального планування є ретельне теоретичне обґрунтування застосовуваного підходу. Методологічні основи процесів, що відбуваються в рамках будь-якого проекту

в області територіального планування чи стратегічних розробок, повинні бути засновані на положеннях і висновках сучасних інноваційних теорій регіонального розвитку.

Задачі планування і прогнозування економікою регіону не можуть бути вирішені повною мірою без серйозного розвитку і зміцнення технічної й інтелектуальної бази планування. Ця необхідність визначається масштабами господарства регіону, швидкими змінами зовнішніх умов, складністю розв'язуваних при плануванні технічних і господарських задач.

Різні етапи планування вимагають різного рівня інформаційного забезпечення. Органи державної статистики не забезпечують потреби муніципальних і регіональних утворень в інформації, необхідній для планування. Значна частина цієї інформації існує в неформалізованому вигляді, її носіями є конкретні люди, фахівці, підприємці. Для включення цього інформаційного ресурсу в процеси планування і прогнозування необхідно використовувати відповідні методи.

У добу планової економіки існувала досить чітка система підготовки і передачі інформації економічним інститутам на всіх рівнях управління, тобто на державному, галузевому і регіональному. На початку 90-х рр. регіоналісти потрапили в незвичайну ситуацію: різко змінилися не тільки правила взаємодії учасників економічної діяльності, але і доступ до вихідної інформації.

Умови трансформації суспільства породили нові відносини учасників ринку до економічної інформації. Це в першу чергу стосується обсягів виробництва, використання сировини і матеріалів, витрат і доходів і т.п. Тут у суб'єктів економічної діяльності переважає прагнення приховати частину доходів і уникнути відповідних податків.

Складність одержання інформації безпосередньо на діючих підприємствах могла б бути компенсована розробками проектних і науково-дослідних інститутів. Однак сьогодні в Україні практично немає організацій, що мали б потребу замовити відповідні розробки, а головне – немає засобів на їх виконання.

Найбільш доступним джерелом інформації у всіх розвинутих країнах є статистичні інституції. На жаль, нові умови господарювання не привели до відповідних змін обсягу і структури інформації, що збирається статорганами. Крім того, введена в останні роки плата за передану інформацію є ще однією перешкодою на шляху розробки прогнозів соціально-економічного розвитку регіонів.

При відсутності «внутрішньої» інформації можна скористатися міжнародними аналогами. Іншим варіантом є застосування статистичних методів, що являють собою альтернативний підхід і будуються на обґрунтуванні найбільш ймовірної структури виробництва і кінцевого споживання, а також на моделюванні міжгалузевих і міжрегіональних взаємодій.

Питання інформаційного забезпечення процесу планування має й іншу сторону. Потрібно витримати розумне співвідношення між деталізацією інформації і витратами часу і фінансових ресурсів на підготовку необхідної інформації.

Підводячи підсумок зазначимо, що центральною ланкою реконцептуалізації державної регіональної та регіональної структурної політики є запровадження до наукового обігу поняття адміністративного ринку регіональної політики.

Основний інституційний концепт, який використовується задля реконцептуалізації регіональної політики – це концепт «інститут ринку»⁷². Таким чином, реконцептуалізація проводитиметься на адміністративно-ринкових інституційних засадах.

Інститут адміністративного ринку, або квазіринку (нібито ринку) – це механізм розподілу адміністративних послуг та інших управлінських благ, який формується та функціонує в першу чергу у квазіринковій економічній системі й імітує в ній механізми реального ринкового розподілу товарів та послуг. Що ми

⁷² На основі використання цього концепту можемо вести мову про ринок, точніше квазіринок, або ж адміністративний ринок регіональної політики України.

можемо спостерігати в середовищі формування та реалізації української регіональної політики: чи тільки релікти радянського адміністративного ринку, чи також й новітні структури сучасної доби українського державотворення? На нашу думку, тут присутні обидва типи цих утворень, які формують симбіотичну специфіку функціонування системи регіональної політики в Україні.

5.2. Інституціалізація складових регіональної структурної політики в контексті коригування ринку регіональної політики

Потреба у структурних змінах в економіці регіонів України зумовлена вибором європейського вектору інтеграції, нагальною потребою у побудові конкурентоспроможної економіки держави та її регіонів. У зв'язку із цим, дослідження інституційного середовища регіональної структурної політики є важливим науковим і прикладним завданням, від розв'язання якого залежить ефективність управління регіональними економічними системами.

Основною метою структурної політики на регіональному рівні повинно бути подолання диспропорцій регіонального розвитку, збалансування галузевих пропорцій, зміцнення міжрегіональних економічних зв'язків для забезпечення конкурентоздатності вітчизняного виробництва як на світовому ринку наукомісткої продукції, так і на внутрішньому ринку [78, с. 12]. А наслідком її реалізації – реструктуризація економіки регіону, яка має в собі дві основні складові: інституційні та, власне, структурні перетворення, що складають єдиний комплекс і можуть бути охарактеризовані відповідними наборами заходів (рис. 5.3).

Інституційне середовище повинно бути вибудоване таким чином, щоби воно в першу чергу сприяло демонополізації влади, що є головним складовим елементом у подоланні економічної корупції, неформальні інститути якої інтенсивно формувалися в регіонах України протягом останніх десятиліть. Демонополізація має заторкнути не тільки владні інститути, але й економічні.

Для цього слід провадити заходи з децентралізації владних повноважень, розвивати нові форми підприємницької діяльності, які б долали монополізацію у господарській сфері.

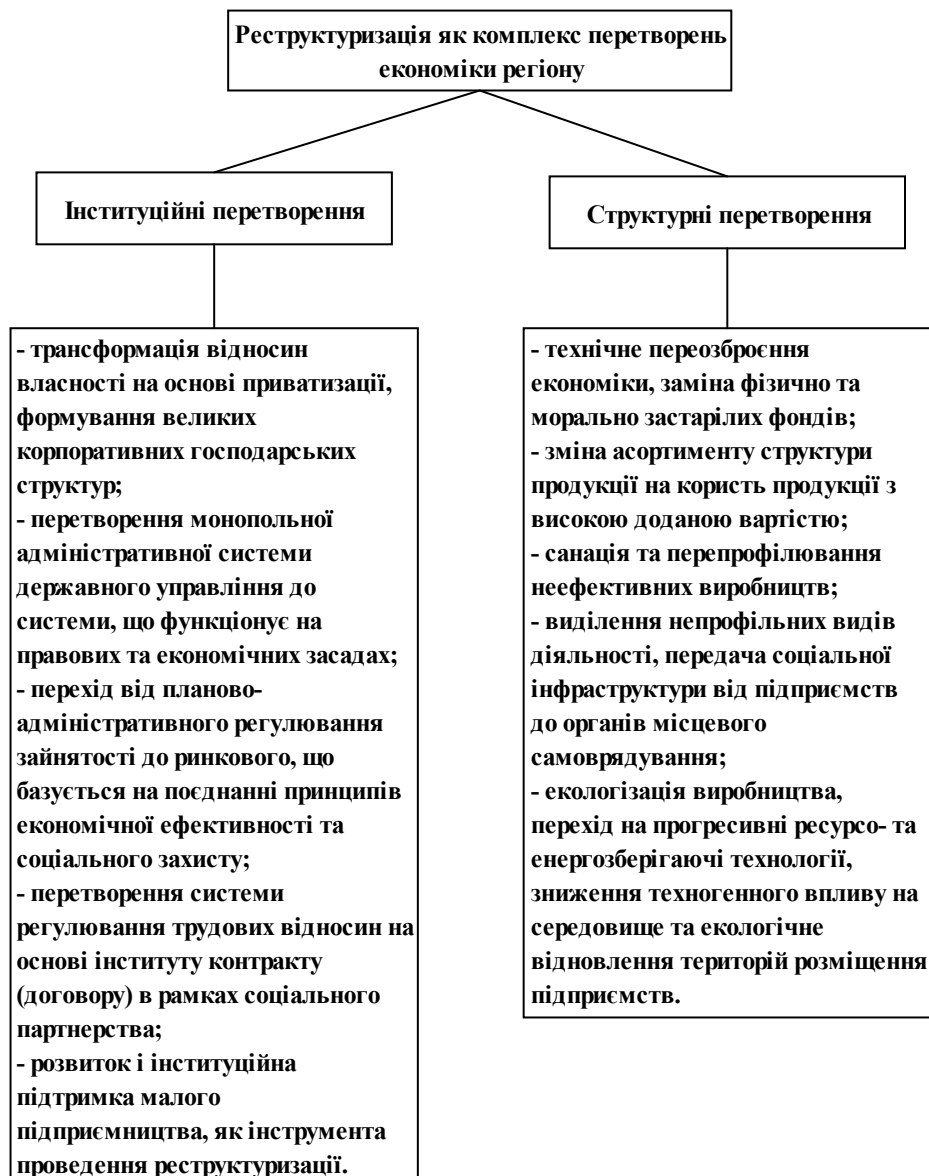

Рис. 5.3. Реструктуризація як кінцева мета регіональної структурної політики

** Джерело: складено автором.*

Ефективні структурні перетворення можливі тільки у декорумпованому і демонополізованому інституційному середовищі, коли немає «недоторканих» галузей та видів економічної діяльності, які контролюються олігархічною системою влади, що гальмує структурні зміни, консервує неефективну структуру економіки регіонів держави. В межах цих змін значна частина економічних та фінансових ресурсів повинна бути зосереджена на місцях, на

рівні місцевих територіальних громад.

В цьому контексті слід згадати Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, затверджену Кабінетом Міністрів України у квітні 2014 р. Цей документ містить пропозиції щодо трансформації обласних та районних державних адміністрацій, формування на їх базі управлінських структур європейського взірця по типу префектур. Ці структури повинні займатися лише контролем за додержанням законодавства на території відповідної одиниці, а управлінські функції повинні бути передані виконавчим органам, що формуватимуть представницькі органи самоврядування відповідного рівня. Така інституційна структура політичної та економічної влади буде більш чутливою до потреб населення і зможе на цій основі провадити більш ефективну регіональну структурну політику, насичену новим економічним та правовим змістом.

Адже високий рівень централізації, як правило, негативно позначається на економічному розвитку регіонів, оскільки центральна влада не може ефективно вирішувати більшість місцевих проблем, а місцеві органи влади фактично не вмотивовані до підвищення ефективності своєї діяльності та виявляють низьку активність і безініціативність [40, с. 54]. Для покращення соціально-економічної ситуації на місцях та зниження рівня структурної незбалансованості слід зменшувати рівень централізованого управління розвитком регіону. Децентралізація виступає фактором забезпечення структурних змін в регіоні ще й тому, що охоплює широкий набір реформ з передачі економічних і соціальних функцій держави місцевим органам влади, приватному сектору, неурядовим організаціям. Регіональна влада краще знає проблеми свого регіону, а отже, більш компетентна в їхньому розв'язанні порівняно із центральними органами влади, а швидкість реагування на місцях є завжди вищою. Також децентралізація дозволяє збільшити конкуренцію між регіонами за залучення інвестицій, оскільки регіональна влада може самостійно встановлювати рівень оподаткування і визначати процедури адміністрування [266, с. 35].

Також слід забезпечити формування інститутів державно-приватного партнерства, які б забезпечували взаємодію управлінських структур держави та бізнес структур при формуванні та реалізації стратегічних пріоритетів регіональної структурної політики. Це також передбачає впровадження інституційних інновацій, як на регіональному, так і на субрегіональному рівнях господарювання. Інституційне середовище можна вважати сприятливим лише в тому випадку, якщо воно забезпечує формування інституційних інновацій у різних сегментах управлінської та підприємницької діяльності регіонів держави.

Особлива роль тут має належати т.зв. «регіональним інститутам розвитку», які повинні виступати опорними ланками реалізації пріоритетів регіональної структурної політики. Для цього слід, щоби ці інститути були прив'язані до специфічних умов розвитку окремих регіонів, що можна досягнути на основі поєднання фінансування цільових комплексних програм розвитку, системи міжбюджетних відносин та фондами регіонального розвитку.

Ядро інституційного середовища регіональної структурної політики формують регіональні інститути розвитку, в складі яких можна виділити декілька типів, а саме: регуляторно-посередницькі інститути (агенції регіонального розвитку, торгово-промислові палати, агенції інвестиційного та економічного розвитку); фінансові інститути сприяння інноваційній та інвестиційній діяльності (фонди регіонального розвитку, венчурні фонди, регіональні та муніципальні банки); інститути економічного зонування та районування (спеціальні економічні зони, індустриальні парки, технопарки, технополіси, інституціоналізовані економічні макро- та мезорегіони, що використовуються для стратегічного планування розвитку держави); цільові інститути нефінансового сприяння інноваційній та зовнішньоекономічній діяльності (бізнес-інкубатори, науково-освітні та консалтингові центри, спілки та фонди підтримки підприємців, кооператорів та роботодавців, союзи промисловців та інші недержавні фахові інституції).

На сучасному етапі економічного розвитку суттєво змінюється функція

регіональних інститутів розвитку. Відбувається перехід від вирівнювальної функції, коли вони «підтягували» регіон до середнього загальнодержавного рівня розвитку, до модифікованої інтегративної функції, коли вони починають працювати на конвергенцію економічного простору регіонів держави, сприяють становленню конкурентного інституційного середовища розвитку економіки.

Важливою функцією регіональних інститутів розвитку є міжрегіональний та міжгалузевий трансфер інновацій, перерозподіл інвестиційних потоків до стратегічно важливих та економічно й соціально доцільних видів економічної діяльності. Фактично дана система забезпечує попит на інновації економічного та інституційного плану, формує квазірининок регіональної структурної політики. Цей ринок по своїй суті є адміністративним ринком, тобто механізмом, який розподіляє управлінські і владні повноваження між суб'єктами регіональної структурної політики – інституціями, що формують її пріоритети й цілі, провадять заходи з їх досягнення.

Слід зазначити також і той факт, що реалізація структурної політики вимагає ретельної оцінки наявності програм структурної перебудови, стратегії соціально-економічного розвитку регіону та оцінки їхньої якості, сильних і слабких сторін, бар'єрів реалізації та ризиків. Так, основною проблемою ефективної реалізації регіональної структурної політики є відсутність стратегічного бачення розвитку регіонів, оскільки більшість їх програмних документів мають декларативний характер. Слід вказати і на відсутність підпорядкованості та узгодженості між Стратегією України, щорічними програмами соціально-економічного розвитку, цільовими програмами, а також стратегіями розвитку окремих регіонів України.

Основною проблемою є те, що незважаючи на розробку значної кількості стратегій, концепцій, загальних та цільових програм розвитку відповідних територій і стратегічних планів території, чіткого визначення програм та напрямів структурної трансформації та реформування окремих сфер діяльності конкретного регіону та його економіки загалом так і не відбулося. Зазначені документи не вирішують і проблем збалансованості структур економіки

всередині регіонів, оскільки основні цілі, які зазначені у стратегічних документах, практично не виконуються. Тому важливою складовою регіональних стратегій мав би бути розділ «Структурна трансформація економіки», в якому би чітко були виписані механізми її забезпечення.

Регіональна структурна політика є невід'ємною складовою системи стратегічного планування розвитку регіонів держави. Ця система на сучасному етапі розвивається в напрямку запровадження європейських стандартів планування регіонального розвитку. Проте зараз спостерігається певний розрив між системою стратегічного планування, яка діє переважно в галузевому розрізі, та системою регіональних інститутів розвитку. Зміни тут повинні відбутися таким чином, щоби було сформовано систему інститутів, які забезпечують сталий розвиток економіки регіонів та її послідовну структурну модернізацію. Це підтверджується тим, що у стратегіях регіонального розвитку складовим системи регіональних інститутів розвитку приділяється менша увага, ніж це належало б на сучасному етапі, крім того, спостерігається дублювання функцій виписаних у регіональних стратегіях розвитку, та тих, що виконуються регіональними інститутами розвитку.

Для досягнення позитивних структурних зрушень більшість регіональних стратегій соціально-економічного розвитку потребують коригування відповідно до зміни соціально-економічної ситуації та стратегічних цілей регіонального розвитку. Щорічні програми соціально-економічного та культурного розвитку регіонів спрямовані, переважно, на реалізацію поточних завдань на короткостроковий період, недостатньо враховують їх синергетичний вплив на досягнення довгострокових цілей регіонального розвитку.

Варто зазначити, що вагомою перешкодою в розробці та реалізації заходів регіональної структурної політики є нестабільність і недосконалість законодавства щодо механізму управління бюджетними ресурсами регіонів, відсутність законодавчо закріплених податково-бюджетних повноважень регіональних органів влади. Дефіцит, притаманний як державному, так і місцевому бюджетам, загострює проблему ефективності регіональної

економіки, що реально проявляється в недофінансуванні таких галузей, як освіта, охорона здоров'я, житлово-комунальне господарство. Актуальними в контексті розв'язання поставленої проблеми залишаються: незавершеність процесу врегулювання відносин між центральними і місцевими органами влади та недостатньо прозорий розподіл міжбюджетних відносин [264, с. 234].

Однією з найвагоміших перешкод реалізації регіональної структурної політики є відсутність належної фінансово-економічної бази органів місцевого самоврядування, яка не дає змогу їм надавати повноцінні громадські послуги та ефективно здійснювати власні функції. Тобто для ефективної реалізації повноважень регіональні органи влади повинні мати достатні матеріальні ресурси, показником чого є наявність власного бюджету. Будь-яке делегування повноважень тим чи іншим органам влади має супроводжуватися делегуванням їм відповідних бюджетних коштів. Згідно практики європейських країн, слід поступово відходити від фінансування регіональних проектів за рахунок коштів бюджетів всіх рівнів і переходити до ефективної мобілізації небюджетних коштів, активніше залучати додаткові джерела фінансових ресурсів (у т.ч. інвестиції, залучені за рахунок муніципальних позик) [116, с. 16]. Також слід застосовувати нові механізми фінансування, зокрема державно-приватне партнерство та можливості Державного фонду регіонального розвитку.

Успішне розв'язання викладених вище завдань можливе на засадах запровадження інституційно-ринкового механізму формування та реалізації регіональної та регіональної структурної політики. Адже виходячи з позицій реконцептуалізації державної регіональної та регіональної структурної політики можна стверджувати, що їх основним регульовним механізмом виступає інститут адміністративного ринку. Використання концепту адміністративного ринку для пояснення взаємодії суб'єктів державної регіональної та регіональної структурної політики ми робимо в дусі «економічного імперіалізму», який передбачає використання базових понять економічної теорії для аналізу та побудови концепцій в інших «неекономічних», або «параекономічних» (наближених до економіки) галузях

знань. Використання даного концепту зумовлено також практичними потребами подолання інституційно-структурних проблем регіонального розвитку України.

Теоретично-концептуальною основою виділення структурних проблем інституційного плану в сфері регіонального розвитку України є структурно-функціональний підхід, а також визначення інститутів, сформульоване А.Грейфом, в якому вони визначаються як феномени соціальної реальності, що складаються з взаємопов'язаних, але різних компонентів: правил, переконань і норм, які виражаються в діяльності економічних та управлінських організацій [346, с. 8-21]. При такому підході можна виокремити компоненти, які добре піддаються спостереженню (правила та організації), і ті, які, гірше піддаються спостереженню (переконання і норми).

Згідно з таким концептуальним баченням основні інституційні диспропорції регіонального розвитку проявляють себе в проблемах організаційно-структурного, нормативно-правового та світоглядно-ідеологічного плану.

Серед проблем організаційно-структурного плану особливо виділяється проблема ієрархічної неупорядкованості, обумовлена специфікою попередньої траєкторії розвитку, або т.зв. проблема «колії» (path dependence). Вона проявляється у функціонуванні складної чотириступінчастої, неупорядкованої системи адміністративно-територіального устрою. Це зумовлює її нестійкість, високий рівень бюрократизації та, відповідно, низьку управлінську ефективність [1, с. 89]. Стійкою можна вважати 2-3 рівневу систему адміністративного управління.

В існуючій системі адміністративні одиниці (наприклад, міста) можуть належати одночасно до кількох ієрархічних рівнів. В Україні існує понад 60 міст обласного значення на території яких діють близько двох сотень інших адміністративних одиниць. Ці утворення не становлять єдиної територіальної громади (села, селища, міста). Це так звані вкладені адміністративні утворення або «матрьошки».

Така ускладнена система таїть в собі небезпеку спонтанного колапсу, або

навіть розвалу, коли утворення, що знаходяться на нижчому щаблі ієрархії, будуть встановлювати прямі зв'язки з вищими ступенями, минаючи середній рівень [125, с. 26].

Існування ексclave – населених пунктів, територія яких відокремлена від основної одиниці, це порушує принцип компактності. Крім того, фактичні межі населених пунктів (у тому числі великих міст) не збігаються з їх юридично визначеними межами. Наприклад, м. Львів і сільські ради, які його оточують (с. Пасіки Зубрицькі, с. Муроване). Це викликає конфлікт компетенції рад. Значна частина меж встановлювалася без урахування місцевих природних, історичних, географічних та інших факторів, що знижує якість надання адміністративних послуг та підсилює інституційний дисбаланс.

Спостерігається також надмірна роздробленість адміністративно-територіальних одиниць на базовому рівні. Така ситуація призводить до розпорошеності ресурсів, знижує соціально-економічні можливості сільських, селищних і міських територіальних громад. Значна частина таких громад знаходиться на дотації держави, оскільки не мають необхідних ресурсів, в першу чергу фінансових, для надання повноцінних громадських, комунально-побутових, соціальних та інших послуг.

Крім того, склався значний дисбаланс між правами і зобов'язаннями ієрархічних рівнів державного управління та місцевого самоврядування. Верхні щаблі управління беруть на себе більше прав, «скидаючи» зобов'язання нижнім рівням, не підкріплюючи їх відповідними ресурсами (організаційними, фінансовими і т.д.). Це підсилює і без того значні диспропорції між регіонами та районами за рівнями їх ресурсного забезпечення та показниками соціально-економічного розвитку.

Існує також проблема нерівномірного доступу до центрів надання громадських послуг. Для Західного регіону України на обласному рівні це особливо помітно у Волинській та Закарпатській областях, і в дещо меншій мірі в Рівненській області.

Наступна група проблем – проблеми нормативно-правового плану. Слід в

першу чергу відзначити, що тут маємо недосконалий і чітко не визначений понятійний апарат. Так, законодавчо не визначені такі поняття як «адміністративно-територіальна одиниця» і «населений пункт». Чітке законодавче визначення і розмежування цих понять – головне завдання при формуванні збалансованої територіальної організації влади.

Серед адміністративно-територіальних одиниць всупереч Конституції України (ст. 132) існують такі категорії, як селище міського типу, сільрада, а також селищна та міська рада. Найбільша проблема з селищем міського типу, визначення якого взагалі немає в Конституції [1, с. 94].

Потребують змін також правові процедури та критерії формування і зміни районів і віднесення населених пунктів до тієї чи іншої категорії.

Викладені інституційні проблеми викликають диспропорції у регіональному розвитку, зокрема:

- наявність двох центрів публічної влади на рівні областей і районів – рада і держадміністрація, що викликає недоречну конкуренцію їх функцій і компетенцій, породжує конфліктні ситуації при вирішенні проблемних питань соціально-економічного розвитку, спричинює формальний характер передачі повноважень районних і обласних рад відповідним держадміністраціям, як їх «виконавчим» органам;

- відсутність ефективного механізму розподілу повноважень між органами самоврядування та місцевими адміністраціями, між їх рівнями, органами та окремими посадовими особами (дублюються майже 80 повноважень зазначених органів) [1, с. 96];

- дисбаланс у розподілі фінансових і матеріальних ресурсів, необхідних для ефективного виконання повноважень органами влади та місцевого самоврядування, диспропорція ресурсного забезпечення територіальних громад;

- незначне залучення населення і громадських організацій до реалізації місцевого самоврядування, надмірно формалізований характер і закритість від територіальних громад органів місцевого самоврядування, що діють в Україні

як локальні органи державної влади.

Зазначені проблеми вимагають структурного коригування не лише економіки регіонів, а й самої системи управління регіональним розвитком. Фактично слід вести мову про інституційне регулювання структурних дисбалансів в системі управління регіональним розвитком, яка є похідною функціонування адміністративного ринку України. Таке коригування повинно стати результатом реалізації регіональної структурної політики, під якою слід розуміти процес вироблення механізмів впливу на систему соціальних, економічних, гуманітарних та інших параметрів регіонального розвитку з метою максимізації добробуту суспільства в цілому, його правлячий еліти, а також регіональних громад, їх правлячих еліт, в кінцевому результаті – всіх громадян.

Сучасний адміністративний ринок відрізняється від ринку минулих років тим, що після здобуття Україною незалежності він був монетаризований. Відповідно до цього, щоби зменшити негативні ефекти від його функціонування, його слід демонетаризувати. Яким чином це зробити?

На адміністративному ринку крім торгівлі управлінськими послугами відбувається торгівля владними повноваженнями і посадами. І практичним відповідником демонетаризації ринку виступатиме боротьба із корупцією.

Адміністративні ринки урухомлювали діяльність планової економіки, замінюючи класичні товарні ринки і ринки послуг. Вони робили функціонування неможливої (за виразом Л.ф.Мізеса) системи планової економіки можливою. Після набуття Україною незалежності і зміни доктринальних засад функціонування господарських відносин, проголошення курсу на побудову ринкової економіки, адміністративні ринки трансформувалися і набули гіпертрофованого вигляду. Вони лишилися у вигляді потужних реліктів в інституційній структурі господарського організму держави та її регіонів і продовжують справляти значний вплив на функціонування різних складових державного організму, в тому числі й на регіональну політику. Адміністративний ринок є базовою основою

управлінсько-господарської діяльності акторів ринків регіональної політики.

В сфері провадження регіональної політики рішення виникають як результат зіткнення інтересів й боротьби, торгів й компромісів між різними коаліціями управлінців до яких входять представники бізнесу, вагомі інвестори і представники громадських інституцій.

Може відбуватися обмін фінансових повноважень на голоси виборців. Центральні органи державної влади виділяють бюджетні трансферти регіонам в обмін на політичну підтримку «партії влади» на виборах.

В процесі функціонування адміністративного ринку регіональної політики можуть виникати ніші для торгів. Це відбувається через негнучкість або складність процесу нормативно-правового регулювання господарської діяльності. Зокрема, під час його формування створюють нормативні (законодавчі) закладки, або т.зв. рентовловлювачі, які спрямовані на формування таких ніш в системі законодавчого забезпечення регіонального розвитку держави.

Відношення до такого роду феноменів залежить від методологічного підходу його дослідження. Якщо підхід чисто нормативний, то формуються рекомендації з його однозначного усунення. Якщо підхід позитивістський, то формуються рекомендації, як дані прояви не усувати, а враховувати в практиці господарсько-управлінської діяльності з метою їх мінімізації, бо й отримання позитивних господарських ефектів.

Міжбюджетні відносини являють собою класичний приклад функціонування адміністративного ринку, оскільки мають яскраві прояви лобіювання інтересів, і є наріжним каменем формування ринків регіональної політики.

В контексті регулювання адміністративного ринку регіональної політики слід зазначити, що держава є монополістом на певній території та має силові структури, а також порівнянні переваги у застосування примусу та насилля, щоби примусити споживачів (громадян, регіональні громади інші інституціоналізовані утворення) споживати послуги з державного управління, а

також сплачувати за них через податки та інші явні та приховані платежі, причому часто незалежно від рівня споживання та задоволення від цього споживання, та від якості наданих управлінських послуг.

Для інституту держави характерна відносна нелімітована доступність джерела фінансових ресурсів. Через це формуються перекоси у їх витрачаннях. Запобіжником від такого роду ситуацій може бути формування недискретного громадянського суспільства, або його елементів на рівні громад як інструменту контролю суспільства над державою. Це передбачає формування різноманітних організаційних структур, адже інтереси громадян відстроюються лише через організації, державні органи більше рахуються з організаціями, оскільки в українських реаліях практично відсутній примат особистості над колективом.

Суттєвою перешкодою адміністрування перетворень в сфері регіональної політики є саме розуміння поняття про адміністрування. У вітчизняній економічній науці домінує наукове уявлення про адміністративну діяльність, про управління (планування) та ринкове регулювання як про дві взаємовиключні або антагоністичні речі, адже за своєю сутністю – це речі компліментарні.

Цю проблему можливо вирішити через введення адекватних концептів (понять) в структуру наукового осмислення адміністрування та провадження регіональної політики. Складною проблемою є передача такого осмисленого знання управлінцям, перекодування на адміністративний сленг наукової мови понять і термінів. Адміністрування не є зовнішнім по відношенню до ринку, оскільки має в собі потужний ринковий механізм обмінів та торгів з узгодження інтересів.

Ми намагаємося побудувати і розвивати ринкові відносини в регіонах держави чимось зовнішнім по відношенню до них, а це зовнішнє виявляється діє так само як і ринок. Так само має попит пропозицію. В таких концептах осмислювати функціонування адміністративної діяльності цікавіше і більш продуктивно. В наших умовах, в умовах наявності вагомих адміністративно-командних реліктів в економіці регіонів, її тільки так і слід осмислювати.

З точки зору інституційної теорії, регіон – це політична фірма, створена з метою економії на трансакційних витратах задля отримання адміністративної квазіренти.

Наприкінці 80-х років сформувалася система бастард-соціалізму, виродженої форми командної системи, яка була перехідною формою до іншого господарського укладу. Перехід дещо затягнувся. Зараз ми знаходимося у зоні дії економічного та управлінського відлуння від обвалу системи бастард-соціалізму. Це період формування антикульту першої особи держави. Антикульт формувався на протигагу виродженому культу особи, культу сірості і виражав відношення до облудної ідеології радянського державотворення.

Вихід із ситуації, що склалася, вбачається у розосередженні системи обмеженого доступу, заміна її на більш дрібні системи із обмеженим доступом. Це фактично «приватизація» держави, перенесення центру ваги повноважень та розподіл їх між суб'єктами місцевого самоврядування та врядування на регіональному рівні. Це буде виглядати як наближення владного потенціалу до людини, її потреб та запитів. Більшість проблем, які мають громади, не вирішується на високому рівні.

Збільшення повноважень не означає автоматичного збільшення ресурсів, оскільки іде адміністративний торг. Логіка збільшення базових одиниць місцевого самоврядування відповідає логіці збільшення ваги оргструктури на адміністративному ринку. Таке укрупнення для нарощування ваги титулу влади було тотальною практикою функціонування редистрибутивної економічної системи, розподільчим механізмом якої був адміністративний ринок.

На сьогодні в системі регіонального управління в Україні є повноваження не підкріплені ресурсами. Крім того, права і обов'язки розподіляються непропорційно, а ресурси на реалізацію прав (через суб'єктні інтереси та можливості) є більшими від ресурсів на виконання обов'язків. Це зумовлено переважанням переговорної (адміністративно-торговельної) сили актора вищого рівня.

Логіка укрупнення і збільшення ваги адміністративно-територіальних

одиниць базового рівня висмоктуватиме на гору ресурси з територій. Якщо вона відбуватиметься в тих самих інституційних (установчих) умовах, то ми отримаємо повторення вад центру на низовій ланці. Така рекурсія низхідного адміністрування в обмін на висхідний рух ресурсів відтворюється в державі на всіх рівнях управління. Вона зумовлена стереотипами громадянського мислення «верх завжди надає вказівку, управлінській імпульс, а не послугу». Навіть зміна смислу поняття розпорядження, як настанови до виконання, а не можливості вільно розпоряджатися ресурсом, є в даному контексті непрямим символічним підтвердженням висхідного потоку адміністрування, який слід замінити на низхідний потік.

З огляду на спроби запровадження в Україні інституту договору (контракту) між центром та регіонами, особливу увагу слід звернути на планування обрання пріоритетів, визначення цілей угод, що укладаються між регіонами та Кабміном [319, с. 304-320]. Система визначення цих пріоритетів не має законодавчого врегулювання, а угоди мають форму повного або неповного контракту, який важко розглядати у суді в разі його невиконання. Угоди мають здебільшого символічну та декларативну форму. Тоді для чого вони, чому відбувається їх підписання? Для чого кабміну запроваджувати контрактну форму відносин із регіонами? Про що ще домовляються в контракті, про який розподіл зобов'язань та обов'язків? Вони маніфестують відданість регіональному органу для служіння верховній владі і політичній силі, яка цю владу на даному періоді розвитку держави утримує. Така маніфестація відданості імітує повне погодження інтересів, є інституційно-правовою ширмою, за якою криються справжні проблеми регіонального розвитку. Проте зазначимо, що навіть якщо такі угоди і не виконують свою нормативну функцію, вони потрібні як данина традиції та показ відданості ідеалам адміністративного ринку.

Питання в тому, чи трансакційні видатки на їх підготовку і підписання, не говорячи вже про виконання, є виправданими і покривають можливі завдані ефекти від їхньої реалізації? Якщо адміністративне рішення не користуються

попитом, то вони не купляються, не виконуються. Щоби їх виконати, то слід прикласти зусилля, заставити, змусити, а це дорогий процес. Вони потребують витрат, як і будь-яка діяльність. Наскільки ці витрати виправдані?

Наприкінці зазначимо, що радянська система господарювання була адміністративно-ринковою, що проявлялось у функціонуванні адміністративного ринку, потужні неінституціоналізовані релікти якого заважають вільно і ефективно розвиватися системі регіонального управління Україною, що проявляється, в тому числі, й у кризі перевиробництва стратегій, планів, а особливо програм та інвестиційних проектів на адміністративному ринку регіональної політики України. Коригування цієї ситуації можливе на основі використання інструментарію регіональної структурної політики.

5.3. Зміна моделей вибору стратегічних цілей регіональної структурної політики в умовах децентралізації та формування антикризових заходів регіональної політики

Проблеми збалансованого регіонального розвитку вийшли на передній план економічного поступу України у зв'язку з її остаточним включенням до європейського економічного простору та асоціативною інтеграцією до інституцій ЄС. Підвищення ефективності такого розвитку відбувається шляхом удосконалення механізмів регіональної структурної політики, інституціоналізація яких стає важливою науковою і прикладною проблемою.

Беручи до уваги концептуальне розуміння політики як мистецтва визначення та узгодження цілей і способів їх досягнення, погодження групових та індивідуальних інтересів і прагнення до досягнення «балансу» між бажаним і можливим, можемо визначити регіональну структурну політику як систему макроекономічних цілей, що досягаються на мезоекономічному рівні, а також засобів і методів їх реалізації⁷³.

⁷³ Дане визначення запропоноване на основі загального визначення економічної політики, наведеного у праці [11, с. 164].

Оцінювання результативності такої політики проводиться на основі аналізу ринкових змінних – проміжних процесів і явищ між цілями та засобами їх реалізації [11, с. 164]. При таких оцінках, безперечно, слід враховувати внутрішні (потреба – рішення) та зовнішні (рішення – ефект) лаги змін функціонування мезоекономічних систем внаслідок розробки та реалізації заходів регіональної структурної політики.

Отже, регіональна структурна політика – сукупність цілей та засобів з їх досягнення, визначених і застосовуваних регіональними та державними органами влади для подолання відтворювальних територіальних диспропорцій і формування умов стабільного господарського розвитку регіонів.

Розробка і провадження регіональної структурної політики базується, насамперед, на структуралістських економічних моделях, що ґрунтуються на принципі нерівноважності і вважають, що рівновагу можна відновити тільки шляхом перерозподілу доходів [11, с. 130]. Таким чином, основне місце прикладання зусиль та інструментів регіональної структурної політики має бути зосереджено навколо такої складової господарювання, як перерозподіл, що, однак, не означає повного нехтування інших складових, – виробництва, споживання, обміну.

Через це при визначенні цілей регіональної структурної політики необхідно визначитися, які економічні процеси найбільшою мірою зазнаватимуть регулятивних впливів. Чи це будуть процеси виробництва, споживання (кінцевого та проміжного), розподілу (та перерозподілу) або ж обміну?

При виборі аспекту моделі регіональної структурної політики слід взяти до уваги, що задля оцінок її ефективності, а також для побудови вихідних моделей структури економіки регіонів, як один з базових показників буде використовувати показник ВРП, що в системі національних рахунків України обраховується за виробничим принципом. Очевидно, що й основний вектор впливів має бути зосереджений на виробничій складовій економічного відтворювального процесу. Тобто основний акцент при виборі та узгодженні

цілей має робитися на виробництві продукту та розміщенні суб'єктів, що виконують виробничу функцію або ж забезпечують її виконання в структурному плані.

Оцінка структурних процесів є аналітичною базою формування регіональної структурної політики. Вона має здійснюватися на основі аналізу агрегованих показників розвитку економіки регіонів, визначенні їх макроекономічних залежностей, побудові регресійних рівнянь і формування динамічних моделей впливу на структурні процеси в регіонах.

Побудова таких моделей потребує попередньої відповіді на питання: чи можна одночасно впливати і на виробництво, і на споживання, а також на розподіл і перерозподіл? Ці господарські процеси аналітично пов'язує т. зв. «виробнича функція», зокрема така, як виробнича функція Коба-Дугласа. Таким чином, вироблення механізмів впливу на зазначені процеси в регіонах держави потребує формування та аналізу відповідної виробничої макроекономічної функції на мезоекономічному рівні.

На макроекономічному рівні регіональна структурна політика – це сукупність заходів держави у сфері регіонального розвитку, спрямованих на забезпечення економічного зростання, неінфляційного збільшення ВРП. Відповідно до класичного розуміння можемо виділити стимулюючу і стримуючу, активну і пасивну регіональну структурну політику [25, с. 237-238].

Стимулююча регіональна структурна політика в короткотерміновому періоді має на меті подолання структурної кризи, а в довготерміновому – забезпечення стабільного економічного зростання. Вона проводиться щодо регіонів, у яких темпи розвитку нижчі за середні.

Стримуюча регіональна структурна політика має на меті обмеження зростання економіки, якщо таке зростання має яскраво виражений циклічний характер і проявляється як надмірний випереджальний розвиток одних регіонів щодо інших. Вона проводиться щодо регіонів, у яких може виникнути «перегрів економіки».

Активна регіональна структурна політика передбачає інтенсивне

державне втручання в економічні процеси, а пасивна – мінімізацію інвазій державних органів у господарство регіонів.

В економічній науці утвердилася думка про структурну політику як реакцію відповідних державних інституцій на структурну кризу в економіці, або ж як на систему заходів з подолання структурної кризи. Таке розуміння є дещо завузьким щодо регіональної структурної політики, оскільки ця політика передбачає не тільки ситуативну реакцію на кризу, але й перманентну систему дій задля попередження кризових явищ під час «налагодження» територіальних структурних балансів між регіонами держави. Це, так би мовити, дія цієї політики «по горизонталі». А «по вертикалі» вона має узгоджувати діяльність інституційних секторів економіки регіонів, крім того її заходи повинні спрямовуватися на процеси взаємодії таких секторів економіки, як первинний, вторинний, третинний і четвертинний (див.: В.Л.Іноземцев [106]), а також дбати про ефективну інституціалізацію (установлення) сучасних господарських укладів (аграрного, індустріального, сервісного, інформаційного). Особлива увага при аналізі секторальної структури економіки регіонів «по вертикалі» має бути звернена на додану вартість кожного сектора.

Глобальною метою (метаціллю) регіональної структурної політики є формування такої регіональної структури економіки, функціонування якої максимізувало б суспільний добробут як нації, так і регіональних і місцевих громад (принцип оптимізації), або хоча б дозволяло підтримувати добробут на прийнятному рівні (принцип мінімаксу).

Під регіональною структурою економіки слід розуміти розподіл ресурсоутворюючої, виробничої та споживчої функцій господарства як за регіонами, так і за секторами (видами діяльності) всередині регіонів, на основі використання регіональними та центральними державними органами функцій розподілу й перерозподілу, а також впливу цими інституціями на функцію обміну.

Інституціалізація складових регіональної структурної політики суттєвим чином залежить від вибору базової моделі цілей такої політики, а саме

визначення, які метацілі мають бути орієнтирами при формуванні системи заходів з досягнення структурних балансів в економіці регіонів. Ці метацілі є критеріями добробуту нації та громад. Добробут – глобальна метаціль регіональної структурної політики. Система метацілей визначає, чи політика має орієнтуватися на ефективність, чи справедливість, стабільність, свободу, безпеку, або певну комбінацію цих складових (рис. 5.4). Адже досягнути різних метацілей одночасно практично неможливо, оскільки значною мірою вони є взаємовиключними.

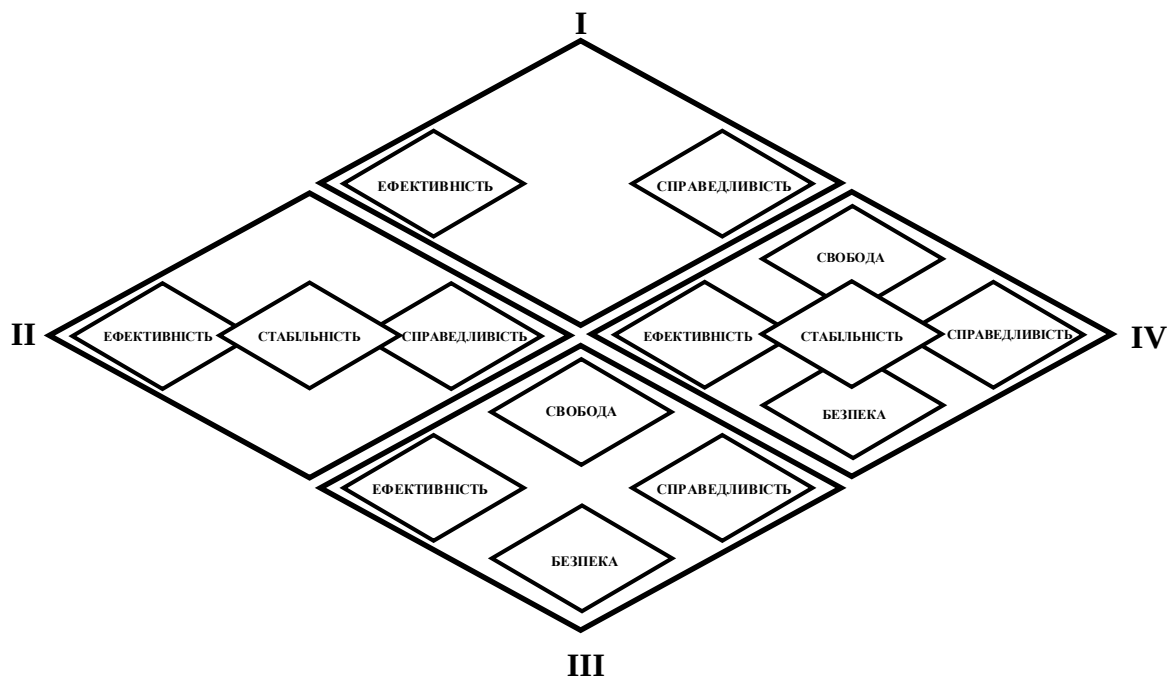

Рис. 5.4. Модель вибору метацілей регіональної структурної політики

** Джерело: складено автором на основі джерела [25, с. 454-458].*

Якщо ми аналізуємо регіональну економічну структурну політику, то розглядати інституціалізацію її складових слід з точки зору глобального критерію ефективності як базового класичного критерію економічного добробуту.

Отже, добробут нації та регіональних громад має генеральні, або агреговані (максимально агреговані) критерії: ефективність, справедливість, стабільність, безпека, свобода та, можливо, інші. На нашу думку, базовою слід вважати модель з трьома агрегованими критеріями добробуту регіональних громад (ефективність, стабільність, справедливість), що відповідають трьом сферам людської діяльності (господарювання) – економічній, політичній,

соціальній.

При проведенні моделювання важливим буде порядок запису цих критеріїв, що визначатиме пріоритетність формування та реалізації відповідних заходів регіональної структурної політики. З точки зору комбінаторики можемо запропонувати такі можливі моделі пріоритетності:

для економіки:

ефективність, справедливість, стабільність;

ефективність, стабільність, справедливість;

для політики:

стабільність, справедливість, ефективність;

стабільність, ефективність, справедливість;

для соціальної сфери:

справедливість, стабільність, ефективність;

справедливість, ефективність, стабільність.

Критерії добробуту як генеральні метацілі регіональної структурної політики можуть бути зображені графічно як «альтернатива» вибору між свободою і безпекою на основі обрання пріоритетності між ефективністю, справедливістю та стабільністю (рис. 5.5).

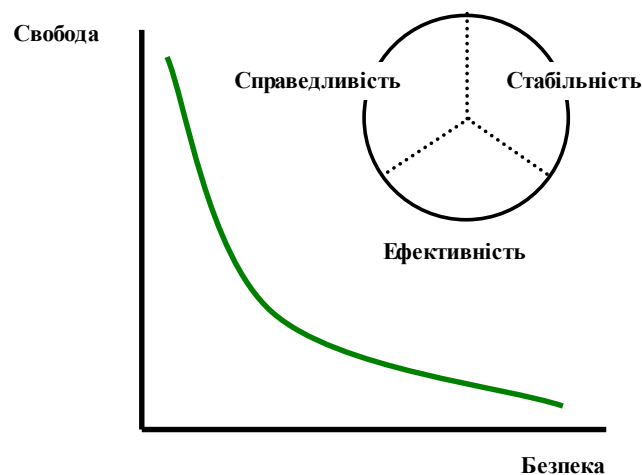

Рис. 5.5. Взаємозумовленість, доповнюваність і розбіжність цілей регіональної структурної політики

** Джерело: складено автором.*

Важливим моментом цієї ілюстрації є усвідомлення того, що критерії не можуть бути накладені одне на одного, тобто цілі не можуть бути досягнуті

одночасно, а радше має використовуватися як орієнтири у послідовному русі в процесі таргетування соціально-економічного розвитку регіонів, виборі пріоритетів регіональної структурної політики.

Ілюстрація демонструє принцип доповнюваності різновекторних цілей регіональної структурної політики. Неможливо одночасно зосереджувати ресурси і зусилля для досягнення всіх цілей (наприклад ефективності і справедливості). Регіональну структурну політику у цьому контексті можна конструктивно визначити як сукупність інструментів для знаходження балансу між метацілями. Це може відбуватися через послідовну постановку цілей. Коли, наприклад, заходи, що збільшують ефективність регіональної структури економіки, одночасно знижуючи її справедливість, чергуються з перерозподільчими заходами, що збільшують справедливість діяльності регіональної економічної системи, шляхом деякого зниження її ефективності.

Як вже було зазначено, глобальною метаціллю регіональної структурної політики є досягнення добробуту нації та регіональних громад. Оцінка добробуту є надскладною економічною задачею, через те що з часом змінюються самі параметри добробуту. Така його динаміка суттєво ускладнює об'єктивацію параметрів добробуту, формування відповідних статистичних показників. Проте існують відповідні економічні моделі для його оцінки.

Добробут може бути оцінений на основі індексу людського розвитку – агрегованого показника, що вміщує в собі такі змінні: тривалість життя; грамотність та охоплення навчанням; ВВП на одну особу за паритетом валют [11, с. 135]. У контексті досліджуваної проблеми аналізу регіональної структурної політики, основною в якій є економічна складова, базовою змінною для оцінки буде рівень ВВП на одну особу (чисельність населення, кількість зайнятих). Важливо прагнути до збільшення сукупного добробуту «для всіх». Таким чином, цільова функція регіональної структурної політики – функція максимізації сукупного добробуту і громад, і нації.

Схема оцінки успішності чи неуспішності досягнення цілей може бути побудована на засадах нечіткої логіки та використання лінгвістичних змінних

за різним ступенем інтенсивності явища. На (рис. 5.6) подано орієнтовну схему з використанням двох ступенів градації (наявність і відсутність явища) і тричленної інтенсивності градації (в основі поділ за поняттями «низький», «середній», «високий»).

Ефективність	Справедливість	Стабільність	Безпека	Свобода
Ефективно/ неефективно	Справедливо/ несправедливо	Стабільно/ нестабільно	Безпечно/ небезпечно	Свобідно/ несвобідно
Високо-, середньо-, низько- ефективно	Високо-, середньо-, низько- справедливо	Високо-, середньо-, низько- стабільно	Високо-, середньо-, низько- безпечно	Високо-, середньо-, низько- свобідно

Ефективність	Справедливість	Безпека	Свобода
Ефективно/ неефективно	Справедливо/ несправедливо	Безпечно/ небезпечно	Свобідно/ несвобідно
Високо-, середньо-, низько- ефективно	Високо-, середньо-, низько- справедливо	Високо-, середньо-, низько- безпечно	Високо-, середньо-, низько- свобідно

Ефективність	Стабільність	Справедливість
Ефективно/ неефективно	Стабільно/ нестабільно	Справедливо/ несправедливо
Високо-, середньо-, низько- ефективно	Високо-, середньо-, низько- стабільно	Високо-, середньо-, низько- справедливо

Ефективність	Справедливість
Ефективно/ неефективно	Справедливо/ несправедливо
Високо-, середньо-, низько- ефективно	Високо-, середньо-, низько- справедливо

Рис. 5.6. Схеми нечіткої дискретної оцінки результативності регіональної структурної політики

* Джерело: складено автором на основі джерела [25, с. 454-458].

На основі запропонованої схеми з використанням моделей дискретної математики, зокрема комбінаторних моделей, можна побудувати відповідну кількість поєднань рівнів параметрів оцінки і виділити відповідні стани

структури регіональної економіки. Наприклад високоефективна та середньосправедлива регіональна економіка (економічна система) тощо.

Графічна інтерпретація таких моделей наведена на (рис. 5.7). Конфігурація ламаних прямих може варіювати в практично безмежних кількостях, а поєднання трьох критеріїв між собою і разом із конфігурацією кожної з прямих дає значні можливості у визначенні структурного стану економічної системи регіону або ж будь-якого іншого стану будь-якої економічної системи.

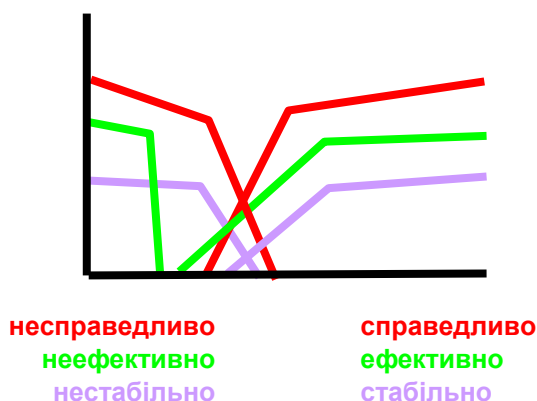

Рис. 5.7. Модель оцінки досягнення цілей регіональної структурної політики (проміжних метацій, глобальних або макроекономічних цілей)

** Джерело: складено автором.*

Отже, регіональна структурна політика має глобальну (добробут) та генеральні (ефективність, справедливість, стабільність, свобода, безпека) цілі, або іншими словами макроекономічні цілі чи орієнтири. Погодження різнонаправлених цілей і складає основну сутність регіональної структурної політики. Таке погодження є віддзеркаленням погодження інтересів між колективними господарськими суб'єктами держави: нацією та громадами, а також їхніми елітами (господарськими, політичними тощо).

Складними інституційними проблемами з цього погляду є низька угодоспроможність українських еліт і громад, а також дифузія (дисперсія) дотримання норм і стандартів, звідки впливає погане дотримання (виконання) укладених угод та занижена здатність до стереотипних форм діяльності (наприклад конвеєрного та великомасштабного серійного виробництва, його

низька якість). З правового погляду – це погане функціонування системи правозастосування, з соціального – занижений рівень соціального капіталу, що формується незадовільними темпами, через низький рівень довіри у суспільстві та громадах.

Якщо абстрагуватися від «господарської реальності», то можна спробувати дати таке, дещо спрощене, пояснення цим явищам. Мова йде про отримання «задоволення» (а принцип задоволення – базовий принцип економічних моделей) від перетину, чи, навпаки, не перетину, а дотримання певних меж. У західних економічних системах задоволення отримується від перебування в межах, дотримання рамкових «ліній» поведінки, стабільності правил і їх виконання. Це стосується і тих, для кого «межі» встановлюються, і тих, хто ці межі встановлює. Обидва суб'єкти прагнуть якомога більше не перетинати, не змінювати межу, і це приносить їм обом задоволення. Натомість, у пострадянських економічних системах (у тому числі й в Україні) задоволення отримується від переступу межі, від порушення правил, від частоті зміни меж, що конвертується через відповідну систему інститутів (а точніше – антиінститутів) у квазіренту. Її отримують як суб'єкти для яких встановлюються межі, так і ті, хто ці межі встановлює. У цьому, на нашу думку, криється глибинна різниця між цими економічними системами.

Для коригування ситуації, що склалася в регіонах України, потрібне задіяння механізмів, аналогічних до ринкових. Адже саме ринок є тим винаходом людства, який є найкращим регулятором погодження інтересів, зокрема економічних. У контексті нашого дослідження такі механізми можна означити як адміністративно-ринкові механізми, а структурою, що їх погоджує, є «адміністративний ринок»⁷⁴. На ньому відбувається адміністративні торги між державними та регіональними акторами, чи то суб'єктами регіональної структурної політики. Основне завдання кожного актора – перерозподіл ресурсу на свою користь. В першу чергу йдеться про фінансові ресурси та

⁷⁴ Поняття «адміністративний ринок» було введено в науковий обіг дослідниками В. А. Найшулем, С. Г. Кордонским.

бюджет. «Гравці» максимізують свою корисність, намагаючись збільшити власні повноваження та мінімізувати власну відповідальність. Також вони прагнуть пробути на «ігровому майданчику» якомога довше. Тобто йдеться про тривіальний розподіл прав і зобов'язань.

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що регіональна структурна політика є вагомим знаряддям зміни структурних пропорцій регіонального розвитку як по горизонталі (у територіально-просторовому плані), так і по вертикалі (у розрізі секторів економіки та видів господарської діяльності). Розробка та впровадження заходів регіональної структурної політики потребує більшої уваги зі сторони державних органів усіх рівнів, а її науково-концептуальне забезпечення вимагає підключення до розробки провідних наукових установ системи НАН України.

Практичними результатами подальших досліджень, зокрема, може стати розробка та запровадження в систему державного стратегічного планування моделей т. зв. «структурної арифметики», що базуються на попередньому структурному аналізі, зіставленні часток показників різних економічних параметрів регіонів. Крім того, потрібен аналіз відносної результуючої структурної ефективності. Він полягає у віднесенні відсотка ВРП на відсоток населення кожної області або регіону (району). В обох випадках – це попередній аналіз, що не торкається функціональних залежностей між економічними ресурсами регіонів, зокрема працею та продуктом. Поглиблене дослідження передбачатиме вивчення таких залежностей, зокрема нелінійних залежностей між ВРП, основними фондами та чисельністю зайнятих відповідно до рівняння виробничої функції (функції Коба-Дугласа), яке має нелінійний характер, є ступеневою функцією або в більш складному вигляді – комбінацією ступеневої та лінійної функцій.

У процесі дослідження структурного розвитку економіки регіонів України було визначено параметри, що віддзеркалюють динаміку та природу структурних зрушень на мезоекономічному рівні, оцінювання параметрів проводилося на основі співставлення коефіцієнтів пропорційності для економік

областей. Проведене дослідження дозволило виявити структурну нестабільність, яка супроводжується яскраво вираженими спадними тенденціями у розвитку економіки регіонів держави. Виявлена структурна нестабільність є одним із проявів (наочним індикатором) структурної кризи в економіці України та її регіонів, яку у просторовому відношенні можна назвати регіонально-структурною кризою. Нажаль, на сьогоднішній день Україна знаходиться у «гарячій» фазі розв'язання цієї структурної кризи, що супроводжується, і на порядки якісно ускладнюється неприхованою агресією РФ проти України, наслідками якої стали тимчасова втрата територій (окупація Криму та гібридна війна на Донбасі із фактичною окупацією частини його території).

Структурна нестабільність економіки регіонів є складовою адаптаційної відповіді на неспецифічні зовнішні й внутрішні соціально-економічні впливи та політичні й військові виклики. Нестабільність сильно вплинула на секторальні інтеграційні структури системи промисловість-сільське господарство-послуги в регіонах України, особливо з огляду на низькі темпи розвитку та прояви спадних тенденцій в економіці.

Структурна нестабільність секторальних та видових структур економічних систем регіонів України в умовах низьких й незначних темпів розвитку та проявах спадних тенденцій в економіці зумовлена, в першу чергу, внутрішньою зміною інтеграційного вектора розвитку України та реакцією на цю зміну зовнішнього політико-економічного середовища. Структурна нестабільність економіки регіонів в цих умовах зумовлена дифузійними та інтеграційними процесами, які є проявами руху мобільних факторів виробництва (інформації, капіталу й праці) як на міжнародному (міждержавному), так і на міжрегіональному рівні (в середині країн у вигляді міжрегіональної співпраці, та на їх межах у вигляді транскордонного співробітництва).

З наведених причин параметри нестабільності структури економіки регіонів України, що визначалися, відповідно, не включаються до вимог

формування стратегій та програм регіонального розвитку. Це потребує відповідної інституційної корекції та вироблення антикризових структурних заходів. Метою антикризових структурних заходів в інституційній сфері є підвищення ефективності секторальної, видової структури економіки регіонів. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- стабілізувати структуру, видовий склад та інституційну неоднорідність економіки регіонів, а також параметри структури економіки регіонів за умови незначного економічного зростання або нуль-наближеного економічного зростання;

- забезпечити тривалу стійкість розвитку секторальної структури економіки регіонів та моніторинг фазових переходів у соціально-економічних системах регіонів держави;

- знизити вплив циклічності розвитку економіки регіонів та національної економіки на темпи економічного зростання та зміни у видовій структурі економіки.

Структурна криза економіки регіонів України, як і будь-яка структурна криза, є фазовим етапом економічного розвитку і потребує вироблення антикризових заходів (структурна корекція та структурне регулювання), системне формування та реалізація яких передбачає визначення відповідної спрямованості регіональної структурної політики. Можемо виділити декілька основних напрямків подолання структурної кризи в економіці регіонів України, а саме:

1. Необхідно посилити та трансформувати систему вертикальних (центр-регіон) і горизонтальних (регіон-регіон) господарських зв'язків, в першу чергу управлінського плану. Необхідно, щоби регіональні еліти та керівні органи управління почали взаємодіяти в рамках договірного діалогу, що відповідало б господарській взаємодії на засадах інституту контракту (договору). В цьому відношенні, з точки зору номінального підходу (те що має бути), вкрай необхідним є імплементація європейського інституційно-правового принципу «договори повинні виконуватися». Йдеться про розподіл прав та обов'язків в

структурі системи регіонального управління, адже з точки зору позитивного економічного підходу (те що є), кожен суб'єкт регіонального розвитку при розподілі повноважень намагатиметься максимізувати свої права та мінімізувати обов'язки (відповідальність).

Необхідно сформувати таке інституційне середовище регулювання структурних проблем регіонального та економічного розвитку, яке б дозволяло узгоджувати інтереси суб'єктів з найменшими втратами та запобігало переростанню міжрегіональних суперечностей у «гарячу фазу» в майбутньому. Військово-політична трагедія, яку нині переживає Україна, і яка накладає величезний негативний відбиток на розвиток структурних процесів в державі та регіонах є наслідком «накопичення» значної кількості негативної управлінської енергії в системі регулювання регіонального розвитку. Вихід із ситуації, що склалася вбачається у пошуках «вищого ідеалу» – смислового орієнтиру структурного розвитку держави, виробленні ідейних моделей регіонального розвитку, інтегруючою ідеєю яких є національна ідея. Цей процес передбачає також посилення інтеграційних процесів, в першу чергу, у сфері європейської інтеграції України, а також посилення і пожвавлення інтеграційних процесів всередині держави.

2. Відновити довіру до органів регіонального управління та місцевого самоврядування, провести децентралізацію влади, розробити та запровадити ідеологічні заходи з «надії на позитивне майбутнє», а саме пропагувати та імплеметувати до громадської свідомості позитивні очікування від євроінтеграції України та реформування її економіки й децентралізації влади. Оскільки економічна довіра та господарська надія долає наслідки тривожного очікування катастрофічного завершення кризових явищ, тут слід спрямовувати громадську свідомість так, щоби вона покладалась на вищі ідеали національних інтересів та з надією чекала завершення структурної кризи. Доводити до регіональних громад позитивний досвід подолання структурних криз в інших країнах, формувати сподівання на позитивні результати антикризової регіональної структурної політики (антикризових заходів регіональної

структурної політики). Подолання структурної кризи в економіці регіонів України виведе нас до нових горизонтів економічного простору.

Рациональне виконання наведених пропозицій може стати модулятором економічного сподівання у нелегкий час подолання регіонально-структурної кризи в Україні.

Антикризові заходи в системі регіональної структурної політики дозволять продуктивно пережити структурно-кризовий етап економічного розвитку і вийти з нього на нову фазу господарського поступу. Ці напрями антикризового менеджменту тісно пов'язані між собою, оскільки стосуються інституційних умов функціонування економіки регіонів держави, які не можна чітко відокремити одну від одної в практиці антикризової корекції.

Регіонально-структурна нестабільність зумовлюється кластерною структурою економіки регіонів, яка прагне до стійкої й стабільної динамічної рівноваги як у час еволюційного розвитку, так й при різкій зміні зовнішніх умов.

Зменшення структурної нестабільності здійснюється шляхом мінімізації кризових змін, включно із моральним старінням технологічної структури економіки регіонів, і передбачає вироблення цілого комплексу заходів з регіональної антикризової політики.

Регіонально-структурну нестабільність можна розглядати в контексті теорії трансакційних витрат. Коли економічні та управлінські агенти зіштовхуються з явищами нестабільності, то, спираючись на власну обмежену раціональність, вони вкладатимуть ресурси у ті види економічної та управлінської діяльності в регіонах держави, які мають вищі степені стабільності і менші ризики, і відповідно більше можливостей для прийняття раціональних рішень.

До певного ступеня заходи, які можна запропонувати базуючись на концептах трансакційних витрат, відповідали б назві «інституційна політика» і доповнювали б заходи структурної політики, тобто були б компліментарні до структурної політики. Із іншого боку обидва цих види економічної політики

(структурна та інституційна) є конкурентними, і знаходження балансу між інституційною та структурною складовою є одною із головних проблем при конструюванні конкретних механізмів регулювання регіонального розвитку засобами структурної політики.

Регіональна структурна політика спрямована на подолання «провалів» адміністративного ринку регіональної політики, оскільки передає державним органам національного рівня ті функції, які не може забезпечити регіонально-адміністративний ринок у сфері структурних зсувів і змін економіки регіонів. Так звані вертикальна і горизонтальна інституційна політика спрямована на виправлення «провалів» адміністративного ринку в контексті організації економіки, а також на формування таких адміністративно-ринкових механізмів, які б мінімізували ці «провали» та максимізували ефективність заходів регіональної структурної політики, формуючи тим самим прийнятний рівень регіонального розвитку держави. З іншого боку, слід вести мову й про нейтралізацію провалів економічного ринку (національного та регіонального рівня), оскільки скорочується сфера його активності у процесах самоорганізації регіонального розвитку. Цей другий напрям забезпечують заходи з децентралізації управління економікою регіонів та адміністративно-територіальна реформа, тобто децентралізація економічної і політичної влади.

Регіонально-секторальна структура національної економіки, а також видова та відтворювальна структура економіки регіонів країни є індикатором необхідності провадження ефективної регіональної структурної політики.

Необхідність реалізації заходів регіональної структурної політики з'являється тоді, коли існують диспропорції у регіонально-секторальній структурі економіки, які гальмують економічний розвиток країни. Зазначимо, що наявність диспропорції сама по собі не дозволяє зробити висновок про необхідні заходи державного втручання, вона є дуже важливим індикатором провадження структурних трансформацій економіки регіонів або корегування структурних змін у регіонах у потрібному державі та економічним агентам, які виступають від її імені, напрямі.

Аналіз структури економіки регіонів дозволяє зробити висновки про позитивність структурних трансформацій та змін, як по відношенню до попереднього структурного стану економіки, так й по відношенню до критеріїв, які формуються на засадах дослідження зарубіжного досвіду.

Державна регіональна та регіональна структурна політики спрямовані в першу чергу на досягнення економічного зростання у процесах регіонального розвитку. Тому важливим є розуміння того, які структурні характеристики (та їх значення) є найбільш важливими для досягнення стійкого зростання, що проявляється, в першу чергу, у збільшенні обсягів ВРП на одного мешканця за регіонами.

Якщо на рівні національної економіки ми говоримо про макроекономічну нестабільність, яка має два прояви: безробіття та інфляцію, то на мезоекономічному рівні ситуація ускладнюється і тут більше складних наслідків регіонально-структурної (мезоекономічної) нестабільності, які проявляються у вигляді структурних дисбалансів в різних сферах господарської діяльності, і, зокрема, в інституційній сфері, й виступають об'єктами для наукового аналізу та надання рекомендацій суб'єктам регіонального розвитку з метою їх регулювання.

Коротко охарактеризуємо прояви макроекономічної нестабільності на регіональному рівні.

Регіональне безробіття – це феномен ширшої реальності під назвою «незайнятість». Безробіття – епіцентр всіх функціональних та причинних залежностей мезоекономіки, оскільки визначає попит і пропозицію, рівень цін на регіональних ринках, розміри компенсацій з регіональних фондів. Регулювання безробіття методами регіональної структурної політики – ключ до мезоекономічної рівноваги.

В контексті формування заходів регіональної структурної політики особливо слід відзначити структурний тип безробіття, який виникає внаслідок дії макро- та мезоекономічних факторів. Заходи регіональної структурної політики повинні бути спрямовані на нівелювання дії мезофакторів

структурного безробіття. Адже структурне безробіття, яке впливає не тільки на професійну, але й на просторову структуру «сукупного працівника», оскільки змінює розміщення виробничих потужностей, місць надання послуг та місць споживання товарів та послуг.

Регіональне регулювання зайнятості можна умовно звести до декількох основних дій, а саме:

- регіональному програмуванню зі стимулювання росту зайнятості та збільшенню числа робочих міст в регіонах держави;
- формуванню та реалізації регіональних програм з підготовки та перепідготовки професійних кадрів;
- виробленню заходів зі сприяння найму робочої сили;
- проведенню соціального страхування безробіття на регіональному рівні з фондів регіонального розвитку.

В контексті реалізації наведених шляхів подолання структурного безробіття на регіональному рівні слід виділяти, відповідно до практики господарювання розвинених країн, перспективні сектори, галузі та види економічної діяльності, в яких проводити першочергові заходи, в які слід перелити трудовий потенціал. Виходячи зі світового та європейського досвіду структурного корегування регіонально-секторальних диспропорцій, робочі місця слід створювати в першу чергу у сфері суспільних послуг – освіті і науці, медицині й комунальному господарстві, будівництві та відновленні громадських споруд та будівельно-відновлювальних роботах на об'єктах транспортної інфраструктури, особливо на шляхах сполучення регіонального та місцевого значення.

Заходи антиінфляційного характеру на мезоекономічному рівні не провадяться. Проте слід вести мову про інфляцію цінностей та взаємодію різних систем цінностей, які розповсюджені в регіонах України. Адже протиставлення та «холодна війна» систем цінностей стала однією з вагомих причин збройного конфлікту на сході держави та анексії АР Крим Російською Федерацією.

Падіння виробництва на мезоекономічному рівні супроводжується інфляційними процесами на рівні макроекономічному. Такий стан речей називають стагфляцією.

При напрацюванні заходів регіональної структурної політики потрібно вибирати за схемою «або або»: або інфляція, або безробіття. Проте існує й ніша схема вибору «і і»: і невелика інфляція і невелике безробіття.

В Україні спостерігаємо останніми роками галопуючий темп інфляції (від 10% до 50% або трішки вище), це характерно для України, як країни із постперехідною економікою.

На макроекономічному рівні обрано тип економічної політики, який можна назвати типом, спрямованим на зменшення бюджетних витрат, а отже політики регулювання доходів й цін. Разом із тим, вона включає цілі і заходи, спрямовані на скорочення бюджетного дефіциту. Таким чином, вона є синтетичним типом макроекономічної політики.

Разом із макроекономічними проявами структурної нестабільності – регіональним безробіттям та інфляцією можемо виділити низку диспропорцій структурного розвитку економіки регіонів. Це так звані організаційно-інституційні диспропорції. Назвемо основні із них.

Незбалансованість прав та обов'язків державних органів управління та органів місцевого самоврядування, яке призводить до дублювання та конфліктів повноважень.

Незадоволеність потреб регіональних громад та суб'єктів господарювання на регіональному рівні у якісному управлінні (менеджменті) структурними процесами в економіці регіонів.

Невідповідність системи формальних та неформальних інститутів, що забезпечують структурних розвиток потребам часу та вимогам ЄС щодо формування інституційного забезпечення регіонального розвитку.

Розбалансованість економіки регіонів України, як у територіально-просторовому, так і у секторально-галузевому планах.

Нерівномірність інституційних умов ведення бізнесу у різних регіонах

України, а також суттєва їх різниця між міськими та сільськими територіями, великими і малими містами.

Непідготовленість кадрового складу органів регіонального управління та місцевого самоврядування до імплементації європейських бюрократичних цінностей та моделей менеджерської поведінки.

Інституційна неспроможність значної кількості органів регіонального управління щодо реального впливу на структурні процеси в сфері розвитку економіки регіонів держави.

Неготовність правлячої еліти, регіональних й місцевих еліт до розвитку повноцінного громадянського суспільства в регіонах та містах України.

Незабезпеченість кадрового потенціалу інституцій управління регіонального розвитку фахівцями, які б володіли прийомами і методами сучасного менеджменту у достатній для проведення глибоких структурних реформ кількості.

Нестійкість інституційної складової економічного розвитку через часті правові та організаційні зміни в структурі управління економікою регіонів держави.

Нераціональність й непрозорість адміністративної поведінки агентів регіональних систем управління економікою, яка призводить до фінансових та ресурсних перевитрат в апараті управління, є причиною корупції та тінізації економіки регіонів.

Ірраціональність економічної поведінки більшості суб'єктів господарювання, що діють на територіях регіонів, зумовлена низьким рівнем економічної безпеки та стабільності економіки.

Нерозвиненість інституційного середовища запровадження структурних інновацій в сфері регіонального розвитку.

Невідповідність інституційної структури економіки потребам змін її видової структури з урахування пріоритетів розвитку, які відповідають потребам часу.

Названі диспропорції – це наслідок відхилення від траєкторії

європейського розвитку системи інституційного забезпечення регіонального розвитку держави. Вони проявляються як інституційно-організаційні дисбаланси провадження регіональної структурної політики. Однією з головних причин ситуації, що склалася у цій сфері, є низька угодоспроможність регіональних еліт.

Розробка пропозицій з підвищення ефективності регіональної структурної політики в інституційній сфері може бути проведена на засадах інституційної політекономії (нової політекономії). Це новий термін, який стосується дослідження проблематики формування та реалізації економічної політики держави, в тому числі й регіональної та регіональної структурної політики на основі теоретичних моделей та концепцій, вироблених в царині економічного інституціоналізму.

Коротко опишемо вихідні положення цього підходу. Держава та уряд не є ідеальними структурами, які піклуються про інтереси своїх громадян та виборців, що становлять базис регіональних громад. Інтереси управлінських коаліцій та інтереси громад не співпадають і не співпадатимуть. Через це їх слід утримувати у певних рамках.

Інституції, що забезпечують регіональний розвиток, можуть мати різні інтереси. Зокрема інтереси чиновників, які працюють в органах регіонального управління та місцевого самоврядування (бюрократичний апарат), та політиків і керівників, які перебувають на своїх посадах визначений термін і змінюють через вибори, або через призначення згори (адміністративний апарат, керівний апарат бюрократії), сильно відрізняються. Дисбаланс полягає у тому, що політики та чиновники, в термінах інституціоналізму – актори, або агенти регіонально-управлінської діяльності домовляються між собою, лишаючи поза увагою інтереси регіональних громад. На тлі цих протиріч формують передумови та прояви корупційної діяльності на регіональному рівні в сфері формування та реалізації регіональної структурної політики.

Невідповідність інтересів правлячих еліт регіонів та регіональних громад в сфері розробки та реалізації регіональної структурної політики підсилюється

конфліктом інтересів бюрократичного апарату – чиновників, що діють на «постійній» основі та керівної ланки – управлінців, а також депутатів, які обираються або призначаються до регіональних систем державного управління та місцевого самоврядування.

Завданням запровадження моделей нової політичної економії до аналізу проблем реалізації регіональної структурної політики є аналіз та визначення впливів процесів управління (регіонального адміністративного ринку) на особливості функціонування економіки (регіональних економічних ринків).

В рамках такого підходу можемо виділити наступні інституційні диспропорції реалізації регіональної структурної політики:

- чиновники та управлінці, які покликані реалізовувати інтереси регіональних громад, крім цього, переслідують й власні інтереси;

- громадяни, як члени регіональних громад, інституції громадянського суспільства, регіональні СМІ, які теж мають власні інтереси, намагаються їх реалізувати через чиновників та управлінців;

- регіональна структура держави – складна система, яка побудована як механізм противаг, і сама по собі є певним джерелом неефективності та диспропорційності. Інструментом корегування регіонально-просторової, а також регіонально-секторальної, регіонально-галузевої та регіонально-видової структур держави є державна регіональна та регіональна структурна політика.

Виділення викладених вище організаційно-інституційних диспропорцій структурного розвитку господарства регіонів України дозволить визначити методи регулюючого впливу та структурної корекції з метою подолання явища структурної нестабільності та корегування названих структурних диспропорцій.

Подолання наявних структурних диспропорцій можливе лише за умови підвищення ролі регіонів у їх соціально-економічному розвитку для проведення ефективних структурних змін і пошуку нових підходів до здійснення процесів регіональних структурних трансформацій. Регіональні органи влади повинні бути головними стратегами при виборі структурної політики регіону, їм має належати вирішальне слово при виборі конкретних економічних програм

розвитку. Лише за таких умов можна досягнути структурної збалансованості економіки українських регіонів.

Загалом слід зазначити, що подолати наявні структурні диспропорції на регіональному рівні можна лише за рахунок: самостійного визначення регіонами довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку, вибору засобів її реалізації; збільшення самостійності регіонів у формуванні й видатках бюджету регіону відповідно до компетенції органів регіонального управління; участі суб'єктів господарської діяльності в управлінні регіональним розвитком; активного залучення органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання до процесів управління і вирішення соціально-економічних проблем розвитку території; впровадження інноваційних технологій та методів з метою зниження диспропорцій соціально-економічного розвитку регіону; запровадження структурних орієнтирів та стандартів в практику стратегічного планування економічного розвитку регіонів. Пріоритетами проведення структурних трансформації слід визнати розвиток третинного (сфера послуг і фінанси) і четвертинного (інформаційна сфера) секторів економіки регіонів, оскільки саме ці сектори виконують трансакційну функцію і генерують найбільшу кількість інновацій, які здатні якісно змінити хід господарського розвитку та, відповідно, структури економіки регіонів.

Слід зазначити, що значення стратегічного і програмно-цільового планування як інструмента державної регіональної та регіональної структурної політики, основного важеля державного впливу на соціально-економічні процеси в регіонах України у перспективному періоді буде зростати. Особливо це буде стосуватися методів державної підтримки розвитку регіонів країни, подолання тих величезних розходжень у рівні їхнього соціально-економічного розвитку, що склалися до теперішнього часу.

Висновки до розділу 5

1. Доведено, що з огляду на специфіку євроінтеграції в регіонах України

повинні бути сформовані такі інституційні умови забезпечення ефективного розвитку економічного потенціалу, які б відповідали високим європейським стандартам. Європейські країни прагнуть побудувати у себе високо динамічні економіки, розвиток яких базується на використанні інтелектуального потенціалу. А отже, виходячи з цього, слід застосовувати основні положення економічної теорії до формування таких моделей, які б адекватно описували ситуацію, що склалася у регіонах України в економічній сфері. Такими теоретичними засадами, на нашу думку, можуть бути саме інституційні та неоінституційні моделі, які, на відміну від моделей неокласичної економіки (неоліберальної, монетарної), відводять більшу увагу дослідженню позаекономічних чинників розвитку економіки.

2. Констатовано, що необхідно реконцептуалізувати державну регіональну політику на інституційних засадах, наповнивши її реальним дієвим змістом. Для цього: розробити нову редакцію Програми державної регіональної політики із чітким визначенням пріоритетів регіонального розвитку для кожного адміністративно-територіального утворення 1-го порядку; продовжити формувати оновлене законодавчо-правове поле регіонального розвитку, зокрема розробити і прийняти нові редакції законів про місцеві органи державного управління та самоврядування.

3. Визначено, що агентства регіонального розвитку мають відігравати одну з головних ролей у впровадженні комплексного або інтегрованого підходу до розвитку регіонів. Ситуацію, що склалася сьогодні, можна охарактеризувати як «броунівській рух». Головними причинами цього вважаємо: відсутність базового нормативно-правового документа, який визначав би цілі, пріоритети, принципи, методи і механізм здійснення регіональної політики в Україні в нових геополітичних та гео економічних умовах; невизначеність на законодавчому рівні поняття «регіон (або територія) розвитку», що дуже суттєво для встановлення територіальних рамок діяльності агентств; відсутність чіткого уявлення про те, що ж таке агентства регіонального розвитку, які функції вони мають виконувати.

4. Визначено, що під інституційним середовищем регіональної структурної політики слід розуміти сукупність формальних (правила, норми, закони та інші юридичні регулятори) та неформальних (уявлення, традиції, звички) інститутів, що регулюють господарсько-управлінську діяльність суб'єктів регіональної політики, а також сукупність цих суб'єктів (інституцій), як інституціалізованих організацій (органи регіонального та державного управління, структури місцевого самоврядування та самоорганізації громадян).

Інституційне середовище повинно бути вибудоване таким чином, щоби воно в першу чергу сприяло демонополізації влади, що є головним складовим елементом у подоланні економічної корупції. Демонополізація має заторкнути не тільки владні інститути, але й економічні. Для цього слід провадити заходи з децентралізації владних повноважень, розвивати нові форми підприємницької діяльності, які б долали монополізацію у господарській сфері.

5. З'ясовано, що для досягнення позитивних структурних зрушень більшість регіональних стратегій соціально-економічного розвитку потребують коригування відповідно до зміни соціально-економічної ситуації та стратегічних цілей регіонального розвитку. Щорічні програми соціально-економічного та культурного розвитку регіонів спрямовані, переважно, на реалізацію поточних завдань на короткостроковий період, недостатньо враховують їх синергетичний вплив на досягнення довгострокових цілей регіонального розвитку.

Загальними недоліками стратегічних та програмних документів є відсутність чітко сформованого і підкріпленого розрахунками бачення перспектив трансформаційних перетворень соціально-економічного розвитку регіонів, описовість і неконкретність їх структурних частин. Такі недоліки знижують значення та дієвість цих документів, зменшують можливість досягнення визначених у них стратегічних цілей. Тобто очевидними є проблеми: вибору пріоритетів, узгодженості даних розділів з макроструктурними стратегічними планами України, створення регіональних центрів відповідальності, можливості місцевих органів влади реалізувати такі

стратегії в рамках чинного правового поля і наявних фінансових ресурсів, впровадження механізмів проектного менеджменту. Тобто лише постійний моніторинг виконання Стратегічних і програмних документів є єдиним дієвим каналом зворотного зв'язку, що здатний забезпечити досконале управління регіональним розвитком.

6. Зазначено, що держава є монополістом на певній території та має силові структури, а також порівнянні переваги у застосування примусу та насилля, щоби примусити споживачів (громадян, регіональні громади інші інституціоналізовані утворення) споживати послуги з державного управління, а також сплачувати за них через податки та інші явні та приховані платежі, причому часто незалежно від рівня споживання та задоволення від цього споживання, та від якості наданих управлінських послуг.

7. Констатовано, що в системі регіонального управління в Україні є повноваження не підкріплені ресурсами. Крім того, права і обов'язки розподіляються непропорційно, а ресурси на реалізацію прав (через суб'єктні інтереси та можливості) є більшими від ресурсів на виконання обов'язків. Це зумовлено переважанням переговорної (адміністративно-торговельної) сили актора вищого рівня. Логіка укрупнення і збільшення ваги адміністративно-територіальних одиниць базового рівня висмоктуватиме на гору ресурси з територій. Якщо вона відбуватиметься в тих самих інституційних (установчих) умовах, то ми отримаємо повторення вад центру на низовій ланці. Така рекурсія низхідного адміністрування в обмін на висхідний рух ресурсів відтворюється в державі на всіх рівнях управління. Вона зумовлена стереотипами мислення «верх завжди надає вказівку, управлінській імпульс, а не послугу». Навіть зміна смислу поняття розпорядження, як настанови до виконання, а не можливості вільно розпоряджатися ресурсом, є в даному контексті непрямим символічним підтвердженням висхідного потоку адміністрування, який слід замінити на низхідний потік.

Результати дослідження п'ятого розділу роботи опубліковано у наукових працях [154, 155, 177, 181, 185, 187, 188, 189, 191].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення важливої науково-прикладної проблеми – обґрунтування теоретико-методологічних засад інституціоналізації структурно-просторових змін економіки регіонів України. Проведене дисертаційне дослідження є підставою для формулювання таких висновків:

1. Активізація економіко-інституційних досліджень обумовлює необхідність розширення сучасного теоретичного базису регіональної економіки теоретико-концептуальними положеннями інституціоналізму. Використання теоретико-методологічного доробку інституціоналізму в регіональній економіці передбачає насамперед введення до її наукового обігу нових понять та категорій, здійснення на їх основі концептуалізації регіонального інституціоналізму. В роботі розкрито сутність інституціоналізації просторово-структурних змін економіки регіонів України, яка полягає у закріпленні в економічній діяльності регіональних громад певних засад та способів господарювання, формалізацію цих засад у вигляді інституцій, що забезпечують зменшення трансакційних витрат регіонального розвитку.

2. Доведено, що необхідною умовою стабільного економічного зростання держави є оптимізація інституційної складової управління регіональним розвитком, що одночасно потребує як децентралізації державних функцій на засадах розвитку місцевого самоврядування й зростання соціально-економічної активності населення регіонів, так і підвищення інтегрованості регіонів країни. Синхронна реалізація цих двох векторів призведе до підвищення ролі інституцій регіонального розвитку в трансформації регіональної структури економіки України.

3. Концептуалізація процесів регіонотворення на основі запропонованої в роботі схеми базових категорій поглиблює економічний зміст взаємодії людини та простору, опосередкованої процесами діяльності та формуванням інститутів, що у підсумку призводить, до виокремлення регіонів як основного структурного компонента геопростору. Відповідно, регіони є базовими структурними одиницями економічного простору, які формують національну

систему економіки. Водночас вони є основними макрокомпонентами структурно-просторових змін.

Інституціалізація структурно-просторових змін економіки регіонів держави є наслідком процесів регіонотворення, зумовлених економічною, політичною, соціальною та іншими видами діяльності людини. Економічно-інституційний зміст людської діяльності в контексті регіонального розвитку полягає у створенні сприятливого господарського середовища життєдіяльності людини, конструктивному формуванні територіальних людських спільнот.

4. Обґрунтовано, що інституціалізація економіки регіонів України передбачає формалізацію управлінських та координуючих структур, що можуть бути сформовані на регіональному та субрегіональному рівні. Макропросторова інституціалізація економіки виступатиме основою формування стійких і конкурентоспроможних просторово-економічних структур, які забезпечуватимуть реалізацію економічних інтересів регіонів України на глобальному рівні, в той час як мікропросторова інституціалізація дозволяє використовувати моделі мікрорайонів для формування економічно спроможних структурних компонентів на субрегіональному рівні.

5. Аналіз макро- та мікропросторової інституціалізації економіки України дозволив виявити проблеми, що склалися у сфері економічної регіоналізації країни, і визначити, що нові економічні райони поряд із внутрішньодержавною, мають мати й зовнішньоекономічну спеціалізацію, яка сприятиме залученню регіонів у міжнародний економічний простір. Основні складові інституціалізації нової моделі районування економічного простору України включають процеси вироблення та інституційно-правового закріплення районування економічного простору держави, а також формування інституцій, які б координували діяльність цих структур. Під дією зовнішніх військово-політичних факторів макрорегіональна інституціалізація економіки держави дещо змінила свою просторову конфігурацію, що не змінює сутності процесу.

6. Інституційний аналіз структур управління регіональним розвитком дозволив виявити проблеми, пов'язані з розподілом повноважень суб'єктів управління, їх правами та обов'язками. Виявлено, що структурно-інституційні процеси в регіонах України мають переважно екстенсивний характер та

потребують активізації дієвості органів регіонального управління, формалізованих у відповідних стратегіях та програмах розвитку. Оцінка організаційної, правової, політичної та адміністративної ситуації, в якій відбувається підприємницька діяльність у регіонах, дозволила виробити рекомендації щодо заходів з покращення управлінської діяльності на регіональному рівні.

7. Аналіз динаміки структурних зрушень та чинників модернізації промисловості Карпатського регіону, дослідження історичних аспектів його господарського розвитку дозволили констатувати, що управлінські впливи зосереджені переважно у сфері економічно-владного адміністрування, а не спрямовані на впровадження технологічних та організаційних інновацій. Ситуація ускладнюється також постійними змінами інституційно-правового поля економічної діяльності в регіонах, а також інституційною інерцією адміністративно-командної системи управління економікою.

Головні завдання модернізації економіки регіонів України мають базуватися на імплементації інститутів верховенства права, переважання індивідуалізму над колективізмом, примату приватної власності над власністю громади, а також прав людини над її обов'язками.

8. Проведений аналіз схем районування та регіоналізації України на засадах геоінформаційного моделювання і виявлення стабільних структур в аналізованих схемах дозволив запропонувати результуючу схему макропросторової інституціалізації економіки України, яка складається з восьми структурних компонентів – господарсько-культурних регіонів: Центрального (м. Київ, Київська, Житомирська, Черкаська, Чернігівська обл.), Волинського (Волинська, Рівненська обл.), Донецького (Донецька, Луганська обл.), Карпатського (Львівська, Закарпатська, Івано-Франківськ, Чернівецька обл.), Подільського (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька обл.), Придніпровського (Діпропетровська, Запорізька, Кіровоградська обл.), Причорноморського (АР Крим, Одеська, Миколаївська, Херсонська обл., м. Севастополь), Слобожанського (Полтавська, Сумська, Харківська обл.).

Комбінування виділених структурних складових дозволило побудувати модель змін компонентів нового районування економічного простору України,

яка віддзеркалює топологічну динаміку у чотирьох просторово-структурних ситуаціях.

9. Розроблено пропозиції з інституціоналізації районування України, які полягають у формалізації та організаційному закріпленні структур, які б координували стратегічний розвиток макрорайонів. Такими структурами мають бути агенції регіонального розвитку. Інституціоналізоване економічне районування України може стати ефективним інструментом просторового планування розвитку економіки, яке практикують розвинуті країни Західної та Центральної Європи. Координуюча роль інституту держави у соціально-економічному розвитку нових економічних районів полягатиме в узгодженні пріоритетів та забезпеченні національних інтересів. Стратегічна координація структурованого макроекономічного простору країни здійснюватиметься через встановлення єдиних «правил гри», інституційних норм та санкцій, впровадження механізму паритету регіональних інтересів і конструктивного лобіювання інтересів економічних районів, в першу чергу, в сфері інвестиційної діяльності.

10. Оцінка інтенсивності структурних змін в економіці регіонів засвідчила зростання структурної нестабільності, що зумовлено дією інституційних дистимуляторів. Структурна нестабільність розвитку економіки регіонів може бути зменшена в результаті інституціоналізації структурно-просторових змін економіки регіонів на засадах імплементації європейських моделей регіонального розвитку.

Параметри нестабільності структури економіки регіонів України не враховуються при формування стратегій та програм регіонального розвитку. Крім того, недоліками стратегічних та програмних документів є також відсутність чітко сформованого і підкріпленого розрахунками бачення перспектив трансформаційних перетворень у процесі соціально-економічного розвитку регіонів, описовість і неконкретність їх структурних частин. Для усунення цих недоліків необхідно: обґрунтувати пріоритети структурного коригування економіки регіонів, забезпечити узгодження цих пріоритетів з стратегічними документами національного рівня, створити інституційні можливості врахування місцевими органами влади структурних пріоритетів

при формуванні та реалізації місцевих стратегій розвитку в рамках наявних фінансових ресурсів.

11. Основними складовими реконцептуалізації регіональної політики України є запровадження нових понять в сферу її наукового трактування, зокрема таких як адміністративний ринок регіональної політики, регіональні інститути капіталізації трансформаційної ренти. З огляду на розуміння регіональної політики як процесу, що регулюється адміністративним ринком регіональні органи влади мають бути головними стратегічними гравцями (акторами) при формуванні заходів регіональної політики, виборі конкретних економічних програм розвитку, які, безперечно, повинні формуватися в руслі дотримання національних інтересів держави. Це передбачає суттєву децентралізацію інституцій стратегічного планування і програмування держави, в тому числі й на основі залученні провідних установ системи НАН України.

12. Пріоритетами інституціоналізації регіональної структурної політики слід розглядати удосконалення механізмів подолання суперечностей та узгодження інтересів регіональних еліт при розподілі та використанні ресурсного потенціалу регіонального розвитку; формування нормативно-правового забезпечення структурних трансформацій в економіці регіонів; розробку та реалізацію програмного і проектного супроводу заходів із залучення інвесторів у сектори економіки регіонів, які відповідають потребам часу і можуть стати рушіями трансформаційних змін (ІТ-технології, машинобудування, високотехнологічне агропромислове виробництво, банківський сектор та сфера послуг); організаційно-економічна підтримка структурної корекції економіки регіонів відповідно до норм та стандартів розвинутих країн з метою створення структурних передумов для просування вітчизняної продукції на зовнішні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія. Сучасність. Перспективи / [Куйбіда В. С., Павленко В. П., Яцюк В. А. та ін.] ; за ред. О. В. Туричнова. – К. : Геопринт, 2009. – С. 89-103.
2. Административные барьеры в экономике: институциональный анализ / [под ред. А. А. Аузана]. – М. : ИИФ «СПРОС» КонфП, 2002. – 134 с.
3. Адміністративно-територіальна реформа в Україні (проекти законодавчих актів та концептуальні положення) / [упоряд. : Р. Безсмертний]. – Львів, 2005. – 120 с.
4. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география : Понятийно-терминологический словарь / Алаев Э. Б. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
5. Алексеев О. Б. Институциональные механизмы регионального развития [Электронный ресурс] / Алексеев О. Б., Щедровицкий П. Г., Шейман Д. И. – Режим доступа : <http://www.kazanf.ru/publications/kazanf/n3/stat4/>.
6. Артьомова Т. І. Методологія інституціоналізму у контексті теорії вартості / Т. І. Артьомова // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 3. – С. 108-118.
7. Архиреев С. И. Трансакционные издержки и неравенство в условиях рыночной трансформации / Архиреев С. И. – Х. : Бизнес-Инфо, 2000. – 288 с.
8. Аузан А. А. Человек и правила игры / А. А. Аузан // Лекции по институциональной экономике [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.youtube.com>.
9. Базилевич В. Д. Макроекономіка / Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. ; за ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2008. – 733 с.
10. Базилевич В. Д. Метафізика економіки / В. Д. Базилевич, В. В. Ільїн – К. : Знання, 2007. – 718 с.
11. Базилевич В. Д. Ринкова економіка. Основні поняття і категорії / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич – К. : Знання, 2006. – 264 с.
12. Бергсон А. Творческая эволюция. Материя и память / Анри Бергсон. – Минск : Харвест, 1999. – 1408 с.
13. Бережной И. В. Исследование экономической эволюции института власти-собственности / И. В. Бережной, В. В. Вольчик. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 432 с.
14. Бессонова О. Э. Раздаточная экономика в ретроспективе / О. Э. Бессонова // Общественные науки и современность. – 1998. – № 4. – С. 85-100.
15. Беляєв О. О. Інституціоналізм – практична економічна теорія / О. О. Беляєв // Формування ринкової економіки [зб. наук. пр.]. – К. : КНЕУ, 2004. – Вип. 12. – С. 3-11.
16. Благун І. С. Конкурентоспроможність регіону як інтегральна ціль його розвитку / І. С. Благун, І. Є. Галушак // Науковий вісник ВолНУ ім. Лесі Українки. – 2011. – № 12. – С. 74-77.
17. Благун І. С. Математичні методи в економіці : навчальний посібник / І. С. Благун, В. П. Кічор, Р. В. Фещур. - Тернопіль : Богдан, 2011. – 264 с.

- 18.Благун І. С. Моделювання сталого розвитку регіону : монографія / І. С. Благун, Л. І. Сисак, О. О. Солтисік. – Івано-Франківськ, 2006. – 166 с.
- 19.Благун І. С. Проблемні питання розробки моделі сталого розвитку регіону / І. С. Благун, О. О. Солтисік // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 10. – С.160-166.
- 20.Благун І. С. Просторова інтерпретація потенціалу регіональної конкуренто-спроможності на основі гравітаційної моделі / І.С. Благун, Л.І. Дмитришин, А.В. Кацедан // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 8 (158). – С. 411-418.
- 21.Благун І. С. Соціально-економічний розвиток регіонів України: проблеми та перспективи / І. С. Благун, І. Л. Боднарук // Наука й економіка. – 2015. – Вип. 3. – С. 86-91.
- 22.Благун І. С. Узагальнення світового досвіду диференціації регіонів за ознакою інноваційності / І. С. Благун, Н. М. Кизимишин // Бізнес Інформ. – 2016. – № 1. – С. 31-34.
- 23.Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / Марк Блауг. – М. : Дело, 1994. – 687 с.
- 24.Блейклі Е. Дж. Планування місцевого економічного розвитку. Теорія і практика / Блейклі Е. Дж. – Львів : Літопис, 2002. – 416 с.
- 25.Бодров В. Г. Державне регулювання економіки / Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.
- 26.Бойко О. Д. Історія України / Бойко О. Д. – К. : Академвидав, 2010. – 686 с.
- 27.Борщевський В. В. Вплив інституційних дисфункцій на ефективність використання соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій / В. В. Борщевський // Регіональна економіка. – 2014. – № 3. – С. 149-161.
- 28.Бутко М. П. Ефективність використання нетрадиційних можливостей регіонального економічного простору в умовах поглиблення інтеграції : монографія / М. П. Бутко, О. В. Мініна. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. – 343 с.
- 29.Бутко М. П. Модернізація регіональних господарських систем у глобалізаційному економічному просторі : монографія / М. П. Бутко, Т. В. Пепа, Ф. М. Уляненко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2014. – 267 с.
- 30.Бутко М. П. Передумови трансформації та механізми регулювання регіональних економік / М. П. Бутко // Економіка і прогнозування. – 2004. – № 2. – С. 9-20.
- 31.Бутко М. П. Проблеми реалізації інноваційної моделі розвитку економіки на регіональному рівні / М. П. Бутко // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 11-17.
- 32.Бутко М. П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці : Моногр. / М. П. Бутко. – К. : Знання України, 2005. – 476 с.
- 33.Бутко М. П. Реформи і регіон : монографія / М. П. Бутко. – Чернігів : Сіверян. думка, 1999. – 247 с.
- 34.Бьюкенен Дж. М. Сочинения / Бьюкенен Дж. М. – М. : «Таурис

Альфа», 1997. – 560 с.

35.Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.

36.Веблен Т. Теория праздного класса / Торстейн Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – 367 с.

37.Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. Бусел В. Т.] – К. : Ірпінь, 2002. – 1736 с.

38.Вентцель Е. С. Элементы теории игр / Вентцель Е. С. – М. : Физматгиз, 1961. – 67 с.

39.Верменич Я. Моделі економічного районування в Україні: уроки радянського досвіду / Я. Верменич // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика [зб. наук. пр.]. – К. : Інститут історії України НАН України, 2007. – № 12. – С. 102-118.

40.Взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування у межах нової системи територіальної організації влади в Україні: аналітична доповідь – К. : НІСД, 2011. – 54 с.

41.Власть как товар и её рынки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oetar.livejournal.com/3646.html>.

42.Вовканич С. Й. Аксиологічний підхід до процесів модернізації промислового потенціалу в системі сучасних складових української національної ідеї / С. Й. Вовканич // Світогляд. – 2011. – № 4. – С. 20-31.

43.Вовканич С. Й. Деятельностный подход к информационному потенциалу трудового коллектива / С. Й. Вовканич // Научно-техническая информация. Серия 1. Организация и методика информационной работы. – 1986. – № 3. – С. 1-7.

44.Вовканич С. Й. Діяльнісний підхід до людського та інтелектуального капіталу в знаннєвомісткій економіці: концептуалізація понять / С. Й. Вовканич // Український соціологічний журнал. – 2009. – № 1-2. – С. 71-78.

45.Вовканич С. Й. Інтелектуально-інноваційний розвиток як концепція консолідації та євроінтеграції України / Вовканич С. Й. – Львів : ІРД НАН України, 2007. – 64 с.

46.Вовканич С. Й. Інформація, інтелект, нація / Вовканич С. Й. – Львів : Євросвіт, 1999. – 416 с.

47.Вовканич С. Й. Нетрадиційні технології удосконалення суспільних структур / Вовканич С. Й. – Львів : ІРД НАН України, 2013. – 76 с.

48.Возна Л. Основні суперечності та перспективи використання соціально-економічного потенціалу регіонів України [Електронний ресурс] / Л. Возна – К. : НІСД. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/august08/19.htm>.

49.Гайдай Т. В. Інституція як інструмент інституційного економічного аналізу / Т. В. Гайдай // Економічна теорія. – 2006. – № 2 – С. 53-64.

50.Гайдар Е. Государство и эволюция. Соч. в 2-х томах. Т.1 / Егор Гайдар. – М. : Евразия, 1997. – 588 с.

51.Гальчинський А. Влада і дефіцити ліберального мислення / Анатолій Гальчинський // Дзеркало тижня. – 2011. – № 20. – 3 червня.

52.Гареев Т. Р. Региональный институционализм: terra incognita або terra ficta? / Т. Р. Гареев // Journal of Institutional Studies (Журнал институциональных исследований) – Том 2. – 2010. – № 2. – С. 27-37.

53.Геоінформаційне картографування сьогодні : [наук. зб. / ред. : Л. Г. Руденко]. – К. : Академперіодика, 2002. – 135 с.

54.Герберт А. Саймон. Адміністративна поведінка: Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції / Герберт А. Саймон. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.

55.Гладкий Ю. Н. Регионоведение / Ю. Н. Гладкий, А. И.Чистобаев. – М. : Гардарики, 2003. – 384 с.

56.Гонта О. І. Гетеородоксія теорії «нової економіки» : синергетика та неоінституціоналізм / О. І. Гонта // Вісник ТАНГ [зб. наук. пр.]. – 2003. – № 5-1. – С. 97-101.

57.Гончарова М. А. Институциональные основы развития процесса межрегионального экономического взаимодействия на современном этапе / М. А. Гончарова // Научные труды ДонТУ. Серия: экономическая. – 2004. – Вып. 70. – С. 174-179.

58.Грабар М. В. Інституційні засади системного розвитку регіону / М. В. Грабар // Економічний простір. – 2012. – № 67. – С. 93-103.

59.Гриценко А. А. Институциональная архитектура: предмет, основные законы, методология / А. А. Гриценко // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – Донецк : ДонНТУ, 2006. – Вып. 103-1. – С. 31-37.

60.Гриценко А. А. Інституційна архітектура і механізми економічного розвитку / А. А. Гриценко // Економічна теорія. – 2005. – № 1. – С. 94-116.

61.Гуреев В. М. Удосконалювати правові засади управління регіональною економікою / В. М. Гуреев // Регіональна економіка. – 1996. – № 1-2. – С. 27-32.

62.Гэлбрейт Дж. К. Жизнь в наше время: Воспоминания / Гэлбрейт Дж. К. – М. : Прогресс, 1986. – 404 с.

63.Гэлбрэйт Дж. К. Новое индустриальное общество / Гэлбрэйт Дж. К. – М. : Прогресс, 1969. – 478 с.

64.Гэлбрэйт Дж. К. Экономические теории и цели общества / Гэлбрэйт Дж. К. – М. : Прогресс, 1976. – 406 с.

65.Данилишин Б. М. Новий регіоналізм / Б. М. Данилишин, В. П. Семиноженко – К. : Наукова думка, 2005. – 160 с.

66.Дацишин М. Інституційне забезпечення регіональної політики та практика взаємодії органів влади в Україні / Міркіян Дацишин, Василь Керецман. – К. : К.І.С., 2007. – 102 с.

67.Де Сото Э. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире / Де Сото Э. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2001. – 272 с.

68.Дегтярева С. В. Методологические основания исследования институциональной структуры национальной экономики / С. В. Дегтярева // Формування ринкової економіки ; відп. ред. О. О. Беляєв. – К. : КНЕУ, 2010. – С. 100-110.

69.Дементьев В. В. Власть: экономический анализ. Основы

экономической теории власти / Дементьев В. В. – Донецк : Каштан, 2003. – 200 с.

70. Дементьев В. В. Институты, поведение, власть / Дементьев В. В. Донецк : ДонНТУ, 2012. – 310 с.

71. Дементьев В. В. Институциональная теория в Украине: направления исследований, особенности, перспективы / В. В. Дементьев // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 103 – Донецьк : ДонНТУ, 2006. – С. 17-31.

72. Дементьев В. В. Почему Украина не инновационная держава: институциональный анализ / В. В. Дементьев, В. П. Вишневский // Журнал институциональных исследований. – 2010. – Т. 2. – № 2. – С. 87-89.

73. Дементьев В. В. Распределение правомочий между государством и регионами: институциональный аспект / В. В. Дементьев // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2006. – Том 4. – № 4. – С. 25-38.

74. Дементьев В. В. Государство и регионы: почему нет согласия ? (институциональный аспект) / В. В. Дементьев // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 37-1. – Донецьк : ДонНТУ, 2009. – С. 15-24.

75. Дементьев В. В. Экономика как система власти / Дементьев В. В. – Донецк : Каштан, 2003. – 390 с.

76. Демидов А. И. Власть в единстве и многообразии ее измерений / А. И. Демидов // Государство и право. – 1995. – № 11. – С. 3-11.

77. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети / [Варналій З. С., Воротін В. Є., Куйбіда В. С. та ін.] ; за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 768 с.

78. Державне управління регіональним розвитком України / [за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла]. – К. : НІСД, 2010. – 288с.

79. Долішній М. І. – Львівська наукова школа економічної регіоналістики / М. І. Долішній, С. М. Злупко // Регіональна економіка. – 1998. – № 2. – С. 28-39.

80. Долішній М. І. Макрорегіоналізація України як основа здійснення регіональної політики / М. І. Долішній, В. С. Кравців, В. К. Симоненко // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2001. – № 23 – С.6-30.

81. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети / Долішній М. І. – К. : Наукова думка, 2006. – 512 с.

82. Долішній М. І. Регіональна соціально-економічна політика в Україні: проблеми розвитку та пошуки шляхів удосконалення / М. І. Долішній, М. В. Максимчук. – Львів : ІРД НАН України, 2003. – 43 с.

83. Дорошенко С. В. Об эволюционной региономике / С. В. Дорошенко, Е. В. Попов // Экономическая наука современной России. – 2002. – № 1. – С. 28-36.

84. Дроздова Н. В. в поисках новой методологии: сравнительный и исторический институциональный анализ Авнера Грейфа / Н. В. Дроздова // Вопросы экономики. – 2011. – № 1. – С. 101-119.

- 85.Едвард Д. Блейклі. Планування місцевого економічного розвитку. Теорія і практика / Едвард Д. Блейклі. – Львів : Літопис, 2002. – 416 с.
- 86.Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання / [Геєць В. М., Александрова В. П., Барановський О. І. та ін.] ; за ред. В. М. Геєця – К. : Форт, 2000. – 422 с.
- 87.Економічна теорія / [Тарасевич В. М., Білоцерківець С. П., Горобець О. В. та ін.] ; за ред. В. М. Тарасевича. – К. : Центр навчальної літератури, 2006 – 784 с.
- 88.Євдокименко В. К. Механізми реалізації регіональної структурної політики / В.К.Євдокименко // Вісник Тернопільського національного економічного університету – 2015. – №3. – С. 136-139.
- 89.Євдокименко В. К. Особливості регіонального регулювання економічної інтеграції : монографія / В. К. Євдокименко, І. В. Яскал. – Чернівці : Прут, 2011. – 256 с.
- 90.Євдокименко В. К. Особливості управління відтворенням соціально-економічних процесів регіону в сучасних умовах : монографія / В. К. Євдокименко – Чернівці : Технодрук, 2013. – 269 с.
- 91.Євдокименко В. К. Постіндустріальні глобальні виклики і нові алгоритми територіального управління / В. К. Євдокименко // Регіональна економіка. – 2002. – № 1. – С. 22-30.
- 92.Євдокименко В. К. Складові регіонального розвитку національного господарства : монографія / В.К.Євдокименко, Я.І.Виклюк ; за наук. ред. М.І. Маніліча, В.Ф. Столярова, Я.І. Виклюка. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2014. – Т. 1. – С. 6–26.
- 93.Єпіфанов А. О. Управління регіонами / Єпіфанов А. О., Мінченко М. В., Дадашев Б. А. ; за заг ред. А. О. Єпіфанова. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 362 с.
- 94.Жук П. В. Особливості методичних підходів до оцінки використання природних ресурсів гірського регіону на засадах сталого розвитку / П. В. Жук // Регіональна економіка. – 2013. – № 2. – С. 62-71.
- 95.Завельский М. Г. Институциональные изменения и экономическое развитие / М. Г. Завельский // Экономика и математические методы. – 1998. – Том. 34. – Вип. 3. – С. 18-28.
- 96.Задорожний Г. В. Людська діяльність: зміст і трансформація структури у сучасному господарському розвитку / Г. В. Задорожний, І. В. Колупаєва – Х. : ХНУ, 2009. – 157 с.
- 97.Задорожний Г. В. Собственность и экономическая власть Задорожний Г. В. – Х. : Основа, 1996. – 144 с.
- 98.Заостровцев А. П. Вымогательство ренты в рентоориентированном обществе / Заостровцев А. П. – С.Пб. : SPIDER–RE, 2000. – 35 с.
- 99.Заостровцев А. П. Рентоориентированное поведение: потери для общества / А. П. Заостровцев // Вопросы экономики. – 2000. – № 5. – С. 31-44.
100. Заставний Ф. Д. Географія України: у 2-х книгах / Заставний Ф. Д. – Львів : Світ, 1994. – 470 с.
101. Заставний Ф. Д. Економічні райони України. Реалії та перспективи /

- Заставний Ф. Д. – Львів : Апріорі, 2010. – 222 с.
102. Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС / Жак Зіллер. – К. : Основи, 1996. – 420 с.
103. Злупко С. М. Від археології до економіки, регіоніки, кібернетики і екогенології / Злупко С. М. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка. 2001 – 582 с.
104. Злупко С. М. Інституційно-інвестиційна теорія Михайла Туган-Барановського та її вплив на світову інвестологію / С. М. Злупко // Фінанси України. – 2004. – № 4. – С. 3-16.
105. Злупко С. М. Історія економічної теорії / Злупко С. М. – К. : Знання, 2005. – 718 с.
106. Иноземцев В. Л. Расколотая цивилизация: Наличившие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции / В. Л. Иноземцев. – М. : Academia : Наука, 1999. – 703 с.
107. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / [под ред. А. А. Гриценко]. – К. : Форт, 2008. – 928 с.
108. Институциональные проблемы эффективного государства / [под ред. В. В. Дементьева, Р. М. Нуреева]. – Донецк : ДонНТУ, 2012. – 323 с.
109. Іващенко О. Новий інституціоналізм в економічній соціології: теоретичні підвалини дослідницьких можливостей / Ольга Іващенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №1. – С.60-70.
110. Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів / [за ред. С. Максименка]. – К. : Міленіум, 2001. – 244 с.
111. Інформаційна доповідь «Регіональна політика». – К. : Інститут економічного прогнозування НАН України, 2003. – 17 с.
112. Історія економічних учень у 2 ч. – Ч. 2 / [за ред. В. Д. Базилевича]. – К. : Знання, 2006. – 567 с.
113. Йозеф А. Шумпетер. Капіталізм, соціалізм і демократія / Йозеф А. Шумпетер. – К. : Основи, 1995. – 528 с.
114. Капелюшников Р. Неоинституционализм [Електронний ресурс] / Ростислав Капелюшников // Отечественные записки. – 2004. – № 6. – Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/oz/2004/6/>.
115. Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку: монографія у 8 томах / НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; наук. ред. В. С.Кравців. – Львів : Арал, 2013. – Том 3. Промисловий потенціал / [Шульц С. Л., Вовканич С. Й., Максимчук М. В. та ін.] ; відп. ред. С. Л. Шульц. – 2013. – 292 с.
116. Касабова І. А. Структурна політика в Україні: шляхи вдосконалення та напрями подальших зрушень / І. А. Касабова // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 2. – С. 15–22.
117. Келсо Луис О. Демократия и экономическая власть / Келсо Луис О., Келсо Патриция Х. – Ростов-на-Дону : Феникс. – 320 с.
118. Кидрина С. Г. Институциональные матрицы и развитие России / Кидрина С. Г. – М. : ТЕИС, 2000. – 213 с.
119. Кирдина С. Г. X- и Y-экономики. Институциональный анализ /

Кидрина С. Г. – М. : Наука, 2004. – 256 с.

120. Класифікатор видів економічної діяльності. – К. : Держкомстат країни, 1996. – 250 с.

121. Козаков В. А. Психологія діяльності та навчальний менеджмент Частина І. Психологія суб'єкта діяльності / Козаков В. А. – К. : КНЕУ, 1999. – 244 с.

122. Козаченко Т. І. Геоінформаційне картографування науки та інноваційної діяльності в Україні / Т. І. Козаченко, Т. М. Курач // Вісник геодезії та картографії – 2004. – № 3. – С. 32-43.

123. Концепція економічного районування України. – К. : РВПС України НАН України, 2007. – 43 с.

124. Концепція загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України на період до 2017 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства промислової політики України. – Режим доступу : <http://industry.kmu.gov.ua>.

125. Кордонский С. Г. Административные рынки СССР и России / Кордонский С. Г. – М. : ОГИ, 2000. – 234 с.

126. Кордонский С. Г. Постперестроечное экономическое пространство. Трансформации административного рынка [Електронний ресурс] / Кордонский С. Г. – Режим доступу : <http://old.russ.ru/antolog/inoe/kordon.htm>.

127. Корецький Л. М. Економічне районування // Географічна енциклопедія України: в 3-х т. / Л. М. Корецький ; [редкол. : О. М. Маринич (відповід. ред.) та ін.]. – К. : УРЕ, 1989. – Т. 1. – С. 382-384.

128. Костусев О. О. Особливості підприємницького та інституціонального монополізму / О. О. Костусев // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 2. – С. 83-98.

129. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Рональд Коуз. – М. : «Дело ЛТД», 1993. – 192 с.

130. Кравців В. С. Актуальні питання реалізації політики стимулювання розвитку регіонів України в сучасних умовах / В. С. Кравців, Ю. І. Стадницький // Регіональна економіка. – 2005. – № 3. – С. 77-84.

131. Кравців В. С. Гірська політика: міжнародні акти і світовий досвід / В. С. Кравців, Ю. І. Стадницький. – Львів : ІРД НАН України, 2005. – 50 с.

132. Кравців В. С. Екологічна безпека як об'єкт регіональної політики / В. С. Кравців // Регіональна економіка. – 1999. – № 1 – С. 124-135.

133. Кравців В. С. Концептуальні засади реформування адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування в Україні / В. С. Кравців, П. В. Жук // Регіональна економіка. – 2009. – № 4. – С. 7-16.

134. Кравців В. С. Регіональна екологічна політика в Україні (теорія формування, методи реалізації) / Кравців В. С. – Львів : ІРД НАН України, 2007. – 336 с.

135. Кредісов В. А. Роль біхевіоральних чинників у побудові ринкової інституційної системи / В. А. Кредісов // Економіка України. – 2003. – № 12. – С. 46-50.

136. Крючкова П. Снятие административных барьеров в экономике

(умови і можливості глобальної інституціональної трансформації) / П. Крючкова // *Вопросы экономики*. – 2003. – № 11. – С. 65-77.

137. Кузубов М. В. Оцінка структурних зрушень в економіці України та їх оптимізація / М. В. Кузубов, Н. Л. Овандер // *Актуальні проблеми економіки*. – 2010. – № 9. – С. 66-70.

138. Кузьминов Я. И. Курс институциональной экономики: Институты, сети, трансакционные издержки и контракты [Электронный ресурс] / Кузьминов Я. И., Бендукидзе К. А., Юдкевич М. М. – М. : ГУ ВШЭ, 2007. – Режим доступа : <http://econline.edu.ru/>.

139. Кулинич О. І. Теорія статистики / О. І. Кулинич, Р. О. Кулинич– К. : Знання, 2013. – 239 с.

140. Кучабський О. Г. Макрорегіональний рівень у системі територіального управління України / О. Г. Кучабський // *Теорія та практика державного управління*. – 2009. – № 2. – С. 107-115.

141. Кучуков Р. Экономическая политика: институциональный подход / Р. Кучуков, А. Савка // *Экономист*. – 2004. – № 4. – С. 15-24.

142. Лаженцев В. Н. Принципы обоснования, критерии и цели выделения системы интегральных экономических районов / В. Н. Лаженцев // *Районирование в современной экономической, социальной и политической географии: потенциал, теория, методы, практика*. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. – С. 148-151.

143. Легка промисловість Львівської області. Прес-реліз [Електронний ресурс]. – Львів : ГУСЛО, 2011. – Режим доступу : http://www.stat.lviv.ua/ukr/si/press/2011/r100611_86.pdf.

144. Ледяев В. Г. Власть: концептуальный анализ / Ледяев В. Г. – М. : РОССПЭН, 2001. – 384 с.

145. Лепа Р. Н. Модели рефлексивного управления в экономике / Лепа Р. Н. – Донецьк : ІЗП НАН України, 2012. – 380 с.

146. Лепский В. Е. Субъектно-ориентированный подход к инновационному развитию / Лепский В. Е. – М. : Когито-Центр, 2009. – 209 с.

147. Лефевр В. А. Конфликтующие структуры / Лефевр В. А. – М. : Советское радио, 1973. – 158 с.

148. Литвинов В. Д. Латинська мова / В. Д. Литвинов, Л. П. Скорина. – К. : Вища школа., 1990. – 247с.

149. Ложкін Г. В. Економічна психологія / Ложкін Г. В., Спасенніков В. В., Комаровська В. Л. – К. : Професіонал, 2004. – 304 с.

150. Лопатинський Ю. М. Інституціоналізація транзитивної економіки / Ю. М. Лопатинський // *Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая*. – Донецьк : ДонНТУ, 2006. – Вып. 103-1. – С. 229-232.

151. Лубський В. І. Релігієзнавство / В. І. Лубський, В. І. Теремко, М. В. Лубська. – К. : Академвидав, 2002. – 423 с.

152. Луман Н. Власть / Никлас Луман – М. : Праксис, 2001. – 256 с.

153. Луцків О. М. Виробничий потенціал регіону: інноваційний вимір / Луцків О. М. – Львів : ІРД НАН України, 2008. – 242 с.

154. Луцків О. М. Інституційне середовище регіональної структурної

політики / О. М. Луцків, М. В. Максимчук // Регіональна економіка. – 2014. – № 3. – С. 37-47.

155. Луцків О. М. Моделювання структурних змін в економіці регіону / О. М. Луцків, М. В. Максимчук // Регіональна економіка. – 2015. – № 4. – С. 13-26.

156. Луцків О. М. Структурна модернізація промисловості: пріоритети та напрями реалізації / О. М. Луцків // Управління розвитком. – 2011. – № 4. – С. 163-170.

157. Лютенс Ф. Организационное поведение / Фред Лютенс. – М. : Инфра, 1999. – 692 с.

158. Макроекономічне районування України: історичні витоки, сучасність та перспективи / [відп. ред. С. Л. Шульц]. – Львів : ІРД НАН України, 2011. – 268 с.

159. Максимчук М. В. Вчення В.І.Вернадського та парадигмальні засади дослідження процесів регіотворення / М. В. Максимчук // Розвиток продуктивних сил України: від В. І. Вернадського до сьогодення: матеріали Міжнародної наукової конференції, 5 березня 2009 р., м. Київ. – К. : РВПС України НАН України, 2009. – С. 237-239.

160. Максимчук М. В. Горизонтальная и вертикальная структуризация культурно-хозяйственного пространства государства / М. В. Максимчук // Перспективы инновационного развития Республики Беларусь: сб. науч. статей II Межд. науч. конф., Брест, 19-20 мая 2011 г. – Брест : БрГУ, 2011. – С. 35-37.

161. Максимчук М. В. Діяльнісний підхід у регіональних дослідженнях: вступні зауваження / М. В. Максимчук // Clovek v suradniciach multidimenzionalnej spolocnosti. – Presov, 2002. – S.169-177.

162. Максимчук М. В. До проблеми визначення базових складових понятійної системи «ресурс-потенціал» у регіональних дослідженнях / М. В. Максимчук // Кримський економічний вісник. – 2013. – № 3. – С. 131-135.

163. Максимчук М. В. Етимологічний аналіз термінів «район» та «регіон» / М. В. Максимчук // Тези доповідей VII з'їзду Українського географічного товариства. – К. : УГТ, 1995. – С. 413-415.

164. Максимчук М. В. Європейський досвід інституційного забезпечення регіонального розвитку та його адаптація в Україні / М. В. Максимчук // Регіональна економіка. – 2006. – № 4. – С. 213-219.

165. Максимчук М. В. Інституціалізація економічного районування / М. В. Максимчук // Тези міжнародної науково-практичної конференції «Фінансово-бюджетна політика в контексті соціально-економічного розвитку регіонів»: у 3 т., м. Дніпропетровськ, 10-20 березня 2009 р., Т. 2. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2009. – С. 142-143.

166. Максимчук М. В. Інституціалізація районування економічного простору України / М. В. Максимчук // Економічні науки. Серія «Регіональна економіка». Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет ; редкол. : відп. ред. д.е.н., професор Герасимчук З. В. – Луцьк, 2010. – Випуск 7(27). – Ч.4. – С.7-15.

167. Максимчук М. В. Інституційне забезпечення інноваційного

розвитку регіонів: концептуальний аспект / М. В. Максимчук // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ: Вип. III. Економічні науки. – Чернівці : АНТ Лтд, 2004. – С. 8-15.

168. Максимчук М. В. Інституційне забезпечення інтелектуально-інноваційного розвитку регіону: структурні компоненти, європейський досвід та його адаптація до українських умов / М. В. Максимчук // Інтелектуально-інноваційний розвиток регіону в контексті євроінтеграції / [наук. ред. Л. К. Семів]. – Львів : Арал, 2009. – С. 49-70.

169. Максимчук М. В. Інституційне забезпечення соціогуманітарного розвитку регіонів України / М. В. Максимчук // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2006. – № 2. – С.126-135.

170. Максимчук М. В. Інституційне забезпечення управління розвитком регіональних суспільних систем / М. В. Максимчук // Регіональні суспільні системи / [відп. ред. Л. К.Семів]. – Львів : ІРД НАН України, 2007. – С. 446-456.

171. Максимчук М. В. Інституційні зміни у промисловості регіону: проблеми та шляхи вирішення / М. В. Максимчук // Економічний форум. – 2012. – № 1. – С. 150-156.

172. Максимчук М. В. Інституційно-структурні засади розвитку підприємницьких функцій міста Львова / М. В. Максимчук // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Метрополійні функції Західного регіону [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : В. С.Кравців (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип. 2 (100). – С. 139-145.

173. Максимчук М. В. Інституціональні перетворення у Закарпатській області: проблеми та пошуки їх вирішення / М. В. Максимчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Соціально-економічний розвиток регіону: діагностика, стратегія, управління [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : М. І.Долішній (відп. ред.). – Львів, 2006. – Вип. 4 (60). – С.160-169.

174. Максимчук М. В. Інституціональні трансформації регіональних суспільних систем / М. В. Максимчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : М. І.Долішній (відп. ред.). – Львів, 2004. – Вип. 3 (XLVII). – Ч.2. – С.108-118.

175. Максимчук М. В. Концептуальні аспекти взаємодії регіональної економіки та інституціоналізму / Максимчук М. В. // Нова модель регіонального економічного зростання: науково-теоретичні проблеми і механізми реалізації: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 19 вересня 2015 р., м. Вінниця. – Вінниця : ВФЕУ, 2015. – С. 96-99.

176. Максимчук М. В. Концептуальні засади інституційної підтримки впровадження нової моделі районування України / М. В. Максимчук // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Економічний простір України: регіоналізація та інтеграція в умовах суспільних трансформацій [зб. наук. пр.] / НАН України. Інститут регіональних досліджень ; редкол. : Є. І. Бойко (від. ред.). – Львів, 2011. – Вип. 1(87). – С. 162-171.

177. Максимчук М. В. Міжнародні, національні та регіональні

організації місцевого самоврядування: досвід для України / М. В. Максимчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональне управління і місцеве самоврядування. Основи формування регіональної соціально-економічної політики [зб. Наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. М. І. Долішній (відп. ред.) – Львів, 2000. – Вип. XIV. – С. 88-101.

178. Максимчук М. В. Моделі зовнішньоекономічної інтеграції України: структурні передумови, небезпеки та переваги / М. В. Максимчук // Збірник наукових праць Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту. – Кмянець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2013. – С. 195-204.

179. Максимчук М. В. Моделювання інституційної взаємодії державних та регіональних органів влади при модернізації промислового потенціалу регіону / М. В. Максимчук // Економічні науки. Серія «Регіональна економіка». Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет ; редкол. : відп. ред. д.е.н., професор Герасимчук З. В. – Луцьк, 2012 – Випуск 9(35). – Ч.1. – С. 294-303.

180. Максимчук М. В. О перспективах использования деятельностного подхода в региональных исследованиях / М. В. Максимчук // Регионы России в условиях глобализации [сб. науч. тр.] / Пермский филиал института экономики УрО РАН ; редкол. : А. Н. Пыткин (отв. ред.). – Пермь, 2005. – Вип. IV. – Ч.1. – С.245-251.

181. Максимчук М. В. Організаційний механізм управління регіональним розвитком в Болгарії / М. В. Максимчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Механізми реалізації регіональної політики [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. М. І. Долішній (відп. ред.) – Львів, 2003. – Вип. 2 (XL). – Ч. 2. – С.92-97.

182. Максимчук М. В. Особливості модернізації промисловості Львівської області / М. В. Максимчук // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Модернізація економічного розвитку регіону [зб. наук. пр.] / НАН України. Інститут регіональних досліджень ; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2012. – Вип. 4(96). – С. 53-61.

183. Максимчук М. В. Планування і прогнозування соціально-економічного розвитку в умовах трансформаційних перетворень в регіонах України / М. В. Максимчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Програмування і прогнозування соціально-економічного розвитку регіону [зб. наук. пр.] / НАН України. Інститут регіональних досліджень ; редкол. : М. І. Долішній (відп. ред.). – Львів, 2005. – Вип. 4 (LIV). – С. 387-398.

184. Максимчук М. В. Проблеми інституційного забезпечення інтелектуально-інноваційного розвитку регіону / М. В. Максимчук – Львів : ІРД НАН України, 2008. – 61 с.

185. Максимчук М. В. Проблеми методології дослідження інститутів підтримки інтелектуально-інноваційного потенціалу розвитку регіону / М. В. Максимчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Ресурсне забезпечення інтелектуально-інноваційного розвитку регіону [зб. наук. пр.] / НАН України. Інститут регіональних досліджень ; редкол. : Є. І. Бойко (відп.

ред.). – Львів, 2007. – Вип. 3(65). – С. 407-420.

186. Максимчук М. В. Регіональний інституціоналізм: пошуки концептуальних засад / М. В. Максимчук // Регіональна економіка. – 2012. – № 4. – С. 16-22.

187. Максимчук М. В. Регіональний розвиток України в міжнародному контексті / М. В. Максимчук // Регіональна економіка. – 2004. – № 3. – С. 254-260.

188. Максимчук М. В. Регіональний розвиток України: інституційні проблеми і шляхи їх подолання / М. В. Максимчук // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. – Вип. 21. – 2007. – Ужгород : УНУ, 2007. – С. 44-48.

189. Максимчук М. В. Структурні зміни у промисловості регіону / М. В. Максимчук // Науковий вісник Чернівецького національного університету. Економіка [зб. наук. пр.]. – Чернівці: ЧНУ, 2012. – Вип. 623-626. – С. 363-367.

190. Максимчук М. В. Теоретичні засади та базові моделі вибору цілей регіональної структурної політики / М. В. Максимчук // Регіональна економіка. – 2014. – № 4. – С. 31-39.

191. Максимчук М. В. Теоретичні і методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності регіонів країни / М. В. Максимчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Конкурентний потенціал і європейська інтеграція (регіональні аспекти) [зб. наук. пр.]. / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : М. І. Долішній (відп. ред.). – Львів, 2006. – Вип. 1 (57). – С. 273-284.

192. Максимчук М. В. Форми управління регіональним розвитком на українсько-польському прикордонні / М. В. Максимчук // *Zeszyty Naukowe Politechniki Świętokrzyskiej. Nauki Ekonomiczne*. nr. 29. *Ekonomia. Technika. Zarządzanie*. – Kielce : Wydawnictwo Politechniki Świętokrzyskiej, 2001. – S. 231-237.

193. Маркушина Н. Концепция регионального институционализма. На примере Северо-Западного федерального округа / Н. Маркушина, О. Церпицкая // *Обозреватель-Observer*. – 2010. – № 4 – С. 7-14.

194. Матковський С. О. Теорія статистики / С. О. Матковський, О. Р. Марець – К. : Знання, 2010. – 534 с.

195. Мельник В. П. Використання евристичного потенціалу інституційної теорії в пізнанні пострадянської економіки / В. П. Мельник // *Економічна теорія*. – 2007. – № 2 – С.107-117.

196. Мельник М. І. Формування бізнес-середовища України в умовах інституційних трансформацій / Мельник М. І. – Львів : ІРД НАН України, 2012. – 568 с.

197. Мизес Л. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Людвиг фон Мизес. – Челябинск : Социум, 2005. – 878 с.

198. Мікула Н. А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво / Мікула Н. А. – Львів : Арал, 2004. – 395 с.

199. Мокій А. І. Регіонально-секторальна модель зовнішньоекономічної інтеграції: передумови і стратегія реалізації / А. І. Мокій. – Львів : Коопосвіта, 1999. – 346 с.
200. Мортіков В. В. Політична економія контрактів / В. В. Мортіков // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – Донецьк : ДонНТУ, 2005. – Вип. 89-2. – С. 68-72.
201. Московский А. И. Смысл дискуссий о современных изменениях в экономической науке / А. И. Московский // Вопросы экономики. – 2008. – № 1. – С. 131-140.
202. Московський О. І. Інституціональні напрями в сучасній економічній теорії / О. І. Московський // Економічна теорія. – 2004. – № 2. – С. 33-44
203. Моторин Р. М. Статистика для економістів / Р. М. Моторин, Е. Б. Чекотовський – К. : Знання, 2013. – 381 с.
204. Найшуль В. А. Высшая и последняя стадия социализма / В. А. Найшуль // Погружение в трясину : Анатомия застоя. – М. : Прогресс, 1991. – С. 31-62.
205. Найшуль В. А., Другая жизнь [Электронный ресурс] / В. А. Найшуль. – Режим доступа : <http://www.libertarium.ru/naishul>.
206. Національний класифікатор України «Класифікація видів економічної діяльності» (КВЕД). – К. : Центр учбової літератури, ВМГО «Український молодіжний правничий союз», 2011. – 224 с.
207. Неоинституциональная экономическая теория / [Карамова О. В., Касянова А. К., Колодная Г. В. и др.] ; под ред. В. В. Разумова. М. : ФАРФ, 2005. – 338 с.
208. Новый краткий оксфордский словарь английского языка. – Лондон : Brown, 1993 – 1200 с.
209. Норт Д. Інститутції, інституційна зміна та функціонування економіки / Даглас Норт. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
210. Норт Д. Концептуальний підхід к объяснению истории человечества / Д. Норт, Д. Уоллис, Б. Вейнгаст // Эковест. – 2007. – Т.6. – № 1. – С.4-59.
211. Норт Д. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества / Норт Д., Уоллис Д., Вайнгаст Б. – М. : Издательство Института Гайдара, 2011. – 480 с.
212. Норт Д. Система обмеженого доступу в країнах, що розвиваються: новий підхід до проблем розвитку [Електронний ресурс] / [Норт Д., Уоліс Д., Верб С., Вейнгаст Б., переклад Боярчук Д.]. – К. : CASE Україна. – Режим доступу : <http://www.case-ukraine.com.ua/u/db/9be72df434e123ab867320fe7663a237.doc>.
213. Носова О. В. Институциональный анализ и его применение в экономической теории / О. В. Носова // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – Донецк : ДонНТУ, 2005. – Вып. 89-1. – С.40-47.
214. Ноткина Т. А. Погружение в трясину. Анатомия застоя: Сборник / Ноткина Т. А. – М. : Прогресс, – 1991. – 704 с.
215. Нуреев Р. М. Очерки по истории институционализма / Р. М. Нуреев,

Ю. В. Латов. – Ростов-на-Дону : Изд-во «Содействие – XXI век» : Гуманит. перспективы, 2010. – 415 с.

216. Нуреев Р. М. Проблемы модернизации экономики: концепции, цели, средства / Р. М. Нуреев // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – Донецьк : ДонНТУ, 2006. – Вип. 103-1. – С.5-20.

217. Нуреев Р. М. Регионалистика: резервы институционального подхода / Р. М. Нуреев // Terra eonomicus. Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2009. – Т. 7. – № 2. – С. 18-41.

218. Овандер Н. Л. Методика оцінки структурних зрушень в економіці країни за видами економічної діяльності / Н. Л. Овандер // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 1. – С. 178-183.

219. Овсиенко Ю. В. Институциональные изменения: общие принципы и особенности / Ю. В. Овсиенко // Экономика и математические методы. – 2003. – Т. 39. – № 2. – С. 201-209.

220. Ожигина В. В. Развитие региональной интеграции в контексте институциональных моделей эволюции рынка и глобализации / В. В. Ожигина // Научные труды ДонТУ. Серия: экономическая. – 2006. – Вып. 103-2. – С. 191-197.

221. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / Вальтер Ойкен. – М. : Прогресс, 1995. – 496 с.

222. Ойкен В. Основы национальной экономики / Вальтер Ойкен. – М. : Экономика, 1996. – 351 с.

223. Олейник А. Институциональная экономика / А. Н. Олейник. – М. : Вопросы экономики, ИНФРА-М, 2000. – 416 с.

224. Олейник А. Н. «Институциональные ловушки» постприватизационного периода в России / А. Н. Олейник // Вопросы экономики. – 2004. – № 6. – С. 79-95.

225. Олещук Ю. Ф. Властененавистничество / Ю. Ф. Олещук // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 4. – С. 68-74.

226. Олсон М. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп / Мансур Олсон. – М. : ФЭИ, 1995. – 174 с.

227. Олсон М. Рассредоточение власти и общество в переходный период. Лекарства от коррупции, распада и замедления темпов экономического роста / Мансур Олсон // Экономика и математические методы. – 1995. – Т.31. – Вып.4. – С. 53-81.

228. Павліха Н. В. Інституційні зміни / Н. В. Павліха // Волинь в умовах демократичної трансформації (кінець ХХ початок ХХІ століття) / [Бортніков В. І., Коцан Н. Н., Павліха Н. В. та ін.] ; за ред В. І. Бортнікова. – Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2012. – С. 341-379.

229. Павліха Н. В. Управління сталим розвитком просторових систем: теорія, методологія, досвід / Павліха Н. В. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 380 с.

230. Панченко Є. Г. Інноваційні підходи інституційної політики: актуальні завдання для України / Є. Г. Панченко // Економіка України. – 2004. – № 9. – С. 93-94.

231. Пачковський Ю. Ф. Психологія підприємництва / Пачковський Ю. Ф. – Львів : Афіша, 2001. – 276 с.
232. Перелік найважливіших напрямів наукових досліджень та розробок НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.legaltexts.nas.gov.ua/nas/2008/regulations/OpenDocs/080131_23.pdf.
233. Печерський С. Л. Теорія ігор для економістів / С. Л. Печерський, А. А. Беляєва. – С.Пб. : ЕУ, 2001. – 342 с.
234. Писаренко С. М. «Конкурентний регіоналізм» в умовах сучасної метрополізації / С. М. Писаренко // Procesy metropolizacji w regionie Podkarpackim. – Rzeszów-Lwów, 2006. – С. 132-145.
235. Писаренко С. М. Організаційно-економічний механізм реалізації регіональної політики Європейського Союзу / Писаренко С. М. – Львів : ІРД НАН України, 2002. – 80 с.
236. Підгрушний Г. П. Соціально-економічне мікрорайонування території як передумова реалізації регіональної політики України / Г. П. Підгрушний // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика: досвід Європейського Союзу та його адаптація до умов України [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : М. І. Долішній (відп. ред.). – Львів, 2003. – Вип. 5 (XLIII). – Ч. 1. – С.445-449.
237. Подсоленко Е. А. Реструктуризация региональной экономики (Системный подход) / Е. А. Подсоленко – К. : ЦУЛ, 2003. – 424 с.
238. Полтерович В. М. Институциональные ловушки и экономические реформы / В. М. Полтерович // Экономика и математические методы. – 1999. – Т. 35. – Вып. 2. – С. 3-20.
239. Попадинець Н. М. Внутрішній ринок продукції лісової промисловості України: проблеми та напрями розвитку / Попадинець Н. М. – Львів : ІРД НАН України, 2014. – 182 с.
240. Попова В. В. Институциональные изменения в экономической деятельности в Украине / В. В. Попова, В. Е. Попов // Научные труды ДОНТУ. Серия: экономическая. – 2006. – Вып. 103-3. – С. 61-67.
241. Поповкін В. А. Аванпроект економічного районування України / Поповкін В. А., Каметенко А. П., Родинна В. О. – К. : 1994. – 90 с.
242. Поппер К. Логика и рост научного знания / Карл Поппер. – М. : Прогресс, 1983. – 605 с.
243. Постсоветский инситутуционализм / [Архиереев С. И., Дементьев В. В., Нуреев Р. М. и др.] ; под ред. Р. М. Нуреева, В. В. Дементьева. – Донецк : Каштан, 2005. – 490 с.
244. Приходько Т. И. Структурные изменения в экономике Украины: влияние внутренних и внешних факторов, последствия глобального кризиса / Т. И. Приходько // Проблемы прогнозирования. – 2011. – № 5. С. 116-133.
245. Прімишев І. М. Інституційне забезпечення регіонального розвитку в Україні: пошуки моделі співіснування організаційних структур [Електронний ресурс] / І. М. Прімишев // Електронні видання Таврического НУ. Культура народів Причорномор'я. Том 33. – Режим доступу : – <http://www.ccssu.crimea.ua>.

246. Промисловість Львівщини. Статистичний збірник. – Львів : ГУСЛО, 2010. – 184 с.
247. Психологія / [Трофімов Ю. Л., Рибалка В. В., Гончарук П. А. та ін.] ; за ред. Ю. Л. Трофімова. – К. : Либідь, 2000. – 480 с.
248. Райони та міста Львівської області. Статистичний щорічник за 2008 рік. – Львів : ГУСЛО, 2009. – 120 с.
249. Регіональна економіка. Словник-довідник / [Богоград О. Д., Невеселєв О. М., Падалка В. М., Підмогильний М. В.]. – К. : Тираж, 2004. – 348 с.
250. Регіональна політика та механізми її реалізації / [Долішній М. І, Кравців В. С., Шульц С. Л. та ін.] ; за ред. М. І. Долішнього. – К. : Наукова думка, 2003. – 503 с.
251. Регіональна політика: методологія, методи, практика / [Долішній М. І, Злупко С. М., Кравців В. С. та ін.] ; за ред. М. І. Долішнього. – Львів : ДПА-Друк, 2001. – 719 с.
252. Регіональні суспільні системи / [Семів Л. К., Вовканич С. Й., Шульц С. Л. та ін.] ; за ред. Л. К. Семів. – Львів : ІРД НАН України, 2007. – 496 с.
253. Реформа для людини. Збірник матеріалів про шляхи реалізації адміністративно-територіальної реформи в Україні / [упоряд. : В. А. Яцюк, О. Я. Матвійшин, В. П. Новик та ін.]. – К. : Геопринт, 2005. – 170 с.
254. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо реалізації Концепції державної регіональної політики» (№ 437-р від 13 вересня 2001 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>.
255. Розробка, впровадження та моніторинг стратегій місцевого розвитку (методичні рекомендації) / [Пухир С. Т., Шульц С. Л., Максимчук М. В., Сторонянська І. З.]. – Львів : ІРД НАН України, 2005. – 32 с.
256. Романюк С. А. Основні вимоги до моделі інституційного забезпечення сучасної регіональної політики / С. А. Романюк // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2013. – № 1. – С. 45-50.
257. Ротбард М. Власть и рынок: Государство и экономика / Мюррей Ротбард. – Челябинск : Социум, 2003. – 415 с.
258. Савчук В. С. Базисні економічні інститути і напрями аналізу їх парних взаємозв'язків / В. С. Савчук, В. Д. Якубенко // Економічна теорія. – 2005. – № 2. – С. 49-63.
259. Садова У. Я. Соціальна політика в Україні : регіональні дослідження і перспективи розвитку / Садова У. Я. – Львів : ІРД НАН України, 2005. – 408 с.
260. Садова У. Я. Темпологічні засади дослідження регіональної соціальної політики / У. Я. Садова // Регіональна економіка. – 2004. – № 3. – С. 61-71.
261. Саймон Г. Адміністративна поведінка / Герберт Саймон. – К. : АртЕк, 2001. – 446 с.
262. Семів Л. К. Регіональна політика: людський вимір / Семів Л. К. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – 360 с.
263. Скірка Н. Я. Структурні зміни в економіці України та стратегічні

напрями державного регулювання / Н. Я. Скірка // Держава та регіони. – 2012. – № 4. – С. 34-37.

264. Скірка Н. Я. Структурні трансформації в економіці України та оптимізація механізму державного регуляторного впливу / Н. Я. Скірка // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип.18.4. – С. 233-242.

265. Скоробогатов А. С. Лекции и задачи по теории контрактов / Скоробогатов А. С. – С.Пб. : ГУ-ВШЭ, 2006. – 67 с.

266. Скрипник Н. В. Державне регулювання структурних зрушень на рівні регіону / Н. В. Скрипник // Наука й економіка. – 2011 – № 3. – С. 132-140.

267. Словарь современного английского языка : Т. 2. – М. : Язык, 1992. – 1929 с.

268. Словник іншомовних слів / [уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.

269. Словник української мови. – К. : Наукова думка, 1980. – 700 с.

270. Соціально-економічне районування України / [Долішній М. І., Паламарчук М. М., Паламарчук О. М., Шевчук Л. Т.]. – Львів : ІРД НАН України, 1997. – 50 с.

271. Статистика / [Головач А. В., Єріна О. В., Козирев О. В. та ін.] ; за ред. А. В. Головача. – К. : Вища школа, 1993. – 623 с.

272. Стеченко Д. М. Інноваційні форми регіонального розвитку / Стеченко Д. М. – К. : Вища школа, 2002. – 254 с.

273. Стеченко Д. М. Управління регіональним розвитком / Стеченко Д. М. – К. : Вища школа, 2000. – 223 с.

274. Столбов Г. Ф. Институциональная экономика / Столбов Г. Ф., Версоцкий Р. Р., Ушивый М. П. – С.Пб. : СЗАГС, 2005. – 88 с.

275. Сторонянська І. З. Міжнародне міжрегіональне співробітництво : На прикладі Західного регіону України / Сторонянська І. З. – Львів : ІРД НАН України, 2002. – 210 с.

276. Сторонянська І. З. Міжрегіональна інтеграція в Україні / І. З. Сторонянська, С. Л. Шульц. – Львів : Арал, 2007. – 292 с.

277. Сторонянська І. З. Міжрегіональні інтеграційні процеси в Україні : тенденції та перспективи розвитку / Сторонянська І. З. – Львів : ІРД НАН України, 2009. – 392 с.

278. Сторонянська І. З. Регіональний розвиток України : проблеми інтеграції і конвергенції / Сторонянська І. З. – Львів : ІРД НАН України, 2010. – 324 с.

279. Сторонянська І. З. Регіони України : пошук моделі конвергентного розвитку / Сторонянська І. З. – Львів : Арал, 2008. – 144 с.

280. Структурно-інституціональні трансформації та економічна безпека держави / [за заг. ред. О. С. Власюка, А. І. Мокія]. – Львів : Апріорі, 2012. – 836 с.

281. Суименко Е. И. Номо есопомісус современной Украины. Поведенческий аспект / Е. И. Суименко, Т. О. Ефременко. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2004. – 244 с.

282. Сучасний словник іншомовних слів / [уклад. : О. І. Скопенко, Т. В.

Цимаблюк]. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.

283. Тарасевич В. М. Інституціональна теорія: методологічні пошуки і гіпотези / Тарасевич В. М. // Економічна теорія. – 2004. – № 2. – С.45-56.

284. Тарасевич В. М. Інституційна еволюція / В. М. Тарасевич // Економічна теорія. – 2010. – № 4. – С. 15-23.

285. Тарасевич В. М. Інституційна еволюція: від інстинктів до протоінститутів / В. М. Тарасевич // Економічна теорія. – 2005. – № 1. – С. 51-66.

286. Тарасевич В. М. Інституційна еволюція: від протоінститутів – до інститутів / В. М. Тарасевич // Економічна теорія. – 2005. – № 2. – С. 64-79.

287. Тарасевич В. М. Постнеклассический вызов фундаментальной экономической науке / Тарасевич В. М. // Вопросы экономики. – 2004. – № 4. – С. 107-117.

288. Татт Б. Регіональний економічний розвиток / Татт Б., Грей Пат, Крайник О. П. – Львів : Ліга-Прес, 2003. – 280 с.

289. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні. Наукова доповідь / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» ; наук. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2015. – 204 с.

290. Технологічна модернізація промисловості України / [Федулова Л. І., Шовкун І. А., Захарін С. В. та ін.] ; за ред. Л. І. Федулової. – К. : ДУ «ІЕП НАН України», 2008. – 472 с.

291. Ткач А. А. Інституціональні основи ринкової інфраструктури / Ткач А. А. – К. : Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2005. – 295 с.

292. Ткачук А. Ф. Про проект Закону України «Про основи державної регіональної політики», підготовлений Міністерством регіонального розвитку та будівництва України від 17 липня 2010 року. Аналітична записка [Електронний ресурс] / А. Ф. Ткачук. – Режим доступу : <http://www.csi.org.ua/www/?p=1336>.

293. Трансформація моделі економіки України. Ідеологія, протиріччя, перспективи / [Геєць В. М., Кваснюк Б. Є., Зверяков М. І. та ін.] ; за ред. В. М. Геєця. – К. : Логос, 1999. – 497 с.

294. Туган-Барановський М. І. Основи політичної економії / Туган-Барановський М. І. – Львів : Видавничей центр ЛНУ ім.І.Франка, 2003. – 628 с.

295. Уильямсон О. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, «отношенческая контрактация» / Оливер Уильямсон. – С.Пб. : Лениздат, 1996. – 328 с.

296. Указ Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» (№ 341/2001 від 25 травня 2001 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>.

297. Управление процессами территориального и хозяйственного развития / [под. ред. А. Н. Шведова]. – М. : МГУ, 2001. – 272 с.

298. Управління трудовим потенціалом / [Васильченко В. С., Гриненко А. М., Грішнова О. А., Керб Л. П.] – К. : КНЕУ, 2005. – 392 с.

299. Ущатовський Ю. В. Витоки, особливості еволюції, структура

досліджень та перспективи українського інституціоналізму / Ю. В. Ущатовський // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – Донецк : ДонНТУ, 2006. – Вып. 103-4. – С.72-79.

300. Уэрта де Сото Хесус. Социализм, экономический расчет и предпринимательская функция / Уэрта де Сото Хесус. – М., Челябинск : ИРИСЭН, Социум, 2008. – 488 с.

301. Фащевський М. І. Теорія і практика економічного районування України та шляхи його удосконалення / Фащевський М. І. – К. : РВПС України НАН України, 2007. – 52 с.

302. Фролов Д. П. Институциональный подход в теории и практике региональной экономики / Д. П. Фролов // Региональная экономика: теория и практика. – 2008. – № 25. – С. 19-24.

303. Фролов Д. П. Проблема спецификации предмета региональной экономики / Д. П. Фролов, В. С. Трубина // Региональная экономика: теория и практика. – 2011. – № 5. – С. 2-11.

304. Функції та геоінформаційне забезпечення інтелектуальних транспортних систем / Ю. О. Карпінський, А. А. Ляшенко, О. Г. Кібець [та ін.] // Вісник геодезії та картографії – 2004. – № 3. – С. 71-79.

305. Хайек Ф. Индивидуализм и экономический порядок / Фридрих Хайек. – М. : Изограф, 2001. – 256 с.

306. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность: ошибки социализма / Фридрих Хайек. – М. : Новости, 1992. – 302 с.

307. Халипов В. Ф. Кратология как система наук о власти / Халипов В. Ф. – М. : Республика, 1999. – 303 с.

308. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Джеффри Ходжсон. – М. : Дело, 2003. – 464 с.

309. Чернецький Ю. Сучасний соціологічний інституціоналізм і «нова економічна соціологія» як напрям дослідження проблем економіки / Ю. Чернецький // Економіка України. – 2004. – № 5. – С. 62-68.

310. Шаблій О. І. Математичні методи в соціально-економічній географії / Шаблій О. І. – Львів : Світ, 1994. – 304 с.

311. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / Шаблій О. І. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 744 с.

312. Шаститко А. Е. Механизм обеспечения соблюдения правил (экономический анализ) / А. Е. Шаститко // Вопросы экономики. – 2002. – № 1. – С. 32-49.

313. Шаститко А. Е. Неинституциональная экономическая теория / Шаститко А. Е. – М. : Экономический факультет, ТЕИС, 1998. – 424 с.

314. Шаститко А. Е. Новая институциональная экономическая теория / Шаститко А. Е. – М. : Тенс, 2002. – 290 с.

315. Шаститко А. Е. Предметно-методологические особенности новой институциональной теории / А. Е. Шаститко // Вопросы экономики. – 2003. – № 1. – С. 24-41.

316. Шевчук Л. Т. Медико-соціальні аспекти використання трудового

потенціалу: регіональний аналіз та прогноз / Шевчук Л. Т. – Львів : ІРД НАН України, 2003. – 486 с.

317. Шевчук Л. Т. Соціальна географія / Шевчук Л. Т. – К. : Знання, 2007. – 349 с.

318. Шульц С. Л. Інвестиційні процеси в регіонах України: проблеми структурної асиметрії / С. Л. Шульц, М. В. Максимчук // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»: Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет ; редкол. : відп. ред. д.е.н., професор Герасимчук З. В. – Луцьк, 2014. – Вип. 11(41). – Ч.1. – С. 313-322.

319. Шульц С. Л. Економічний простір України : формування, структурування та управління / Шульц С. Л. – Львів : ІРД НАН України, 2010. – 390 с.

320. Шульц С. Л. Інноваційний вектор євроінтеграції України: проблеми та перспективи / С. Л. Шульц, О. М. Луцків // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 3. – С. 157-165.

321. Шульц С. Л. Концепція управління розвитком економічного простору регіонів України / С. Л. Шульц // Економічні науки. Серія регіональна економіка. Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет ; редкол. : відп. ред. д.е.н., професор Герасимчук З. В. – Луцьк, 2012. – Вип. 9(35). – Ч. 2. – С.335-343.

322. Шульц С. Л. Методичні аспекти моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів / С. Л. Шульц // Моделювання регіональної економіки [зб. наук. праць]. – Івано-Франківськ : Плай, 2015. – № 2(25) – С .57-69.

323. Шульц С. Л. Нова модель районування економічного простору України / С. Л. Шульц, М. В. Максимчук // Економіст. – 2011. – № 5. – С. 9-12.

324. Шульц С. Л. Особливості регулювання структурної асиметрії в економіці регіонів / С. Л. Шульц // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Модернізація економічного розвитку регіону: [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : В.С.Кравців (відп. ред.). – Львів, 2012. – Вип. 4(96). – С. 26-34.

325. Шульц С. Л. Регіональна політика в Україні: еволюційні засади та стратегічні перспективи / С. Л. Шульц // Регіональна економіка. – 2014. – № 3. – С. 26-36.

326. Шульц С. Л. Регіональна соціально-економічна асиметрія: сутнісні ознаки та чинники / С. Л. Шульц, І. З. Сторонянська // Економічний форум. – № 1. – 2013. – С. 161-169.

327. Шульц С. Л. Територіальна конкуренція як чинник територіально-господарського розвитку регіональних суспільних систем / С. Л. Шульц // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Стратегії розвитку регіонів: методологія розробки, механізми реалізації [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : Є. І. Бойко (відп. ред.). – Львів, 2008. – Вип. 2 (70). – С. 62-75.

328. Шульц С. Л. Ціновий чинник інтегрованості економічного простору України / С. Л. Шульц // Регіональна економіка. – 2008. – №2. – С. 12-24.

329. Щеглюк С. Д. Формування нових видів економічної діяльності в умовах трансформаційної економіки / С. Д. Щеглюк. – Львів : ІРД НАН України, 2008. – 194 с.
330. Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты / Трауинн Эггертссон. – М. : Дело. – 408 с.
331. Юдкевич М. М. Институциональная экономика [Електронний ресурс] / Юдкевич М. М. – М. : ГУ ВШЭ, 2005. – Режим доступа : <http://new.hse.ru/sites/nie/12/Forms/AllItems.aspx>.
332. Юхименко П. І. Історія економічних учень / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К. : Знання-Прес, 2005. – 583 с.
333. Ющак Ж. М. Вплив теорії трансакційних витрат на виникнення нових об'єктів обліку / Ж. М. Ющак // Вісник Житомирського державного технічного університету. Серія: Економічні науки. – 2010. – № 1. – С. 147-149.
334. Якобсон Л. И. Экономика общественного сектора / Л. И. Якобсон – М. : Аспект Пресс, 1996. – 319 с.
335. Яременко О. Л. Історичний зміст економічної науки / О. Л. Яременко // Економічна теорія. – 2004. – № 2. – С. 25-32.
336. Acemoglu D. Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth / D. Acemoglu, S. Johnson, J. Robinson // Handbook of Economic Growth. – 2005. – Vol. 1. – P. 385–472.
337. Alchian A. Some Economics of Property Rights / A. Alchian // Economic Forces at Work. – Indianapolis : Liberty Press, 1977. – P. 234-247.
338. Alchian A. The Property Right Paradigm / A. Alchian, H. Demsetz // The Journal of Economic History. – 1973. – Vol. 33. – № 1. – P. 16-27.
339. Commons J. Institutional Economics / J. Commons // American Economic Review. – Vol. 21. – P. 648–657.
340. Commons J. R. Economics of Collective Action / J. R. Commons. – N.Y., 1990. – 489 p.
341. Demsetz H. The Firm in Economic Theory: A Quiet Revolution / H. Demsetz // American Economic Review. – 1997. – Vol. 87. – № 2. – P. 426-429.
342. Eggertson T. Neoinstitutional Economics / T. Eggertson // The New Palgrave Dictionary of Economics and the Law. – Macmillan, 1998. – Vol. 2. – P. 665-670.
343. Ellickson R. The Aim of Order without Law / R. Ellickson // Journal of Institutional and Theoretical Economics. – 1994. – Vol. 150. – P. 97-100.
344. Flaudi A. Planning by minimum consensus: Austrian “Cooperative Federalism” as a model for Europe? / A. Flaudi // European Planning Studies. – 1998. – P. 485-504.
345. Flaudi A. Planning Theory / Flaudi A. – Oxford, Pergamon Press, 1973. – 238 p.
346. Greif A. Historical and Comparative Institutional Analysis / A. Greif // American Economic Review. – 1998. – Vol. 88. – № 2. – P. 234-247.
347. Greif A. Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade / Greif Avner. – New York : Cambridge University Press, 2006. – 526 p.

348. Harvie C. The Rise of Regional Europe. Historical Connections / Harvie Christopher. – London-New York, 1994. – 92 p.
349. Hodgson G. The Hidden Persuaders: Institutions and Individuals in Economic Theory / G. Hodgson // Cambridge Journal of Economics. – 2003. – P. 159-175.
350. Hodgson G. What is the essence of institutional economics? / G. Hodgson // Journal of Economic Issues. – 2000. – Vol. 34. – № 2. – P. 432-449.
351. Hooghe L. Cohesion Policy and European Integration: Building Multi-Level Governance / Hooghe Liesbet. – Oxford, 1996. – 458 p.
352. Jensen M. Theory of the Firm: Managerial Behaviour, Agency Costs and Ownership Structure / M. Jensen, W. Mecking // Journal of Financial Economics. – 1973. – № 3. – P. 305-360.
353. Johansson, B. Regional Policies and Comparative Advantage / Johansson B., Karlson Ch., Stough R. – Northampton : Edward Edgar Publishing, Inc., 2002. – 457 p.
354. Maksimcuk M. V. Rozvoj podnikatel'skeji cinnosti v prigranicnych regionoch Ukrajiny (na priklyade Volinskej oblasti) / M. V. Maksimcuk, J. J. Pusak // Clovek v suradniciach multidimenzialnej spolocnosti II. – Presov : ManaCon, 2001. – S. 221-228.
355. Maksymchuk M. Institutional Problems of Entrepreneurship Activity Development in a Region / M. Maksymchuk // Determinants and Sources of Development of Enterprises in the Region. – Rzeszow : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013. – P. 37-45.
356. Maksymchuk M. Institutional Sources of the Left Industrialization of the Ukrainian Industry and its Impact on the Economic Security of the State / M. Maksymchuk, W. Jelejko, J. Puszak // Studia i Materiały “Miscellanea Oeconomicae” Instytutu zarządzania Uniwersytetu humanistyczno-przyrodniczego Jana Kochanowskiego. – Rok 15. – 2011. – № 2. – S. 257-265.
357. McGuire M. The Economics of Autocracy and Majority Rule: The Invisible Hand and the Use of Force / M. McGuire, M. Olson // Journal of Economic Literature. – 1996. – Vol. 34. – № 1. – P. 72-96.
358. McGuire M. The Economics of Autocracy and Majority Rule: The Invisible Hand and the Rule of Force / M. McGuire, M. Olson // Journal of Economic Literature. – 1996. – Vol. 34. – P. 72-96.
359. Nee V. Norms and Networks in Economic and Organizational Performance / V. Nee // American Economic Review. – Vol. 88. – № 1. – P. 256-267.
360. North D. Government and the Cost of Exchange in History / D. North // The Journal of Economic History. – 1984. – Vol. 44. – № 2. – P. 255-264.
361. North D. Transaction costs, institutions and Economic Performance / North D. – San Francisco : CA, ICEG Ocassional papers, – 1992. – 306 p.
362. Posner R. Social Norms and the Law: an Economic Approach / R. Posner // The American Economic Review. – 1997. – Vol. 87. – P. 365-369.
363. Posner R., Rasmusen E. Creating and Enforcing Norms, with Special Reference to Sanctions / R. Posner, E. Rasmusen // International Review of Law and

Economics. – 1999. – Vol. 19. – P. 369-382.

364. Reating M. The Political Economy of Regionalism / M. Reating, J. Loughlin. – London : Frank Cass, 1997. – 245 p.

365. Roland G. The Political Economy of Transition / G. Roland // Journal of Economic Perspectives. – 2002. – Vol. 16. – № 1. – P. 29-50.

366. Salet W. The Revival of Strategic Spatial Planning / Salet W., Faludi A. (eds.). – Amsterdam : Royal Netherlands Academy of Art and Science, 2000. – 323 p.

367. Simon H. Organizations and Markets / Herbert Simon // Journal of Economic Perspectives. – 1991. – Vol. 5. – № 2. – P. 25-44.

368. Stanfield J. The Scope, Method, and Significance of Original Institutional Economics / J. Stanfield // Journal of Economic Issues. – 1999. – Vol. 33. – Issue 2. – P.123-138.

369. Svejnar J. Transition Economies: Performance and Challenges / J. Svejnar // Journal of Economic Perspectives. – 2002. – Vol. 16. – № 1. – P. 3-28.

370. The economics of Property Rights / [ed. by E. Furudoth, S. Pejovich]. – Cambridge, 1974. – 467 p.

371. The European Union and the regions / [edited by M.Keating, B.Jones]. – Oxford : Clarendon Press, 1995. – 306 p.

372. Yevdokymenko V. The proportions and rates of economic activities as a factor of gross value added maximization in transition economy / Vyklyuk Y., Yevdokymenko V., Yaskal I. // Scientific Annals of Economics and Business. – 2016. – Vol. 63, Issue 1. – P. 47-64.

373. Young P. The Economics of Convention / P. Young // Journal of Economic Perspectives. – 1996. – Vol. 10. – P. 105-122.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Наявність термінів, похідних від «інститут» та «інституція» у словниках

Джерело	Інститут	Інститутка	Інститутний	Інститутський	Інституціалізація	Інституціалізований	Інституціалізуватися	Інституційний	Інституціалізація	Інституціоналізм	Інституціоналізований	Інституціоналізувати	Інституціоналізуватися	Інституціональний	Інституціональність	інституція	Інституції
Український орфографічний словник / [за ред. В. Г. Складенка]. – К. : Довіра, 2008. – С. 321.	+	+		+	+	+	+	+								+	
Український орфографічний словник / [за ред. В. М. Русанівського]. – К. : Довіра, 2006. – С. 314.	+	+		+	+	+	+	+								+	
Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики [Бусел В.Т., Василега-Дерибас М.Д., Дмитрієв О.В. та ін.] ; уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2008. – С.264.	+	+		+					+			+		+		+	
Івченко А. Новий орфографічний словник української мови / А. Івченко. – Тернопіль : Богдан, 2007. – С. 256.	+			+				+	+							+	
Загоруйок О. Я. Великий орфографічний словник української мови / О. Я. Загоруйко. – Х. : Торсінг плюс, 2010. – С. 251-252.	+			+				+								+	
Бибик С. П. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / С. П. Бибик, Г. М. Сютя ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Х. : Фоліо, 2012. – С. 253.	+			+				+	+	+	+	+		+		+	
Новий словник іншомовних слів : близько 40000 сл. і словосполучень / [Шевченко Л. І, Ніка О. І., Хомяк О. І., Демянюк А. А.] ; за ред. Л. І.Шевченко. – К. : АРІЙ, 2008. – С. 264.	+								+	+		+		+			+
Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. О.Єрошенко]. – Донець : Глорія Трейд, 2012. – С. 364.	+	+		+				+	+	+				+		+	

Джерело	Інститут	Інститутка	Інститутний	Інститутський	Інституціалізація	Інституціалізований	Інституціалізуватися	Інституційний	Інституціоналізація	Інституціоналізм	Інституціоналізований	Інституціоналізувати	Інституціоналізуватися	Інституціональний	Інституціональність	інституція	Інституції
Дорошенко Т. С. Великий комплексний словник української мови Т. С. Дорошенко. – Х. : Торсінг плюс, 2009. – С. 235.	+	+	+					+									+
Куньч З. Й. Універсальний словник української мови / З. Й. Куньч. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. – С. 325.	+			+													
Словник української мови / [відп. ред. В. В. Жайворонк]. – К. : Просвіта, 2012. – С. 404.	+	+						+	+		+	+		+	+	+	
Основи економічної теорії у структурно-логічних схемах. Навчальний посібник / [за заг. ред. Л. С. Шевченко]. – Х. : Право, 2013. – С. 24.									+								

* Джерело: складено автором.

Таблиця А.2

Похідні прикметникові форми від терміна «інституція» та «інститут» та однокореневих із ними слів

інституція	інституціальний	інституційний	інституціональний	институция	институциальный	институционный	институциональный
конституція	конституціальний	конституційний	конституціональний	конституция	конституциальный	конституционный	конституциональный
реституція	реституціальний	реституційний	реституціональний	реституция	реституциальный	реституционный	реституциональный
субституція	субституціальний	субституційний	субституціональний	субституция	субституциальный	субституционный	субституциональный
інститут	інститутний	інституційний	інституціональний	институт	институтный	институционный	институциональный
конститут	конститутний	конституційний	конституціональний	конститут	конститутный	конституционный	конституциональный
реститут	реститутний	реституційний	реституціональний	реститут	реститутный	реституционный	реституциональный
субститут	субститутний	субституційний	субституціональний	субститут	субститутный	субституционный	субституциональный

* Джерело: складено автором.

Додаток Б

Таблиця Б.1

Символічні пропорції потенціалу

Відносні показники пропорційності потенціалу		Назва
середні	граничні	
К/Д	$\Delta K/\Delta D$	Капіталоозброєність (капіталомісткість, капіталоємність) діяльності
Д/К	$\Delta D/\Delta K$	* Діємісткість, дієємність капіталу (подібно як трудомісткість, або трудоємність)
Р/Д	$\Delta R/\Delta D$	Ресурсоозброєність (ресурсомісткість) діяльності
Д/Р	$\Delta D/\Delta R$	* Діємісткість, дієємність ресурсу (подібно як трудомісткість, або трудоємність)
З/Д	$\Delta Z/\Delta D$	Резервоозброєність (*ощадливість) діяльності
Д/З	$\Delta D/\Delta Z$	* Діємісткість, дієємність запасу (подібно як трудомісткість, або трудоємність)
П/Д	$\Delta P/\Delta D$	Продуктивність (пряма ефективність) діяльності; ефективність по відношенню до використання діяльності; ефективність діяльності, *дієвіддача
Д/П	$\Delta D/\Delta P$	* Діємісткість, дієємність продукту (подібно як трудомісткість, або трудоємність)
П/Р	$\Delta P/\Delta R$	Технічна ефективність, ресурсовіддача
Р/П	$\Delta R/\Delta P$	Ресурсомісткість (ресурсоємність) продукту
К/З	$\Delta K/\Delta Z$	*Капіталомісткість (капіталоємність) запасу
З/К	$\Delta Z/\Delta K$	*Капіталовіддача запасу, або запасомісткість (запасоємність) капіталу
К/Р	$\Delta K/\Delta R$	*Капіталомісткість (капіталоємність) ресурсу, або ресурсовіддача капіталу
Р/К	$\Delta R/\Delta K$	*Ресурсоємність (ресурсомісткість) капіталу
З/Р	$\Delta Z/\Delta R$	*Запасоємність ресурсу (ощадливість), або ресурсовіддача запасу
Р/З	$\Delta R/\Delta Z$	*Ресурсоємність запасу, або запасовіддача ресурсу
П/К	$\Delta P/\Delta K$	Фондовіддача (капіталовіддача) діяльності (непряма ефективність); ефективність змін використання капіталу; ефективність по відношенню до використання капіталу; ефективність капіталу
К/П	$\Delta K/\Delta P$	Фондомісткість (фондоємність), продукту, капіталомісткість (капіталоємність) продукту
П/З	$\Delta P/\Delta Z$	*Ощадлива ефективність, запасовіддача
З/П	$\Delta Z/\Delta P$	*Продуктовіддача запасу
П/(Р+Д+К)	$\Delta P/(\Delta R+\Delta D+\Delta K)$	Сумарна ефективність (інтегральна ефективність); ефективність на макроекономічному рівні
(П-К)/(Р+Д+К)	$(\Delta P-\Delta K)/(\Delta R+\Delta D+\Delta K)$	Рентабельність діяльності

* Джерело: складено автором на основі джерел⁵⁰³.

Примітки: 1. У таблиці Б.1 наведені всі можливі варіанти відношень, ті з них, які є «екзотичними» для практики економічного аналізу, позначені зірочкою.

2. Скорочення в таблиці означають: р – ресурс, д – діяльність, к – капітал, п – продукт, з – запас (резерв).

⁵⁰³ Базилевич В. Д. Макроекономіка / Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. ; за ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2008. – 733 с. ; Бодров В. Г. Державне регулювання економіки / Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.; Статистика / [Головач А. В., Єріна О. В., Козирев О. В. та ін.] ; за ред. А. В. Головача. – К. : Вища школа, 1993. – 623 с.

Додаток В

Таблиця В.1

Регіонально-галузева структура малого підприємництва за показником реалізованої продукції, 2014 р., %

Регіони	Усього	Види економічної діяльності														
		сільське, лісове та рибне господарство	промисловість	будівництво	оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	тимчасове розміщування й організація харчування	інформація та телекомунікації	фінансова та страхова діяльність	операції з нерухомим майном	професійна, наукова та технічна діяльність	діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	освіта	охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	надання інших видів послуг
Вінницька	100,0	22,4	34,2	2,7	33,1	3,2	0,1	1,2	0,0	0,2	0,3	1,6	0,1	0,5	0,1	0,2
Волинська	100,0	10,8	33,2	2,5	45,4	2,2	0,2	0,1	0,0	5,0	0,2	0,3	0,1	0,0	0,0	0,0
Дніпропетровська	100,0	8,8	14,6	6,2	55,8	3,6	0,4	1,6	0,6	3,9	2,4	1,5	0,1	0,3	0,1	0,2
Донецька	100,0	7,9	12,3	6,9	56,5	4,6	0,2	1,2	1,6	4,0	1,5	2,7	0,1	0,2	0,0	0,1
Житомирська	100,0	19,0	17,3	4,9	45,2	3,7	0,4	2,5	0,2	2,9	1,5	1,2	0,2	0,6	0,2	0,2
Закарпатська	100,0	4,7	13,6	5,7	56,8	7,5	1,7	1,8	1,3	2,8	1,5	1,5	0,2	0,5	0,1	0,3
Запорізька	100,0	14,6	18,0	4,9	49,6	3,2	0,8	1,8	0,9	2,9	1,4	1,0	0,1	0,6	0,2	0,1
Івано-Франківська	100,0	12,6	20,9	12,1	40,8	3,3	0,8	1,2	2,3	2,1	2,0	0,9	0,2	0,5	0,1	0,2
Київська	100,0	9,7	13,7	7,8	52,6	4,0	0,6	1,2	0,4	5,1	2,7	1,8	0,1	0,2	0,1	0,1
Кіровоградська	100,0	34,5	8,5	5,3	44,0	3,1	0,3	1,1	0,1	1,3	0,5	1,0	0,0	0,1	0,1	0,0
Луганська	100,0	28,0	10,5	3,1	48,7	2,8	0,3	1,1	0,7	0,9	1,8	1,4	0,0	0,4	0,2	0,2
Львівська	100,0	5,1	14,5	8,9	53,2	4,5	1,1	3,4	0,6	3,9	2,3	1,7	0,1	0,4	0,1	0,3
Миколаївська	100,0	26,2	9,5	6,2	44,3	5,4	0,5	2,0	0,5	2,0	1,4	1,1	0,1	0,5	0,1	0,2
Одеська	100,0	10,9	8,5	8,9	48,2	9,1	0,9	1,4	0,5	6,4	2,0	1,9	0,1	0,4	0,4	0,3
Полтавська	100,0	15,2	13,0	6,8	51,0	5,0	0,6	0,8	0,3	3,6	1,4	1,6	0,1	0,1	0,2	0,2
Рівненська	100,0	9,9	16,8	9,1	50,3	5,8	0,8	0,8	0,1	3,5	1,0	1,1	0,1	0,1	0,3	0,3
Сумська	100,0	25,1	13,8	5,6	41,4	3,8	0,6	1,1	0,2	3,4	2,0	2,3	0,1	0,3	0,1	0,1
Тернопільська	100,0	30,5	15,5	4,1	34,2	7,3	0,3	1,3	0,4	3,2	1,1	1,5	0,1	0,3	0,1	0,2
Харківська	100,0	10,4	18,8	4,5	48,5	2,4	0,5	3,6	1,6	4,8	3,0	1,2	0,1	0,3	0,1	0,3
Херсонська	100,0	21,1	8,8	4,0	51,0	5,3	0,7	1,2	0,4	2,8	2,2	1,6	0,1	0,3	0,1	0,3
Хмельницька	100,0	21,2	13,6	8,0	43,5	4,8	0,4	1,5	0,3	3,9	1,1	1,4	0,1	0,1	0,0	0,1
Черкаська	100,0	20,8	12,8	5,5	49,5	3,6	0,4	0,9	0,3	3,1	1,4	1,1	0,2	0,2	0,1	0,1
Чернівецька	100,0	14,0	17,8	5,3	46,8	4,5	1,0	1,6	0,6	3,3	1,4	2,9	0,2	0,2	0,1	0,2
Чернігівська	100,0	24,8	11,0	5,0	43,5	6,9	0,8	1,3	0,3	3,1	1,2	1,5	0,1	0,3	0,1	0,1
м.Київ	100,0	0,6	8,1	7,3	56,3	3,2	0,7	4,7	2,2	5,6	7,6	2,7	0,2	0,3	0,3	0,2
Україна	100,0	9,4	11,7	6,8	52,2	4,1	0,6	2,7	1,2	4,5	3,9	1,9	0,1	0,3	0,2	0,2

* Джерело: подано за даними⁵⁰⁴.

⁵⁰⁴ Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Таблиця В.2

Аналіз структурних зрушень в обсягах реалізованої продукції промисловості областей Карпатського регіону за 2005-2013 рр.

№ п/п	Україна, Карпатський регіон, області	Обсяги реалізованої промислової продукції, %		Лінійні характеристики структурних зрушень		Коефіцієнти на основі абсолютних приростів часток Δd		Квадратичні характеристики структурних зрушень		Відносний квадратичний коефіцієнт σ_{kd} , %
		2005	2013	абсолютні $(\Delta d_j = d_{j1} - d_{j0})$	відносні $(K_{dj} = d_{j1}/d_{j0})$	лінійний l_d , %	квадратичний σ_d , %	абсолютні $(dj1-dj0)^2$	відносні $(d_{j1}-d_{j0})^2/d_{j0}$	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	УКРАЇНА									
C	Добувна промисловість	8,3	10,0	1,7	1,205	4,8	5,32	2,89	0,348	1,713
D	Переробна промисловість	75,8	68,6	-7,2	0,905			51,84	0,684	
E	Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	15,9	21,4	5,5	1,346			30,25	1,903	
C+D+E	Разом	100,0	100,0	0,0	1,000			84,98	2,935	
	Карпатський ГКР									
C	Добувна промисловість	4,8	4,5	-0,3	0,936	2,9	3,49	0,10	0,020	1,113
D	Переробна промисловість	75,5	71,4	-4,1	0,946			16,92	0,224	
E	Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	19,7	24,1	4,4	1,225			19,57	0,994	
C+D+E	Разом	100,0	100,0	0,0	1,000			36,58	1,238	
	Львівська обл.									
C	Добувна промисловість	5,2	4,7	-0,5	0,904	3,1	3,65	0,25	0,048	1,346
D	Переробна промисловість	80,5	76,3	-4,2	0,948			17,64	0,219	
E	Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	14,3	19,0	4,7	1,329			22,09	1,545	
C+D+E	Разом	100,0	100,0	0,0	1,000			39,98	1,812	
	Закарпатська обл.									
C	Добувна промисловість	1,6	1,4	-0,2	0,875	0,9	2,05	0,04	0,025	0,775
D	Переробна промисловість	85,1	82,7	-2,4	0,972			5,76	0,068	
E	Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	13,3	15,9	2,6	1,195			6,76	0,508	
C+D+E	Разом	100,0	100,0	0,0	1,000			12,56	0,601	
	Івано-Франківська обл.									
C	Добувна промисловість	6,2	6,5	0,3	1,048	1,7	3,88	0,09	0,015	1,037
D	Переробна промисловість	62,5	57,6	-4,9	0,922			24,01	0,384	
E	Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	31,3	35,9	4,6	1,147			21,16	0,676	
C+D+E	Разом	100,0	100,0	0,0	1,000			45,26	1,075	
	Чернівецька обл.									
C	Добувна промисловість	1,4	1,1	-0,3	0,786	4,3	10,41	0,09	0,064	3,309
D	Переробна промисловість	79,9	67,3	-12,6	0,842			158,76	1,987	
E	Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	18,7	31,6	12,9	1,690			166,41	8,899	
C+D+E	Разом	100,0	100,0	0,0	1,000			325,26	10,950	

* Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних⁵⁰⁵.⁵⁰⁵ Промисловість України у 2007-2010 роках. Статистичний збірник. – К. : ДССУ. – С. 27-39.

Коефіцієнти структурних зрушень у промисловості Карпатського регіону за 2005-2013 рр.

Україна, Карпатський регіон, області	Обсяги реалізованої промислової продукції		Середньорічна кількість найманих працівників		Вартість основних засобів		Інвестиції в основний капітал		Фонд оплати праці штатних працівників		Надходження прямих іноземних інвестицій	
	Лінійний коефіцієнт на основі абсолютних приростів часток, I_{ϕ} %	Відносний квадратичний коефіцієнт $\sigma_{K\phi}$ %	Лінійний коефіцієнт на основі абсолютних приростів часток, I_{ϕ} %	Відносний квадратичний коефіцієнт $\sigma_{K\phi}$ %	Лінійний коефіцієнт на основі абсолютних приростів часток, I_{ϕ} %	Відносний квадратичний коефіцієнт $\sigma_{K\phi}$ %	Лінійний коефіцієнт на основі абсолютних приростів часток, I_{ϕ} %	Відносний квадратичний коефіцієнт $\sigma_{K\phi}$ %	Лінійний коефіцієнт на основі абсолютних приростів часток, I_{ϕ} %	Відносний квадратичний коефіцієнт $\sigma_{K\phi}$ %	Лінійний коефіцієнт на основі абсолютних приростів часток, I_{ϕ} %	Відносний квадратичний коефіцієнт $\sigma_{K\phi}$ %
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
УКРАЇНА	3,0	1,713	1,2	0,768	4,9	2,09	2,5	0,925	2,8	1,437	2,5	2,305
<i>Карпатський ГКР</i>	1,5	1,113	0,9	0,689	3,4	1,446	3	2,234	1,4	1,077	0,1	0,204
Львівська обл.	1,6	1,346	0,5	0,411	4,8	2,408	5,2	2,868	2,7	1,123	0,2	x
Закарпатська обл.	0,9	0,775	1,0	1,173	3,9	2,056	2	1,523	1,3	1,311	0,1	0,169
Івано-Франківська обл.	1,7	1,037	1,8	1,223	4,6	2,499	10,6	3,892	2,9	1,978	3,2	x
Чернівецька обл.	4,3	3,309	3,1	2,192	10,7	6,501	5,7	3,552	4,2	2,694	0	x

* Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних⁵⁰⁶.

Примітка: зрушення обраховано за секціями промисловості: добувна промисловість (С), переробна промисловість (D), виробництво та розподіл електроенергії, газу та води (Е).

⁵⁰⁶ Дані офіційного сайту Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lv.ukrstat.gov.ua>.

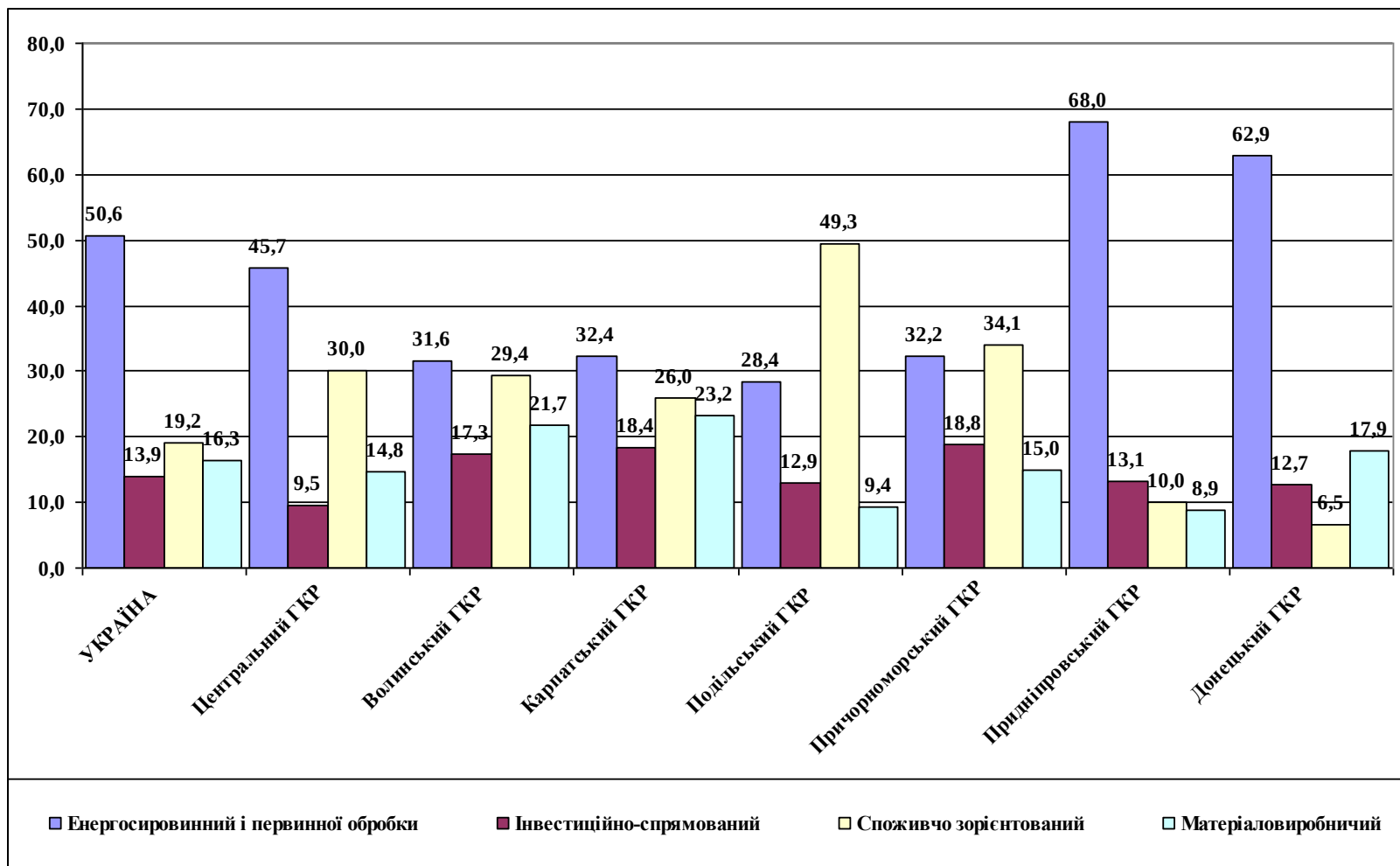

Рис. В.1. Структура промислового виробництва за господарсько-культурними регіонами України, %

* Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних⁵⁰⁷.

⁵⁰⁷ Дані офіційного сайту Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Таблиця В.4

Структура промислового виробництва Карпатського регіону, %

№ п/п	Регіон, області	Сектори і види діяльності														
		Енергосировинний і первинної обробки	добування паливно-енергетичних корисних копалин	добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	Інвестиційно-спрямований	машинобудування	виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	Споживчо зорієнтований	легка промисловість	виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	Матеріаловиробничий	хімічна та нафтохімічна промисловість	виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення та ядерних матеріалів	оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів; целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність
1	2	A	CA	CB	E	DJ	B	DK+DL+DM	DI	C	c ₁	c ₂	D	d ₁	d ₂	DD+DE
	УКРАЇНА	50,6	4,9	5,1	21,4	18,8	13,9	10,9	2,6	19,2	0,8	18,0	16,3	5,9	6,9	3,1
	Карпатський регіон	32,4	4,0	0,5	24,1	3,1	18,4	13,0	4,5	26,0	3,4	21,8	23,2	8,0	5,5	8,9
	Львівська обл.	28,9	4,4	0,3	19,0	4,4	16,5	11,6	4,1	30,6	3,3	26,5	24,1	7,8	6,9	8,6
	Закарпатська обл.	19,5	0,1	1,3	15,9	0,6	44,1	41,4	1,1	22,0	5,1	15,3	14,4	7,2	0,0	5,6
	Івано-Франківська обл.	44,0	6,2	0,3	35,9	1,2	9,7	2,4	6,9	17,7	2,0	15,3	28,5	9,0	6,9	12,2
	Чернівецька обл.	39,5	0,0	1,1	31,6	5,8	14,7	8,6	5,1	33,1	6,6	25,5	12,7	6,7	0,0	5,0

* Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних⁵⁰⁸.

⁵⁰⁸ Дані офіційного сайту Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Додаток Г

Таблиця Г.1

Схеми районування та регіоналізації України, що були предметом при проведенні просторово-топологічного аналізу

№ п/п	Назва районування (за автором), рік	Кількість районів (регіонів, країв, земель тощо)	Вид районування								
			Економічне	Соціально- економічне	Адміністратив- но-економічне	Соціально- культурне	Макрорегіо- налізація	Макрорайо- нування	Електроально- політичне	Етнографо- історичне	Етнічне
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	План «ГООЛРО», 1921 р.	2*									
2	Держплан СРСР, 20-ті роки	1*									
3	За А.Розенбергом, 1941 р.	5*									
4	За К.Г.Воблим, 1946 р.	5/3									
5	Раднаргоспи, 1957 р.	11	+		+						
6	Раднаргоспи, 1960 р.	14	+		+						
7	Раднаргоспи, 1962 р.	7	+		+						
8	Держпланівське районування УРСР, 1961-1991 рр.	3	+								
9	Внутрішньореспубліканські підрайони УРСР, 1982 р.	8									
10	За О.Т.Дібровою, внутрішньо-республіканське районування УРСР, 80-ті рр. XX ст.	7									

* Поділ не охоплює всієї території України в сучасних межах.

Продовження таблиці Г.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
11	За О.М.Мариничем, 1990 р.	9									
12	За Ф.Д.Заставним, 1990 р.	9	+							+	
13	За В.А.Поповкіним (мезорайони), 1993 р.	10	+								
14	За В.А.Поповкіним (макрорайони), 1993 р.	5	+					+			
15	За М.Д.Пістуном, 1994 р.	9	+		+						
16	За О.І.Шаблієм, 1994 р.	6		+							
17	За М.М.Паламарчуком, 1994 р.	9									
18	За В.М.Гурєєвим, 1996 р.	8									
19	За С.І.Дорогунцовим, А.М.Федорищевою, 1996 р.	9									
20	За П.О.Маслаком, Л.Г.Щищенко, 1996 р.	9									
21	За В.К.Симоненком, 1996 р.	9									
22	За М.І.Долішнім, Л.Т.Шевчук 1997 р.	6									
23	За Концепцією РВПС України НАН України, 1998 р.	8									
24	За В.Баштанником, 2000 р.	5					+				
25	За В.Нудельманом, 2001 р.	8					+				
25	За Т.Ковальчуком, С.Тулубом, 2002 р.	9					+				
27	За В.Б.Дейчем, 2005 р.	7				+					
28	За М.С.Дністрянським	8								+	+

Продовження таблиці Г.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
29	Етнокультурні регіони	12				+				+	
30	Електоральна карта останнього туру виборів Президента України, 2004, 2010 рр.	2							+		
31	Військові округи СРСР	3									
32	Військові округи України	3									
33	Оперативні командування України	3									
34	Глобалізовані економічні райони	4	+				+	+			

* Джерело: складено автором на основі наукових джерел (див. список використаних джерел).

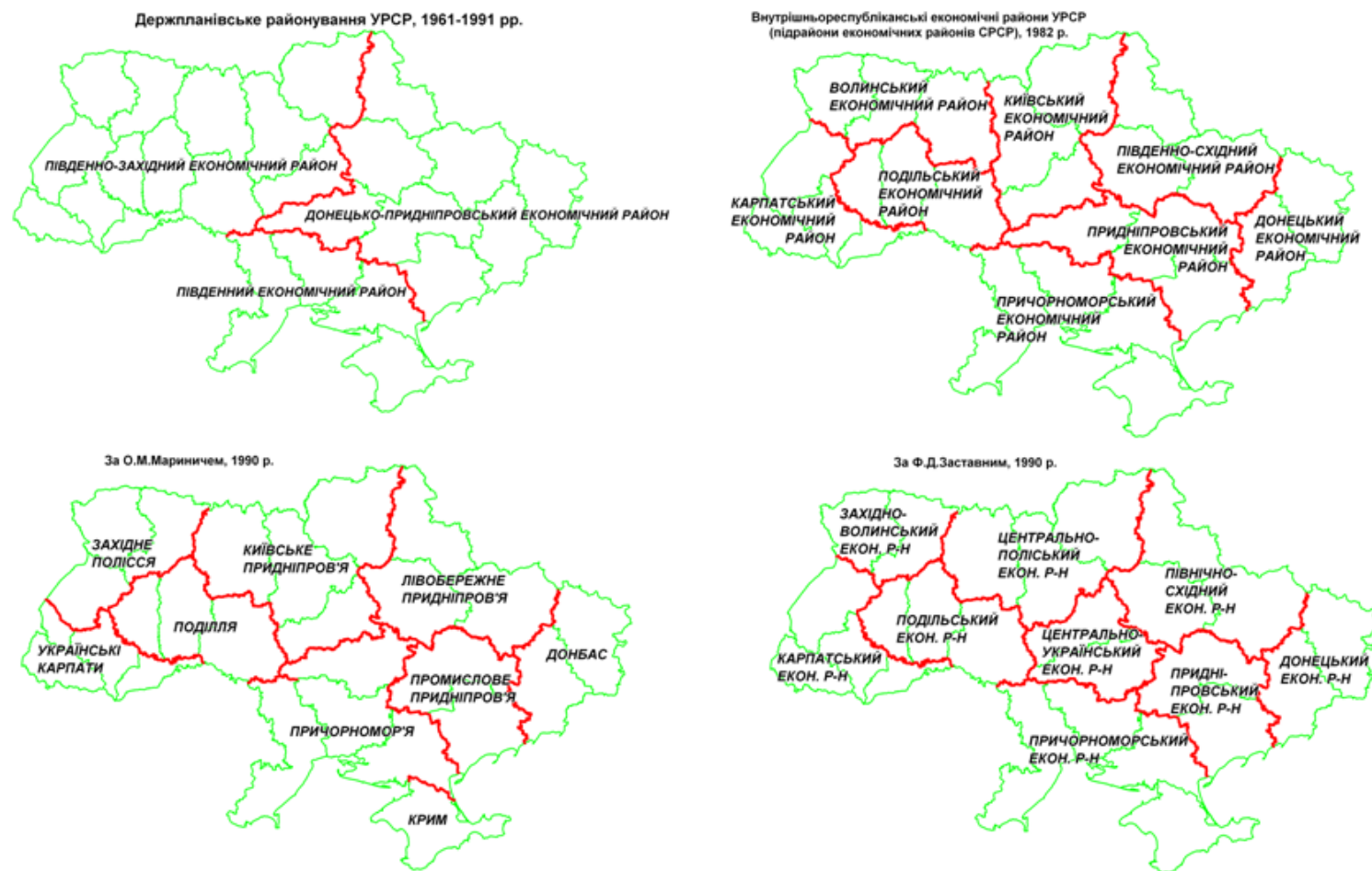

Рис. Г. 1. Схеми районування (регіоналізації) України

* Джерело: складено автором за⁵⁰⁹.

⁵⁰⁹ 1. Паламарчук М. М. Географія Української РСР. Навчальний посібник для 8 класу середньої школи / М. М. Паламарчук – К. : Радянська школа, 1982. – С. 65, 70-71, 77.; 2. Заставний Ф. Д. Географія України : у 2-х книгах / Ф. Д. Заставний. – Львів : Світ, 1994. – С. 352-353.; 3. Маринич О.М. Конструктивно-географические основы рационального природопользования в Украинской ССР. Теоретические и методические исследования / А. М. Маринич, И. А. Горленко, Л. Г. Руденко. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 94-97.; 4. Заставний Ф. Д. Географія України : у 2-х книгах / Ф. Д. Заставний. – Львів : Світ, 1994. – С. 365.

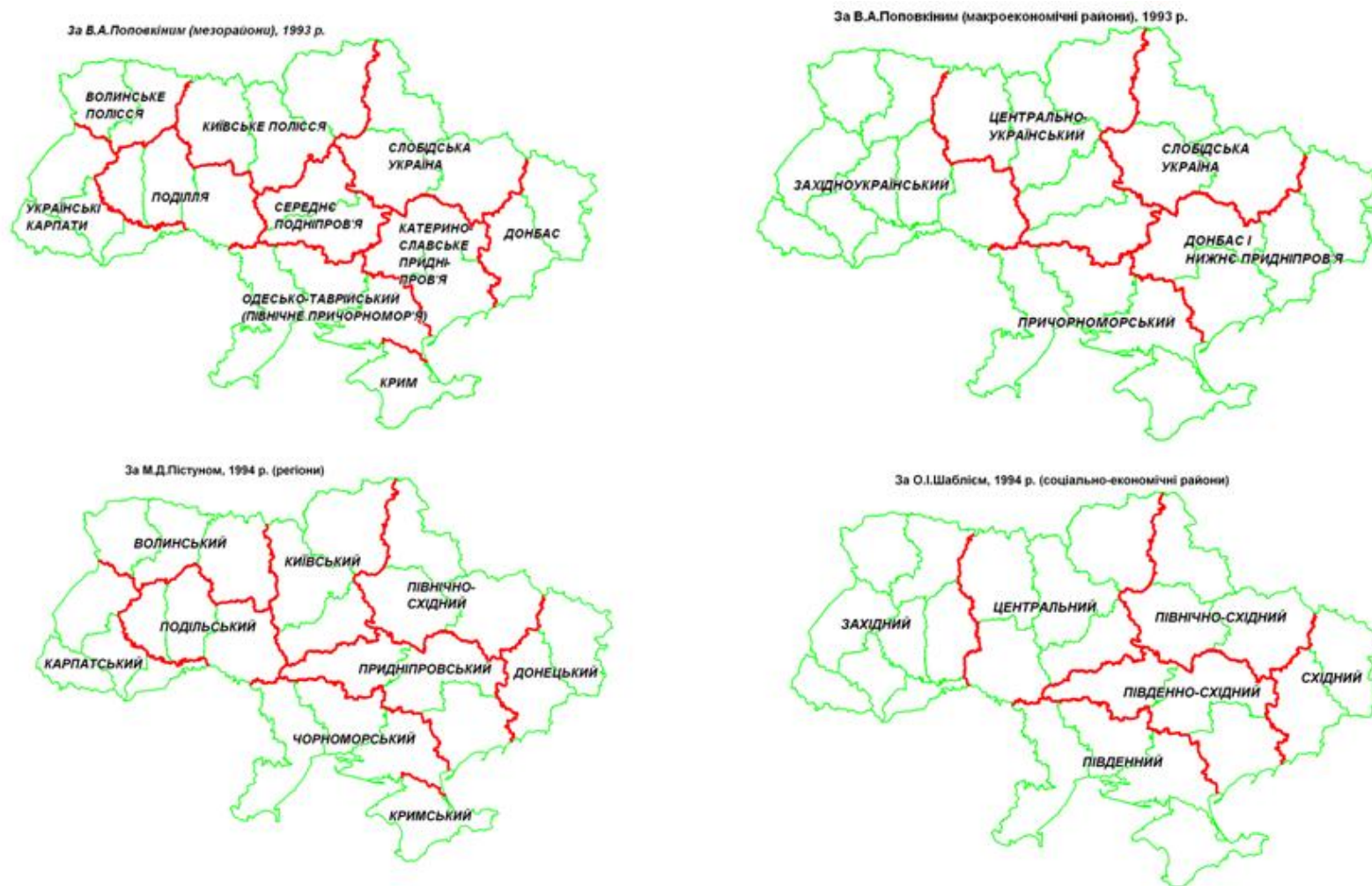

Рис. Г. 2. Схеми районування (регіоналізації) України

** Джерело: складено автором за⁵¹⁰.*

⁵¹⁰ 1, 2. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці / В. А. Поповкін. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 99-103.; 3. Экономическая география СССР. Районная часть / [Пистун Н. Д., Игнатенко Н. Г., Хрущев А. Т. и др.] ; под. ред. Н. Д. Пистуна. – К. : Вища школа, 1984. – С. 200-245.; 4. Шаблій О. І. Соціально-економічне районування України / О. І. Шаблій // Проблеми географії України: матеріали наукової конференції, м. Львів, 25-27 жовтня 1994 р. – Львів : ЛДУ, 1994. – С. 232-235.

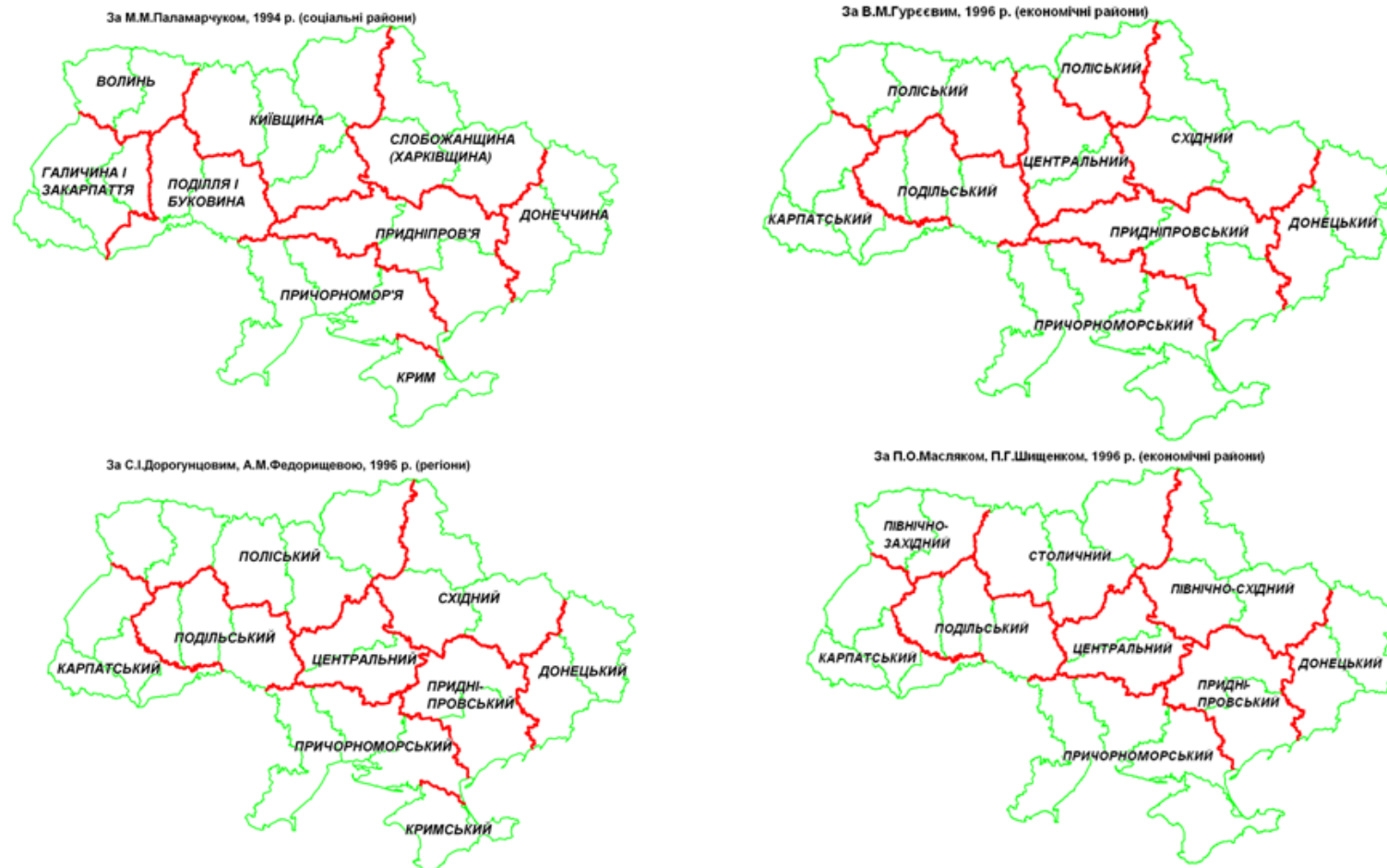

Рис. Г. 3. Схеми районування (регіоналізації) України

** Джерело: складено автором за⁵¹¹.*

⁵¹¹ 1. Паламарчук М. М. Соціальне районування України як основа її адміністративно-територіального устрою / М. М. Паламарчук // Адміністративно-територіальний устрій України крізь призму інтересів регіону та держави: Тези доповідей. – Х. : ХДУ, 1994. – С. 5-6.; 2. Гурєєв В. М. Удосконалювати правові засади управління регіональною економікою / В. М. Гурєєв // Регіональна економіка. – 1996. – №1-2. – С. 30.; 3. Дорогунцов С. Устойчивость развития эколого-экономического потенциала Украины и ее регионов / С. Дорогунцов, А. Федорищева // Экономика Украины. – 1996. – №7. – С. 7-8.; 4. Масляк П. О. Географія України: Пробний підручник до 8-9 класів середньої школи / Масляк О. П., Шищенко П. Г. – К. Зодіак-ЕКО, 1996. – С. 267-269.

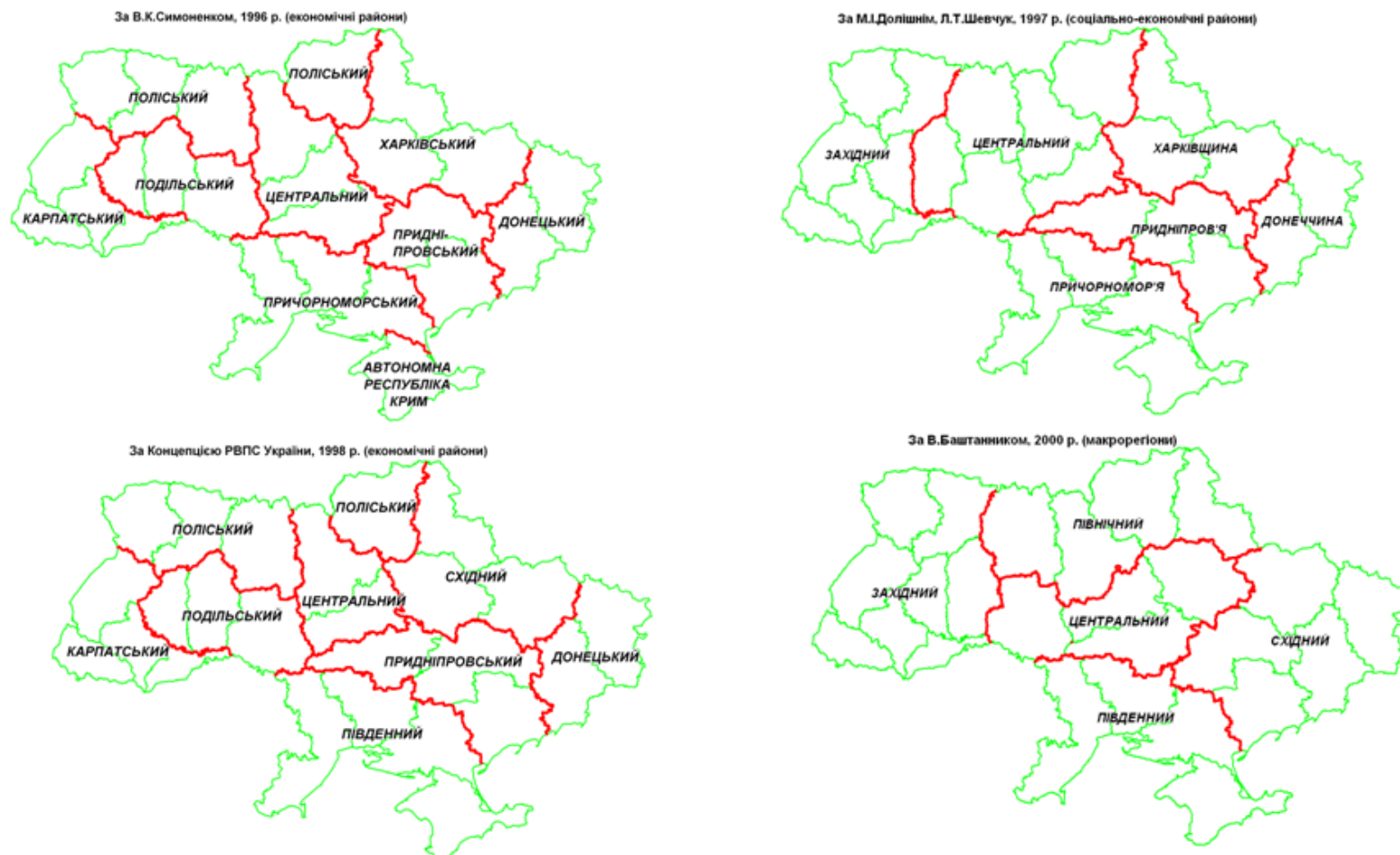

Рис. Г. 4. Схеми районування (регіоналізації) України

** Джерело: складено автором за⁵¹².*

⁵¹² 1. Симоненко В. К. Українське Причорномор'я / В. К. Симоненко. – К. : Вища школа, 1996. – С. 27-28. ; 2. Соціально-економічне районування України : препринт / [М.І.Долішній, М.М.Паламарчук, О.М.Паламарчук, Л.Т.Шевчук]. – Львів : ІРД НАН України, 1997. С. 16-17.; 3. Концепція економічного районування України / [Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України]. – К. : РВПС НАН України, 2007. – С. 11.; 4. Баштанник В. Державна регіональна політика в контексті європейської інтеграції: політичний аспект / В. Баштанник // Державна регіональна політика та місцеве самоврядування: матеріали науково-практичної конференції, м. Київ, 30 травня 2000 р. – К., 2000. – С. 9-15.

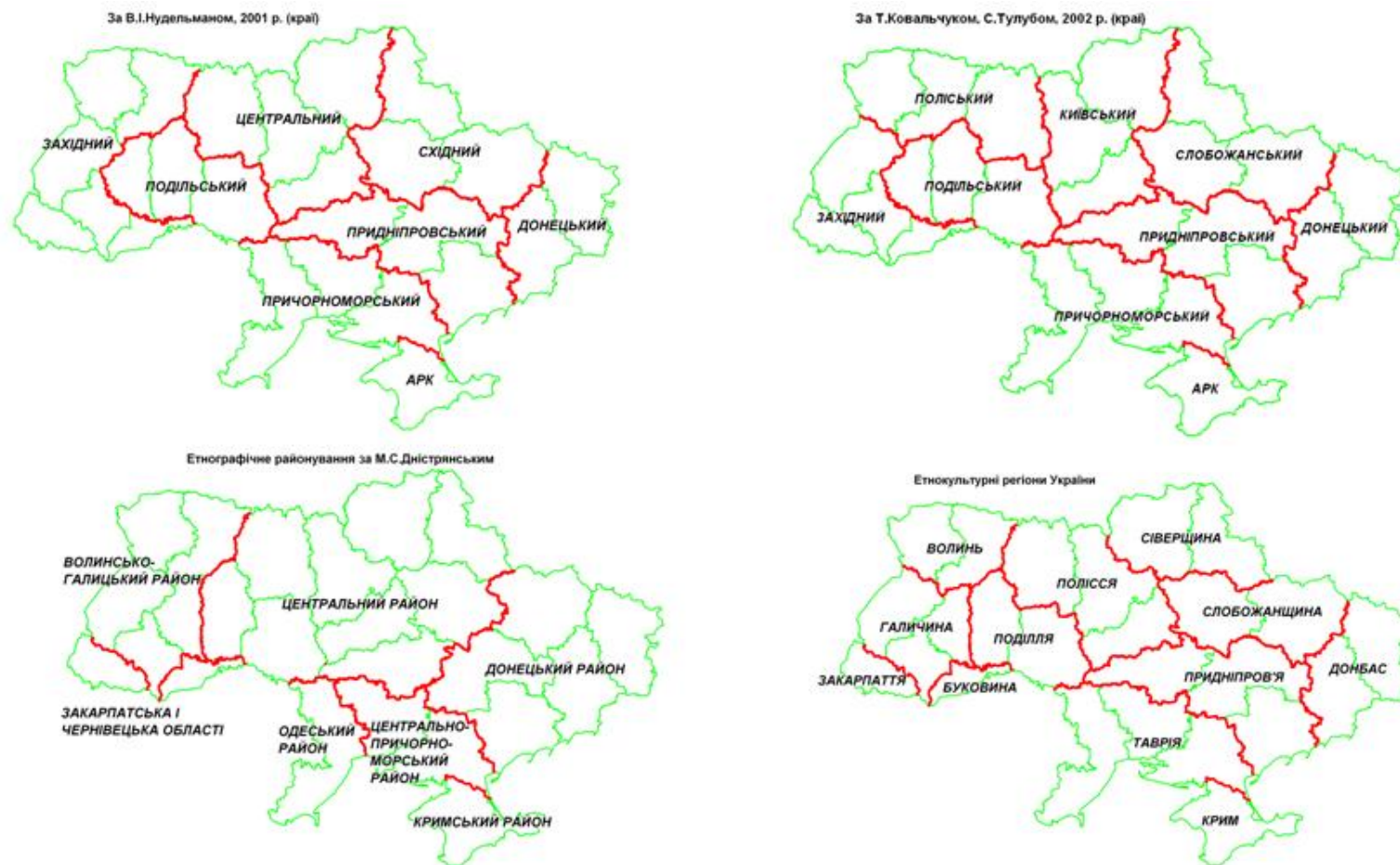

Рис. Г. 5. Схеми районування (регіоналізації) України

** Джерело: складено автором за⁵¹³.*

⁵¹³ 1. Нудельман В. Вдосконалення адміністративно-територіального устрою України / В. Нудельман // Регіональна економіка. – 2001. – №3. – С. 127-128.; 2. Ковальчук Т. Від областей до краю. Реформа територіального устрою як необхідний крок демократичного розвитку / Т. Ковальчук, С. Тулуб // Урядовий кур'єр. – 2002. – №181. – С. 11-12.; 3. Дністрянський М. С. Етногеографічне районування України: методологічні та прикладні аспекти / М. С. Дністрянський // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Районування економічного простору України: питання методології і практики: [зб. наук. пр.] / НАН України. Інститут регіональних досліджень ; відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2010. – Вип. 5(85). – С. 144.; 4. Перелік етнічних регіонів та відповідних їм областей [Електронний ресурс] // Закарпатський калейдоскоп. – Режим доступу : <http://www.karkompra.ua/adref.htm>.

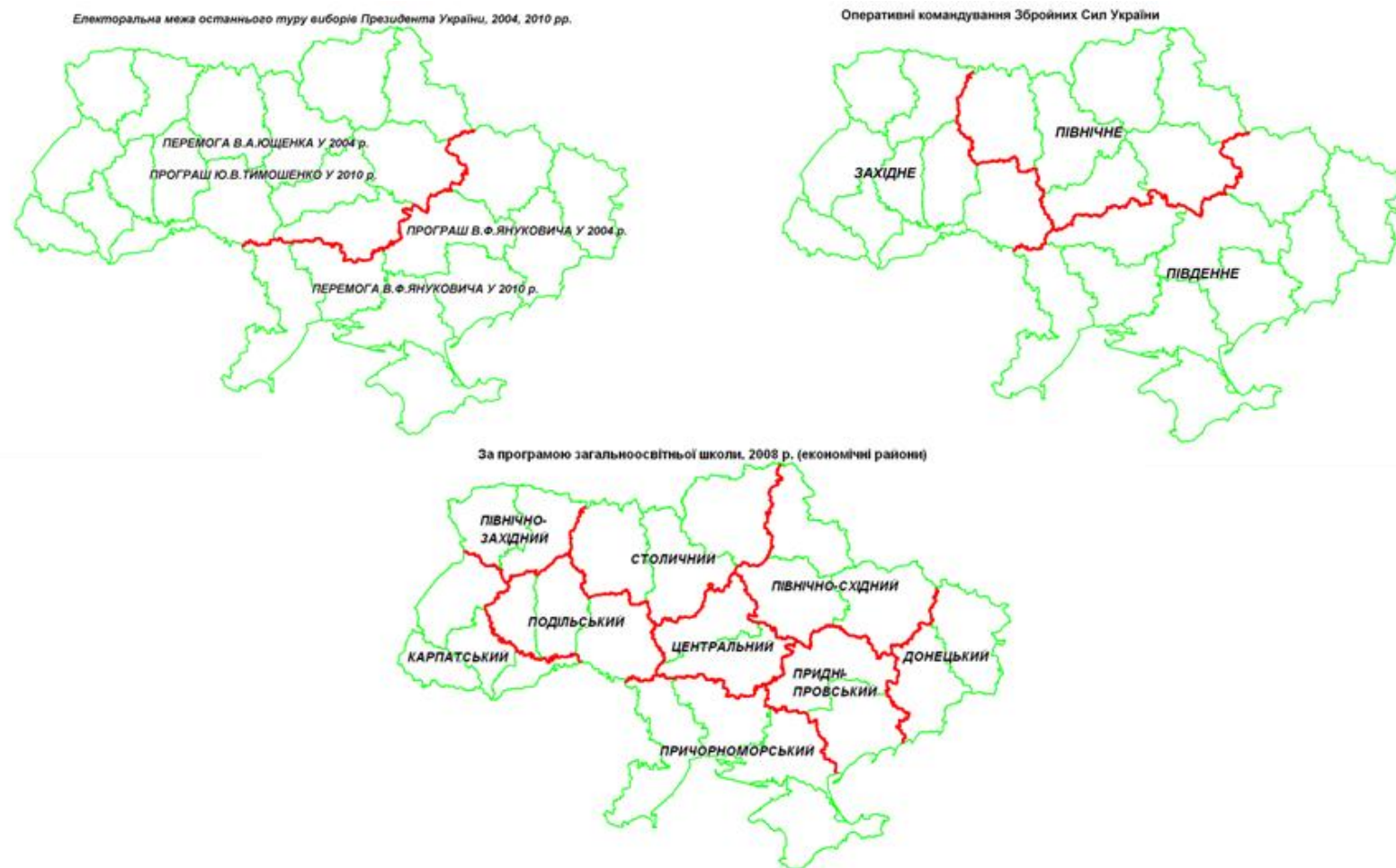

Рис. Г. 6. Схеми районування (регіоналізації) України

* Джерело: складено автором за⁵¹⁴.

⁵¹⁴ 1. Біличенко С. На що схожа електоральна карта України / Станіслав Біличенко [Електронний ресурс] // Українська Правда. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua>.; 2. Південне, Північне, Західне оперативне командування Збройних сил України [Електронний ресурс] // Вікіпедія. Вільна енциклопедія. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/>; 3. Економічна і соціальна географія України: атлас для 9-го класу. – К. : ДНВП «Картографія», 2008. – С. 15.

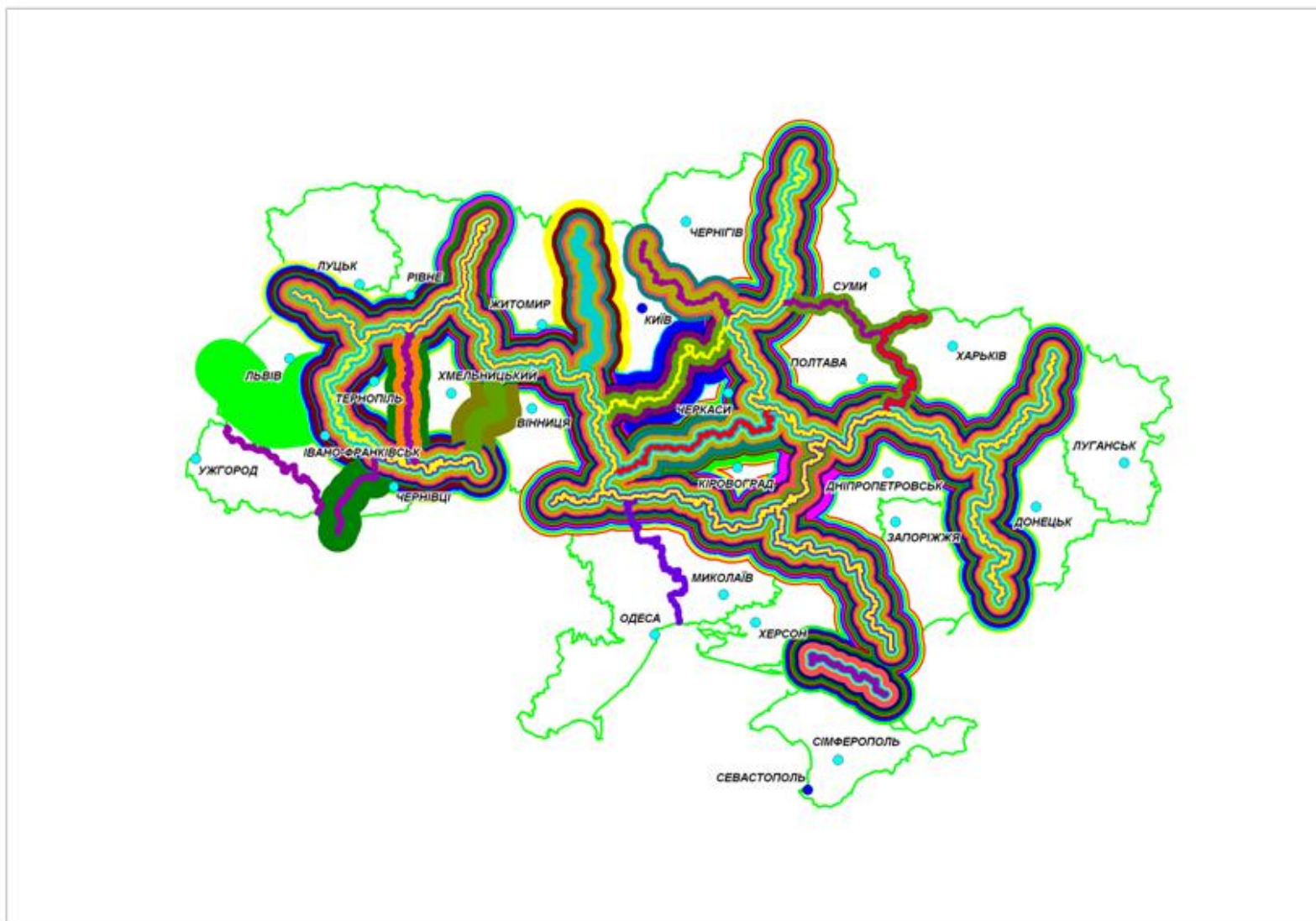

Рис. Г. 7. Накладені схеми районування (регіоналізації) України

** Джерело: складено автором за (див. рис. Г. 1-Г. 6).*

Таблиця Г.2

Глибина інтегрованості стабільних пар регіонів України, що виявлені при аналізі схем районування (регіоналізації)

Регіони (області та автономія)	Вінницька	Дніпро-петровська	Донецька	Житомирська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Волинська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	АР Крим	Сумська	Тернопільська	Закарпатська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська
Вінницька	1																								
Дніпро-петровська	1,56	1																							
Донецька	1,19	740,40	1																						
Житомирська	6,98	12,95	0,86	1																					
Запорізька	0,55	2455,30	38,09	0,40	1																				
Івано-Франківська	1,05	9,06	0,60	0,54	0,22	1																			
Київська							1																		
Кіровоградська								1																	
Луганська									1																
Волинська										1															
Львівська											1														
Миколаївська												1													
Одеська													1												
Полтавська														1											
Рівненська															1										
АР Крим																1									
Сумська																	1								
Тернопільська																		1							
Закарпатська																			1						
Харківська																				1					
Херсонська																					1				
Хмельницька																						1			
Черкаська																							1		
Чернівецька																								1	
Чернігівська																									1

* Джерело: подано за ⁵¹⁵.⁵¹⁵ Сторонянська І. З. Міжрегіональні інтеграційні процеси в Україні: тенденції та перспективи розвитку / Сторонянська І. З. – Львів: ІРД НАН України, 2009. – С. 272.

* Джерело: складено автором.

Рис. Г. 9. Відтинки меж регіонів України (областей та автономії)
за якими проводився підрахунок кількості співпадінь меж сіток районування (регіоналізації)
* Джерело: складено автором.

* Джерело: складено автором.

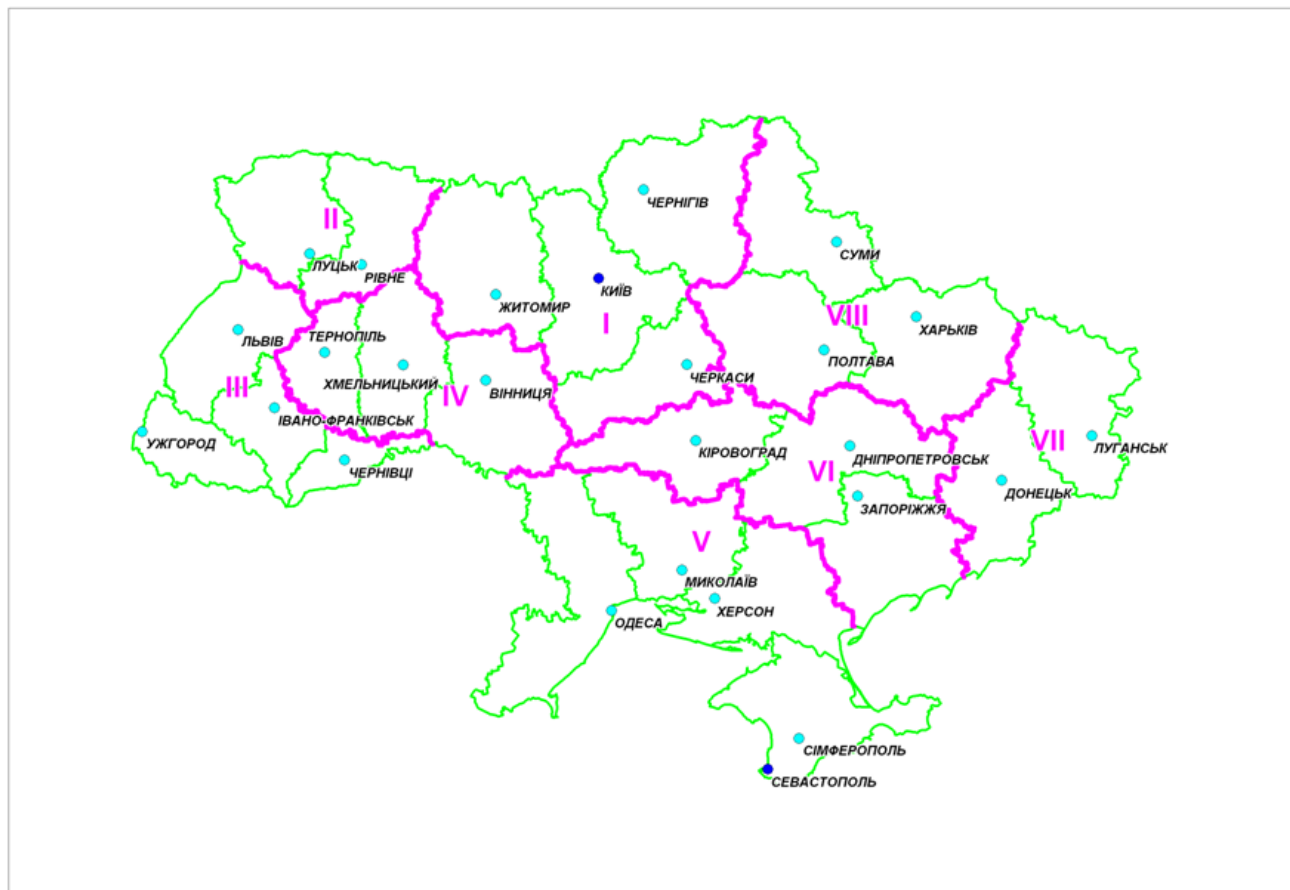

Рис. Г. 11. Структурні компоненти (мезорегіони), виділені на основі аналізу⁵¹⁶

* Джерело: складено автором.

⁵¹⁶ Назви виділених мезорегіонів: I. Центральний (Київська, Чернігівська, Черкаська, Житомирська обл.); II. Північно-Західний (Волинська та Рівненська обл.); III. Карпатський (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська обл.); IV. Подільський (Тернопільська, Хмельницька, Вінницька обл.); V. Причорноморський (Одеська, Миколаївська, Херсонська обл. та АР Крим); VI. Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська обл.); VII. Донецький (Донецька, Луганська обл.); VIII. Північно-Східний (Харківська, Полтавська, Сумська обл.).

Додаток Д

Таблиця Д.1

Глибина інтегрованості районів, компонентів та динамічних компонентів

№ п/п	Райони	Кількість регіонів	Кількість попарних комбінацій	Кількість значень менше 1	Кількість значень більше 1	Частка значень менше 1, %	Частка значень більше 1 (рівень інтегрованості, %)	Межі коефіцієнту глибини інтегрованості	
								min	max
ГЛОБАЛІЗОВАНІ ЕКОНОМІЧНІ РАЙОНИ									
1	Центральний ГЕР	8	28	12	16	43	57	0,31	58,86
2	Східний ГЕР	5	10	0	10	0	100	4,49	2455,30
3	Південний ГЕР	4	6	0	6	0	100	3,10	34,54
4	Західний ГЕР	8	28	7	21	25	75	0,31	14,00
ВИДІЛЕНІ КОМПОНЕНТИ									
I	Полісся-Придніпровський	4	6	1	5	17	83	0,93	58,86
II	Слобожансько-Сіверський	3	3	0	0	0	100	3,11	35,72
III	Донецький	2	1	0	0	0	100	79,81	79,81
IV	Придніпровський	3	3	0	0	0	100	2,21	2455,30
V	Причорноморський	4	6	0	0	0	100	2,99	34,54
VI	Подільсько-Галицький	3	3	0	0	0	100	1,48	8,28
VII	Галицько-Карпатський	4	6	1	5	17	83	0,21	13,34
VIII	Волинсько-Поліський	2	1	0	0	0	100	14,00	14,00
ДИНАМІКА ВИДІЛЕНИХ КОМПОНЕНТІВ									
1	Стабільний Південь	4	6	0	6	0	100	2,99	34,54
2	Малтий Центр	4	6	2	4	33	67	0,90	58,86
3	Великий Центр	11	55	29	26	53	47	0,21	58,86
4	Малтий Захід	6	15	6	9	40	60	0,21	14,00
5	Великий Захід	9	36	8	28	22	78	0,21	14,00
6	Малтий Схід	4	6	0	6	0	100	4,49	2455,30
7	Великий Схід	8	28	2	26	7	93	0,31	2455,30
8	Центра на Захід	7	21	8	13	38	62	0,18	58,86
9	Центра на Схід	8	28	12	16	43	57	0,37	58,86

$$C_n^2 = \frac{n(n-1)}{2!}$$

Число комбінацій з n по 2	
2	1
3	3
4	6
5	10
6	15
7	21
8	28
9	36

436

* Джерело: складено автором.

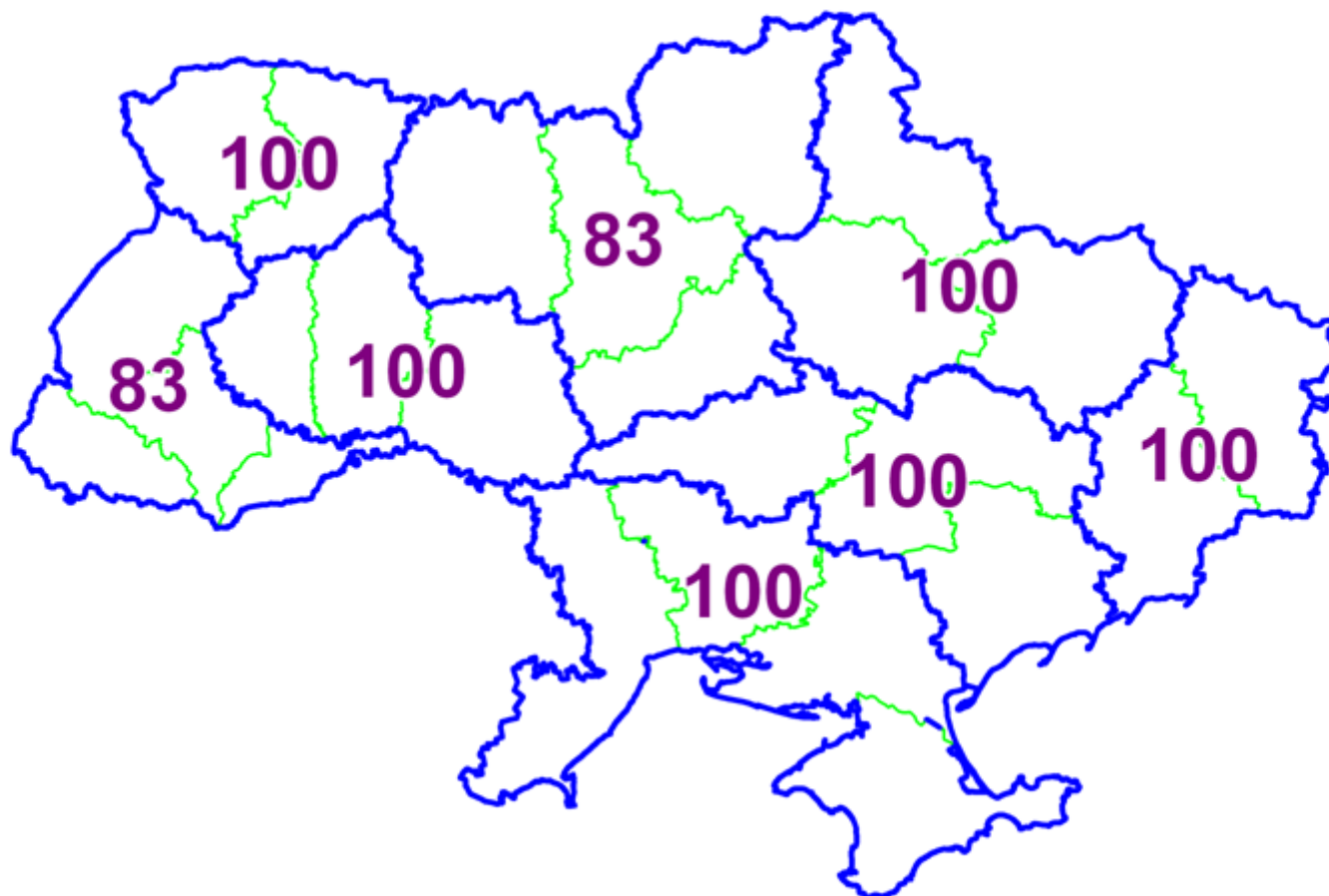

Рис. Д. 1. Інтегрованість мезоекономічних районів у виявлених межах

** Джерело: складено автором.*

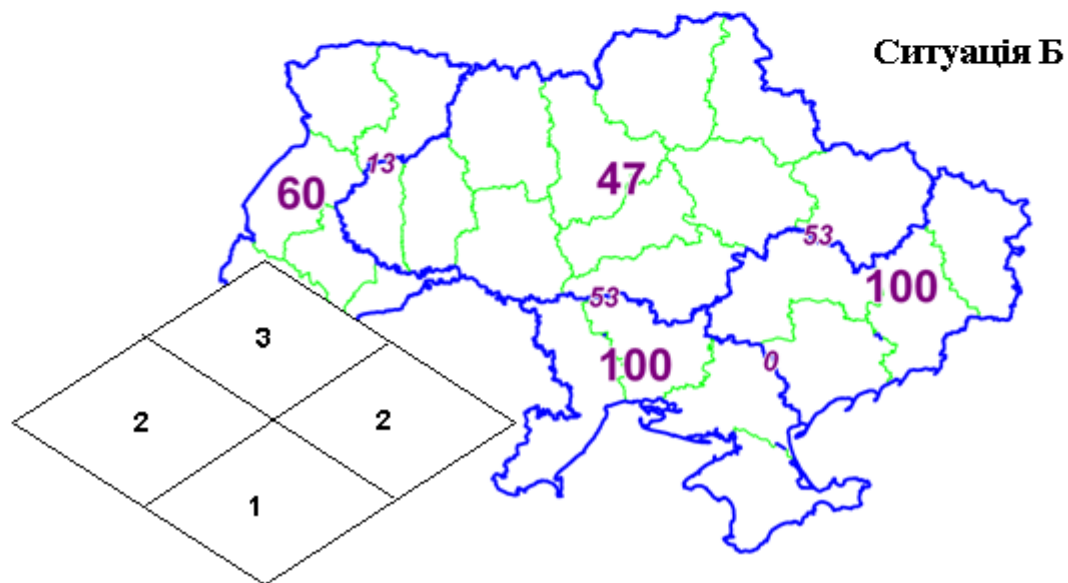
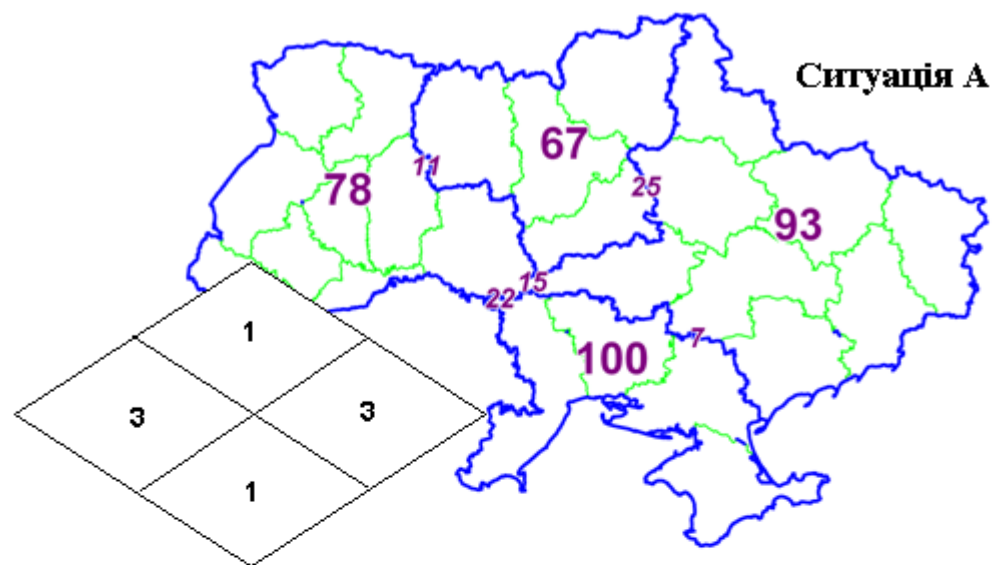

Рис. Д. 2. Інтегрованість глобалізованих макроекономічних районів в ситуації «Малий Центр» і «Великий Центр»

* Джерело: складено автором.

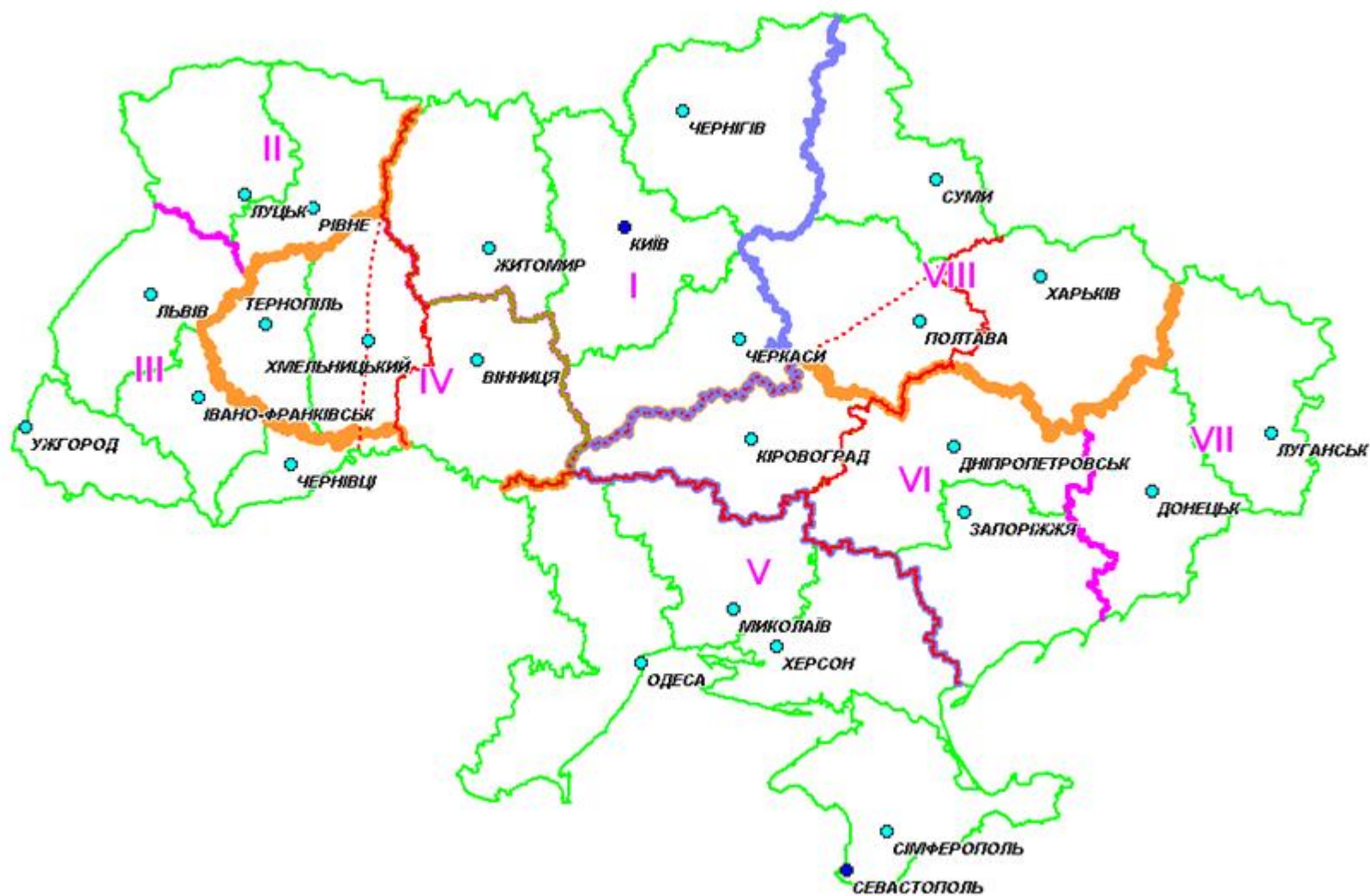

Рис. Д. 4. Визначення меж глобалізованих економічних районів

* Джерело: складено автором.

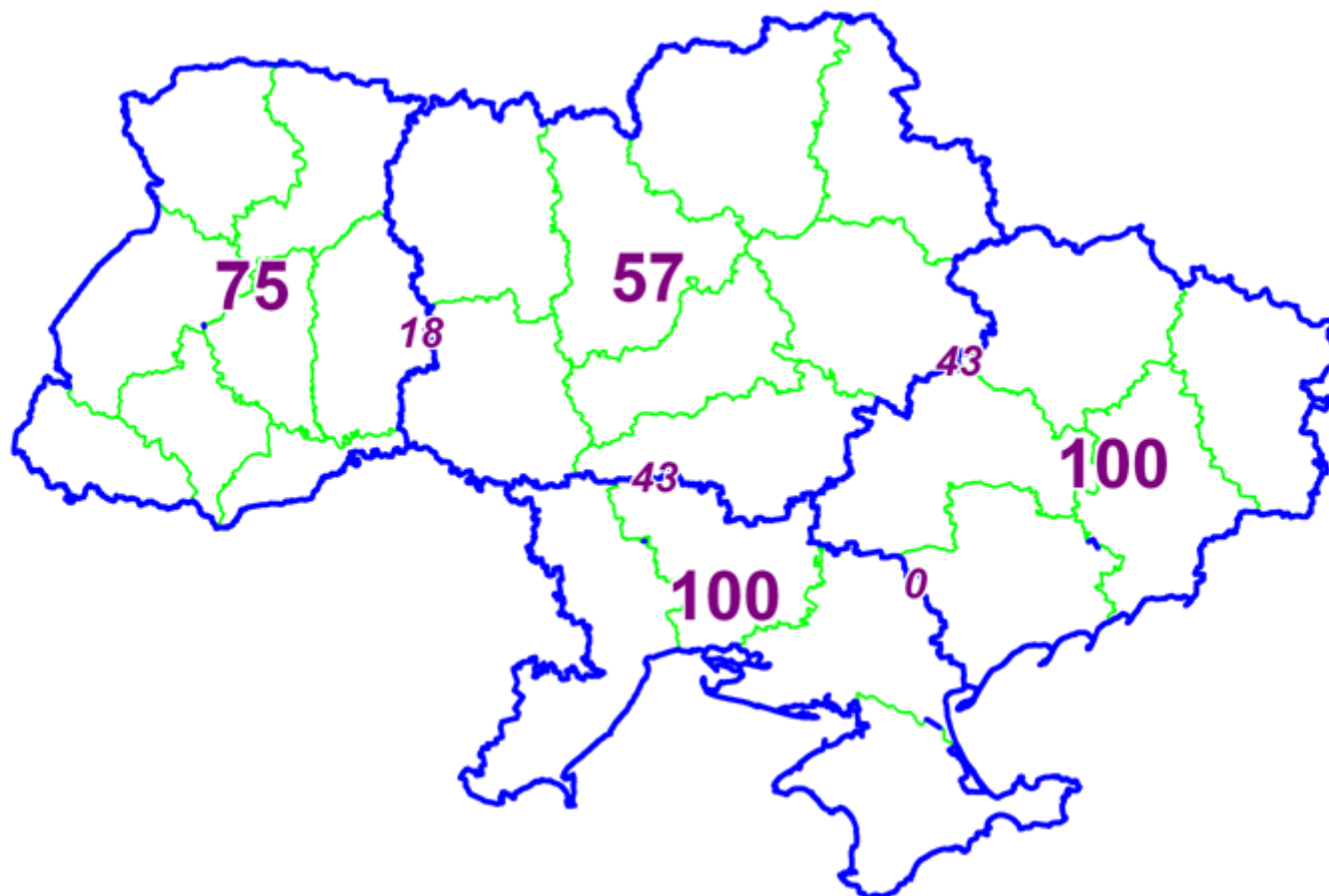

Рис. Д. 5. Інтегрованість глобалізованих макроекономічних районів в ustalених межах

* Джерело: подано за⁵¹⁷.

⁵¹⁷ Макроекономічне районування України: історичні витоки, сучасність та перспективи / [відп. ред. С. Л. Шульц]. – Львів : ІРД НАН України, 2011. – С. 268.

Додаток Е

Таблиця Е.1

Зміст показників структурних зрушень

Назва показника	Формула	Зміст показника	Що характеризує, показує
1	2	3	4
Абсолютний приріст Приріст частки Масштаб (маса) структурного зрушення	$\Delta d_j = d_{j1} - d_{j0}$ $\Delta d_i = d_{i1} - d_{i0}$ $M_i = d_i^1 - d_i^0$	Абсолютний приріст j -ї частки в процентних пунктах (Головач). Різниця між питомими вагами i -ї частини досліджуваного явища у звітному періоді (d_{i1}) і у базисному періоді (d_{i0}); вимірюють у відсоткових пунктах (в.п.) (Моторин)	На яку величину у відсотках змінилася частка цієї структурної частини (Матковський).
Коефіцієнт зростання (зниження) Темп зростання частки Індекс структурного зрушення	$Kd_j = d_{j1}/d_{j0}$ $Kd_i = \frac{d_{i1}}{d_{i0}}$ $I_i = d_i^1/d_i^0$	Темп зростання j -ї частки (Головач). Відношення питомої ваги i -ї частини явища в звітному і базовому періодах (Моторин).	У скільки разів змінилася частка цієї структурної частини (Матковський).
Лінійний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень	$\bar{d} = \frac{\sum d_{i1} - d_{i0} }{n}$	Є середнім арифметичним із абсолютних значень абсолютних приростів питомої ваги всіх частин явища (Моторин).	Характеризує середню величину відношень питомої ваги, тобто показує на скільки відсоткових пунктів у середньому відхиляється одна від іншої питома вага всіх частин досліджуваного явища (Моторин). Середня зміна часток сукупності за досліджуваний період (Матковський).
Квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень	$\sigma_d = \sqrt{\frac{\sum (d_{i1} - d_{i0})^2}{n}}$	Є простим середнім квадратичним із абсолютних приростів питомої ваги всіх частин явища за порівнювані періоди (Моторин).	Показує, на скільки відсоткових пунктів у середньому відхиляється одна від іншої питома вага всіх частин за два порівнюваних періоди (Моторин). Середня зміна часток сукупності за досліджуваний період (Матковський).

Назва показника	Формула	Зміст показника	Що характеризує, показує
1	2	3	4
Лінійний коефіцієнт відносних структурних зрушень	$d_k = \sum \frac{ d_{i1} - d_{i0} }{d_{i0}}$	Є сумою відношень модулів приростів до базових показників.	Характеризує середню інтенсивність змінювання ваги окремих частин явища, тобто показує, на скільки відсотків змінилася питома вага всіх частин явища у звітному періоді порівняно із базисним, питома вага якого приймається за 100% (Моторин).
Квадратичний коефіцієнт відносних структурних зрушень	$\sigma_k = \sqrt{\sum \frac{(d_{i1} - d_{i0})^2}{d_{i0}^2}}$	Є значенням кореня з суми відношень квадратів приростів до базових показників.	Показує, на скільки в середньому відхиляються коефіцієнти зростання окремих частин явища від їх середнього значення, яке дорівнює 100% (Моторин). Середній відносний приріст часток за досліджуваний період (Матковський).
Лінійний коефіцієнт "абсолютних" структурних зсувів за n періодів	$\overline{\Delta}_{d_1-d_0}^{(n)} = \frac{\sum_{i=1}^k d_{in} - d_{i1} }{k(n-1)}$	Є відношенням суми абсолютних значень приростів питокої ваги всіх частин явища до кількості років.	Середньорічна зміна всіх часток структури (Матковський).
Інтегральний коефіцієнт структурних зрушень	$K_d = \sqrt{\frac{\sum (d_{i1} - d_{i0})^2}{\sum d_{i0}^2 + \sum d_{i1}^2}}$	Узагальнюючий показник інтенсивності структурних зрушень (Моторин).	Кількісно оцінює розміри структурних змін (Моторин).

* Джерело: складено автором на основі джерел⁵¹⁸.

⁵¹⁸ Моторин Р. М. Статистика для економістів / Р. М. Моторин, Е. Б. Чекотовський – К. : Знання, 2013. – С. 92-97; Статистика / [Головач А. В., Єріна О. В., Козирев О. В. та ін.] ; за ред. А. В. Головача. – К. : Вища школа, 1993. – С. 108-112; Матковський С. О. Теорія статистики / С. О. Матковський, О. Р. Марець – К. : Знання, 2010. – С. 427-429.

